

Acta Academiae Beregsasiensis

2017

ISSN 2310-1954

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ Ф. РАКОЦІ ІІ

Acta Academiae Beregsasiensis

Науковий вісник

Том XVI

Берегово–Ужгород
2017

УДК 001.2
А – 19

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №20186-9986Р від 18.07.2013 р.

„Acta Academiae Beregsasiensis” засновано у 2000 році
та видається за рішенням Видавничої ради
Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол № 5 від 28.08.2017 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

кандидат педагогічних наук І. Орос

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

<i>А.Бочкор</i>	<i>кандидат історичних наук</i>
<i>В.Брензович</i>	<i>кандидат історичних наук</i>
<i>Ю.Чотарі</i>	<i>кандидат історичних наук</i>
<i>С.Черничко</i>	<i>доктор філологічних наук (заст. гол. ред.)</i>
<i>М.Контра</i>	<i>доктор філологічних наук</i>
<i>О.Кордонець</i>	<i>кандидат філологічних наук</i>
<i>І.Ковтюк</i>	<i>кандидат філологічних наук</i>
<i>Н.Лисенко</i>	<i>доктор педагогічних наук</i>
<i>М.Левринц</i>	<i>кандидат педагогічних наук</i>
<i>Л.Макаренко</i>	<i>доктор педагогічних наук</i>
<i>І.Мандрик</i>	<i>доктор історичних наук</i>
<i>І.Пенцкофер</i>	<i>кандидат філологічних наук (відповідальний редактор)</i>
<i>І.Самборовські-Нодь</i>	<i>кандидат історичних наук</i>
<i>І.Силадій</i>	<i>кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар)</i>
<i>М.Сюсько</i>	<i>доктор філологічних наук (заст. гол. ред.)</i>
<i>А.Золтан</i>	<i>доктор філологічних наук</i>

А-19 **Acta Academiae Beregsasiensis 2017:** науковий вісник / Міністерство освіти і науки України, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ; гол. ред.: *І.Орос*. – Ужгород: Вид-во ТОВ «РІК-У», 2017. – Том XVI. – 248 с.

У науковому віснику „Acta Academiae Beregsasiensis” Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ розглядаються актуальні питання наукових досліджень докторантів, аспірантів, викладачів навчальних закладів та співробітників наукових установ не лише України, але і зарубіжних країн.

УДК 001.2

ISSN 2310-1954
ISBN 978-617-7404-64-3

© Автори статей, 2017
© Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці ІІ, 2017

ISSN 2310-1954

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYOS MINISZTERIUMA
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

Acta Academiae Beregsasiensis

Tudományos folyóirat

XVI. évfolyam

Beregszász–Ungvár
2017

УДК 001.2
А – 19

Nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök állami nyilvántartásának igazolása:
széria: KB № 20186-9986P; kiadta: Ukrajna Állami Nyilvántartási Szolgálat 2013.07.18-án

Az Acta Academiae Beregsasiensis 2000-ben lett alapítva, és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Tanácsának határozata alapján jelenik meg

Kiadásra javasolta: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2017.08.28., 5. számú jegyzőkönyv)

FŐSZERKESZTŐ:
dr. Orosz Ildikó

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

dr. Bocskor A.
dr. Brenzovics L.
dr. Csatáry Gy.
dr. Csernicskó I. (főszerkesztő-helyettes)
dr. Kontra M.
dr. Kordonec O.
dr. Kótyuk I.
dr. Makarenko L.
dr. Mandrik I.
dr. Liszenko N.
dr. Lőrinc M.
dr. Penckőfer J. (felelős szerkesztő)
dr. Szamborovszkyné Nagy I.
dr. Szilagyij I., (felelős titkár)
dr. Szjuszko M. (főszerkesztő-helyettes)
dr. Zoltán A.

KORREKTÚRA:
G. Varcaba I., Lőrinc M., Kordonec O.

TÖRDELÉS:
Tótin V.

A szerkesztőbizottság címe:
90202 Beregszász, Kossuth tér 6.,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola
Tel.: (03141) 4-24-35
E-mail: kiado@kmf.uz.ua

© A szerzők, 2017
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2017

ISSN 2310-1954

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
FERENC RÁKÓCZI II. TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN INSTITUTE

Acta Academiae Beregsasiensis

Research Journal

Volume XVI

Berehovo-Uzhhorod
2017

УДК 001.2
А – 19

Certificate of State Registration of Printed Mass Media, Series KB № 20186-9986P,
Issued by the State Registration Service of Ukraine, December 20th, 2013

The journal „Acta Academiae Beregsasiensis” was established in 2000 and is published by the
Publishing Council of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

Recommended to publication by the Scientific Council of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian
Hungarian Institute, record № 5 from August 28, 2017

EDITOR-IN-CHIEF:

dr. I. Orosz

EDITORIAL BOARD:

dr. Bocskor A.
dr. Brenzovics L.
dr. Csatáry Gy.
dr. Csernicskó I. (Deputy Editor-in-Chief)
dr. Kontra M.
dr. Kordonec O.
dr. Kótyuk I.
dr. Makarenko L.
dr. Mandrik I.
dr. Liszenko N.
dr. Lőrincz M.
dr. Penckófer J. (Editor of the issue)
dr. Szamborovszkyné Nagy I.
dr. Szilagyij I. (secretary)
dr. Szjuszko M. (Deputy Editor-in-Chief)
dr. Zoltán A.

PROOF-READING:

G. Varcaba I., Lőrincz M., Kordonec O.

MAKEUP:

Tótin V.

The address of editorial board:
Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute
Kossuth square, 6.
90202 Berehove, Ukraine
Tel.: (380-3141) 4-24-35
E-mail: kiado@kmf.uz.ua

© Authors, 2017
© Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian
Hungarian Institute, 2017

Зміст

СЕВЛЕШІ НОРА: Нові погляди і висновки... Лучіан Боія: <i>Переможені і переможці. Переосмислення Першої світової війни</i>	15
--	----

ПОПЕЙ АРПАД: Вибори до Сойму на Закарпатті у лютому 1939 року. Штрихи до історії виборів Сойму Карпатської України.....	21
--	----

ВАРГА РОБЕРТ: Шпигуни і особи, що підозрювалися в шпигунстві, на території Ужанського комітату під час воєнних дій 1914-1915 рр.	42
--	----

ПІНТЕР ЗОЛТАН АРПАД: Солдати з Корцога на захисті Північної Трансильванії та Закарпаття під час Другої світової війни	63
--	----

Б. ШТЕНГЕ ЧОБО: Дерев'яний хрест над Косівською Поляною – трагедія лейтенанта-льотчика Калмана Домбі.....	75
--	----

ІЛЛЕШФОЛВІ ПЕТЕР: „...Гармата лунала поруч...” – воєнний щоденник прапорщика у запасі др. Імре Бодора, 1944-45	85
---	----

ЧОТАРІ ЮРІЙ: З історії Угочанського комітатського архіву.....	116
--	-----

КІШНЕ БЕРНГАРТ РЕНАТА, КРІГЕЛ ЖОФІЯ: Креативне тлумачення ролі у метафоричному мисленні майбутніх педагогів.....	126
---	-----

ФУРЧО ЛАУРА, КІШНЕ БЕРНГАРТ РЕНАТА, МОДЬОР АГНЕСЬ, ШІНКО АННАМАРІЯ, САСКО РІТА: Ставлення педагогів до он-лайн освіти.....	137
---	-----

БОКОТЕЙ ЛІАННА: Формування естетичної культури підростаючого покоління.....	154
--	-----

ГУСТІ ІЛОНА: Роль рівня володіння мовою вчителями при викладанні англійської мови в закарпатських школах з угорською мовою навчання в Україні.....	162
---	-----

КАЧУР АННАМАРІЯ: Рівень знань з англійської мови учнів шостих класів м. Берегова та їх ставлення до вивчення іноземних мов	173
---	-----

ДУДИЧ ЛАКАТОШ КАТЕРИНА, ТОВТ ПЕТЕР: Відомості про великодоброньський діалект ...	185
---	-----

ДНІСТРІАНСЬКИЙ МИРОСЛАВ: Топонімія Українських Карпат як джерело дослідження процесів заселення.....	191
---	-----

АБОНІ АНДРЕЯ ТІМЕЯ: Дослідження німецьких запозичень на конкретному словниковому матеріалі	199
---	-----

Шютев Давід: Аналіз консолідованої фінансової звітності і прибутковості угорських дисконтних магазинів та гіпермаркетів	212
---	-----

Шпико Котлін: Cuius regio ejus religio? Свобода віросповідання в Туреччині	227
--	-----

Брензович Маріанна: „... З одного боку жарт, з іншого – цілком серйозно” Роберто Боланьо: „2666”	242
--	-----

Tartalom

SZŐLŐSI NÓRA: Új szemlélet, új konklúziók... Lucian Boia: <i>Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése</i>	15
---	----

POPÉLY ÁRPÁD: Szojmvasztás Kárpátalján 1939 februárjában. Adalékok a kárpátukrán sojrm megváasztásának történetéhez	21
--	----

VARGA RÓBERT: Kémek és kémgyanus személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914–1915 között	42
---	----

PINTÉR ZOLTÁN ÁRPÁD: Karcagi honvédek Észak-Erdély és Kárpátalja védelmében a II. világháború idején.....	63
--	----

B. STENGE CSABA: Fakereszt a Gyil Bozsenin, Kaszómező felett – Domby Kálmán repülő főhadnagy tragédiája	75
--	----

ILLÉSFALVI PÉTER: „...közélről dörgött az ágyú...” – dr. Bodor Imre tartalékos zászlós háborús naplója, 1944–1945	85
--	----

CSATÁRY GYÖRGY: Ugocsa vármegye levéltárának történetéből.....	116
---	-----

KISNÉ BERNHARDT RENÁTA, KRIEDEL ZSÓFIA: Kreatív szerepértelmezés a pedagógusjelöltek metaforáiban	126
--	-----

FURCSA LAURA, KISNÉ BERNHARDT RENÁTA, MAGYAR ÁGNES, SINKA ANNAMÁRIA, SZASZKÓ RITA: Pedagógusok véleménye az online képzésről.....	137
--	-----

BOKOTI LIANNA: Az esztétika kultúra kialakulása a felnövekvő generációban	154
--	-----

HUSZTI ILONA: A tanárok nyelvtudásának szerepe az angol nyelvtanításban a kárpátaljai magyar iskolákban	162
--	-----

KACSUR ANNAMÁRIA: Beregszászi hatodikosok angol nyelvtudásszintje és nyelvtanulási attitűdjei (esettanulmány).....	173
---	-----

DUDICS LAKATOS KATALIN, TÓTH PÉTER: A nagydobronyi nyelvjárásról.....	185
--	-----

DNYISZTRJANSZKIJ MIROSLAV: Az Ukrán-Kárpátok toponímiája mint a benépesülési folyamatok vizsgálátának forrása	191
--	-----

ABONYI ANDREA TÍMEA: Német jövevényszavak vizsgálata egy hiánypótló szótár tükrében	199
--	-----

SÜTŐ DÁVID: Magyarországi diszkontok és hipermarketek összevont pénzügyi kimutatásainak vizsgálata és jövedelmezőségi elemzése	212
---	-----

SISKA KATALIN: Cujus regio ejus religio? A vallásszabadság esete Törökországgal.....	227
---	-----

Brenzovics Marianna: „...egyrészt vicc, másrészt teljesen komoly” Roberto Bolaño: 2666.....	242
---	-----

Contents

NÓRA SZÓLÓSI: A new approach, new conclusions... Lucian Boia: <i>First World War: Controversies, paradoxes, reinterpretations</i>	15
--	----

ÁRPÁD POPÉLY: Elections to the Soim in Transcarpathia in February 1939. On the History of the Elections to the Carpatho-Ukrainian Soim.....	21
RÓBERT VARGA: Spies and Suspects in the Military Operation of Ung County between 1914 and 1915.....	42
ZOLTÁN ÁRPÁD PINTÉR: Armed Forces of Karcag in the Protection of Northern Transylvania and Transcarpathia during World War II.....	63
CSABA B. STENGE: Wooden Cross at Gyil Bozseni over Kaszómező – the Tragedy of First Lieutenant Kálmán Domby	75
PÉTER ILLÉSFALVI: "... the Cannon Thundered ..." – dr. Imre Bodor Reserve Soldier's War Record of 1944–1945.....	85
GYÖRGY CSATÁRY: From the History of the Archive of Ugocsa County.....	116

RENÁTA KISNÉ BERNHARDT, ZSÓFIA KRIEGL: Creative role interpretation in teacher candidates' metaphors.....	126
LAURA FURCSA, RENÁTA KISNÉ BERNHARDT, ÁGNES MAGYAR, ANNAMÁRIA SINKA, RITA SZASZKÓ: Teachers' Beliefs on Online Education.....	137
LIANNA BOKOTEI: The Formation of Aesthetic Culture in the Younger Generation	154
ILONA HUSZTI: The role of teachers' language proficiency in teaching English in the Transcarpathian Hungarian schools in Ukraine.....	162
ANNAMÁRIA KACSUR: English proficiency and language learning attitudes of Beregszász 6th graders: A case study.....	173

KATALIN DUDICS LAKATOS, PÉTER TÓTH: About the Nagydobrony dialect.....	185
MIROSLAV DNISTRYANSKY: Toponymy of the Ukrainian Carpathians as a Source of Settlement Processes Research	191

TÍMEA ANDREA ABONYI: Research on German Borrowings on the Basis of one Revised Dictionary.....	199
--	-----

DÁVID SÜTŐ: Investigation of the Consolidated Financial Statements and Profitability Analysis of Hungarian Discounts and Hypermarkets.....	212
--	-----

KATALIN SISKÁ: Cujus regio ejus religio? The case of freedom of religion in Turkey....	227
---	-----

MARIANNA BRENZOVICS: "... Mocking and Serious at the Same Time" Roberto Bolaño: 2666.....	242
---	-----

Új szemlélet, új konklúziók...

Lucian Boia: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*

Cser Kiadó, Budapest, 2015

Rezümé. Az első világháború és az azt lezáró béke a XX. század egyik sorsdöntő eseménye volt. Számos történész foglalkozott már a témával különböző aspektusokból, de évről évre újabb kiadványok születnek az említett kérdéssel kapcsolatban. A centenárium alkalmából Lucian Boia – román történész – tollából is elkészült az első világháború lényegi kérdéseinek újraértelmezése. A Boia által írt könyv címe: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Ezt a könyvet igyekszünk most – tanulmányunk keretén belül – bemutatni, ismertetni.

Резюме. Перша світова війна і мирний договір, що її завершив, були одні з перших визначальних подій двадцятого століття. Безліч істориків висвітлювали цю тему з різних ракурсів, але з року в рік з'являються все нові публікації та видання. З нагоди столітнього ювілею під пером румунського історика Лучіана Боїа (Lucian Boia) з'явилася праця про переосмислення питань часів Першої світової. Назва цієї книги: «Переможені і переможці. Переосмислення Першої світової війни». У рамках нашої публікації зроблено спробу ознайомити читачів із вищезгаданою працею.

Abstract. World War I and the peace treaty settling it were fateful events of the 20th century. A number of historians have researched the topic analysing it from different aspects, however new publications appear dealing with the theme yearly. On the occasion of the centenary a reinterpretation of crucial issues of World War I was prepared by Romanian historian Lucian Boia. The book written by him is entitled: “*First World War. Controversies, paradoxes, reinterpretations*” The given study aims to present and provide an introduction to the work mentioned above.

„A háborút elkerülni nem lehet, legfeljebb elhalasztani ellenségeid javára”
(Machiavelli 1502)

A XX. század kezdő akkordjaként is felfogható (első) világháború még a mai napig mélyen él a kollektív emlékezet(ek)ben. Nem meglepő, hisz ez volt az alapja annak a kialakult világrendnek, ami mostanáig meghatározza létünket területi, gazdasági szempontból egyaránt. Újra és újra felmerül a kérdés, ki vagy kik a felelősök azért a vérben áztatott négy évert, illetve az azt követő geopolitikai átalakulásért – megbontva a térség biztonságát –, amit száz évvel ezelőtt „szenvetett” el az öreg kontinens. Nem elég csupán a nemzetek párhuzamos történelmét vizsgálni, egész Európa történelmét kell pontosan és objektíven tanulmányozni, feltárva a fehér foltokat, amelyek Közép-Európában még váratnak magukra. Európa számára ez közös érdek.

* Doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program. * Кандидат на звання доктора, Науковий університет імені Лоранда Етвеша, докторська програма Нова та сучасна історія Угорщини. * PhD candidate, Eötvös Loránd University, Modern and Contemporary Hungarian History Doctoral Programme.

Egy háború kirobbanása soha nem egyik napról a másikra történik, mindig az érdekek egymásnak feszülése, s hosszan tartó megoldatlanságából fakadó reakciója ez az érdekelt feleknek. Az első világháború kiváltó oka sem a sarajevói merénylet volt, csupán ürügyként szolgált, mindössze a „gyutacs” volt egy világot sújtó, több millió emberéletet követelő, gazdasági elsorvadást hozó, társadalmi struktúrát megbontó globális harchoz. A XIX. század második felében létrejött Osztrák–Magyar Monarchia dualista berendezkedése mellett számos nációt tömörített, ahol a kisebbségi lét a legtöbb esetben gyengítő tényezőként jelentkezett. A Monarchia virtuális falai között élő legzajosabb közösség a szerb volt, amit Szerbia a háttérből hangzatos kijelentéseivel tovább szított. Az azonban vitathatatlan, hogy a Monarchia egyre inkább elkötelezte magát Németország mellett, ami a térség nagyhatalmainak – finoman szólva is – egyáltalán nem tetszett.

Anglia a tengerek fölötti hatalmát féltette, Franciaország ragaszkodott gyarmataihoz, mindenellett komolyan munkálkodott benne a Németország elleni reváns reménye, Oroszország szívesen megszabadult volna a nyugat felé irányuló vámtarifáitól, amihez a balkáni befolyás megszerzése mellett Konstantinápoly bekebelezésének a vágya is társult, s itt volt még Olaszország, illetve az Oszmán Birodalom is. Míg Olaszország a nagyhatalmak asztala mellett egyenrangú helyet követelt (annak ellenére, hogy ereje ezt nem feltétlenül tette lehetővé), addig az Oszmán Birodalom a félgymarmati sors ellen küzdött minden energiájával.

A Lucian Boia által írt könyv megírását, a téma aktualitását a világháború kirobbanásának centenáriuma szolgáltatta. A csapás olyan nagy volt, hogy kibeszélése száz év alatt sem sikerült. Az események szakszerű megismeréséhez/megértéshez nagyfokú nyitottság, sokféle irányba tanúsított érdeklődés, szintetizáló képesség, és – egy ismeretterjesztő könyv szerzője esetében elengedhetetlen – olvasmányos íráskészség is szükségeltetik.

Boiát, a Bukaresti Egyetem történészprofesszorát a román történészek mellett hazánkban és a nemzetközi szinten is jól ismerik. Számos könyve jelent már meg magyar nyelven, úgymint a *Miért más Románia?*, a *Történelem és mítosz a román köztudatban*, illetve *A Nyugat hanyatlása*. A Cser Kiadó gondozásában pedig hazánkban is elérhető 2015-től, immáron magyarul is, a *Vesztesek és győztesek* című esszé-szerű írása. Az utóbb említett könyv írója megkísérli azt – több-kevesebb sikerrel –, hogy a nemzeti eszmék befolyásától mentesen tekintsen az első világháború eseményeire, és ennek megfelelően elemezze annak történéseit. Számos esetben játszadozik el azzal a kérdéssel, hogy „*Mi lett volna ha?*”, s igyekszik válaszokat találni a máig vitatott kérdésekre. De Boia arra is felhívja a figyelmet, hogy a történelem nem kísérleti tudomány, ezért nem lehet „kimutatni” annak az eredményét tökéletesen, hogy mi történt volna Európa „színpadán” abban az esetben, ha egy-egy „komponenst” megváltoztatunk az események láncolatánál. „*Lehetetlen újra és újra lejátszani a történelmet, annyiszor, ahányszor szükséges lenne, mindig megváltoztatva egy tényezőt, hogy aztán a következményeket*

mérlegelhessük.”¹ Bár tegyük hozzá, neves történészek ilyen „játszadozással” általában nem élnek, hisz szakmaiatlan, s az elgondolt végkifejletek általában csak a fantázia szüleményei.

A könyv témáját már számos történész vizsgálta különböző aspektusokból, de ennek historiográfiai felsorolása esetünkben lehetetlen, viszont kitűnő leírást találunk hozzá Alan Kremer² kétkötetes munkájában. Az általunk vizsgált könyv kétségtelen előnye, hogy Boia elkerüli a patetikus, kesergő elbeszélést, sokkal inkább a berögzült narratívákat döntögeti írásában a tőle megszokott, kicsit polgárpukkasztó módon. A bő lére eresztett esszéje szerkezetileg rövid, jól olvasható, és nagyjából összefoglalja a nemzetközi kutatások jelenlegi állását a téma kapcsán. Struktúráját tekintve hat elkülöníthető részre osztja munkáját a szerző, amihez egy lényegében négyoldalas kronológia mellett az előszavakon túl, amit Zahorán Csaba írt a magyar kiadáshoz, illetve Boia saját könyvéhez, a szerző rövid bemutatása társul.

Lényegi mondandója első fejezetében „*Az elkerülhető katasztrófa*” kérdés-körét boncolgatja. A nagyhatalmak erőviszonyáról megállapítja, hogy 1867–1914 között többnyire kiegyensúlyozott erőegyensúly volt a térségben, viszont az érdekellentétekből fakadó feszültségek a századfordulótól tapinthatóak voltak. A balkáni háborúkat követően pedig zenitjére ért a terjeszkedési vágy és a nemzeti ébredés is. Mindezek mellett az ipari forradalom (telefon, távíró, rádió, robbanó motor) és a térséget behálózó vasútvonalak is a távolságok „megszűnéséhez” járultak hozzá. Boia leírja, hogy a legtöbb történész a világháború előidézőjét a gazdasági versenyben látja, míg ő a kiváltó okot a német gyarmatok látványos különbségében véli felfedezni. Már csak azért is vitába szállnék itt a szerzővel, mert a gazdasági okok realizálása – véleményem szerint (is) – sokkal realisabb, hisz még a világháború előtt megfigyelhető volt a korábban iparosodó régiók, elsősorban Nagy-Britannia és részben Franciaország ipari fejlődésének lefékeződése, aminek oka főleg a tőkekivitelben keresendő. Így a gyarmatokra kivitt tőke miatt az említett nagyhatalmak hazai gazdaságai megtorpantak, miközben a német, olasz és skandináviai ipar gyors fejlődésnek indult. Sokkal inkább ez a gazdasági feltékenykedés lehetett az európai nagyhatalmak részéről a háború kirobbanásának a legfőbb előidézője. Tehát az impériumok érdekellentétei, illetve a diplomáciai bonyodalmak vezettek az 1914-es eseményekhez. S az érvek számbavételét követően a szerző végül arra jut, hogy sehogy sem lett volna elkerülhető az első világháború, csupán annak késleltetését tartja reálisnak.

A következő fejezetben, ahol a szerző a „*Bűnösök*” felelősségére keresi a választ, már nem a berögzült német bűnöket sorolja, hanem rávilágít a többi

¹ BOIA, Lucian (2015). *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Budapest, Cser Kiadó, 16. o. (Továbbiakban: BOIA 2015)

² KRAMER, Alan: Recent Historiography of the First World War (Part I) and (Part II). [Az első világháború legújabb historiográfiája. I. és II. rész.] *Journal of Modern European History*, Vol. 12. (2014) No. 1. 5–27.; Vol. 12. (2014) No. 2. 155–177. Kramer tanulmányának ismertetése magyarul: GYARMATI Enikő: Alan Kramer: Az első világháború legújabb historiográfiája. In: *Klió*, 24. (2015) 2. sz. 81–94. o.

nagyhatalom érdekellentéteire, s megjegyzi, hogy ezekhez komoly erőfitogtatás is párosult. Németországot felmenteni a háborús bűnök alól nyilván nem lehet, de fontos tisztázni, hogy egy Európa-méretű háborúért egész Európa felelős volt.

Ahogy a következő fejezethez érünk, ami a „*Németország: a lehetséges győzelem esélye*” címet viseli – már számos gondolat suhan végig agyunkon –, s a szerzővel együtt arra keressük a választ, vajon tényleg lett volna ennek a forgatókönyvnek reális esélye? A kérdés nem eldöntendő, nem lehet egyértelmű igen vagy nem a válasz, hisz Németország kezdeti bizakodását 1917-ben derékba törte az USA világháborúba való belépése. Így a háború kimenetelét az erőviszonyok különbözősége, vagyis az antant hatalmas erőfölénye (katonai, haditechnikai, anyag és egyéb fölénye) döntötte el. Tehát emiatt nem osztom a szerző véleményét abban, miszerint a németek megnyerhették volna a háborút, hisz megállapításainak nem volt történelmi alapja.

A *Románia: „oly sok szerencse”* című részben pedig a szerző saját hazáját veszi górcső alá. Azt a Romániát, amelyik az elit belső ellentétei miatt nagyon megosztott volt, emiatt sokáig nem is kötelezte el magát egyik oldalon sem. Mindkét fél mást-mást ígért a közép-kelet-európai országnak. Míg az antant Erdéllyel és Bukovinával, addig a központi hatalmak Besszarábiával kecsegtették Romániát. Az elköteleződés nagyon kockázatos volt, végül Románia az antant oldalán 1916. augusztus 27-én lép be az első világháborúba. De azt azért nem szabad elfelejteni, hogy az orosz fél – győzelme esetén – Erdélyt akkor is Romániának adta volna, ha az nem vesz részt hadviselő félként a háborúban. Ám a románok többet akartak. A szerencsés csillagegyüttállás végül Románia esetében mégis bekövetkezett – véli a szerző, hisz az antant oldalán mindhárom területet birtokba vehette. De a szerencsét én inkább a szószerzés számlájára írnám, ti. Románia a Monarchiával, illetve Németországgal fegyverszüneti egyezséget kötött 1917 decemberében, aminek a következő év májusában a bukaresti béke volt az eredménye. Ám a német kapituláció előtt egy nappal, 1918. november 10-én Románia ismét hadat üzen Németországnak, így megszegve a korábbi békét. Ez a szószerzés segítette elő azt, hogy Románia végül a nyertes oldalon fejezze be az első világháborút. Ennek az apró részletnek a tudatos vagy tudattalan elhallgatása miatt a szerző talán mégsem tudott elhatárolódni annyira a nemzeti eszméktől, mint amennyire szeretett volna.

Boia szerint Besszarábiára és Bukovinára történelmi és politikai joga is volt Romániának, míg Erdély esetében történelmi alap nem szolgált. Majd újabb meghökkenítő tételként jelenik meg Boianál az erdélyi románok Romániához, illetve az autonómiához való hozzáállása. Itt a szerző tételesen igyekszik meggyőzni az olvasót arról, hogy amennyiben népszavazásra került volna a sor, az erdélyi románok az autonómiát választották volna, de mivel ez nem következett be, s csak két lehetőség állt rendelkezésükre, Magyarországoz semmiképp sem akartak tartozni. Attól függetlenül, hogy Románia 1916-ban kapcsolódott be a háborúba, a népesség arányában a legnagyobb áldozatszám áll a neve mellett. Boia kissé ironikusan

jegyzi meg a háború után Romániához került területek kapcsán, hogy „*a történelem ironiája, hogy azokat talán ingyen is megszerezhetné volna.*”³

Az utolsó két fejezet már az „*Igazság és igazságtalanság Versailles-ban*”, illetve a következtetések levonása egy összegzés, amiből az következik, hogy a világháború veresége és a kemény szankciók kanócként vezettek a második világháború kirobbanásához. A szerző a béke megítélését vegyesnek titulálja, amit leegyszerűsítve úgy fogalmaz meg, hogy akik nyertek, azok kedvezően ítélték meg, akik nem, azok ellenkezőleg. Meglátása szerint Németország a második világháború után ezen túllépett, egyedül Magyarország maradt, amely máig égbekiáltó igazságtalanságnak tekinti a háború utáni döntést. Az a Magyarország, amely a háború kirobbanását eleve ellenezte, s végül a büntetések kiosztásakor a legmagasabb szankciókban részesült. Az a Magyarország, aki minden téren sokkal többet veszített, mint bármely más vesztes ország. Ez a Magyarország a fent felsorolt érvek miatt valóban igazságtalannak tartja a közel száz éve aláírt békét – azt gondolom, jogosan.

Boia is megismétli az ismert közhelyet, miszerint a versailles-i békerendszer nem hozott létre mintaszerű nemzetállamokat, de fontos kiindulópontot jelentett. Azonban lényeges, hogy az „ítélet” – valljuk be – számos kívánnivalót hagyott maga után. A kisebbségi kérdés ügyében szinte semmit nem léptünk előre, hisz amíg a Monarchia – részben – a nemzeti sokszínűség miatt hullott atomjaira, addig a győztesek „összetákolta” egy olyan államalakulatot, ahol újra számos nemzet tagja rekedt. Emellett a nagy gazdasági egységek felszabdálása olyan válságot idézett elő, amelyet a nemzetgazdaságok nemzetállami keretek között igyekeztek rendezni – több-kevesebb sikerrel. A nemzetállamok határokkal való elszigetelése új feladatokat helyezett az újonnan alakult államok vezetői elé. Meg kellett szervezni az élet minden területének a működését, s fel kellett készülni a határok önálló védelmére mind gazdaságilag, mind biztonságpolitikailag. Úgy tűnik – a XXI. századból vizsgálva a kérdést –, hogy sem a nemzeti bezárkózás, sem a szupranacionális gazdasági alakzatok (vámhatárok leépítése stb.) nem hozzák el Európának a várt eredményt. A térség száz évvel korábbi hatalmi és geopolitikai egyensúlya felborult. A vágyott biztonság bár hiányzik, mert a világkapitalizmus képtelen orvosolni az emberiség problémáit, de az tény, hogy Európában 1945 óta – a Balkán-háborúkat leszámítva – béke és biztonság van.

Lucian Boia kétségtelenül eltérő módon látja és láttatja a történelem eseményeit. Az új fókuszpontok megvilágításával gondolkodásra inspirálja az olvasóközönséget. Bár ezek a fókuszpontok sokszor félrevezetőek, hisz a legtöbbször hipotetikusak, feltételezettek, emiatt a konklúziók is számos esetben vitathatóak. Műveivel – bevallása szerint – arra törekszik, hogy kritikusan rákérdezzen a nagy (főként nemzeti) történeti narratívákra, ellenben a nemzeti eszméktől elhatárolódnia nem mindig sikerül. Így véleményem szerint: a könyv tömör, gördülékeny, jól

³ BOIA 2015, 81. o.

olvasható, de a szakmai kérdések új konklúziói nem tudják újraértelmezni az első világháború lényegi kérdéseit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BOIA, Lucian (2015). *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Budapest, Cser Kiadó
2. GYARMATI Enikő (2015). Alan Kramer: Az első világháború legújabb historiográfiája. In: *Klió*, 24. 2. sz.
3. KRAMER, Alan (2014). Recent Historiography of the First World War (Part I) and (Part II). [Az első világháború legújabb historiográfiája. I. és II. rész.] *Journal of Modern European History*, Vol. 12. No. 1. 5–27.; Vol. 12. (2014) No. 2. 155–177.

Szajmválasztás Kárpátalján 1939 februárjában. Adalékok a kárpátukrán szajmválasztásának történetéhez

Rezümé. A tanulmány a kárpátukrán szajmválasztás 1939. február 12-i megválasztásával, azon belül is elsősorban a választások kiírásával, a választási kampánnyal és a választások nemzetiségi vonatkozásaival foglalkozik. Avgusztin Volosin ukranofil kormánya a választások kiírásának a demokratikus játékszabályokat megcsúfoló módjával, a pártok feloszlásával és az ellenzéki jelölőlisták elutasításával olyan helyzetet teremtett, hogy a kormánypárton, az Ukrán Nemzeti Egyesülésén kívül senki másnak ne lehessen esélye a választásokon való indulásra. A kormánypárt, az Ukrán Nemzeti Egyesülés 32 fős jelölőlistáján helyet kapott a német, a cseh és a román kisebbség egy-egy képviselőjelöltje is. A legnagyobb lélekszámú kisebbség, a zsidóság parlamenti képviseletét azonban számításba sem vette a hatalom, a magyar kisebbség vezetői pedig nem vállaltak jelöltséget a kormánylistán, sőt egyenesen a lista elutasítására szólították fel a magyar választókat.

Kulcsszavak: Kárpátalja, kárpátukrán szajmválasztás, Ukrán Nemzeti Egyesülés, választások, nemzetiségek.

Резюме. У дослідженні зроблено спробу розглянути вибори до Сойму Карпатської України, що відбулися 12 лютого 1939 року, зокрема процедуру оголошення виборів, виборчу кампанію і національні аспекти виборів. Українофільський уряд Августина Волошина, порушивши демократичні правила проведення виборів і відмовивши опозиції у висуненні кандидатів, створив таку ситуацію, коли крім урядової партії, Українського національного об'єднання, ніхто інший не мав шансів взяти участь у виборчих змаганнях. До списку урядової партії, що складався з 32 осіб, було включено по одному представнику німецької, чеської та румунської меншини, однак влада навіть не врахувала право євреїв на представництво у парламенті, а керівники угорської нацменшини відмовилися йти за списком урядової партії та прямо закликали угорських виборців не голосувати за нього.

Ключові слова: Закарпаття, Сойм Карпатської України, Українське національне об'єднання, вибори, національності.

Abstract. The study analyses the elections to the Carpatho-Ukrainian Soim on February 12, 1939, and mainly the declaration of elections, the campaign and the minority aspects of the elections. Avgustyn Voloshyn's pro-Ukrainian government made the running of the other political forces in the elections impossible by playing the game of scheduling the elections, by banning political parties and by rejection of the opposition's list of candidates. Out of the 32 candidates on the list of the Ukrainian National Union, the governing party, there was presented one representative from the German, Czech and Romanian minorities each. Representation of the Jews, the largest minority was not even considered by the government, and the leaders of the Hungarian minority not only failed to participate on the list of candidates but did even request Hungarian voters to reject it.

Keywords: Transcarpathia, Soim of Carpatho-Ukraine, Ukrainian National Union, elections, national minorities.

* Selye János Egyetem, Komárom, Tanárképző Kar, Történelem Tanszék, egyetemi docens; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, tudományos munkatárs. * Університет імені Яноша Шеє, Комарно, педагогічний факультет, кафедра історії, доцент університету; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморин, науковий співробітник. * University of J. Selye, Komárno, Faculty of Education, History Department, associate professor; Forum Minority Research Institute, Šamorín, associate research fellow. popelya@uj.sk

A Kárpátalja Csehszlovákiához csatolását szentesítő, 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-Germain-en-Laye-i békeszerződés kisebbségvédelmi előírásai arra kötelezték a csehszlovák államot, hogy a terület számára széles körű autonómiát biztosítson. A megígért autonómia bevezetését és a tartomány törvényhozó testületének megválasztását azonban Prága közel két évtizeden keresztül halogatta, s csupán a csehszlovák államiságot az összeomlás szélére sodró müncheni egyezmény után szánta rá magát kötelezettségei teljesítésére. A müncheni egyezményt követő belpolitikai válságot, a központi hatalom meggyengülését az autonomista kárpátaljai politikai reprezentáció – a szlovákokhoz hasonlóan – az autonómia kihirdetésére (1938. október 8.), majd pedig az autonómiát jogilag is rögzítő alkotmánytörvény nemzetgyűlési elfogadtatására (november 22.) használta fel.¹

A választások jogi szabályozása és kiírása

A Kárpátalja autonómiáját rögzítő 328/1938. számú alkotmánytörvény a tartomány törvényhozó testületének megválasztásáról is rendelkezett. Az alkotmánytörvény szerint a választásokat a törvény kihirdetésétől számított öt hónapon belül kellett megtartani a 126/1927-es törvénnyel módosított 330/1920-as választási törvény előírásai alapján.² A hivatkozott választási törvény a plurális demokrácia elvein alapuló előírásaival többpárti választásokat feltételezett. Az 1938. október végén hatalomra jutott, Avgusztin Volosin és Julian Révai nevével fémjelzett ukranofil politikai irányzat ugyanakkor a Német Birodalomra támaszkodva egy tekintélyelvű kárpátukrán államiség megteremtését tűzte ki célul. Az autonóm kormány már október 28-án felfüggesztette a politikai pártok működését, majd ezt követően az ukrán nyelvet tette meg a terület államnyelvévé és iskoláinak tanítási nyelvévé, s kimondta, hogy a tartomány nevének végleges rendezéséig a hivatalos Podkarpatszka Rusz megnevezés mellett a Karpatszka Ukrajina, vagyis a Kárpáti Ukrajna is használható.

Hatalmi monopóliumuk kiépítése során Volosinéknem elégedtek meg politikai ellenfeleik félreállításával, hanem a ruszofil, illetve ruszin politikai irányvonal teljes felszámolására törekedtek. E cél szolgálatába állították magát a szojmválasztást is. A huszti kormány a választások kiírásának módjával, a politikai pártok ezzel egyidejű feloszlásával, az ellenzéki jelölőlisták leadásának megnehezítésével, végül pedig a mindezek ellenére leadott listák elutasításával olyan helyzetet teremtett, hogy a kormánypárton kívül senki másnak ne lehessen esélye a választásokon való indulásra.

¹ Az autonóm Kárpátaljára lásd többek között FEDINEC Csilla (szerk.) (2004). *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest, Teleki László Alapítvány; FEDINEC Csilla (szerk.) (2014). *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, Kalligram; ВЕГЕШ, Микола (2004). *Карпатська Україна. Документи і факти*. Ужгород, Карпати; ДЕЛЕГАН, Михайло Васильович–ВИСКВАРКО, Сергій Анатолійович (упоряд.) (2009). *Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород, Карпати.

² *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1938, částka 109., 1201. p.; *Нова Свобода*, 1939. január 4. Конституційний закон Карпатської України, 5. p.

A huszti belügyminisztérium 1939. január 12-én kelt hirdetményével február 12-ére írta ki a választásokat Kárpáti Ukrajna első szojmjába.³ Miután a jelölolistákat a választási törvény értelmében legkésőbb a választások előtti 21. napon, azaz jelen esetben január 22-én, déli 12 óráig kellett benyújtani az országos választási bizottság elnökének, azok leadására elméletileg tíz nap állt volna rendelkezésre. A választások kiírásának hírére azonban a kormány egy héten keresztül visszatartotta, s csupán a január 19-éről 20-ára virradó éjszaka kiragasztott plakátokon hozta nyilvánosságra. A kormány *Urjadovij Visztник* (*Урядовий Вісник*) című hivatalos lapjának a hirdetményt közzé tévő január 18-i számát szintén csak január 20-án kezdték terjeszteni, a választásokon indulni szándékozóknek így alig két napjuk maradt a jelölolisták összeállítására, az azokat aláíró választópolgárok aláírásainak hitelesíttetésére és a listák leadására.

A választások kiírása és a kiírás nyilvánosságra hozatala közötti egy hetet a huszti kormány ráadásul lehetséges kihívóinak félreállítására használta fel. Az autonóm kormány belügyminisztériuma január 16-án „a közrend és nyugalom fenntartására”, valamint arra hivatkozva, hogy „tevékenységük a közbiztonságot fenyegeti”, feloszlatta az összes politikai pártot, amelyek működését korábban már felfüggesztették. A pártfeloszlató hirdetményt az *Urjadovij Visztник* – nem véletlenül – csupán január 20-án, a kormány *Nova Szvoboda* (*Нова Свобода*) című napilapja pedig ráadásul január 22-én, a jelölolisták leadására kijelölt napon tette közzé, gyakorlatilag lehetetlenné téve ezzel bármilyen új párt bejegyeztetésének és választási részvételének az esélyét.⁴

Volosinék időközben – a már jóváhagyott, de még nem közzétett választási feltételek ismeretében – hozzáláttak egy kormánypárt megszervezéséhez, s január 18-án életre hívták az Ukrán Nemzeti Egyesülés (Українське національне об'єднання, UNO) nevű politikai pártot, amelynek működését január 20-án természetesen az autonóm kormány belügyminisztériuma is jóváhagyta.⁵ A választások idejére így az UNO lett az egyetlen engedélyezett, törvényesen működő párt, amely előtt nyitva állt az út a választási részvétel felé.

Az ellenzéki jelölolisták elutasítása

Noha az autonóm kormány a pártokat feloszlatta, s mindent megtett az ellenzéki jelölolisták benyújtásának lehetetlenné tétele érdekében, a huszti országos választási bizottsághoz összességében mégis három jelölőlista érkezett. Az első

³ *Урядовий Вісник Правительства Підкарпатської Русі*. 1939. január 18. Рік видання II., число 2., 7. р.; *Нова Свобода*, 1939. január 21. Вибори до сойму Карпатської України 12. II. 1939, 1. р.

⁴ *Урядовий Вісник Правительства Підкарпатської Русі*. 1939. január 20. Рік видання II., число 3., 9. р.; *Нова Свобода*, 1939. január 22. Політичні партії К. Україні розпущені, 1. р.

⁵ *Урядовий Вісник Правительства Карпатської України (Підк. Русі)*. 1939. január 21. Рік видання II., число 4., 11. р.; *Нова Свобода*, 1939. január 22. Наша єдина партія – „Українське національне об'єднання”, 1. р.

a kormánypárt listája, hivatalos megnevezése szerint az „Ukrán Nemzeti Egyesülés és a nemzetiségi csoportok listája” volt Volosin kormányfővel és Julian Révai miniszterrel az élen. Ezen a listán kapott helyet a kárpátaljai csehek, a németek és a románok egy-egy képviselőjelöltje is.

A másik kettő az orosz-ruszin irányzatú ellenzéki politikusok jelölőlistája volt, akik a pártok feloszlátása következtében „Kárpátaljai Ruszinok” néven, illetve a Kárpátaljai Ruszinok Egyesülete nevében adták le a listáikat. A „Kárpátaljai Ruszinok” (Подкарпатски Русини) néven benyújtott lista nagyrészt szolvai és környékbeli jelöltekből állt össze. Első helyén Pavlo Kosszej, a prágai nemzetgyűlés képviselője, hatodik helyén pedig Edmund Bacsinszkij, a nemzetgyűlés szenátora, az autonóm kormány volt belügyminisztere szerepelt. A Kárpátaljai Ruszinok Egyesülete (Об'єднання карпатських русинів) nevében leadott harmadik jelölőlistán jobbára a politikai életben kevésbé ismert személyek kaptak helyet. A két ellenzéki lista a leadásuk körüli bonyodalmak szülte kényszerhelyzetből adódott, s ez eredményezte azt is, hogy kilenc képviselőjelöltet mindkét listára felvettek. Az egyik ilyen jelölt Pavel Cibere, a Központi Orosz Nemzeti Tanács titkára volt, aki a „Kárpátaljai Ruszinok” jelölőlistáján a 13., a Kárpátaljai Ruszinok Egyesületének listáján a 12. helyet foglalta el.⁶

A hatalom az ellenzéki lista, illetve listák leadását és az ellenzék választási részvételét igyekezett mindenáron, akár erőszakos úton, törvénytelen eszközökkel is megghiúsítani. Az ellenzék a lista benyújtásához szükséges aláírásokat eredendően Szolván és környékén gyűjtötte össze. Az aláírásokat szintén Szolván, a helyi közjegyzőnél kívánták hitelesíttetni, a közjegyző elé terjesztett listát azonban a járási választási bizottság elnöke január 20-án elkobozta. Miután az eltulajdonított listát másnap sem szolgáltatták vissza, az ellenzék a „Kárpátaljai Ruszinok” nevében sebtében egy új listát állított össze, amelyhez az aláírásokat már nem Szolván, hanem Alsóvereckén gyűjtötték, és ugyanott hitelesítették január 21-én. Időközben a Kárpátaljai Ruszinok Egyesülete nevében, a Huszt melletti Iza lakosainak aláírásával összeállt egy másik – a korabeli sajtó által izai ortodox hívők listájának nevezett – ellenzéki lista is, amelyet azonban csupán január 22-én 11 óra 47 perckor, tehát a leadási határidő lejártá előtt 13 perccel sikerült hitelesíttetni.

Az ellenzéki listák összeállítását és leadását a huszti kormányzat többek között a listák aláíróinak és a listákon szereplő képviselőjelöltek őrizetbe vételével

⁶ Národní archiv České republiky, Praha (Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, Prága; a továbbiakban NA ČR), Volební soud 1920 – 1939 (Választási Bíróság 1920–1939; a továbbiakban VS), 25. k., inv. č. 1143, sign. V 2/39, Ověření volby-volitelnosti zvolených členů prvního sněmu Podkarpatské Rusi. (A kárpátukrán emigráns memoárirodalom egy további jelölőlistáról, az ukrán nők szervezetének állítólagos jelölőlistájáról is megemlékezik, amelynek azonban sem a korabeli sajtóban, sem a levéltári forrásokban nincs nyoma. Vö. ПОСОХА, Степан: *Соїм Карпатської України*. Вінніпег, 1949, *Культура й освіта*, 30–31. p.; СТЕРЧО, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Торонто, 1965, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 124. p.)

is megpróbálta megakadályozni. Őrizetbe vették többek között a „Kárpátaljai Ruszinok” listájának vezetőjét, Pavlo Kosszejt is, akit a Szics-gárda házi őrizetben tartott mindaddig, amíg le nem telt a listák benyújtására megállapított határidő.⁷ Kosszej utóbb a prágai nemzetgyűlés képviselőházának elnökéhez intézett táviratában tiltakozott a képviselői immunitását is sértő házi őrizetbe vétele ellen.⁸ Tiltakozásával január 25-én a prágai kormány is foglalkozott, azt azonban elintézte azzal, hogy a történetek kivizsgálását a kárpátaljai miniszterekre bízta – azokra, akik a legérdekeltőbbek voltak az ellenzék választási részvételének megfiúsításában.⁹

Miután az ellenzéki listákat mindezek ellenére sikerült összeállítani és hitelesíteni, a választási bizottság volt az, amely akadályokat gördített az elfogadásuk elé. A választási bizottság az UNO január 22-én 11 óra 30 perckor benyújtott jelölőlistáját természetesen elfogadta, mindössze azt a kötelezettséget róta a párt-ra, hogy három napon belül, azaz január 25-ig pótolja a hiányzó 6500 koronás választási kauciót. A „Kárpátaljai Ruszinok” 11 óra 50 perckor leadott listájával szemben a szintén hiányzó választási kaució mellett már számos további kifogást emelt, s alaki hibák miatt kiegészítés céljából visszaadta azzal, hogy január 25-én déli 12 óráig pótolják a hiányosságait. A választási bizottság többek között azt kifogásolta, hogy hiányzik több képviselőjelölt nyilatkozata arról, miszerint elfogadja a jelölést, a jelölőlistát egy nem engedélyezett politikai tömörülés nevében nyújtották be, valamint hogy a lista megbízottjaként megnevezett Miloš Drbal egy másik lista – az UNO listájának – jelöltje. A harmadik listát, a Kárpátaljai Ruszinok Egyesülete nevében leadott listát a választási bizottság azonnal elutasította, mivelhogy benyújtására 12 óra 4 perckor, vagyis négy perccel a déli 12 órai leadási határidő lejártá után került sor.¹⁰

A „Kárpátaljai Ruszinok” jelölőlistájának kálváriája mindezzel azonban még korántsem ért véget. Amikor Alekszandr Hrabar, a lista egyik képviselőjelöltje, egyben a lista új megbízottja a kijavított listát és a 6500 korona választási kauciót január 25-én 10 óra 15 perckor a választási bizottságnak helyet adó huszti kormányhivatal épületében be akarta nyújtani, az épületet őrző Szics-gárdisták és a rendőrség közösen akadályozta meg annak leadásában. A választási bizottság elnökére, Petro Kalinyukra várakozó Hrabart előbb a gárdisták tettelesen bántalmazták, majd a helyszínre érkező rendőrök jegyzőkönyv felvétele ürügyével

⁷ A történetek részletes leírása megtalálható a választások után a Prágai Választási Bírószághoz benyújtott panaszok között: NA ČR, VS, 26. k., inv. č. 1145, sign. V 4/39, Stížnost do voleb do sněmu Karp. Ukrajiny.

⁸ NA ČR, Ministerstvo spravedlnosti 1918 – 1945 (Igazságügyi Minisztérium 1918–1945; a továbbiakban: MS), 1223. k., inv. č. 771, sign. VI/19, č. 6414/1939. Zprávy stát. zastupitelství v Chustu o poměrech na Podk. Rusi.

⁹ NA ČR, Předsednictvo ministerské rady 1918 – 1945 (Minisztertanács Elnöksége 1918–1945), 4146. k., Protokol o schůzi ministerské rady, konané ve středu dne 25. ledna 1939 o 5 hod. odpoledne.

¹⁰ NA ČR, VS, 25. k., inv. č. 1143, sign. V 2/39, Ověření volby-volitelnosti zvolených členů prvního sněmu Podkarpatské Rusi.

a rendőrségre kísérték, miközben azt sem tették lehetővé számára, hogy a nála lévő kauciót és a jelölőlistát két társának átadja. A rendőrségen kihallgatták, felvették a jegyzőkönyvet, s ott tartották déli 12 óráig. A lista benyújtására megállapított határidő lejárta után szabadon távozhatott, a lista és a kaució leadására azonban természetesen már nem nyílt lehetősége.¹¹

A választási bizottság mindezek után január 27-i ülésén azt állapíthatta meg, hogy a választási törvény előírásait csupán az UNO teljesítette, amely pótolta a hiányzó választási kauciót, ezért csak az UNO jelölőlistáját ismeri el érvényesnek. A „Kárpátaljai Ruszinok” jelölőlistáját ugyanakkor azon a címen, hogy annak alaki hiányosságait és a választási kauciót a megállapított határidőig nem pótolták, a választási bizottság visszavontnak, egyúttal érvénytelennek nyilvánította.¹²

Az egyetlen elfogadott jelölőlista, az „Ukrán Nemzeti Egyesülés és a nemzeti csoportok listájának” összetételét január 29-én hozták nyilvánosságra.¹³ A lista első két helyét Volosin kormányfő és Révai miniszter foglalta el, a többi jelölt, néhány kivételtől eltekintve, az ukrán ábécé szerinti sorrendben követte egymást. A képviselőjelöltek listán elfoglalt helyének nem volt különösebb jelentősége, mivel a 32 tagú szojm létszáma előre adott volt, s nem függött a listára leadott szavazatok számától. Az ugyancsak 32 fős jelölőlistán 29-en képviselték az UNO-t, 1-1 személy pedig a cseh, a román és a német kisebbséget. Az UNO jelöltjei között, egykori párthovatartozásukat tekintve, Volosin keresztény néppártjának és Julian Révai szociáldemokrata pártjának a képviselői domináltak, akik egyaránt tíz helyet kaptak a jelölőlistán. Rajtuk kívül heten kerültek ki az agrárpártból, s ketten képviselték az „ukrán nacionalista ifjúságot”.¹⁴

¹¹ NA ČR, VS, 26. k., inv. č. 1144, sign. V 3/39, Stížnost do voleb do sněmu v Podk. Rusi; uott. inv. č. 1145, sign. V 4/39, Stížnost do voleb do sněmu Karp. Ukrajiny.

¹² *Нова Свобода*, 1939. január 29. Листа кандидатів „Подкарпатських русинів” відкинена, 2. р.

¹³ *Нова Свобода*, 1939. január 29. Листа кандидатів Українського Національного Об'єднання і народностевих груп, 1. р. (A lista összetétele a következő volt: 1. Dr. Avgusztin Volosin, Kárpáti Ukrajna kormányának elnöke, Huszt; 2. Julij Révai, Kárpáti Ukrajna minisztere, Huszt; 3. Dr. Mihajlo Brascasajko, közjegyző, Huszt; 4. Dr. Julij Brascasajko, ügyvéd, Huszt; 5. Ivan Hriha, földműves, Felsőverecke; 6. Adalbert Dovbak, lelkész, Iszka; 7. Dr. Mikola Dolinaj, orvos, Huszt; 8. Dr. Miloš Drbal, ügyvéd, Huszt; 9. Avgusztin Dutka, bíró, Huszt; 10. Ivan Ihnatko, földműves, Bilke; 11. Dr. Volodimir Komarinszkij, ügyvéd, Huszt; 12. Ivan Kacsala, vasutas, Perecseny; 13. Vaszil Klempus, kereskedő, Kőrösmező; 14. Sztepan Klocsurak, hivatalnok, Huszt; 15. Vaszil Lacanics, tanító, Nagyberezna; 16. Mikola Mandzjuk, tanító, Nagyszőlős; 17. Mihajlo Maruscak, gazdálkodó, Nagybocksó; 18. Leonyid Romanyuk mérnök, hivatalnok, Huszt; 19. Grigorie Moys, lelkész, Tiszaféjéregyház; 20. Dmitro Nyimcsuk, igazgató, Huszt; 21. Anton Ernst Oldofredi mérnök, államtitkár-helyettes, Huszt; 22. Jurij Pazuhanics, tanfelügyelő, Huszt; 23. Ivan Perevuznik, földműves, Szerednye; 24. Petro Popovics, földműves, Nagylucska; 25. Fegyir Révai, nyomdaigazgató, Huszt; 26. Dr. Nikola Rizdorfer, orvos, Szolyva; 27. Dr. Sztepan Roszoha, hivatalnok, Huszt; 28. Jurij Sztaniniec, lelkész, Vajná; 29. Vaszil Sobej, gazdálkodó, Irhóc; 30. Avgusztin Stefan, iskolaügyi minisztériumi főnök, Huszt; 31. Kirilo Fedeles, hitoktató, Bilke; 32. Mihajlo Tulik, szerkesztő, Huszt)

¹⁴ Вö. МАГОЧИЙ, Павло Роберт: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, 1994, Поличка „Карпатського краю”, 240. р.

Річник XL. Число 19. Хуст, неділя, 29. січня 1939. 2^а с.

НОВА СВОБОДА

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОБЕДНАННЯ

ЛИСТА КАНДИДАТІВ

Українського Національного Обєднання
і народностевих груп

в Карпатській Україні для виборів до першого сойму Карпатської України

1. Др. Августин Волошин, прем'єр правит. Карпатської України Хуст	13. Клемпуш Василь, торговець, Ясіня	23. Перевузник Іван, земледілець, Серетне
2. Ревай Юлій, міністр Карп. України, Хуст	14. Ключурак Степан, урядник, Хуст	24. Попович Петро, земледілець, Великі Лучки
3. Др. Брячайко Юлій, адвокат, Хуст	15. Лацанич Василь, учитель, Великий Березний	25. Ревай Фелір, директор друкарні, Хуст
4. Др. Брашайко Михайло, публіцист, Хуст	16. Мандзюк Микола, учитель, Севлюш	26. Др. Різдорфер Микола, лікар, Свалява
5. Грига Іван, хлібороб, Вишні-Верещки	17. Марушак Михайло, господар, Великий Бичків	27. Др. Росоха Степан, урядник, Хуст
6. о. Довбак Адальтберт, духовник, Ізми	18. Інк. Романок Леоніа, урядник, Хуст	28. о. Станинець Юрій, парох, Воїногово
7. Др. Долинай Микола, лікар, Хуст	19. Moys Grigorie, протопор, Bila Cerkov	29. Шобей Василь, господар, Бульхівці
8. Др. Drbal Miloš, advokát, Chust	20. Німчук Дмитро, директор, Хуст	30. Штефан Августин, начальник мін. шк., Хуст
9. Дутка Августин, суддя, Хуст	21. Ing. Oldofredi Anton-Ernest Unterstaatssekretär, Chust	31. о. Феделеш Кирило, катехит, Білки
10. Ігнатко Іван, хлібороб, Білки	22. Пазуханич Юрій, інспектор, Хуст	32. Тулик Михайло, редактор, Хуст
11. Др. Комаринський Володимир, адвокат, Хуст		
12. Качала Іван, залізничник, Пере-		

В. Грєндже-Допєський:
Унеможливіть доступ ворожих газет

Вже у вчорашньому числі нашої газети звернули ми увагу нашим читачам на той підлий спосіб інформовання чесних редакторів, яке ми читали з А—Зету та ін. Неправильний А—Зет знов обидяє нас болотом, знов робить наклепи. В своєму числі з дня 26. січня (ч. 21.) реферує про заложення УНО, дозволяє собі пан редактор, записати репортаж так: «в останній добу небола пркесні розлішовано, кло за по одповіді. Цим коментарем панове інформатори хочуть сказати те, що тут був карос і не було кому за те відповідати. Коли б тут були непорядки, то не на такий коментар редактор міг би собі дозволити, але плий світ добре знає, що в нашій країні панове повний порядок, все українське населення доказало, що воно дисципліноване, не робить нічо на власну руку, хоч панове стало провокують... В цілому краю відбуувались і ще стало відбуватись масові маніфестації за свою владу і демонстрації проти

1. ábra. Az UNO jelölőlistája a Nova Szvoboda 1939. február 29-i számában

A listán szereplő nemzetiségi jelöltek Miloš Drbal huszti cseh ügyvéd, Grigorie Moys tiszafejéregyházi román görögkatolikus lelkész és Anton Ernst Oldofredi, az autonóm kormány német államtitkár-helyettese voltak. Az ő listára kerülésük pontos hátterét nem ismerjük. Azt a választások kiírásáról tájékoztató cseh sajtóból tudjuk, hogy a német jelöltnak a kormánylistán indulása ekkor már eldöntött tény volt, a csehek választási részvételének mikéntjéről pedig a kárpátaljai Cseh Nemzeti Tanács január 20-i vezetőségi ülése határozott. Az ülést a cseh sajtó úgy tálalta, hogy az a cseh jelölőlista összeállításának céljával ül össze,¹⁵ annak döntése azonban a választási feltételek ismeretében nem lehetett egyéb, mint a felajánlott hely elfogadása a kormánylistán. A jelölőlista nyilvánosságra hozatala előtt egyes cseh lapok két cseh jelöltről is cikkeztek¹⁶ – az állítólagos másik jelölt Klement Pavloušek, a huszti Cseh Nemzeti Tanács elnöke lett volna –, a listán azonban a csehek számára a németekhez és a románokhoz hasonlóan egy helyet biztosítottak.

¹⁵ Pl. *Národní práce*, 1939. január 21. Česká kandidátka na Podkarpatské Ukrajině, 1. p.; *Venkov*, 1939. január 21. Češi připravují kandidátní listinu pro karpátoukrajinské volby, 3. p.

¹⁶ Pl. *Lidové noviny*, 1939. január 23. Podkarpatské strany rozpuštěny, 2. p.; *Národní práce*, 1939. január 25. Dvě kandidátní listiny na Karpatské Ukrajině, 1. p.

A választási kampány

A választási kampány teljes egészében a totalitárius rendszerekben bevett eljárásra emlékeztetett. Legálisan kampányolni csakis a lista mellett lehetett, az esetleges ellenvélemény megfogalmazását a hatalom azonnali retorziója követte, ami több helyütt a lakosság és a karhatalmi erők közötti összetűzéshez vezetett.

A kampány egyik jellemzője a választások tulajdonképpeni népszavazás-jellegének hangsúlyozása volt. Amint azt Volosin kormányfő a választási kampány nyitányát jelentő január 22-i huszti nagygyűlésen kijelentette: a választás össznemzeti népszavazás lesz, amely megmutatja, hogy népünk továbbra is szabad, önálló életet akar élni, nem pedig Magyarországhoz tartozni.¹⁷ Hasonlóan fogalmazott a *Nova szvoboda* február 5-i vezércikke is, amely szerint a választás olyan népszavazás lesz, amely során a választók a választáson való részvételükkel és „igen” szavazatukkal a kárpátukrán kormányt, Kárpáti Ukrajna önállóságát, valamint a csehekkel és a szlovákokkal alkotott hármass föderációját fogják megerősíteni.¹⁸

Az autonóm kormány és az UNO vezetősége egyaránt felhívásokban szólította fel a választókat a választásokon való minél nagyobb arányú részvételre és a kormánylista melletti demonstrációs szavazásra. Az UNO Fegyir Révai pártelnök és Andrij Voron főtitkár által jegyzett, „Ukránok!” című felhívásának első számú mondanivalója annak nyomatékosítása volt, hogy az „első ukrán szojm” megválasztásával „az egész világ előtt ünnepélyesen kinyilvánítjuk népünk jogát az államisághoz”.¹⁹ A kormány „Kárpáti Ukrajna minden polgárához” címzett felhívása ezzel szemben nemcsak a többségi választókhoz, hanem a nemzetiségekhez is szólt. A Volosin kormányfő és Révai miniszter által aláírt felhívás ugyanakkor erőteljesen szembeállította a „Kárpáti Ukrajna építésében együttműködni szándékozó”, s a jelölőlistán felajánlott helyet elfogadó „lojális nemzeti kisebbségeket”, vagyis a cseheket, németeket és románokat a magyar kisebbséggel, amelynek a vezetői visszautasították a részvételt a kormánylistán, ami arról tanúskodik, hogy „államunkkal szemben ellenséges külföldi erők dolgoznak”.²⁰

A hatalom a választási kampány során igyekezett a társadalom minden rétegét megszólítani. A *Nova Szvoboda* február 5-i száma például a nők választási részvételének fontosságát emelte ki, február 1-jei és 3-i száma pedig az ortodox vallásúakat igyekezett megnyerni a jelölőlista számára, cáfolva egyúttal azokat a híreket, miszerint képviselő nélkül maradnának a szojmban.²¹ Az ortodox

¹⁷ *Нова Свобода*, 1939. január 24. Величне святкування 20. річниці проголошення Соборної України, 1. р.

¹⁸ *Нова Свобода*, 1939. február 5. Народу, нехай буде воля Твоя..., 1. р.

¹⁹ *Нова Свобода*, 1939. február 9. Українці! Українки!, 1. р.

²⁰ *Нова Свобода*, 1939. február 8. До всіх громадян Карпатської України!, 1. р.

²¹ *Нова Свобода*, 1939. február 5. Мій наказ, 7. р.; *Нова Свобода*, 1939. február 1. До православного духовенства, 3. р.; *Нова Свобода*, 1939. február 3. Православних ніхто не переслідує, 2. р. (Az ortodox vallású képviselőjelöltek Mihajlo Tulik, Mihajlo Maruscsak, Leonyid Romanyuk, Petro Popovics és Vaszil Sobej voltak.)

választók megnyerésére irányuló törekvések az ortodox képviselőjelöltek, valamint az ortodox lelkészek és hívők képviselőinek február 6-i huszti értekezletében csúcsosodtak ki, amelynek résztvevői közös felhívásban szólították fel „Kárpáti Ukrajna ortodox népét” az UNO jelölőlistája melletti szavazásra.²² A választások és a választások után összeülő szojm népszerűsítését szolgálta az a sajtóban több alkalommal közzétett hír is, amely arról szólt, hogy a szojm képviselői rendes fizetés helyett csupán az ülésnapokra szóló napidíjat, valamint útiköltség-térítést fognak kapni.²³

A szlovákiai választások mintájára Kárpátalján is versenyt hirdettek a fehér zászlóért, amelyet az a község nyerhetett el, amelyben a kormánylista megszerezte a szavazatok legalább 98%-át. Az ilyen települések jogot szereztek arra, hogy a középületekre fehér zászlót függeszsenek ki annak jeléül, hogy „érettek az állami életre”. A versenyfelhívást nemcsak a sajtóban, hanem választási plakátokon is széles körben népszerűsítették. A kampány részét képezték azok a sajtóhírek is, miszerint egyes községek lakossága elhatározta, hogy a választójoggal rendelkezők a vasárnapi mise után együtt mennek a választóhelyiségekbe, hogy a kormánylista ne csupán 98%-os, hanem 100%-os eredményt érjen el.²⁴

Az UNO vezetősége és képviselőjelöltjei a választási kampány három hete alatt rendkívül intenzív kampánytevékenységet folytattak, s naponta nagygyűlések tucatjain találkoztak a választókkal Kárpátalja szinte valamennyi településén. A választások előtt kerek egy héttel, február 5-én például több mint félszáz választási nagygyűlést tartottak, amelyeken a választási lista csaknem valamennyi jelöltje megjelent. Julian Révai miniszter ezen a napon három, az újdávidfalvai, a beregsárréti és a kajdanói, testvére, Fegyir Révai pedig a szolyvai és a szentmiklósi nagygyűlésen vett részt. A kampányból a nemzeti jelöltek is kivették a részüket, akik közül a cseh Miloš Drbal Técsőn és Aknaszlatinán, Anton Ernst Oldofredi a németek által lakott Felsőkerepecen, Grigorie Moys pedig a román lakosságú Alsóapsán és Faluszlatinán kampányolt.²⁵

A választási kampányt erőteljes ukrán nemzeti propaganda kísérte, amelynek az 50 milliós ukrán nemzethez tartozás hangsúlyozása mellett nyílt magyarellenes éle is volt. Mindez nemcsak a választási beszédekben és a sajtóban érvényesült, hanem a nagy számban terjesztett rölapokon és plakátokon is. Egy Szicsgárdistát Sárkányölő Szent Györgyként ábrázoló plakát például az „Ukrajna az ukránoké!” jelszót hirdette, egy másik arra emlékeztetett, hogy húsz éve egyszer már kimondták csatlakozásukat az 50 milliós ukrán nemzethez, egy következő pedig a „Dicsőség Ukrajnának!” jelszóval zárult. A magyarellenes propaganda többek között a magyarországi rossz szociális helyzettel és a magyar elnyomás veszélyével riogatott. Egy, a magyarországi ruszinok nevében terjesztett rölap

²² *Нова Свобода*, 1939. február 8. Православний народ Карпатської України!, 1. р.

²³ Vö. pl. *Нова Свобода*, 1939. január 27. Посли нашого сойму не будуть мати платні, 2. р.

²⁴ Pl. *Нова Свобода*, 1939. február 4. Котрі села будуть мати „білий прапор”?, 2. р.

²⁵ *Нова Свобода*, 1939. február 1. Публічні політичні збори відбудуться дня 5. лютого 1939, 4. р.

a kormánylista támogatását, egyúttal az „égő magyar pokolból” való felszabadításukat kérte a kárpátukránoktól. Kikezdte a propaganda a magyarbarát ruszin politikusokat is – köztük Andrij Bródyt (Bródy Andrást), az első autonóm kormány vezetőjét, valamint Sztepan Fenciket (Fencik Istvánt), a Bródy-kormány meghatalmazott miniszterét –, akiket „magyarónokként” és magyar ügynökökként jelenített meg.²⁶

A választások előtt egy héttel terjedt el a sajtóban az a hír, hogy a szojm megválasztása során minden választóhelyiségben két urnát állítanak fel: az egyikbe az „igennel”, a másikba pedig a „nemmel” szavazók dobhatják szavazataikat, vagyis a választások lényegében nyíltak lesznek.²⁷ A felröppent híreket azonban az UNO propagandaosztálya azonnal cáfolta. Az UNO nyilatkozata szerint, noha egyes községek lakossága valóban nyílt szavazást követelt, vagyis hogy a szavazólapot nyilvánosan és boríték nélkül dobhassa az urnába, a választások a törvényes előírások szerint fognak zajlani, s minden választóhelyiségben csupán egyetlen urna lesz, amelybe a választó „igen” szavazat esetén a szavazólapot tartalmazó borítékot, „nem” szavazat esetén üres borítékot dob.²⁸

A nemzetiségek és a választások

Az egyes kárpátaljai népcsoportok önálló választási részvételét nemcsak a jelölőlisták leadására megállapított rövid határidő hiúsította meg, hanem az autonómiatörvény is, amely a mandátumok számát az egyes népcsoportok tagjainak számától tette függővé, kimondva, hogy mindegyik népcsoport 20 000 tagjára egy mandátum esik. Nem volt tehát vitás, hogy az ennél alacsonyabb lélekszámú kárpátaljai csehek, románok és németek csakis a kormánylistán juthatnak parlamenti mandátumhoz. A hatalom azonban a két legnagyobb lélekszámú kisebbség, a zsidóság és a magyarság számára sem tette lehetővé az önálló választási részvételt, amelyek pedig számuknál fogva joggal igényt tarthattak volna rá, sőt a két népcsoport még a kormánylistán sem képviseltette magát.²⁹

²⁶ NA ČR, Ukrajinské museum v Praze 1925 – 1948 (Prágai Ukrán Múzeum 1925–1948), 11. k., inv. č. 319, Ukrajinské národní sjednocení Chust; vö. BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000, Hatodik Síp Alapítvány, 221–222. p.

²⁷ Lásd pl. *Új Hírek*, 1939. február 7. Kárpátalján a nyilvánosság ellenőrzésével tartják a titkos választást, 5. p.; *Národní práce*, 1939. február 6. Dvě urny: „ano“ a „ne“, 1. p.

²⁸ *Národní práce*, 1939. február 7. „Bílý prapor” na Karpatské Ukrajině, 2. p.; *České slovo*, 1939. február 7. Volby na Karpatské Ukrajině přesně podle zákona, 2. p.

²⁹ A Prágai Állami Statisztikai Hivatalnak az 1930. évi népszámlálás adatainak alapuló számításai szerint az autonóm Kárpátalja első bécsi döntés utáni területén 544 759 csehszlovák állampolgársággal rendelkező lakos élt, akik közül 413 481 volt a ruszin, 68 828 a zsidó, 25 894 a magyar, 17 495 a „csehszlovák”, 8715 pedig a német nemzetiségűek száma. A románok számát nem hozták nyilvánosságra, mivel azonban a határváltozás az ő lakóterületüket nem érintette, számuk nem sokkal térhetett el az 1930-ban kimutatott 12 641-től. (*Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku*. Praha, 1938, Státní úřad statistický, 6. p.)

A számbelileg meglehetősen gyenge – az elő bécsi döntés előtt is csupán 13,2 ezer, a határváltozást követően pedig mindössze 8,7 ezer főt számláló –, ugyanakkor a Harmadik Birodalom támogatását élvező kárpátaljai német népcsoport, jobban mondva annak Berlin által kijelölt vezetői a németiség valós súlyánál jóval nagyobb befolyással rendelkeztek. A nemzeti szocialista Németország többek között a helyi német kisebbségre támaszkodva igyekezett növelni kárpátaljai befolyását, élére ezért már 1938 őszén olyan személyeket állított, akikben biztosítékát látta ottani érdekei érvényesülésének.

A prágai kormány által még 1938 augusztusában betiltott Kárpáti Német Párt helyett az autonóm kormány engedélyével már december elején megalakult a Német Néptanács. Élére azonban nem az öslakos kárpátaljai németek valamely reprezentánsa állhatott, hanem a szudétanémet származású Franz Karmasin, aki a németiség (és Berlin) érdekeit – Szlovákiához hasonlóan – a huszti kormányban is államtitkári minőségben képviselhette. Mivel ő jobbára Pozsonyban tartózkodott, helyettesévé Berlin utasítására a szintén szudétanémet származású mérnököt, a harmincas évek eleje óta Szlovákiában élő, s Kárpátaljára csupán 1938 őszén áttelepülő Anton Ernst Oldofredit nevezte ki, aki Karmasin távollétében a kormány államtitkár-helyetteseként gyakorlatilag a kárpátaljai németiség első számú vezetője lett.³⁰

A német lakosságnak, kivételt kapva a politikai pártokat feloszlató kormányrendelet hatálya alól, a választások előtt lehetősége nyílt egy nemzeti szocialista irányultságú párt létrehozására is. Amint azt a huszti belügyminisztérium 1939. február 2-i rendelete kimondta, a német nemzetiségű lakosok, állampolgárságuktól függetlenül, nemzeti szocialista alapon szerveződő pártba tömörülhetnek és szabadon használhatják a pártjelvényeket, köztük a horogkeresztes jelképeket is.³¹ A német befolyást és az autonóm kormány németbarát elkötelezettségét erősítette végül a birodalmi kormány február 8-i határozata a huszti német konzulátus megnyitásáról és az Ukrán–Német Társaság ugyanaznapra létrejötté. A Szics-gárda huszti parancsnokságának épületében megalakult társaság elnökévé Fegyir Révait, az UNO elnökét, első elnökhelyettesévé pedig Oldofredi német államtitkár-helyettest választották.³²

A jelölőlista 21. helyén szereplő Oldofredi a választási kampányból is tevékenyen kivette a részét, s a rendelkezésére álló három hét alatt igyekezett bejárni Kárpátalja összes németlakta települését. A választást megelőző héten ráadásul Kárpátaljára érkezett Karmasin államtitkár is, aki Fegyir Révaival karöltve előbb

³⁰ *Prager Tagblatt*, 1938. december 4. Deutscher Volksrat in Karpathorußland, 6. p.; Oldofredire lásd BALLING, Mads Ole: *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Band II.* København, 1991, Dokumentation Verlag, 677. p.

³¹ ДЕЛЕГАН, Михайло Васильович–ВИСКВАРКО, Сергій Анатолійович (упоряд.): i. m. 151–152. p.

³² *Нова Свобода*, 1939. február 10. Німецький консулят у Хусті, 1. p.; *Нова Свобода*, 1939. február 11. Документ українсько-німецького приятельства!, 3. p.

február 7-én az újtővisfalvai választási nagygyűlésen, majd másnap az Ukrán–Német Társaság alakuló ülésén tett hitet a német–kárpátukrán együttműködés mellett.³³ A Német Néptanács a választások előtt felhívással is fordult a német választókhoz, amelyben felszólította őket, hogy mivel az „ukrán” kormány biztosította számukra a nemzeti szocialista világnézet, valamint a német nép és vezére, Adolf Hitler melletti nyílt hitvallás szabadságát, a választásokon egységesen „igen” szavazatot adjanak le.³⁴

A választások kiírására a prágai és a huszti kormány feszült viszonya közepette került sor. A központi kormányzat 1938 októberében még abban a reményben nevezte ki Volosint Kárpátalja miniszterelnökévé, hogy ez a lépés a közös államiság megerősítését fogja szolgálni. A cseh hivatalnokok elbocsátása, a cseh iskolák jelentős részének bezárása és az autonóm kormány egyre erősödő németbarát orientációja miatt azonban Prága határozott lépésre szánta el magát, s 1939. január 16-án Lev Prchala tábornokot, a kárpátaljai cseh-szlovák haderő főparancsnokát nevezte ki a kárpátukrán kormány harmadik miniszterévé. Ez tovább növelte a két fél közötti feszültséget. Miután azonban az állam egységének megőrzésében érdekelt Prága, valamint a kárpátukrán államiság megteremtésével kísérletező Huszt a választások sikerétől egyaránt a Kárpátaljával szembeni magyar (és lengyel) aspirációk megfékezését remélte, s ezen érdekazonosságuk erősebbnek bizonyult ellentéteiknél, a választások kérdésében sikerült közös nevezőre jutniuk.

Volosin kormányfő január 20-án fogadta a huszti Cseh Nemzeti Tanács küldöttségét, s a kárpátaljai csehek számára felajánlott egy helyet a kormánylistán. A Cseh Nemzeti Tanács vezetősége ezek után még aznap a Huszton élő cseh ügyvédet, a város egykori polgármesterét, Miloš Drbalt választotta képviselőjelöltté, aki a jelölőlista 8. helyét foglalhatta el. Mivel a Kárpátalján élő csehek nem a tartomány őslakosai, hanem a húszas–harmincas években oda betelepülő hivatalnokok és állami tisztviselők voltak, Drbal választási kampánya jobbára a járási székhelyekre és a városi jellegű településekre korlátozódott. Első választási nagygyűléseire meglehetősen későn, csupán egy héttel a választásokat megelőzően, február 5-én Técsőn és Aknaszlatinán került sor, a hátralévő egy hét alatt azonban bejárta Kárpátalja összes járási székhelyét. Február 8-án például Nagyszőlősen, Ilosván, Szentmiklóson és Szolyván találkozott a cseh választókkal, s valamennyi helyszínen az UNO listája melletti „manifesztációs” szavazásra bízta őket.³⁵

Ugyanerre szólította fel a cseh választókat a Cseh Nemzeti Tanács és Prchala tábornok közös választási felhívása is. A *Přehledy z Karpatské Ukrajiny* című cseh nyelvű huszti hetilap első, február 6-i számának címlapján közzétett és választási plakátok formájában is terjesztett felhívás politikai érettségükre apellálva arra

³³ *Grenzboten*, 1939. február 8. Zusammenarbeit – Gebot der Stunde, 1. p.; *Нова Свобода*, 1939. február 10. Державний секретар Кармазин у Карпатській Україні, 1. p.

³⁴ BALLING, Mads Ole: i. m. 672. p.

³⁵ *Venkov* 1939. február 5. Předvolební schůze, 4. p.; *Národní listy*, 1939. február 10. Čechové na Podkarpatské Rusi pro vládní kandidátku, 2. p.

kérte a cseheket, hogy sérelmeiket félretéve az UNO és a nemzetiségi csoportok közös listájára szavazzanak. Minden egyes ellenszavazat ugyanis a közös állam ellenségeinek sikerét jelenti, az „igen” szavazatok ugyanakkor a közös államba és annak jövőjébe vetett bizalom bizonyítékai lesznek – állt a Cseh Nemzeti Tanács felhívásában.³⁶

A mintegy 13 000 főnyi kárpátaljai románság a bécsi döntést megelőzően még a tartomány legalacsonyabb lélekszámú nemzeti kisebbsége volt, száma azonban a határváltozást követően már meghaladta a németekét és a csehekét, így a kormánylistán helyet kapó legnagyobb népcsoport lett. A románságot képviselő Grigorie Moys tiszaféjéregyházi görögkatolikus lelkész a lista 19. helyére kapott besorolást. A választási kampány szerves részét képezte, egyben a román választók megnyerését célozta a Román Nemzeti Tanács létrehozása, amelynek alakuló ülésére a választási kampány hajrájában, február 7-én került sor Aknaszlatinán. Az ülésen Sztepan Klocsurak, a kormányfő titkára személyében a huszti kormány is képviseltette magát. Klocsurak felolvasta Avgusztin Volosin levelét, amelyben a kormányfő ígéretet tett a román kisebbség kulturális és szociális igényeinek teljesítésére, majd a kormány nevében bejelentette a román nemzeti színek viselésének és a román zászló használatának engedélyezését, amire válaszul Alexandru Marina, a Román Nemzeti Tanács elnöke a románság lojalitásáról biztosította a kárpátukrán kormányt.³⁷ Az eseménynek rendkívül nagy teret szentelt a huszti kormánylap is, amely amellet, hogy terjedelmes tudósításban számolt be a nemzeti tanács megalakulásáról, csaknem egész oldalas beszélgetést közölt a román képviselőjelölttel, s önálló hírként hozta azt az értesülést is, miszerint az UNO jelölőlistája számíthat a román lakosság támogatására.³⁸

Az összlakosság 12%-át kitevő zsidóság parlamenti mandátumhoz juttatását számításba sem vette a hatalom. Chaim Kugel volt szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő vezetésével ugyan már 1938. december 28-án népes zsidó küldöttség látogatott Volosin miniszterelnökhöz, s támogatásáról biztosítva a kormányt egy Zsidó Központi Hivatal létrehozásának engedélyezését kérte a kormányfőtől,³⁹ a Harmadik Birodalom támogatásában és jóindulatában reménykedő huszti kormányzat azonban a kinyilvánított lojalitás ellenére sem tette lehetővé a zsidóság parlamenti képviselését. A kárpátaljai zsidó egyesületek a választások előtt – vélhetően az esetleges retorziók elkerülése érdekében – mégis a kormánylista támogatására szólították fel a zsidó választókat.⁴⁰

³⁶ *Přehledy z Karpatské Ukrajiny*, 1939. február 6. Všichni do voleb!, 1. p.

³⁷ *Нова Свобода*, 1939. február 10. Историчний день румунської національної групи в Карпатській Україні, 6. p.

³⁸ *Нова Свобода*, 1939. február 10. Розмова з о. Григорієм Мойшем, кандидатом у посли до сойму за румунську народню групу, 4. p.; уо. Румуни за українською кандидаткою, 2. p.

³⁹ *Нова Свобода*, 1939. január 1. Делегація жидівських віроісповід. громад у премера Волошина, 3. p.

⁴⁰ *Lidové noviny* 1939. február 10. Volební agitace se vrcholí, 2. p.

A zsidósághoz hasonlóan nem került fel a kormánylistára a megközelítően 6000 főt számláló kárpátaljai szlovákság egyetlen képviselője sem. A Munkács melletti szlovák lakosságú Újkenőc küldöttsége a huszti kormányhivatalban tett 1939. január 31-i látogatása során így is a szlovák kisebbség támogatásáról biztosította az autonóm kormányt és a kormánylistát. A küldöttség ígéretet kapott egy Szlovák Nemzeti Tanács létrehozásának lehetőségére is,⁴¹ arról azonban nincs tudomásunk, hogy ez megtörtént volna. Nem ismert annak oka sem, hogy a szlovákok miért nem kaptak képviselőt a kormánylistán, nem tartjuk azonban kizártnak, hogy ebben alacsony lélekszámuk mellett szerepet játszhatott a Szlovákia és Kárpátalja közötti határvita, valamint a szlovákiai ruszinok önálló választási részvételének a megakadályozása a szlovák országgyűlés 1938. decemberi megválasztása során.⁴²

Magyarország, a kárpátaljai magyarság és a választások

Az egyedüli kárpátaljai népcsoport, amely nem vállalt jelöltséget a kormánylistán, sőt vezetői egyenesen a lista elutasítására szólították fel a választókat, a magyar kisebbség volt. A kormánylista magyar részről történő elutasítása, a hatalom és a magyar kisebbség képviselői közötti megegyezés elmaradása természetesen nem vonatkoztatható el a Kárpátalja megszerzésére irányuló magyar törekvésektől, valamint a Volosin-kormány és Budapest közötti feszült viszonytól.

A magyar kormányzat már 1938. október első felében, Kárpátalja autonómiájának kikiáltásával egy időben szabadcsapatokat dobott át a tartomány területére. A Kozma Miklós volt belügyminiszter által irányított akció célja az volt, hogy diverzáns akciók végrehajtása és fegyveres összetűzések kiprovokálása révén azt a látszatot igyekezzen kelteni, mintha a helyi ruszin és a magyar lakosság lázadt volna fel a csehszlovák uralom ellen, így próbálva meg elérni a remélt népszavazás kiírását, illetve a terület diplomáciai úton történő megszerzését.⁴³ Magyarországgal párhuzamosan a kárpátaljai helyzet destabilizálásában és a közös magyar–lengyel határ megteremtésében volt érdekelt Lengyelország is. Az egyre agresszívebb német külpolitika miatt egyrészt fontos biztonságpolitikai tényezőt jelentett számára a közös határ, másrészt pedig – tekintettel nagyszámú, több milliós galíciai ukrán lakosságára – veszélyes precedenst a kárpátaljai autonómia, ezért november folyamán Akcja Łom (Feszítővas-akció) néven szintén diverzáns akciókba kezdett Kárpátalja területén.⁴⁴

⁴¹ *Lidové noviny* 1939. február 1. Ministr Vološin nemocen, 2. p.

⁴² A kérdésre lásd POPÉLY Árpád: A kelet-szlovákiai ruszinok és a szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében. In Simon Attila et al.: *Változó világban. A magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában. – V premenlivom svete. Maďarská menšina v Československu v tridsiatych rokoch.* Komárom, 2015, Selye János Egyetem Tanárképző Kar – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 98–109. p.

⁴³ A szabadcsapatok tevékenységére lásd HORNYÁK Csaba (1988). A kárpátaljai akció (1938). *Aetas*, 1. sz., 5–27. p.

⁴⁴ Lengyelország Kárpátalja-politikájára lásd CICHORACKI, Piotr – DĄBROWSKI, Dariusz: Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból. In Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony, 2014, Kalligram, 195–209. p.

Budapest 1938 novemberében, a Kárpátalja nagy részét Csehszlovákiánál hagyó első bécsi döntést követően sem adta fel az egész terület megszerzésére irányuló szándékát, s kész volt Kárpátalját akár fegyveres erővel is birtokba venni. Az előkészületek során arra is gondot fordítottak, hogy a honvédség kárpátaljai bevonulására az Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács „felkérésére” hivatkozva kerüljön sor. Az eredetileg november 19-ére kitűzött, majd 20-ára, végül 21-ére halasztott katonai fellépés oly közel állt a megvalósításhoz, hogy egyes magyar lapok november 20-án már a hírt is közölték, miszerint a huszti Ruszin Nemzeti Tanács behívta a magyar csapatokat,⁴⁵ az éles hangú német (és az azzal párhuzamos olasz) figyelmeztetés hatására a magyar kormány végül mégis az akció leállítására kényszerült.⁴⁶

A Volosin-kormány és Magyarország viszonyát 1938–1939 fordulóján is számos feszültség terhelte. A magyarbarát Bródy eltávolításával hatalomra jutó, s az ukrán államiság megteremtésével kísérletező kárpátukrán kormány teljességgel elfogadhatatlan volt Budapest számára, amely továbbra is a magyar–lengyel határ megvalósítására törekedett. A folytatódó diverzáns akciók, az egyre rendszereesebbé váló határincidensek, a pártok, köztük az Egyesült Magyar Párt (EMP) kárpátaljai betiltása, majd feloszlata tovább növelte az autonóm kormány és Magyarország, illetve a hatalom és a magyar kisebbség közötti ellentéteket.⁴⁷

A választások kiírásának nyilvánosságra hozatalát követően egyes cseh és szlovák lapok tudni vélték, hogy az UNO listáján a csehek, a románok és a németek mellett a magyarok jelöltje is helyet kap,⁴⁸ a huszti kormány és a magyar kisebbség képviselői közötti 1939. január 20-i megbeszélések azonban megállapodás nélkül zárultak. Arról, hogy a magyarságnak nem lesz képviselője a kárpátaljai szojmban, Isaák Imre técsői református esperes, a kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács ügyvezető elnöke tájékoztatta a magyar választókat. Isaák, aki megállapodás esetén a kormánylista magyar nemzetiségű jelöltje lehetett volna, a pozsonyi *Új Hírek* január 24-i számában megjelent nyilatkozatában jelentette be, hogy mivel önálló magyar lista benyújtását nem tették lehetővé, a kormánylistán pedig a magyarság nem vállalt jelöltséget, a parlamenti szereplés helyett egyházi, kulturális és gazdasági téren fejtenek majd ki tevékenységet.⁴⁹

A döntés és a megegyezés elmaradásának okait Hokky Károlynak, az EMP nemzetgyűlési szenátorának szintén az *Új Hírek*ben megjelent január 28-i

⁴⁵ Pl. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 20. A huszti ruszin nemzeti tanács behívta a magyar csapatokat, 1. p.; *Magyar Nemzet*, 1938. november 20. A huszti rutén nemzeti tanács honvédségünket kérte fel rendcsinálásra a Kárpátalján, 3. p.

⁴⁶ ÁDÁM Magda (1968). *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 329–341. p.

⁴⁷ A Kárpátaljával szembeni magyar politikára lásd SALLAI Gergely: „A határ megindul...” *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében*. Pozsony, 2009, Kalligram, 161–182. p.

⁴⁸ Pl. *Národný listy*, 1939. január 24. Kandidátní listiny v Chustu, 2. p.; *Slovenská pravda*, 1939. január 25. Dve kandidátky do volieb v Karpatskej Ukrajine, 3. p.

⁴⁹ *Új Hírek*, 1939. január 24. A magyarság nem vállalt jelöltséget az ukrán listán, 1. p.

nyilatkozata részletezte. Hokky elmondása szerint önálló listát a magyarság azért nem állíthatott, mivel a választások kiírásának nyilvánosságra hozatala és a jelölőlísták leadására megállapított határidő közötti két nap alatt megoldhatatlan feladat volt egy új párt bejegyeztetése csakúgy, mint a listát ajánló száz személy aláírásának a hitelesítése. A kormánylistán a magyarság képviselői pedig azért nem vállaltak jelöltséget, mivel kevesellték azt az egy helyet, amelyet felajánlottak a számukra, de nem is akartak közösséget vállalni egy olyan kormánnyal, amely uralmát „magyarok tömeges kiutasítása, bebörtönzése, internálások s házkutatások jelzik”.⁵⁰

Az EMP hivatalos álláspontját Esterházy János, a párt elnöke a választások előtti napon, február 11-én fejtette ki az *Új Hírek* hasábjain. Ezek szerint a kárpátaljai magyarság a választásokon nem szavazhat pozitív értelemben, mint ahogy azt a szlovákiai magyarság tette a szlovák országgyűlés megválasztása során, 1938. december 18-án. Nem lehet ugyanis megkívánni tőle, hogy bizalmat szavazzon egy olyan kormánynak, amely „állandóan és tervszerűen elnyomja a kárpátaljai magyarságot” és „megnemértést tanúsít a legelemibb nemzeti jogok tekintetében”.⁵¹

Az EMP két törvényhozója, Esterházy János és Hokky Károly a választások előtti hetekben több fórumon is tiltakozott a párt kárpátaljai betiltása és a választásokon való indulásának lehetetlenné tétele miatt. Esterházy január 27-én Emil Hácha köztársasági elnökhöz intézett táviratában tiltakozott a párt betiltása és a magyarság üldözése ellen, és kérte az államfőtől a sérelmek orvoslását. Hokky szenátor ugyanezen a napon interpellációt jegyzett be az EMP betiltása és a magyarságnak a választásokból való erőszakos kirekesztése miatt.⁵² A szenátor ezenkívül a kárpátaljai belügyminiszteri tárcát is betöltő Avgusztin Volosinnál is tiltakozott a történetek miatt. Január 28-i, majd a választások előtt pár nappal megismételt beadványában a pártfelosztási hirdetmény visszavonását és az egész választási eljárás megsemmisítését, vagyis a választások elhalasztását követelte Volosintól.⁵³

A kárpátaljai választási eljárás ügyében február első napjaiban jegyzékváltásra is sor került a magyar és a cseh-szlovák diplomácia között. Wettstein János prágai magyar követ február 2-án a cseh-szlovák külügyminisztériumban átadott jegyzékében jelentette be kormánya tiltakozását a Volosin-kormány magyar lakossággal szembeni magatartása, a magyar párt szervezkedésének és egy magyar jelölőlísta benyújtásának lehetetlenné tétele miatt, egyúttal felhívta Prága figyelmét, hogy mindez ellentétben áll a bécsi döntőbírói ítéletnek a Cseh-Szlovákiában maradt

⁵⁰ *Új Hírek*, 1939. január 28. Miért nem lesz képviselője a magyarságnak a kárpátaljai szojmban, 3. p.

⁵¹ *Új Hírek*, 1939. február 11. Esterházy János nemzetközi fórum elé viszi a kárpátaljai magyarság sérelmeit, 1. p.

⁵² *Új Hírek*, 1939. január 28. Esterházy távirata a köztársasági elnökhöz, 7. p.; *Budapesti Hírlap*, 1939. január 28. Hokky szenátor interpellációja, 1. p.

⁵³ *Új Hírek*, 1939. február 9. Hokky szenátor a szojmválasztás elhalasztását követeli, 7. p.

magyar kisebbség jogait biztosító 5. pontjával.⁵⁴ A február 8-i prágai válaszjegyzék érdemi reakció helyett azonban csupán azt közölte, hogy Kárpátalján 1938. október 28-án az összes pártot betiltották, azonban működik a Magyar Nemzeti Tanács, amely tevékenysége elé semmiféle akadályt nem gördítenek. A válaszjegyzék szerint a kárpátaljai kormány minden kérelmet, amelyet a Magyar Nemzeti Tanács előterjeszt, jóindulatú elbírálás tárgyává fog tenni.⁵⁵

Az autonóm kormány és a magyar kisebbség képviselői közötti január 20-i megbeszélés részletei nem ismertek. Az UNO egyik képviselőjelöltje, Sztepan Roszoha állítása szerint a magyarok – a csehekhez, a németekhez és a románokhoz hasonlóan – kezdetben szintén hajlottak a megegyezésre, Budapest nyomására azonban „meggondolták magukat”, s a választások bojkottálását és az UNO jelölőlistája elleni szavazást határozták el.⁵⁶ Kétségtelen, hogy a Kárpátalja megszerzésére törekvő Budapestnek nem állt érdekében az autonóm kormány és a magyar kisebbség közötti megegyezés, sem pedig a Volosin-kormány helyzetének megszilárdulása. A huszti kormányzat és Magyarország közötti feszült viszony közepette, miközben a kárpátaljai magyarságot az önálló választási részvétel lehetőségétől is megfosztották, egy magyar jelöltnek a kormánylistán való részvételével nyilvánvalóan nem kívánta legitimálni a kárpátukrán kormányt és a körvonalaázódó kárpátukrán államiságot.

A kárpátaljai helyzet destabilizálásában és a választások megghiúsításában érdekelt magyar kormányzat részéről 1939 februárjában ismételten felmerült akár a katonai beavatkozás lehetősége is. A szojmválasztáshoz időzített, annak megakadályozását célzó katonai fellépés előkészítését szolgálták a magyar sajtó híradásai is a kaotikus kárpátaljai állapotokról, a választási kampányt kísérő véres összetűzésekről és sortűzekekről, valamint a Magyarország melletti szimpátia-megnyilvánulásokról. A választásokkal szembeni magyarországi sajtókampány mindeközben nem fukarkodott a sarkított megfogalmazásokkal, s a kampány során vitathatatlanul előforduló visszaéléseket és atrocitásokat „választási terrorként”, magát a választást pedig „terrorválasztásként” és „világcsalásként” interpretálta.⁵⁷

Beszámolt a magyar sajtó többek között a ruszin jelölőlistát leadni szándékozók szolvai letartóztatásáról, valamint a helyi lakosság, a Szics-gárdisták és a csendőrség közötti – a sajtó szerint halálos áldozatokkal járó – izai, perecsenyi és

⁵⁴ Az első bécsi döntés 5. pontja kimondta többek között azt, hogy „magyar–csehszlovák bizottságnak kell külön rendszabályokban megállapodnia a csehszlovák területen maradó magyar nemzeti-ségű személyek, valamint az átadásra kerülő területen élő nem magyar fajú személyek védelmére” (SALLAI Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, 2002, Osiris, 235. p.).

⁵⁵ A magyar jegyzéket és a cseh-szlovák válaszjegyzéket közli ÁDÁM Magda (összeáll.): *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 429., 447. p.

⁵⁶ ПОСОХА, Степан: i. m. 30. p.

⁵⁷ Pl. *Budapesti Hírlap* 1939. február 10. Dühöng a választási terror Ruszinföldön. 5. p.; *Kárpáti Híradó*, 1939. február 10. Az ukrán világcsalás előestéjén, 1. p.

örhegyaljai (podheringi) összetűzésekről.⁵⁸ Megírta, hogy a február 5-i gorondi és újdávidházi választási nagygyűlésen a ruszin lakosság rátámadt a kormánypárti propagandistákra, a németlakta Felsőkerepecen pedig az ott kampányoló Oldofredi államtitkár-helyettesre.⁵⁹ Pár nappal később arról tudósított, hogy több ruszin község, köztük az említett Gorond és Újdávidháza küldöttsége is megjelent Munkácson és a magyar hatóságok segítségét kérte a választásokat kísérő terror ügyében.⁶⁰ Beszámolt a kormánylista ellen szavazni szándékozók megfélemlítéséről, börtönnel és koncentrációs táborral fenyegetéséről, valamint a választási eredmények várható meghamisításáról. A választások napján pedig azt adta hírül, hogy a Verhovina ruszin népe a magyarsággal való szimpátia jeleként a templomokban kitűzte a magyar nemzeti lobogót, de magyar zászló került a szerednyei, a nagybereznai, a szolyvai, az aknaszlatinai és a técsői templom tornyára is. Aknaszlatinán a templomban a magyar himnusz is elénekelték, amire a hatóságok három napra elrendelték a templom bezárását.⁶¹

Husztról természetesen Prágába is folyamatosan érkeztek a jelentések a Szics-gárda felügyelete alatti választási kampányról, a választási eljárás jogszértlenségéről, valamint az ellenzéki jelölőlistával szemben elkövetett visszaélésekről, amelyek akár a választások elhalasztását is indokoltá tennék.⁶² A választások sikerétől a cseh-szlovák állam konszolidációját remélő prágai kormányzat ugyanakkor a kaotikus állapotok elhallgatásában volt érdekelt, a cseh (és a szlovák) sajtó ezért – a magyarral ellentétben – a kampányt igyekezett olyan színben feltüntetni, mintha az minden szélsőségtől és kilengéstől mentes volna. A cseh lapok nem győzték hangsúlyozni, hogy „Kárpáti Ukrajna egész területén teljes nyugalom és rend uralkodik”, egyúttal cáfolni a budapesti (és az azokhoz hasonló varsói) híradásokat a kárpátaljai összetűzésekről és zavargásokról.⁶³

A szojmválasztással szembeni magyar ellenkampány részét képezhették azok a rölapok is, amelyek a választások előtti napon jelentek meg Kárpátalján. A rölapokat a történekről hírt adó német sajtó szerint egy magyar területen keresztülhaladó prágai vonaton csempészték be a tartományba, történetesen ugyanazon a vonatszerelvényen, amellyel Kárpáti Ukrajna első német konzulja is megérkezett. Az ukrán és magyar nyelvű rölapok arra szólították fel a lakosságot, hogy ne szavazzanak a kormánylistára, egyúttal tudtukra adták, hogy közeleg felszabadulásuk

⁵⁸ *Kárpáti Magyar Hírlap* 1939. január 26. Sorozatos letartóztatások Ruszinszkóban az orosz választási listák benyújtása miatt, 1. p.; *Kis Újság*, 1939. január 28. Terror, csendőrségi sortűz, elkeseredés Kárpátalján a választások előtt, 3. p.; *Kárpáti Híradó*, 1939. február 1. Cseh–ukrán összetűzés Szolyván, 3. p.

⁵⁹ *Kárpáti Híradó*, 1939. február 7. A kárpátaljai ruszin és német községekből sorra kiverik az ukrán propagandistákat!, 1. p.

⁶⁰ *Kárpáti Híradó*, 1939. február 10. A ruszinföldi községek küldöttségei Munkácson, 1. p.

⁶¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1939. február 12. Magyar zászlók lengenek a Verhovina templomain!, 1. p.

⁶² NA ČR, MS, 1223. k., inv. č. 771, sign. VI/19, č. 6414/1939. Zprávy stát. zastupitelství v Chustu o poměrech na Podk. Rusi.

⁶³ Pl. *Lidové noviny*, 1939. február 8. Češi pro vládní ukrajinskou kandidátku, 2. p.; *České slovo*, 1939. február 8. Rušná volební agitace na Karpatské Ukrajině, 2. p.

és Magyarországhoz csatolásuk órája. A megtevesztés céljából a röplapokat még a D. S. (azaz Deutsche Staatsdruckerei, Német Állami Nyomda) felirattal is ellátták.⁶⁴

A Kárpátalja megszerzését célzó magyar katonai akció a német kormány határozott fellépése következtében – csakúgy, mint 1938 novemberében – végül ezúttal is elmaradt. A magyar kormány a választásokat megelőző héten Sztójay Döme berlini követ útján két alkalommal is érdeklődött a német fél álláspontjáról a tervezett magyar lépéssel kapcsolatban. A magyar érvelés szerint a kárpátaljai választások zavargások kitörésével fenyegetnek, s nincs kizárva, hogy a rend helyreállítása és a magyar lakosság védelme fegyveres beavatkozást fog igényelni. A közvetlenül a választások előtt, a február 11-éről 12-ére virradó éjszaka megérkező berlini válasz azonban elutasító volt, s határozottan óvta Budapestet minden önálló akciótól, „tekintet nélkül arra, hogy mi történik a választásoknál”.⁶⁵

*

A választásokat 1939. február 12-én valóban megtartották. A huszti országos választási bizottság által véglegesített és a prágai Választási Bíróság számára megküldött hivatalos választási eredmények szerint Kárpátalja 280 930 választópolgára közül 265 002-en járultak az urnákhoz. A kormánylistára 244 922 szavazat, a leadott szavazatok 94,3%-a esett, a kormánylistát elutasító szavazatok száma 17 752 (6,7%), az érvénytelen szavazatoké pedig 2328 (0,9%) volt.⁶⁶ A választások eredményét, a kormánylistára leadott nagyszámú szavazatot az autonóm kormányzat hatalmas ukrán győzelemként ünnepelte, az ellenérdekelte magyar fél ugyanakkor a választásokat kísérő erőszaknak, a választók megfélemlítésének és az eredmények meghamisításának tulajdonította.

Az ukrán szakirodalom általában ma sem vonja kétségbe a választások demokratikus voltát, amit többek között azzal támaszt alá, hogy a választóknak az egy jelölőlista mellett is lehetőségük volt a választásra, vagyis a lista elutasítására.⁶⁷ A választások demokratikus jellege, a szabad véleménynyilvánítás lehetősége

⁶⁴ *Grenzbote*, 1939. február 13. Magyarische Flugzettelpromaganda gegen die Wahl, 1. p.; *Magyar Nemzet*, 1939. február 15. A „Völkischer Beobachter” vezércikke a ruszinföldi választásokról, 4. p.

⁶⁵ RÁNKI György – PAMLENYI Ervin – TILKOVSKY Lóránt – JUHÁSZ Gyula (összeáll.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 363. p.; ÁDÁM Magda (összeáll.): *Magyarország külpolitikája...* i. m. 440–441., 450–451. p.

⁶⁶ NA ČR, VS, 25. k., inv. č. 1143, sign. V 2/39, Ověření volby-volitelnosti zvolených členů prvního sněmu Podkarpatské Rusi (Ettől némileg eltérő adatok jelentek meg a korabeli sajtóban, a sajtó nyomán pedig a választásokkal foglalkozó irodalomban is. Ezek szerint a 263.202 leadott szavazatból 243.557, a szavazatok 92,5%-a esett a kormánylistára, a kormánylistát egyértelműen elutasító „nem” és az érvénytelen szavazatok együttes száma pedig 19.645 volt. Vö. pl. *Нова Свобода*, 1939. február 14. Загальний вислід виборів, 7. p.; СТЕРЧО, Петро: i. m. 129. p.; SHANDOR, Vincent: *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Cambridge, 1997, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 143. p.)

⁶⁷ Lásd pl. БЕГЕШ, Микола: i. m. 227. p.

és az eredmények hitelessége felől ugyanakkor nem táplálhatunk illúziókat. Még ha az eredményeket – tegyük fel – nem is kozmetikázták, rendkívül nehéz a demokratikus normákkal összhangban levőknek tartani azokat a választásokat, amelyek előtt a hatalomra jutott politikai irányzat felszámolja a számára nemkívánatos politikai erőket, s az erőszaktól sem visszariadva megakadályozza bármilyen más tömörülés választási részvételét.

Az 1939. február 12-én megválasztott kárpátukrán szojm mindössze egyetlen alkalommal ülésezett. Sorsára, mint ahogy az egész Volosin-féle Kárpáti Ukrajna sorsára végzetes következményekkel járt Szlovákia önállóságának március 14-i kihirdetése és a cseh-szlovák állam megszűnte. A szojm március 15-i első – egyben utolsó – ülése abban a reményben nyilvánította ki Kárpáti Ukrajna önállóságát, hogy azt a Német Birodalom is elismeri, s ezzel elejét veszi az országrész magyar birtokbavételének. A kárpátukrán politikusoknak azonban hamar rá kellett döbbenniük, hogy Hitler csupán a játékszer szerepét szánta nekik a térség fölötti hegemonia megszerzéséért folytatott politikai játszmában, s könnyedén feláldozza őket éppen aktuális érdekei oltárán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

1. Národní archiv České republiky, Praha (Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, Prága)
2. Ministerstvo spravedlnosti 1918 – 1945 (Igazságügyi Minisztérium 1918–1945)
3. Předsednictvo ministerské rady 1918 – 1945 (Minisztertanács Elnöksége 1918–1945)
4. Ukrajinské museum v Praze 1925 – 1948 (Prágai Ukrán Múzeum 1925–1948)
5. Volební soud 1920 – 1939 (Választási Bíróság 1920–1939)

Jogforrások

1. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého* 1938
2. *Урядовий Вісник Правительства Карпатської України (Підк. Руси)* 1939
3. *Урядовий Вісник Правительства Підкарпатської Руси* 1939

Korabeli sajtó

1. *Budapesti Hírlap* (Budapest) 1939
2. *České slovo* (Prága) 1939
3. *Felvidéki Magyar Hírlap* (Budapest) 1938
4. *Grenzbote* (Pozsony) 1939
5. *Kárpáti Híradó* (Munkács) 1939
6. *Kárpáti Magyar Hírlap* (Ungvár) 1939
7. *Kis Újság* (Budapest) 1939
8. *Lidové noviny* (Brünn) 1939
9. *Magyar Nemzet* (Budapest) 1938–1939
10. *Národní listy* (Prága) 1939
11. *Národní práce* (Prága) 1939
12. *Нова Свобода* (Huszt) 1939
13. *Prager Tagblatt* (Prága) 1938
14. *Přehledy z Karpatské Ukrajiny* (Huszt) 1939
15. *Slovenská pravda* (Pozsony) 1939

16. *Új Hírek* (Pozsony) 1939

17. *Venkov* (Prága) 1939

Szakirodalom

1. Ádám Magda (1968). *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
2. Ádám Magda (ÖSSZEÁLL.) (1970). *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
3. Balling, Mads Ole (1991). *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Band II*. København, Dokumentation Verlag.
4. Botlik József (2000). *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.
5. Cichoracki, Piotr–Dąbrowski, Dariusz (2014). Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból. In Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, Kalligram, 195–209. p.
6. Делеган, Михайло Васильович–Вискварко, Сергій Анатолійович (упоряд.) (2009). *Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород, Карпати.
7. Fedinec Csilla (szerk.) (2004). *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
8. Fedinec Csilla (szerk.) (2014). *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, Kalligram.
9. Hornyák Csaba (1988). A kárpátaljai akció (1938). *Aetas*, 1. sz., 5–27. p.
10. Магочий, Павло Роберт (1994). *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, Поличка „Карпатського краю”.
11. Popély Árpád (2015). A kelet-szlovákiai ruszinok és a szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében. In Simon Attila et al.: *Változó világban. A magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában. – V premenlivom svete. Maďarská menšina v Československu v tridsiatych rokoch*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 98–109. p.
12. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (összeáll.) (1968). *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
13. Росоха, Степан (1949). *Соїм Карпатської України*. Вінніпег, Культура й освіта.
14. Sallai Gergely (2009). „A határ megindul...” *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében*. Pozsony, Kalligram.
15. Sallai Gergely (2002). *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris.
16. *Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku*. Praha, 1938, Státní úřad statistický.
17. Shandor, Vincent (1997). *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Cambridge, Ukrainian Research Institute, Harvard University.
18. Стерчо, Петро (1965). *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Торонто, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка.
19. Вегеш, Микола (2004). *Карпатська Україна. Документи и факти*. Ужгород, Карпати.

Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914–1915 között**

Rezümé. Ung vármegye (mai Kárpátalja egyik volt vármegyéje) első világháborús történetének egy fehér foltja a rendvédelmi szervek harca az ellenséges kémekkel, a helyi viszonyok közepette, a világháború első két évében. A háború kitörésével fontos szerep hárult a kémekre. A szembenálló felek igyekeztek minél több információt szerezni egymás ellen politikai és katonai téren kémek segítségével. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a kémek elleni harc a csendőrségre és a városi rendőrségre hárult. Feladatuk volt, hogy a besúgóhálózatuk segítségével minden gyanús, felforgató személyt, aki veszélyezteteti az államhatalmat, letartóztassák. Tanulmányomban, levéltári források és a korabeli sajtó segítségével, betekintést nyerhetünk, hogy Ung vármegye területén 1914–1915 között milyen eljárások indultak kémek, illetve kémgyanús személyek ellen, valamint, hogy a hatóságok részéről milyen túlkapások történtek.

Резюме. В історії колишнього Ужанського комітату білою плямою залишається боротьба правоохоронних органів проти ворожих шпигунів у перші два роки Першої світової війни. З початком війни розвідка почала відігравати важливу роль. Противники намагалися отримати якомога більше політичної і військової інформації один про одного, використовуючи секретних агентів. Боротьба проти шпигунів в Австро-Угорській імперії була задачею жандармерії і міської поліції. Їхнім завданням було, використовуючи мережу інформаторів, заарештовувати будь-яких підозрюваних, непевних осіб, що могли б загрожувати державній владі. Публікація, в якій використано архівні джерела та матеріали тогочасної преси, дає можливість читачам отримати уявлення про боротьбу зі шпигунами у 1914–1915 pp.

Abstract. The fight between the law enforcement agencies and hostile spies causes a large white patch in the history of the Ung County in the first years (1914–1915) of the First World War. Spies played important roles during the outbreak of the war. Using secret agents, the opposing sides tried to gain more information against each other on political and military fields. In the Austro-Hungarian Monarchy, the gendarmerie and the municipal police had to deal with the fight against spies. With the help of their informer network, their task was to arrest every suspicious and subversive person who threatened the state power. The study is based on archival sources and contemporary press, which can help to gain insight into the procedures against spies and spy suspects and into the abuses committed by the authorities between 1914 and 1915 on the territory of Ung County.

Az első világháború kitörésének centenáriumi megemlékezései során számos nagyszerű munka született, amely az emberiség egyik legszörnyűbb háborújának az eseménysorozatát mutatja be. Ezekben a történeti munkákban legtöbbször

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója. * Студент 5-го курсу Кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференц Ракоці II. * Currently doing an SS degree at the Department of History and Social Science at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

** A tanulmány szakmai lektora Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya főiskolai docens volt / Рецензентом наукової статті була канд. іст. наук, доцент Ібоя Самборовски-Нодь (PhD) / The study was revised by dr. Ibolya Szamborovszkyné Nagy (PhD), Associate Professor at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

diplomáciáról, harci cselekményekről, katonai veszteségekről, valamint az általuk felvonultatott haditechnikákról esik szó. Azonban az első világháborúban nyilvánult meg az, hogy milyen fontos szerepe is lehet a felderítőknak, kémeknek, akik tájékozottak az ellenséges ország adott régiójának – ami a későbbiekben hadművelleti terület is lehet – területi, társadalmi és vallási viszonyaiban. Ung vármegye (a mai Kárpátalját alkotó egykori magyar vármegye) első világháborús történetének egyik fehér foltja a csendőrség harca az ellenséges kémekkel, helyi viszonyok közepette, a világháború első két évében. Ezt a „harcot” érdekessé tette a vármegye színes etnikai összetétele.

I. Bevezetés

1.1. Célok, módszerek, források

A kutatás elsődleges célja megismerni a csendőrség szervezetét háborús körülmények között, illetve hogy milyen volt a kapcsolata a hadsereggel, annak szervezeti egységeivel. Fontos célnak tartjuk továbbá, hogy betekintést nyerjünk a csendőrség munkájába a kémek, kémgyanús személyek ügyében történt intézkedések rendszerébe, a lakossági bejelentések értékelésébe.

A tanulmány első részében, a korszak eseménytörténeti áttekintése olvasható, amely a megfelelő szakirodalom összegyűjtése után került megírásra. Ez a rész foglalkozik azokkal a diplomáciai és politikai eseményekkel, amelyek elvezettek az első világháború kitöréséig. A munka második része kizárólag levéltári forrásokra épül. Ennek az az oka, hogy magával a témával nem foglalkozott idáig senki, így a megfelelő szakirodalom hiánya miatt a levéltári forrásokban szereplő adatokra kellett támaszkodni. A levéltári kutatás során igyekeztem minden Ung vármegyére vonatkozó 1914–1915 közötti forrást felkutatni. A korabeli források összegyűjtését követően pedig megkezdődött azok kategorizálása tartalmuk szerint. Ezután került sor a munka második részének a megírására, ahol több alponton keresztül nyerhetünk betekintést a kémek és kémgyanús személyek elleni harcba.

1.2. A téma diplomáciai háttere

Európát a XIX. század végén és a XX. század elején igen feszült politikai, katonai, diplomáciai viszonyok jellemezték, ami miatt a nagyhatalmak folyamatos fegyverkezésbe fogtak.¹ A Balkán 1908–1914 között Európa lőporos hordójának számított diplomáciai és katonai téren egyaránt. Az Osztrák–Magyar Monarchia a Poroszországtól elszenvedett vereségének következtében fokozatosan politikailag és gazdaságilag a balkáni régió felé fordult. Mindent megtett annak érdekében, hogy a terület gazdasági, diplomáciai és harcászati szempontok alapján az ő befolyási övezetévé váljon. Ennek bizonyítéka volt az is, hogy a berlini kongresszus

¹ DIÓSZEGI István (2001). *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest, 140–142. o.

határozata értelmében 1908-ban annektálta Bosznia-Hercegovina területét.² Ez az esemény kiváltotta a szomszédos Szerb Királyság nemtetszését, és tovább mélyítette a két ország közti politikai szakadékokat. Azonban nem Bosznia-Hercegovina volt a kiváltó oka a kapcsolatok fokozatos romlásának. Szerbiában 1903. június 11-én dinasztia váltásra került sor, és az Obrenović dinasztiának a helyét a Karađorđević-ek (I. Péter 1903–1928) vették át. Az új uralkodó dinasztia szakított az elődök politikai irányvonalával, a Monarchiában pedig nem szövetségest és baráti országot látott, hanem a Nagy Szerbia útjába álló ellenséget. Az új uralkodó, I. Péter Oroszországban látta legfőbb politikai szövetségését. Tovább nehezítette a helyzetet a Balkánon kitört oszmánellenes háború, melynek következtében teljesen felborult a status quo a régióban. Fontos eredménye lett a háborúnak, hogy Oroszország is megjelent a Balkánon, és egyre erősebb pozíciót tudott szerezni magának, aminek következtében csökkent a Monarchia mozgástere. A balkáni háborúk után megjelent az Osztrák–Magyar Monarchia déli szomszédságában az egyre erősebb és agresszívabb Szerb Királyság, amely fenyegette Bosznia-Hercegovinát, valamint az ország déli, szerbek lakta területek békéjét és biztonságát.³

Az Osztrák–Magyar Monarchia helyzetét geopolitikai és diplomáciai nehézségek mellett 1913. május 25-én katonai botrány is nehezítette. A botrány főhőse Alfred Redl volt, aki a Monarchia ezredese, a VIII. hadtest vezérkari tisztje, a hírszerzés (Nyilvántartó Iroda) helyettese volt. Redl Galíciából származó rutén nemzetiségű katonatiszt. Pályafutása gyorsan ívelt fölfelé, mivel tehetséges, kötelességtudó és ravasz ember hírében állt. Karrierje csúcsát jelentette, amikor 1911-ben Franz Conrad von Hötzendorf kinevezte a VIII. hadtest vezérkari tisztjének és a hírszerzés iroda helyettesének.⁴ Ezután az orosz titkosszolgálat folyamatos megfigyelés alatt tartotta galíciai kötődése miatt. Hosszas megfigyelés után kiderült, hogy Redl ezredesnek homoszexuális hajlama volt. Ezt követően az Ohrana⁵ választás elé állította az ezredest: vagy átadja a Monarchia haderejére vonatkozó iratokat, ami a birtokában van, és ami átmegy a kezén, vagy pedig nyilvánosságra hozzák, hogy szexuálisan saját neméhez vonzódik. A botrány elkerülése és katonai körökben történő megaláztatástól való félelmében beleegyezett, hogy kémkedni fog Oroszországnak, amelyet 1900–1913 között meg is tett. Bukásához nagyban hozzájárult az általa működtetett kémelhárítás és besúgóhálózat. A Monarchia területén minden állami szolgáltatói szférában (posta, vasút, telefon) kiterjedt kémhálózat működött, és napi szinten jelentéseket kellett tenniük a Nyilvántartó Iroda számára. A gyanú Redl ezredes személyét illetően legelőször akkor merült fel, amikor kiderült, hogy folyamatos levelezésben áll egy *Eydtkuhnendban* élő egyénnel. Ez azért volt gyanús, mivel

² CLARK, Christopher (2015). *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Park Könyvkiadó. Budapest, 94–95. o.

³ BOIA, Lucian (2015). *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése.* Csere Kiadó. Budapest, 30–49. o.

⁴ DOBAI Péter (1985). *A birodalom ezredese.* Magvető Kiadó. Budapest, 2–85. o.

⁵ OHRANA, oroszul охрана=Отделение по охранению общественной безопасности и порядка, ami magyarul annyit tesz, mint Közbiztonsági és Körendvédelmi Részleg

a korszakban ez a város számított a kémek „fővárosának”. A folyamatos megfigyeléseknek köszönhetően bizonyítást nyert, hogy Alfred Redl orosz ügynök minden fontos katonai adatot (mozgósítás tervezete háború esetén, csapatok állomásozásának adatai, kik a csapatok parancsnokai, vezérkari újítások) átadott az Ohranának. Amikor az ezredes megtudta, hogy lebukott, 1913. május 25-én a szégyen elől inkább az öngyilkosságba menekült. Az öngyilkosságával kapcsolatban egy másik szöbeszéd is járta a Monarchia területén, miszerint maga Conrad von Hötzendorf javasolta Redlnek, hogy a nyilvános megaláztatást elkerülve pisztollyal vessen véget életének.⁶ Ez a súlyos belügyi válság arra kényszerítette a Monarchiát, hogy megszigorítsa a kémelhárítást, és alaposabban ellenőrizhesse az államapparátusban dolgozókat, valamint a katonai attasékat.

A Monarchiában a kémelhárításnak külön szervezete volt, amit Nyilvántartó Irodának hívtak (Evidenzbureau). A hivatal katonai hírszerzéssel, illetve belső elhárítással egyaránt foglalkozott. Az iroda munkáját nehezítették a több esetben fellépő pénzügyi gondok, illetve az állományban tapasztalható személyhiány. Jól példázta ezt, hogy míg a Monarchiában évi szinten csak kétezer koronát költöttek az oroszországi kémhálózatuk fenntartására és kiterjesztésére, addig velük szemben a cár évi szinten kétmillió koronát áldozott ugyanerre a célra. A Nagy Háborút megelőző években a nagyhatalmak közül (Németország, Franciaország, Nagy Britannia, Olaszország, Oroszország) a Monarchia rendelkezett a legrosszabban kiépített kémhálózattal. A Monarchia vezérkara nagyobb figyelmet fordított szárazföldi haderejére, annak a fejlesztésére és állományának bővítésére. A Nyilvántartó Iroda vezetését 1914–1919 között Oskar von Haranilovic-Cvetassin látta el.

A katonai hírszerzés alapját a Monarchia külképviseletei végezték, innen küldték az adott országra vonatkozó információkat. Amikor a kémek átadták a diplomataknak a megszerzett információkat, rögtön továbbították azt a legközelebbi osztrák katonai körzet parancsnokának. Az ország belső területén történő minél hatékonyabb kémelhárítás érdekében a Nyilvántartó Iroda szorosan együttműködött az ország hivatalnoki és adminisztrációs egységeivel. Olyan hivatalnokokra alapozott, mint például az főispán, alispán, járási főszolgabíró, akik közvetlenül tarthatták szemmel a gyanús személyeket, csoportokat. A polgári hatóságoknak a kémelhárítás terén is fontos feladataik voltak: nagy munka hárult a városi rendőrségre és a vidéki, illetve a határszéli csendőrökre. Annak érdekében, hogy a rendvédelmi szervezetek hatékonyan tudják végezni munkájukat, kiterjedt besúgóhálózatra volt szükség. Besúgónak igyekeztek olyan személyeket választani és beszervezni, akik idejük nagy részét társaságban töltötték. Ezért elsősorban: borbélyokat, kocsmárosokat, postamestereket és baktéreket alkalmaztak. A Monarchia kémhálózata belföldön is nagyon döcögösen működött a pénzügyi keretek szűkössége miatt.⁷

⁶ DOBAI Péter (1985). *A birodalom ezredese*. Magvető Kiadó. Budapest, 520–550. o.

⁷ PIEKALKIEWICZ, Janusz (1997). *A kémkedés világtörténete I-II*. Zrínyi katonai kiadó. Budapest, 302–311. o.

1.3. Kémek a háborúban

A háború kitörésével a kémek szerepe felértékelődött, ezért minden hadban álló ország igyekezett hatékony és jelentős kémhálózatot szervezni az ellenséges ország területén. Elsősorban olyan személyeket szerveztek be a hálózatba, akik nem feltűnőek, és munkájuk során minél nagyobb mennyiségű információt tudtak szerezni.

A háború során több híres kém is ismertté vált a pontosan elvégzett munkája miatt. Asztalos Aladár, a Monarchia egyik hírszerzőjének visszaemlékezésében több híres külföldi és belföldi kém történetét is lejegyezte.⁸ A leghíresebb kémek között tartják számon a holland származású Mata Harit (fedőnevén H21).⁹ Foglalkozását tekintve táncosnő és kurtizán volt, aki ennek köszönhetően számos magas rangú politikussal és katonai parancsnokkal került kapcsolatba. Munkáját 1914–1917 között végezte, de végül a francia elhárítás leleplezte, és bírósági ítélet alapján kivégezték.

Szintén kémtevékenységével szerzett magának hírnevet Elsbeth Schragmüller is, aki a németeknek gyűjtött információkat francia katonai csapatokról. Munkájának köszönhetően a központi hatalmak a Földközi-tenger térségében számos francia hadihajót tudtak elsüllyeszteni.

A nagy háború legnagyobb mártírkémeként tartják számon Edith Caval ápolónőt. Története 1914-ben kezdődött, amikor a háború kitörése után Belgiumba utazott és vöröskeresztes ápolónőként dolgozott. Az ország katonai veresége után is tovább végezte munkáját. A német hadsereg kegyetlenkedései miatt arra az elhatározásra jutott, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy minél több sérült belga katonát mentsen meg a német hadifogságból. Kapcsolatainak köszönhetően több belga nemest saját oldalára állított: legyenek segítségére. Terve nagyon egyszerű volt: azok a katonák, akik a kórházban már-már a felépülés küszöbén álltak, ő mint nővér segített nekik megszökni, és elkísérte őket egy biztonságos búvóhelyre. A menekülő katonáknak addig a búvóhelyen kellett maradniuk, ameddig el nem jött a nap, hogy átszökjenek a belga–franca határon. Ahogy telt az idő, úgy lett egyre feltűnőbb a német kémelhárításnak, hogy egy bizonyos belga kórházból egyre több katona tűnik el nyomtalanul. Egy véletlen igazoltatás során letartóztattak egy katonát, aki éppen készült a határt átlépni. Az elfogott személyt hosszas kihallgatásnak vetették alá, és ott derült ki, hogy a szökések hátterében Edith Caval angol ápolónő állt. A vallomás után elkezdődött a nővér megfigyelése és a bizonyítékok gyűjtése.¹⁰ Amikor minden kétséget kizárólag bebizonyosodott, hogy az ápolónő kém, a német katonai hatóságok letartóztatták. Bebörtönzése utáni napon a katonai bíróság halálra ítélte. Mivel a német katonai bíró tisztában volt azzal, hogy a hölgynek igen magas körökben vannak ismerősei, ezért az ítélet minél hamarabbi végrehajtására adott utasítást. Ennek megfelelően 1915. október 7-én este hét órakor Edith Cavalt agyonlőtték.¹¹ Azok a személyek,

⁸ Mivel visszaemlékezésről van szó, ezért kellő forráskritikával kellett kezelni a szöveget.

⁹ Shipman PAT (2008). *Mata Hari*. Budapest, 13–78. o.

¹⁰ ASZTALOS Aladár (2000). *Kémek az első világháborúban*. Annó Kiadó, 206–208. o.

¹¹ PIEKALKIEWICZ A *kémkedés világtörténete*. 42–48. o.

akikről kiderült, hogy az ellenségnek kémkedtek, rögtönítélő bíróság elé kerültek, s büntetésük golyó általi halál volt. Halála után az antant szövetséges államok hősi hallottat és propagandafigurát faragtak a kémnőből.

1.4. Az Osztrák–Magyar Monarchia Nyilvántartó Irodája

A Nyilvántartó Iroda jelentős szerepet osztott az országon belüli kémelhárításában a Magyar Királyi Csendőrségre és a városi rendőrségekre. A magyar parlament 1881-ben megszavazta egy új rendvédelmi testület létrehozását, amelyet a francia zsendárság mintájára állítottak fel, és a magyar köztudatban csendőrség néven került be. A csendőrségre vonatkozó jogszabályokat az 1881. évi II. tc. rögzítette. Ennek értelmében az a belügyminiszter hatáskörébe tartozott, éves költségvetését a magyar parlament szavazta meg. Egy pontban azonban kettősség jelent meg: a csendőrségnél a polgári hatóság irányítása alatt állt, mint szervezet, ám büntetőjogi felelősségre vonás tekintetében a Honvédelmi Minisztérium által használt büntetőjogokat alkalmazták.

Hivatalos működését a csendőrség 1882. január 1-jén kezdte meg. Az országot felosztották hat csendőrkerületre. A mai Kárpátalját alkotó egykori három vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa) a Kassai IV. kerület 3. szárnyparancsnokságához tartozott. Létszámhiány miatt a Belügyminisztérium igyekezett minden második-harmadik községben létrehozni egy csendőrőrsöt. Az őrsnek 4-6 tagja volt, valamint egy minden „háziasszony”, aki főzött és takarított a csendőrökre. A csendőrségi szolgálat ideje három évre szült, és annak lejártá után egy évre lehetett meghosszabbítani.

A csendőrséggel párhuzamosan egy másik rendvédelmi szervezet is működött a Magyar Királyság területén, ez volt a városi rendőrség.¹² A városi rendőrség feladata volt a közbiztonság szavatolása, bűnmegelőzés és a törvények betartatása a város területén. Befolyása a vidéki rendfenntartó ügyekre nem terjedt ki, mivel ezt a feladatot a pandúrok látták el egészen 1882-ig, majd őket váltották fel a csendőrök. Mivel nem minden településen volt helyőrség, ezért a csendőröknek 60 km²-t kellett megtenniük naponta lóháton (kezdetben még sok helyen gyalogosan). Ezért egy csendőr nem indulhatott el egyedül járőrszolgálatra. Feltétel volt, hogy párosával járőrözzenek, így kettejüknek összesen 120 km² területet kellett bejárniuk 48 óra alatt.

A csendőrség hatásköre nagyon szerteágazó volt. Több feladat elvégzése is a hatáskörükhöz tartozott, mint a lopás, a gyilkosság, a testi sértés, azonban a határvidéken a közhangulat ellenőrzésével is foglalkozniuk kellett. Ilyen közhangulat felmérést végezett a csendőrség Ung vármegye területén is. A háború előtt a magyar kormány óvatos puhatólózásba kezdett, hogy az ország területén élő nemzetiségek milyen szinten lojálisak a Magyar Királysághoz. A Belügyminisztérium minden vármegyébe küldött rendeletet, hogy a főispánok azonnali hatállyal végezzenek egy „hangulatmérést”. Az Ung vármegyei felmérésből kiderült, hogy a Bereznai járás területén élő helyi lakosok egy Oroszország elleni háború kitörése esetén nem megbízhatóak, illetve az is, hogy háború esetén a rendet csak a csendőrség megfelelő

¹² CSAPÓ Csaba (1999). *A magyar királyi csendőrség története 1881–1914*. Pannónia Kiadó. Budapest, 61–67. o.

létszáma esetén tudnák garantálni.¹³ Azoknak a csendőrörsöknek, amelyek a Magyar Királyság államhatárain helyezkedtek el, kötelességük volt a határszakaszok és a hágók átjáróinak ellenőrzése. Feladatuk volt minden határt átlépő nem magyar nemzetiségű személy igazoltatása, valamint a hadköteles férfiak megfigyelése a határ átlépése után. A határszéli csendőröknek háború kitörése esetén is szolgálati helyükön kellett maradniuk. Azoknak a csendőrkerületeknek, amelyeknek körzeteit hadműveleti területté nyilvánították, követniük kellett a katonai parancsokat és szabályokat. Fontos szerep hárult a csendőrökre a kémelhárítás terén békeidőben és háborús körülmények között is. Vidéken igyekeztek minél nagyobb besúgóhálózatot kiépíteni, hogy a gyanús felbujtó elemeket kiszűrjék, vagy akár csak megfigyelés alatt tartsák. Elsősorban bejelentések, névtelen levelek alapján végezték a kémelhárítási munkát, ami után jelentést írtak a kerületi csendőrparancsnoknak, háború esetén pedig a körzetben állomásozó hadtestparancsnoknak.¹⁴

A nagy háború kitörésével fontos feladatok hárultak a kémekre. Ugyanis az ő információik alapján pontos képet lehetett kapni az ellenséges ország gazdasági, társadalmi és politikai helyzetéről. Kémnek igyekeztek beszervezni olyan embereket, akik az információáramlás központjában állnak. A beszervezés kétféleképpen működött: anyagi juttatásban részesítették az adott személyt, vagy megzsarolták, és így kénytelen volt kémnek állni. Az utóbbi eset történt az Monarchiában, ugyanis Alfred Redl ezredest, a kémelhárítás vezetőjét is sikerült az orosz vezetésnek zsarolnia, így a birodalom fontos információit szolgáltatta ki. Az Osztrák–Magyar Monarchia kémelhárító szervezete a Nyilvántartó Iroda, amelynek kettős feladata volt: az egyik hogy az országba beszivárgó kémeket, ügynököket leleplezzék, a másik pedig, hogy saját kémhálózatokat hozzanak létre a szomszédos országokban. Az iroda hatásköre az államapparátus legkisebb részeibe is elért. Kémelhárítási munkát kellett végeznie az 1882-ben alakult csendőrségnek és városi rendőrségnek is.

II. A háború kitörése és a kémek (1914–1915)

2.1. Első világháborús intézkedések

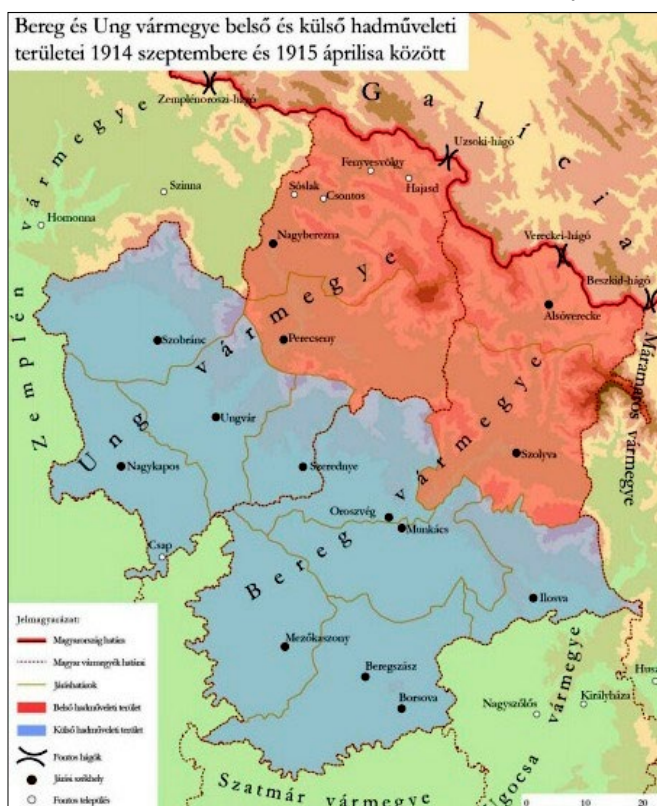
A Szerb Királyság és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti ellentét 1914. június 28-án tetőzött Ferenc Ferdinánd, a Monarchia trónörököse és felesége ellen elkövetett fegyveres merénnyel, melynek következtében mindketten életüket veszítették. Az elkövető Gavrilo Princip, egy boszniai szerb nacionalista volt. A merénylet után hosszas diplomáciai csatározás vette kezdetét. Először a két érintett állam között, majd folyamatosan más európai nagyhatalmak is bekapcsolódtak a diplomáciai csatározásokba. A diplomáciai próbálkozás kudarca után a Monarchia 1914. július 28-án hivatalosan hadüzenetet küldött Szerbiának.¹⁵ Ennek hatására Oroszország is elkezdte az általános

¹³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakba már csak KTÁL), 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 18–19, 22. lap

¹⁴ Uo. 84–92.

¹⁵ HAJDU Tibor–POLLMANN Ferenc (2014). *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó. Budapest, 58–60. o.

mozgósítást, mivel a szerbek a szövetségesének számítottak, valamint sértette volna balkáni érdekeit egy esetleges osztrák–magyar győzelem. Az orosz katonai mozgósítás eredménye az lett, hogy a Monarchia 1914. augusztus 6-án hadat üzent Oroszországnak. Ennek pedig az volt a hátránya, hogy így a Monarchia hadseregének kétfrontos háborút kellett vívnia.¹⁶ Az Oroszországgal való konfliktus miatt az osztrák–magyar hadvezetés a határ menti vármegyék területén bevezette a katonai közigazgatást és a háború miatt az északkeleti vármegyéket (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Zemplén), valamint az ezekhez tartozó területeket hadművelési területnek nyilvánította.¹⁷

**Bereg és Ung vármegye belső és külső hadművelési területei
1914 szeptembere és 1915 áprilisa között**

(FORRÁS: SUSLIK Ádám: A hadművelési területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között. Elérhető http://corvina.kre.hu:8080/phd/Suslik_Adam_Javitott_kezirat.pdf (ut. letöltés: 2017. 05. 25.)

¹⁶ Uo. 60–63.

¹⁷ A hadművelési terület a tábori hadsereg ellenőrzése alatt álló zónája. Határvonalai közvetlenül a frontvonal, a hátszág felé pedig a záróvonal, amelyen keresztül csak katonai engedéllyel és igazolvánnyal lehet közlekedni. A zónában seregtestek és seregcsoportok is tevékenykedhetnek. Az adott területen vezetik be a katonai közigazgatást. In SZIJJ Jolán (főszerk.) (1996). *Magyarország az első világháborúban*. Petit Real Kiadó. Budapest, 250. o.

Ezenkívül egy kormánybiztost neveztek ki, akinek az volt a feladata, hogy szorosan együttműködjön a katonai közigazgatás szerveivel, illetve megoldja a különleges ügyeket (kémelhárítás, törvények közvetítése és betartása).¹⁸ A háború első évében kineveztek még egy kormánybiztost, akinek hatáskörébe kizárólag a kémelhárítás tartozott.

A katonai közigazgatás bevezetése maga után vonta a polgári közigazgatás alárendeltségét a hadseregnek, illetve megváltoztak az alapvető polgári jogok is. A katonai közigazgatási és hadműveleti területeken a közlekedést a háborús előírásoknak megfelelően a hadsereg szigorúan ellenőrizte. Kizárólag azok a személyek közlekedhettek a hadsereg által ellenőrzött területen, akik hivatalos engedéllyel rendelkeztek, amely a hadműveleti terület vagy a körzetparancsnok nevével és kézjeggyel volt ellátva. Azokat a személyeket, akik nem rendelkeztek ilyen irattal, a hadsereg kémkedés vádjával letartóztatta. A harcfront mentén történő közlekedés a háború első éve után szigorodott. Első lépésben a kiadott engedélyek megszerzésén szigorított a hadsereg. 1915. január 5-től kizárólag a hadtestparancsnok pecsétjére és aláírására volt szükség, más tiszt aláírásával és pecsétjével ellátott papírokkal nem lehetett közlekedni.¹⁹

Másik fontos intézkedés volt, hogy a katonák családtagjainak megtiltották a harcfronton történő közlekedést. A szigorításra azért került sor, hogy hatékonyabb kémelhárítást végezzenek, illetve kiszűrjék a felbujtó elemeket.²⁰ Azok a személyek, akik elvesztették, vagy akiktől ellopták a közlekedéshez kiállított igazolványt, az alispáni hivatalnak voltak kötelesek jelenteni azt. Ilyen bejelentést tett dr. Oncul Viktor is, aki elhagyta a kiállított igazolványát. Bejelentését követően az alispán Ung vármegye összes főszolgabírójának levelet küldött, hogy amennyiben ilyen nevezetű személy átutazik valamelyik járás területén, azt azonnal tartóztassák le, vagy szóljanak annak a területi parancsnoknak, akihez a járásuk tartozik.²¹ A katonai közigazgatás bevezetése után Ung vármegye alispánjához, Lőrinczy Jenőhöz megérkezett az első hivatalos, háborúra vonatkozó rendelet. A rendelet kitért azokra az utasításokra, amelyeket megszállás esetén a hivatalnokoknak és a csendőrségnek végre kellett hajtaniuk. Ennek értelmében, amikor az ellenséges csapatok elérik a megye határát, akkor a csendőrségnek kell lennie az utolsó rendvédelmi szervnek, amely elhagyja a kiürített zónát, viszont a legközelebbi városban vagy faluban kell berendezniük az új szálláshelyüket. Erre azért volt szükség, hogy a terület visszafoglalása esetén gyorsan biztosítani tudják a rendet és a közbiztonságot. Azonban több olyan település volt, ahol a helyi

¹⁸ 4. § Az ezen a törvényen alapuló közigazgatási feladatok végrehajtására a minisztérium kormánybiztosokat nevezhet ki, akik csak magyar honos polgári egyének lehetnek. A kormánybiztosok a minisztériumnak alárendelven és működésük megkezdése előtt a miniszterelnök kezébe esküt tesznek. Lásd: 1912. évi LXIII. törvénycikk *A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. I. FEJEZET. Kivételes hatalom*. Elérhető: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188>. (utolsó letöltés: 2016-11-11.)

¹⁹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2705. ügyirat. 1. lap.

²⁰ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 721. ügyirat. 30, 48. lap

²¹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 9. lap

csendőrörsöket bezárták, és így az ott állomásozó csendőröket áthelyezték más járás területére vagy egy másik településre. Ilyen eset történt Sóháton is, ezért az ottani előljáró kérte, hogy a háború miatt azonnal küldjenek a településre csendőröket, mert a közrendet hosszú távon nem tudják majd fenntartani.²²

2.2. Ellenséges állampolgárok internálása

A háború kitörésével a városi rendőrségnek és a csendőrségnek elsődleges feladata a kémelhárítás volt. Minden beérkezett feljelentést névvel vagy név nélkül komoly és alapos munkával kellett kezelniük. Feljelentések tárgya lehetett: veszélyes ellenséges állampolgárok internálása, kémkedés, szabotázs, felbujtás, gyanús személyek megfigyelése. Abban az esetben, ha valakiről bebizonyosodott, hogy kém és állami, katonai titkokat szolgáltat ki, három év börtönbüntetést kapott, valamint 1000 korona pénzbüntetést. Abban az esetben, ha valaki ellenséges állam részére dokumentumokat szolgáltatott ki, akkor életfogytiglani fegyházbüntetést, illetve 2800 korona büntetést kapott. A megfelelő katonai intézkedéseket követően a Magyar Királyság területén elkezdődött az ellenséges államok állampolgárainak a felkutatása, listázása és internálása hazájába. Ez az eljárás elsősorban a 18–50 év közötti személyekre vonatkozott, mivel félé volt, hogy kémek vagy szabotőrök lehetnek.²³

Az orosz hadüzenetet követően országos rendeletet adtak ki, hogy minden orosz állampolgárt internálni kell, aki a Magyar Királyság területén él. Ennek a rendeletnek eleget tett minden országos csendőrkerület, állomás, őrs, valamint a városi rendőrörsök is. Ung vármegyéből három orosz állampolgárt internáltak. Bidnay Béla hivatali tiszt jelentette a 6. hadtestparancsnoknak, hogy mindegyik személy izraelita vallású volt. Epstejn Herman odesszai származású, 33 éves, nőtlen pék, Feuerman Herman, 21 éves, nőtlen, templomi énekes és Weinstlen Chaim csernyigovi származású, 38 éves, nőtlen, cipész ellen elindították a 9386-1885. B.M 11§ 6/ pontja szerinti internálási eljárást, majd csendőrségi kísérettel a hadtestparancsnokságra kísérték őket.²⁴

Mivel az Olasz Királyság 1915. május 23-án hadat üzent a központi hatalmaknak, ennek következtében a Monarchia az olasz állampolgárokra is kiterjesztette az internálást. Ungvár városában három ellenséges olasz állampolgárt találtak: Alvaró Jakobo 36 éves, valamint Davide Lucka 32 éves építésmestert és Leonardo Domaltos 46 éves tetőfedőt. Mivel mindannyian beleestek az azonnali internálási életkorba, a városi rendőrség őrizetbe vette őket.²⁵

2.3. A háborús menekültek kérdése Ung vármegyében

Az orosz hadsereg támadásai két vármegyét érintettek közvetlenül: Ungnak az északkeleti, illetve Bereg vármegye Szolyvai járását.

²² KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat, 1–3. lap

²³ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 2717. ügyirat, 1. lap

²⁴ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat, 21. lap

²⁵ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 721. ügyirat, 2–6. lap

Ezzel párhuzamosan pedig folyt a menekült személyeknek, családoknak az átvizsgálása, mennyire lehetnek veszélyesek az államhatalomra. Azok, a menekülteket, akik veszélyesnek bizonyultak, az ország más részeibe internálták. Akikről bizonyosságot nyert, hogy ártalmatlanok és nem az országot akarják destabilizálni, azoknak engedélyezték az átmeneti letelepedést. Ehhez hasonló eset történt a Szerednyei járás területén is 1915. január 22-én: Galíciából származó két családot telepítettek be, miután megkapták a hivatalos dokumentumokat és engedélyeket. A letelepedést követően a szerednyei csendőrség megbízást kapott arra, hogy továbbra is tartsák megfigyelés alatt az érintett családokat. Bármilyen gyanú nyert is bizonyosságot, a csendőröknek jogában állt az internálási eljárás megindítása.²⁷

A Monarchia számára 1914 végén és 1915 elején továbbra is nagy gondot okozott a menekültek elhelyezésének kérdésköre. Az ügy valamilyen szintű megoldása érdekében hivatalos távirat érkezett Máramarossziget, Ungvár, Munkács, Lipótszentmiklós és a Zsolnai Területi Csendőrparancsnokságokra. A távirat szerint, minden Galícia, Bukovina területéről érkező menekült adatait írásos formában kellett felvenni.²⁸ Miután erre sor került, a menekülteket szervezetten el kellett szállítani Szatmárnémetibe. Minden olyan személyt, aki rendelkezett valamilyen szakmával és társadalmilag a középosztályt képviselte, azonnal munkába kellett állítani. A belügyminiszteri távirat tartalmazott további utasításokat; ilyen volt az is, hogy azokat a személyeket, akiket a csendőrség megbízhatónak ítélt meg, azoknak biztosítani kellett minden további hivatalos dokumentumot a továbbutazáshoz, abban az esetben, ha tovább szerettek volna utazni Szatmárnémetiből.²⁹ A menekültekkel kapcsolatos intézkedések, eljárások folyamatos változtatásokat vontak maguk után. Ennek az volt az oka, hogy a galíciai és bukovinai területeken a katonai műveletek kiszélesedése miatt egyre több ember kényszerült arra, hogy lakóhelyét elhagyja. A menekültekkel kapcsolatos egyik új intézkedés volt a vasúti szállításuk menetében bekövetkezett változás, mivel a szerelvényük biztonsága érdekében csendőrök és rendőrök vegyes csoportja kísérte egészen a célállomásig. Erre az új eljárásra hívta fel minden határszéli csendőrség és városi rendőrség parancsnokságának a figyelmét a belügyminiszter a „4357/1914” táviratában.³⁰ Az osztrák nemzetiségű állampolgárok más eljárásban részesültek: akik a határszéli – harcok által veszélyeztetett – vármegyékben, járásokban, városokban vagy falvakban éltek, nemcsak a saját maguk, de vagyonuk mentését, elszállítását is biztosítani kellett a hatóságoknak. A „7751/1914” távirat szerint azonnali hatállyal az osztrák tisztségviselőket is evakuálni kellett a veszélyes területekről.³¹

²⁷ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2717. ügyirat. 5–8. lap

²⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 23. lap

²⁹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 1–2. lap

³⁰ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 5. lap

³¹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 23. lap

2.4. Feljelentések és nyomozások Ung vármegyében

1914. július 28-tól megkezdődött a kémek és kémgyanús személyek elleni feljelentések kivizsgálása, valamint a nyomozások elindítása. 1914. augusztus 17-én elfogató parancsot adtak ki Milic Lázár ungvári lakos ellen, ugyanis a Bereznai járás csendőrségén egy helyi lakos feljelentést tett, hogy ismeretlen személy augusztus 11-én a helyi erdőket, utakat fényképezte. A lakosok megpróbáltak pontos személyleírást adni a férfiről, és kiderült, hogy Milic Lázárnak hívják, aki orosz állampolgársággal rendelkezett. Mindezeknek az információknak a birtokában a Kassai IV. kerület 3. szárnyparancsnoksága körözést adott ki a férfi ellen, azonban a körözés eredménytelen maradt, mert nem sikerült elkapni.³²

Szintén gyanús eset történt 1914. augusztus 6-án a Bereznai járás területén található Bercsényifalván. Ismeretlen tettesek térképek tanulmányozása közben észrevették, hogy Ladányi Frigyes m. kir. főerdőmérnök (erdőgondnok) feléjük közeledett. Az ismeretlenek súlyosan megsebeztek az erdőgondnokot, majd elmenekültek a helyszínről. A sértett ezt követően feljelentést tett a helyi csendőrőrsön, s kezdetét vette a nyomozás. Több kihallgatásra is sorkerült, azonban igazi információval csak a helyi kocsmáros felesége, Schwimmler Lipótné tudott szolgálni: akinek vallomása szerint az erdőgondnok és Kuruc Vilmos között, aki minden éjszaka az erdőt járta, több éles hangvételi szóváltás is történt. Az erdőgondnok nehezményezte, hogy Kurucnak mi dolga van az erdőben éjjel, és nagyobb társaság előtt meggyanúsította, hogy az oroszoknak kémkedik. A csendőrség ezt követően elfogta Kurucot, és kihallgatásra a csendőrőrsre szállította. Itt hosszasan vallatták, és annyit sikerült kideríteni, hogy térképet készített ugyan, de nem saját részre. A helyi csendőrök ezek után átadták a Kassai IV. kerületi 3. szárnyparancsnokságnak.³³

A kémek felderítése során nemcsak a nyomozómunka és kémhálózat szoros együttműködésére volt szükség, több esetben a szerencse segítette a csendőrség és városi rendőrség munkáját. Ökörmezőn helyi lakosok elfogtak egy lengyel származású orosz altisztet és átadták a helyi csendőrségnek. Kihallgatása során bevallotta, hogy Vízköz vidékéről magyarul beszélő ruténeket szerveztek be kémeknek. Feladatuk volt, hogy a cári hadvezetés számára nagyon pontos és precíz jelentéseket készítsenek. Az altiszt vallomása alapján információkat kaptak az Iszka–Csuszka–Repenye térségében lévő hadtest minden mozdulatáról. Emlékezete szerint 200 db fontos és 100 db kevésbé fontos információt kaptak a helyi beépített lakosoktól. A vallomása során kiderült, hogy az orosz vezetés kétféle szabotázs akciót tervezett: az első lépcsőfok lett volna a helyi rutén lakosok be szervezése különféle megfigyelő és térképészeti munkára, a második pedig, hogy a Kárpátok déli részén található vasútvonalakat, raktárakat elpusztítsák. Mindehhez helyi lakosokra volt szükség, mert a robbanóanyagokat az orosz katonák a helyismeret hiánya miatt nem tudták volna elszállítani a célpontokhoz. A kihallgatást

³² KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 14. lap

³³ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 26. lap

követően az altisztet csendőri kíséretben Kassára szállították és átadták a 3. hadtápparancsnokságnak. Az eljárás további szakaszát, illetve az ítéletet a hadseregnek kellett kimondania az altiszt felett.³⁴

2.5. Állami szervek túlkapásai

Voltak olyan esetek, amikor a csendőrség és a városi rendőrség szervezetének a tagjai követtek el túlkapásokat a lakosság ellen. Ungvár városában Neuman Oszák rendőrnyomozó egy névtelen feljelentést követően és a rendőri eljárások menetét megkerülve, önhatalmúan intézkedett. Az esetre 1915. január 18-án került sor, amikor Neuman nyomozó a reggeli órától követni kezdte a névtelen levélben megnevezettet, Halpert Emmanuelt. A követésben a nyomozónak társa is akadt, egy szabadságolt népfelkelő személyében. Emmanuel minden lépését megfigyelték egészen addig, ameddig egy ungvári kávézóba tért be. Itt hosszasan beszélgetett egy szintén városi lakossal, amit nagyon gyanúsaként vélt Neuman. Elhatározta, hogy a gyanúsítottat a saját lakásán fog lecsapni, amikor nem is számít rá. Halpert a kávézóból hazaindult, és nem vette észre, hogy a két férfi szépen lassan, utcáról utcára követi őt. Amikor a gyanúsított belépett a lakóhelyére, a nyomozó és katonai társa pár percet vártak, ezt követően erőszakosan behatoltak a lakásba. Legnagyobb meglepetésükre Halpert felesége állt előttük egy szál hálóingben; ettől zavarba jöttek, de a letartóztatástól és a leleplezéstől való izgatottságuk miatt hamar elfelejtették. Neuman ezután a lakás hálósobájában letartóztatta a gyanúsítottat.³⁵ Az ügy azonban itt nem ért véget, mivel a városi rendőrségnek semmi nem állt rendelkezésére, hogy bizonyítsák a letartóztatott polgár bűnösségét. A házkutatás során a személyes levelezéseket is átolvasta a rendőrség, ezzel párhuzamosan Halpert ügyvédet fogadott, és panaszt tettek a kormánybiztosnál, illetve több hivatalos szervnél. Ung vármegye alispánjához is érkezett az ügyben egy panasztétel. A panaszt dr. Zombory Dezső vármegyei tiszti alügyész foglalmazta meg. Levelében felhívta az alispánt a figyelmét, hogy az ilyen ügyek megzavarhatják a lakosok és a katonaság közti törekény egyensúlyt. Rámutatott továbbá arra is, hogy nem szabad hagyni az ilyen öntörvényű intézkedést.³⁶

Túlkapásokat nemcsak a csendőrség és városi rendőrség követett el, volt olyan kivételes eset, amikor a Monarchia egyes alakulatainak tisztjei tartóztattak le és vettek őrizetbe polgári személyeket bizonyíték nélkül. Ungvár városában is történt ilyen eset 1914. október 17-én. A városban egy átvonuló csehekből álló alakulat pihent meg, és egyik tisztjük letartóztatta dr. Oszvánd Károly és Dolinay Károly kir. járási bírót. Letartóztatásuk közben segítséget kértek Kecskés János nevű városi rendőrtizedestől, de a tiszt és a társaságában lévő katonák erőszakkal léptek fel ellenük. Mivel a rendőr nem tudott segíteni a két „letartóztatott” személyen, az alispáni hivatalba sietett, hogy tájékoztassa az alispánt. Az alispánt

³⁴ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 723. ügyirat. 10. lap

³⁵ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 737. ügyirat. 5–6. lap

³⁶ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 737. ügyirat. 3–4. lap

meglepte a hír, hiszen két köztisztviselőben álló személyről volt szó, akik hűségesekek voltak a Monarchiához. Ennek következtében az alispán személyesen járt közben a két férfi szabadon engedése érdekében, valamint szerette volna megtudni, mi volt a letartóztatás oka. Kecskés Jánostól megtudta az alispán, hogy dr. Oszváldot és Dolinayt a városi görögkatolikus árvaintézetében tartották fogva. Mikor megérkezett, a bejáratú ajtónál egy katona állt, aki nem akarta az alispánt beengedni. Hosszas vita után az épületből egy tiszt lépett ki, akinél sikerült elérni azt, hogy a két fogvatartott személyt azonnal bocsássák szabadon. Szabadon bocsátásuk után az alispáni hivatalba mentek, itt az alispán dr. Oszváldtól és Dolinaytól próbálta megtudni, hogy mi volt az oka ennek a letartóztatásnak. A két érintett személy azzal magyarázta a történeteket, hogy családjuk elutazott, és mivel nem tudnak főzni, az árvaintézet vezetősége felajánlotta, hogy vendégül látják őket, ameddig a családjuk haza nem tér. Mivel sűrűn jártak az intézetbe, ez gyanús lett a katonáknak, akik azt hitték, hogy az épületben tanácskozás folyik orosz megbízásból a Monarchia ellen. Az alispán végighallgatva a két személy történetét, szabadon bocsátotta őket, és az esetről tájékoztatta Ung vármegye főispánját.³⁷

2.6. Az egyházi személyek megfigyelése

A fokozott megfigyeléseket a vallási élet szereplőire is kiterjesztette a csendőrség. Elsősorban a görögkatolikus papokat tartották veszélyesnek, mivel erősen élt még a köztudatban a skizma-mozgalom és annak hatásai. Ezért 1914. december 2-án Ung vármegye területén minden görögkatolikus papot, akik Galícia vagy Bukovina területén végezték tanulmányaikat, listáztak, ezt követően pedig a csendőrségnek folyamatos megfigyelés alatt kellett tartania őket.³⁸Ezen intézkedést megelőzően több jelentést is kapott Ung vármegye alispánja a megye szolgabíráitól, hogy egyes papok a prédikációk alatt államellenes lázítást végeztek. Ilyen eset történt a Bereznai járás Szemerekő településén, ahol a helyi görögkatolikus pap nyilvánosan kritizálta az erdőkincstárat, valamint kisebb társaság előtt gúnyos megjegyzéseket tett a királyra és a dinasztiára. Mivel a főszolgabíró, dr. Blazsovszky félt attól, hogy a későbbiekben nagyobb gondot okozhat a vallási vezető viselkedése, kérte a főispánt, hogy minden befolyását és hatalmát kihasználva kezdjék meg az internálási eljárást.³⁹

A másik fontos felekezet az ortodox zsidó hitközség volt, s a rendvédelmi szervek féltek, hogy rajtuk keresztül akar a cári hatalom propagandát terjesztetni. A belügyminisztertől 1915. március 25-én valamennyi vármegye felhívást kapott. A levél tartalma szerint a miniszter úrnak a kémek jelentéseiből tudomása van arról, hogy az orosz titkosszolgálat az északkeleti vármegyék területén olyan nyomtatott ortodox zsidó imakönyvet akart terjesztetni, amelyben a cárt éltetik és dicsőítik. Továbbá a nyomtatott imakönyvet Krakkóból akarták behozni a Magyar

³⁷ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 692. ügyirat. 16–17. lap

³⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 694. ügyirat. 37. lap

³⁹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 32. lap

Királyság területére. Információk szerint a könyvet a Sneidermesser és Hershom Lublyni nyomdában készítették és „Sider Iesusas Israel” néven akarták terjeszteni a lakosság körében. A miniszter felhívta minden érintett vármegye főispánjainak a figyelmét, hogy mindent el kell követni, hogy a felbujtásra alkalmas imakönyvek terjesztésének gátat szabjanak.⁴⁰ A levél átvételét követően a főispán és az alispán tanácskozásra hívta Ungvár városának rendőrparancsnokát és Ung vármegye területén lévő csendőrsők parancsnokait. A megbeszélésen ismertették a rendvédelmi szervezetek vezetőivel a levél tartalmát és annak fontosságát. A megbeszélés végén döntés született, hogy a városi és a vidéki rendfenntartóknak aktivizálni kell a kémhálózatukat. Minden nyomtatott könyvet, sajtót ellenőrizni kell, feljegyzéseket kell készíteni: *ki? mikor? hol? hogyan?* jutott hozzá a könyvekhez. Azokat a személyeket, akik az ügyben gyanúsak, megfigyelés alatt kell tartani, és bizonyítékokat gyűjteni róluk. A megbeszélés után elkezdődött a nyomozás, és rövid idő alatt sikerült is eredményeket felmutatni, ugyanis két ungvári lakosra bukkant a városi rendőrség: Berger Móricz és Ábrahám Herman lakásán házkutatást tartottak és bebizonyosodott bűnösségük. Ezt követően Bergert és Ábrahámot letartóztatták, akik beismerő vallomást tettek, több nevet is mondtak a rendőröknek, kiknek a tulajdonában vannak a tiltott imakönyvek.⁴¹ Vallomásuk szerint Berezna és Szerednye járások területén élnek, akiknek van még ilyen könyvük. A beismerő vallomást a rendőrök továbbították a főispánnak és az illetékes hadtestparancsnoknak. Az érintett járások csendőrségeire rendeletet küldtek, hogy a mellékelt személyeket le kell tartóztatni. A csendőrök a helyi besúgóhálózatnak köszönhetően húsz embert tartóztattak le, ebből tíz ellen emeltek vádat és összesen 102 darab imakönyvet sikerült lefoglalni.⁴²

A történet azonban itt nem ért véget, mivel a lefoglalt könyvek tanulmányozása során kiderült, hogy nem mindegyik példányban szerepelt az orosz cár dicsojtése. Az ügy újbóli vizsgálata során három embert mentettek fel a vádak alól, mert az ő birtokukban lévő könyvek kizárólag vallási tartalmúak voltak.⁴³

2.7. Az orosz cári propaganda és a dezertálások

A cári kormányzat megtett mindent annak érdekében, hogy katonai győzelmet érjen el az Osztrák–Magyar Monarchia ellen. Ebből kifolyólag különböző propagandatevékenységet folytattak, hogy a Monarchia szláv népeit a törvényes hatalom ellen lázítsa. 1914. szeptember 29-én a Magyar Királyi Belügyminiszter valamennyi vármegye vezetése számára felhívást intézett. A felhívás a belügyminiszter értesülése szerint Nyikolajevics Miklós nagyherceg, a cári csapatok főparancsnoka tervét ismertette. A nagyherceg megbízásából forradalmi propagandaröplapokat nyomtattak, amelyben felszólította a Monarchia valamennyi szláv

⁴⁰ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 3. lap

⁴¹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 4. lap

⁴² KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 5. lap

⁴³ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 6. lap

népét, hogy rázzák le magukról a német igát. Különböző információk szerint a rölapokat szerb, horvát, szlovák, lengyel nyelven akarták terjeszteni.⁴⁴ Az ügy kényessége miatt a belügyminiszter arra adott utasítást minden megye vezetőjének, hogy az ügyet a lehető legdiszkrétebben kezeljék a széles közönség kizárásával. Minderre azért volt szükség, mert attól féltek, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő szláv népek ellenszegülnek a hatalomnak. A belügyminiszter részletes információkkal nem rendelkezett a rölapok pontos szövegét illetően. A veszély elhárítása érdekében két fontos intézkedést fogalmazott meg: az első szerint a helyi katonai körzetek parancsnoki kézbe adták az elfogott személyek ítéletének jogát. Ennek következtében azokat a személyeket, akik bizonyítottan bűnösök, kivégzőosztag elé is állíthatták. Második intézkedésként a megyevezetőknek értesíteni kellett a helyi csendőrpáncsnokokat, illetve városi rendőrkapitányságokat, hogy minden orosz nyelven megjelenő írást (könyv, levél, szórólap stb.) azonnal foglaljanak le, és a birtoklóit, terjesztőit azonnal adják át a helyi katonai parancsnokoknak.⁴⁵

A galíciai lakosság körében egyre nagyobb mértékben terjedt a cári Oroszország iránti szimpátia. Ennek volt a jele, hogy a lakosság egy része különféle információval látta el a cári hadsereget, ezzel egy időben a területen megkezdődött az egyre nagyobb orosz propaganda terjesztése is. A megnövekedett rokonszenv nemcsak a polgárok, egyszerű emberek körében volt tapasztalható, hanem több esetben állami hivatalnokok között is akadt orosz szimpatizáns, illetve kém. Ilyen esetre derült fény 1914. december 9-én, amikor a Magyar Királyi Belügyminisztertől érkezett hivatalos és bizalmas távirat Ung vármegye főispánja, illetve a terület kormánybiztosa számára. A levél szerint Rayski Albin, galíciai származású tartományi képviselő ellen elfogatóparancs van érvényben, elfogatásának oka egy házkutatás, melynek során megtalálták a személyes naplóját, aminek tartalmából kiderült, hogy erősen orosz érzelmeket táplált, illetve nem volt elégedett a Monarchiával. A levelében a miniszter kitért arra is, hogy az érintett személy több barátját, ismerősét kihallgatásra vitték. A vallomásokból kiderült, hogy szökésben van. Szökésének iránya Ung vármegye területe, mivel itt voltak olyan kapcsolatai, akik segítségére siettek és elrejtőzhetett. Ennek következtében utasította a miniszter a főispánt és a kormánybiztost, hogy tájékoztassák a csendőrséget, a városi rendőrség parancsnokait, hogy minden idegen férfit igazoltassanak, és Rayski Albint elfogása esetén a csendőrségnek át kell adnia a 3. hadtápparancsnokságnak.⁴⁶

Több esetben a városi rendőrség és a csendőrség hivatalos parancsot kapott a Magyar Királyi Belügyminisztertől, hogy vizsgálják át a körzetüket, hogy körözött személyek nem tartózkodnak és rejtőzködnek-e ott. Ilyen felhívás érkezett 1914. október 14-én a Kassai IV. kerületi csendőrpáncsnoksághoz, amelyben egy illegális csoport tagjainak átutazását kellett megvizsgálnia a rendvédelmi

⁴⁴ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 67. lap

⁴⁵ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 75. lap

⁴⁶ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 723. ügyirat. 6. lap

szerveknek. A csoportot a cári Oroszország támogatta anyagilag, fő küldetésük és feladatuk a Monarchia szláv népeinek fokozatos lázítása volt az államhatalommal szemben. A csoport Drustva Szlavenake Uzjamnositi néven volt ismert, vezetője pedig Bobcev Stepan Savvić néven szerepelt több jelentésben. A belügyminiszter a sikeres munka érdekében csatolta annak a 24 személynek a nevét is, akik a csoport tagjai.⁴⁷ Utasította a kassai csendőrparancsnokot, hogy a hozzá tartozó összes körzet parancsnokának továbbítsa a felhívást, és adja parancsba, hogy minden őrstegetyen jelentést arról, hogy a körzetében megfordult-e a 24 ember valamelyike.

A belügyminiszter felhívását és az általa csatolt iratokat 1914. október 20-án kapta meg valamennyi Ung megyei csendőrkapitányság, illetve városi rendőrs. Az átvétel és annak tartalmának elolvasása után a csendőrök és a városi rendőrök munkához láttak. Több hetes kutatómunka után érkeztek a jelentések Kassára, azonban a bennük szereplő információk nem hozták meg a kívánt eredményt. Valamennyi Ung megyei csendőrkerület jelentésében az állt, hogy az említett 24 személy egyike sem fordult meg a megye területén. Így a nyomozás a felforgató csoport ellen a vármegye területén sikertelenül zárult le.

Az egyre nagyobb háborús áldozatok miatt megnövekedett a katonai dezertálások száma a hadseregben. A belügyminiszter ezért országos körözéseket adott ki a szökésben lévő katonai személyek elfogására. A körözött személyek adatait minden városi rendőrőrs, illetve vidéki csendőrőrs megkapta, hogy ha a körzetükben a dezertőrök megfordulnak, akkor tartóztassák le őket. Azonban Ung vármegye alispánja felhívta a főispán figyelmét arra, hogy erre a pluszfeladatra nem megfelelő a rendfenntartó erőknek a létszáma, és sürgős megoldást kell találni. Félt, hogy a személyhiányok miatt a közbiztonság is veszélybe kerül.

2.8. Mozgósítás és annak a rendvédelmi szervek számára okozott problémái

A háború kitörése és a mozgósítás következtében minden olyan férfit behívtak katonai szolgálatra, akik rendelkeztek katonai tapasztalattal. A mozgósítás nagy gondot okozott a csendőrség és a városi rendőrség szervezete számára. A rendfenntartó erők körében tapasztalható hiány miatt már 1914. szeptember elején Ung vármegye alispánja levelet intézett a főispánhoz, melyben az alispán felhívta gróf Szátray Gábor főispán figyelmét arra, hogy Ungvár városában a 23 városi rendőrből 18 személyt behívtak szolgálatra a hadsereg kötelékébe különböző feladatok elvégzésére. Egy rendőr kolerában halt meg, amit az átvonuló katonák hoztak magukkal. Ennek következtében a 18 000 fős városi lakosra összesen öt rendőr és öt tisztviselő maradt, ami a rend maradéktalan fenntartására nem volt elegendő. Az alispán felhívta a főispán figyelmét a határszéli városok rendőrkapitányságain tapasztalható létszámhiányra is. Több határ menti városban a rendfenntartó egységek létszáma 2 tisztből, 1 fogalmazóból (jelentések megírása, parancsok továbbítása volt a feladata) és egy legényből állt. Az alispán kitért a vidéki csendőrség

⁴⁷ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 692. ügyirat. 8–9. lap

köreiben tapasztalható hiányokra is. Levelében rámutatott arra, hogy túlságosan leterhelt a csendőrség, mivel kémelhárítással, foglyok kíséretével, lopások és rablások felderítésével foglalkoztak, valamint járőrözéseket kellett végezniük, amire az állomány létszáma nem elegendő. Több panasz is érkezett a vármegye különböző városából az alispáni hivatalhoz, hogy nagy hiányok vannak a rendfenntartó erők soraiban. E szerteágazó problémák megoldására egy alternatív tervet kellett kidolgoznia a megye vezetőségének, hogy a közbiztonságot és a közhangulatot garantálni tudják.⁴⁸

A megye vezetősége a probléma megoldása érdekében egy tervezetet dolgozott ki, melynek értelmében Ungvár városában és a megyében tapasztalt rendvédelmi hiányokat polgárőrség megalakításával szerették volna megoldani. Ehhez azonban szükség volt a Magyar Királyi Belügyminiszter engedélyére, mert a polgárőrséget a csendőrség és a városi rendőrség irányítása alá helyezték volna. A polgárőrök toborzása önkéntes alapon zajlott, és minden 18 és 50 közötti személy jelentkezhetett a helyi csendőr – városi rendőrség – parancsnokságán. A jelentkezés nem mentette fel azokat a férfiakat a katonai szolgálat alól, akiket a mozgósítás első szakaszában nem soroztak be. A polgárőrök két napszakban tettek szolgálatot: az éjjeli őrcsapat három főből állt, míg a nappali, amely a vasútállomáson teljesített szolgálatot, két főből állt. Ung vármegyében a toborzás 1914. szeptember végén kezdődött meg, de a megfelelő létszámot nehezen tudták elérni. Az alispán jelentéséből kiderült, hogy a megye lakossága nem szeretett volna csatlakozni a polgárőrséghez. Több alkalommal nagyobb meggyőzőerőt kellett alkalmazni, ennek az eredménye volt, hogy 1914. október 15-én a megye területéről 1016 polgár jelentkezett, ebből 851 főt találtak alkalmasnak szolgálatra. Az alkalmas személyeket azokba a városokba vezényelték, ahol nagy hiány volt tapasztalható a rendfenntartó erők szervezetében.⁴⁹

A XX. század eleji Európa legjobban egy löporos hordóra hasonlított, ahol elég volt csak egyetlen szikra a robbanáshoz. A kontinenst átjárta a háború szele az egymással szembekerülő nagyhatalmak gazdasági, politikai és katonai érdekei következtében. A béke végét jelentette Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös és felesége ellen elkövetett sarajevói merénylet. A háború kitörésével a Monarchiában elkezdődtek a háborús előkészületek, az országban bevezették a háborúra vonatkozó rendeleteknek és törvényeknek a végrehajtását. Fontos szerep hárult a helyi rendvédelmi szervekre, akiknek internálással, megfigyeléssel, nyomozással, kémelhárítással kellett foglalkozniuk. A feladatukat valamilyen szinten megkönnyítette a helyi lakosság lojalitása, illetve a kiterjed kémhálózatuk. A megnövekedett feladatkörük miatt a két testület nagyon leterhelt volt, valamint személyállományukban is hiány mutatkozott. Az emberhiányt a polgárőrség megalakításával sikerült megoldaniuk.

⁴⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 60. lap

⁴⁹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 57. lap

III. Összefoglaló gondolatok

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az első világháború eseményei hozták létre azokat a feltételeket, amelyek lerakták a profi kémkedés alapjait. A háború egy új ismeretlen terepen is zajlott, a szembenálló felek megtettek mindent annak érdekében, hogy saját kémeiket beépítsék az ellenséges országok politikai, gazdasági, illetve katonai rendszerében. A háború kitörése előtt az Osztrák–Magyar Monarchia helyzetét nehezítette, hogy a kémelhárításért felelős Alfred Redl ezredes zsarolásai következtében az orosz titkosszolgálatnak jelentett. A hadüzenetek után a Monarchia területén a csendőrségre hárult a feladat, hogy vidéki szinten megküzdjenek az ellenséges kémekkel.

Levéltári források segítségével az 1914–1915 közötti időszakban betekintést nyerhettünk Ung vármegye csendőrségének, illetve városi rendőrségének a munkájába. A megye területén lévő rendfenntartó erők hatékonyságát megkönnyítette a besúgóhálózatuk heti szintű jelentése, illetve a lakosságtól származó bejelentések. Ezeknek azonban volt hátránya is, mivel több esetben a lakossági bejelentések alaptalanok voltak. A háború előrehaladtával egyre nagyobb létszámbeli hiány mutatkozott a városi rendőrség és a csendőrség személyi állományában. Ennek orvoslására, Ung vármegye területén, megalakították a polgárőrséget. Az önkéntesek, akikből az állomány állt, nem rendelkeztek akkora hatáskörrel, mint a hivatásos rendfenntartók, de a nyugalmat biztosítani tudták.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

1. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. 4. fond (*Ung vármegye főispánjának az iratai*), 1. opisz, 691, 692, 694, 721, 723, 737. ügyiratok.
2. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. 7. fond (*Ung vármegye alispánjának az iratai*), 1. opisz, 2705, 2708, 2717. ügyiratok.

Publikált forrás

1. 1912. évi LXIII. törvénycikk *A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről*. I. FEJEZET. Kivételes hatalom. *Elérhető*: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188>. (utolsó letöltés: 2016-11-11.)

Szakirodalom

1. ASZTALOS Aladár (2000). *Kémek az első világháborúban*. Annó Kiadó
2. BOIA, Lucian (2015). *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Csere Kiadó. Budapest
3. CLARK, Christopher (2015). *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Park Könyvkiadó, Budapest
4. CSAPÓ Csaba (1990). *A magyar királyi csendőrség története 1881–1914*. Pannónia Kiadó. Budapest
5. DIÓSZEGI István (2001). *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó. Budapest,
6. DOBAI Péter (1985). *A birodalom ezredese*. Magvető Kiadó. Budapest
7. HAJDU Tibor–POLLMANN Ferenc (2014). *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó. Budapest

8. PIEKALKIEWICZ, Janusz (1997). *A kémkedés világtörténete I-II*. Zrínyi katonai kiadó. Budapest
9. PARÁDI József (1999). *A magyar rendvédelem története*. Budapest
10. SHIPMAN, Pat (2008). *Mata Hari*. Budapest
11. SZIJJ Jolán (főszerk.) (1996). *Magyarország az első világháborúban*. Petit Real Kiadó. Budapest

Elektronikus adatbázisokból használt irodalom

1. SUSLIK Ádám: *Az északkelet-magyarországi vármegyék a csendőrségi jelentések tükrében, 1914–1915*. Elérhető http://www.masz.balassiintezet.hu/images/institutes/masz/Hatarhelyzetek_VIII.pdf. (utolsó letöltés 2017. 05. 25.)

Karcagi honvédek Észak-Erdély és Kárpátalja védelmében a II. világháború idején.

Rezümé. Karcag városa és népessége 1944 őszén a német–szovjet haderők összecsapásának területévé vált. Mind a lakosság, mind a város súlyos károkat szenvedett, azonban ezzel korántsem ért véget a település II. világháborús veszteségajstroma. A városból a II. világháborús részvétel folyamán túlnyomó többségében két alakulathoz soroztak be honvédeket. E karcagi katonák története, mozgósítása és frontharcai azonban kevésbé ismertek. Tanulmányom e katonáknak kíván emléket állítani.

Kulcsszavak: II. világháború, magyar gyalogsági alakulatok, Karcag, harcok Kárpátalján.

Резюме. Місто Корцог стало воєни 1944 року ареною запеклих боїв між німецькими і радянськими військами. Місто сильно постраждало, а його населення зазнало величезних втрат. Але цим список втрат, яких зазнав населений пункт під час Другої світової війни, зовсім не вичерпався. Під час Другої світової війни переважна більшість чоловічого населення міста служила у двох військових частинах. Дуже мало відомо про їх історію, мобілізацію і участь у боях на передовій. Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб пам'ятати про цих солдатів залишилась живою.

Ключові слова: Друга світова війна, угорські стрілецькі корпуси, Корцог, бої на Закарпатті.

Abstract. The city of Karcag and its population in fall of 1944 became the clash scene of German-Soviet forces. Both the people and the town suffered severe damage, but this is far from the full losses which the settlement suffered in the war. The Hungarian Army mobilized the local men from the city in two battalions during the war. The history of these soldiers and troops, their mobilization and frontline struggles, however, are little known. This paper intends to commemorate those soldiers.

Keywords: World War II, Hungarian infantry troops, Karcag, fights in Subcarpathia.

Az 1938–1941 között kibővített országterület hathatós területi védelmének lehetőségei és feltételei a világháborús évek során fokozatosan bővültek ki. Az 1930-as évek nemzetközi folyamataiban tapasztalható radikalizálódás, a német külpolitika egyre harsányabb majd agresszívabb lépései, a fegyverkezést korlátozó békék kijátszása nemcsak a lehetőséget teremtette meg Magyarország újrالفegyverzéséhez, de egyre égetőbb szükségletként is jelentkezett. Noha a Nagyikunság települései történeti múltjukat tekintve jelentős katonai hagyományokkal rendelkeztek,¹ 1920 után a trianoni béke gyakorlatilag felszámolta és ellehetetlenítette e történeti hagyomány továbbélésének lehetőségét. Mind a népesség tekintetében, mind a lokális politikai és gazdasági befolyás terén a nagykun települések sorában Karcag meghatározó súllyal rendelkezett, ráadásul közlekedés földrajzi fekvése is előnyösnek mondható. E tényezők összessége mintegy maga után vonta, hogy az 1938-tól megkezdődő hadseregfejlesztésben Karcag városának ezen érdemeknek

* PhD, történész, történelem–földrajz szakos középiskolai tanár, Karcagi Nagyikun Református Gimnázium. * Історик, вчитель історії та географії загальноосвітньої школи м. Корцог. * Historian, History and Geography Teacher. e-mail: pinterzoli@hotmail.com

¹ A késő Árpádok korától kollektív nemesi jogállást élvező népcsoport a politikai viszályok nyomásgyakorló eszközeként funkcionált, így például az 1278-as morvamezei csatában. Vö.: *Pintér Zoltán Árpád* (2015). Kun emlékhelyek a Kárpát-medencében. Kunszövetség, Karcag, 10–11.

megfelelő szerep jusson. Ez az igény egyszerre jelentette egy állományát tekintve zömében helyiekből toborzott alakulat létrejöttét, és az ehhez szükséges infrastrukturális keretek, így egy új laktanya megépítését.

A karcagi laktanya és a „házi” alakulatok létrejötte

Vitéz Somkuthy József, a Gömbös-kormány honvédelmi minisztere 1936. október 1-jén, néhány nappal Gömbös miniszterelnök halála előtt érkezett Karcagra.² Somkuthy miniszter a városvezetők és a megyei főispán társaságában adta át az épületegyüttest, melyet az addig Esztergom – Kenyérmező-tábor helyőrségben állomásoztatott m. kir. 4. honvéd kerékpáros zászlóalj vehetett birtokba. A kerékpáros zászlóalj hadrendi száma innentől megváltozott, és Karcagra mint m. kir. honvéd 6. kerékpáros zászlóalj települt.³ A zászlóalj Karcagra településéről természetesen a helyi sajtó is hírt adott, mely a város főterén többezres ünneplő tömegről számolt be a zászlóalj bevonulásakor.⁴ Az 1936 őszen átadott karcagi laktanya az ott szolgáló tisztekkel, katonákkal, az 1000 főnél nagyobb létszámával fontos tényező volt a város életében. Különösen fontossá vált háborús viszonyok között, mert a hadköteles férfiak jó része ide vonult be. A laktanya a város több lakójának adott megélhetést, kereskedőknek, iparosoknak megrendelést. A katonák részt vettek a város kulturális életében, később, a háborús mozgósítást követően a városi hadsegélyező mozgalmak jelentős része is közvetlenül a karcagi zászlóaljak irányába szerveződött. Igaz, a laktanya építését és benépesítését helyben kortársként megélő Herskó Mózes, izraelita népiskolai tanító később keletkezett írásművében egészen más perspektívából idézte fel:

„A 30-as évek közepén kaszárnját építettek a városban, amely természeténél fogva a zsidógyűlölet melegágya lett. Az építkezésnél és a berendezésnél zsidó iparosok nem kaphattak munkát, bár a legjobban felszerelt asztalos üzem, a legjobb bádigos, vízvezeték és villanyszerelő, valamint üvegező zsidó volt. A helybeli keresztény társadalmi életben részt vevő tisztek a fasiszta szellem terjesztői lettek. A gyakorlatokra kivonuló egységek lelkesen énekelték a város utcáin az antiszemita dalokat.”⁵

Az új laktanya az 1930-as évek végétől rövidebb-hosszabb ideig több zászlóalj szintű alakulat állomáshelyéül szolgált. Ezek karcagi békehelyőrsége a trianoni béke katonai előírásainak árnyékában azonban csak rendkívül nehézkes úton jöhetett létre.

² MNL SAJTÓLEVÉLTÁR, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1936. október 1. csütörtök / 6.

³ <http://www.hungarianarmedforces.com/kerekpar/index.html> Kerékpáros Alakulatok Adatbázisa 1921–1945 (letöltve: 2015. augusztus 05.)

⁴ NAGY-KUNSÁG (karcagi politikai hetilap), LX. évf., 41. szám, 1936. október 10. „A honvédelmi miniszter jelenlétében – ünnepélyes keretek közt vonult be a 6. kerékpáros zászlóalj Karcagra.”

⁵ HERSKÓ MÓZES (2005). A karcagi zsidók története. Jeruzsálem, 1977. Második, bővített kiadás, kiadja a Karcagi Nyomda, Karcag, 135.

A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj karcagi diszlokációja, mozgósítása

A két világháború közötti, lefegyverzett és állandó ellenőrzések alatti Magyarország 1938 előtti fejlesztéseiben fontos szerepet játszottak a „kétkerekű” alakulatok, így az 1936 októberében átadott karcagi laktanya benépesítéséhez is az Esztergom–Kenyérmező táborból áttelepített 4. kerékpáros zászlóalj került kijelölésre. (Az alakulat hadrendi száma ekkor változott 6-osra.)⁶ A „6. kerékpárosok” igen hamar beilleszkedtek a karcagi hétköznapiakba. A zászlóaljparancsnok, vitéz Kéley László alezredes tragikus haláláig⁷ a városi közélet prominens alakjának számított, a zászlóalj személyi állománya a téli hónapokban pénzgyűjtési kezdeményezéssel támogatta a városi szegényeket.⁸ Hogy a kerékpáros alakulat végül mégsem vált „karcagi házi alakulattá”, annak nem belső, hanem a hadseregfejlesztés szintjén jelentkező külső okai voltak.

A haderőfejlesztés, köztük a kerékpáros alakulatok felszerelése és szervezeti átszervezése 1938-ban érte el csúcspontját. Az anyagi fejlesztésekkel egy időben jelentős átszervezések is végbementek annak érdekében, hogy a Magyar Királyi Honvédség megfeleljen a korszerű háború követelményeinek.⁹ A kerékpáros zászlóaljak felszerelését az 1938. október 1-jével életbe lépő Huba I. hadrend szerint jelentősen megerősítették.¹⁰ A kerékpáros zászlóaljak az újonnan felállított gyorscsapatok (2 lovas- és 2 gépkocsizó dandár) alárendeltségébe kerültek, dandáronként 2-2 zászlóalj erőben, s a 9–16. hadrendi számot kapták, azaz három éven belül másodjára történt meg az alakulat hadrendi átszervezése. Helyőrségeik 1939 közepén a következők voltak: 9. kerékpáros zászlóalj: Jászberény; 10. kerékpáros zászlóalj: Budapest; 11. kerékpáros zászlóalj: Rétság; 12. kerékpáros zászlóalj: Munkács; 13. kerékpáros zászlóalj: Karcag; 14. kerékpáros zászlóalj: Nagyszőlős; 15. kerékpáros zászlóalj: Kiskunhalas; 16. kerékpáros zászlóalj: Szeged.¹¹ Az átszervezett és megerősített karcagi alakulat (innentől 13. kerékpáros zászlóalj) 1938. június 15-én a Karcag délnyugati peremén lévő ligeti MOVE sportpályán mutatta be a városi nézőközönség számára kiképzése, felszerelése hatékonyságát. A karcagi kerékpáros bemutaton többek között golyószórós tüzelőverseny, középkori módra végrehajtott kerékpáros bajvívás, kerékpáros ügyességi gyakorlatok, zeneszóra vezényelt puskaforgató verseny szerepelt.¹²

⁶ SÖREGI ZOLTÁN: Katonák kétkeréken. II. rész. <http://www.hidlap.hu/news/view/katonak-ketkerek-en-ii-resz> (letöltve: 2015. január 25.)

⁷ 1938. augusztus 12-én kézigránát oktatás közben öt tisztársával együtt egy Vécsey-kézigránát felrobbanása miatt életét veszítette. Az esetet közli: BOKOR JÓZSEF (2008). A karcagi laktanya története. Kiadja: Karcagi Nagykun Bajtársi Egyesület, Karcag, 25.

⁸ Uo.: 24.

⁹ ROMSICS IGNÁC (2010). Magyarország története a XX. században. Osiris. 245.

¹⁰ Az egységeket alkotó három kerékpáros századnak századonként rajonként 1-1, összesen 12 golyószóróval kellett rendelkeznie, géppuskás százada hat géppuskából és két nehézpuskából állt. Zászlóalj közvetlen alakulatként egy árkász, egy páncéltörő ágyús és egy távbeszélő szakaszt alkalmaztak, továbbá alárendeltségükbe helyeztek egy kisharckocsi szakaszt és egy gépvontatású közepes tarackos úteget is.

¹¹ SÖREGI ZOLTÁN: Kerékpáros zászlóaljak a Magyar Királyi Honvédségben. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=22550> (letöltve: 2015. január 25.)

¹² BOKOR J.: A karcagi laktanya i.m. 24–25.

1/a kép. A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj (1939-től 13. kerékpáros zászlóalj) a karcagi MOVE sporttelepen (városi liget)

1/b kép. A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj (1939-től 13. kerékpáros zászlóalj) gyakorlaton, feltételezhetően Karcag határában

A Szovjetunió elleni hadba lépést követően valamennyi kerékpáros csapattest a frontra került. Az ország háborúba sodródását követően a mozgósítás mechanizmusa így érintette Karcagot is, mivel a városi laktanyában állomásozó 13. kerékpáros zászlóalj az I. gyorshadtest kötelékében a Kárpát-csoport részeként szovjet–ukrán területre került megszálló feladatokra. A magyar kerékpárosok alkalmazásuk során részt vettek a visszavonuló szovjet erőkkal folytatott találkozóharcokban, elláttak megszálló feladatokat és folyamvédelmet. Ezekben a harcokban nyilvánvaló lett, hogy az eltérő teljesítményű és menetsebességű csapatok nem alkalmazhatóak egy seregtesten belül, ezért a gyorsfegyvernem és

annak alakulatai teljes átszervezésen mentek keresztül. 1941. június és 1942. október között a kerékpáros zászlóaljakat a 14. és 15. kivételével harcokszíszázlójá szervezték át. A 13. kerékpáros zászlóalj is átszervezésre került, és a háború végét Kiskunhalason (illetve a fronton) mint 3/III. harcokszíszázlój érte meg.¹³ Ezen alakulat már nem tért vissza a karcagi laktanyába.¹⁴

A Karcagról hadbavonult kerékpáros állományt nt. Bihari István, városi segédlelkész búcsúztatta úrvacsorás istentisztelettel, melyről a lelképásztor így emlékezett: „Felejtethetetlen számomra, amikor egy ízben 300 frontra induló katonának osztottam úrvacsorát a nagytemplomban. Eszembe jutott, az volna a tisztességes, hogy a szertartást félbehagyva elkiáltom magam: Haza fiuk! Nem ezt tettem. Krisztusra hivatkozva hirdetem a bűnbocsánatot és osztottam az úrvacsorát. Ellenvetés nélkül elbocsátottam Őket a halálba.”¹⁵

A búcsúztatásról fényképfelvétel is készült, melyet a szemben fekvő református gimnázium emeletéről készítettek. A felvétel megrendítően mutatta be a frontszolgálatra felsorakozott kerékpáros zászlóalj és a városi közösség búcsújának pillanatait.

2. kép. A Kárpát-csoport alárendeltségébe tartozó I. gyorshadtest 13. kerékpáros zászlóaljának (korábban 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj) városi búcsúztatása. A felvétel a Református Reálgyminázium ablakából készült. A kép háttérében a Református Nagytemplom áll.

A 10/III. karcagi zászlóalj létrejötte

Az 1922 januárjában a Nemzeti Hadsereget nyomdokain megszerveződő Magyar Királyi Honvédség alapját az 1922. május 1-jén felállított hét vegyesdandár alkotta. A vegyesdandárok alapvető alkotó eleme volt a tizennégy felállításra kerülő gyalogezred. Ezek 1922-ben kapták meg a hadrendi számaikat 1-től 14-ig sorszámozva.

¹³ SÖREGI Z.: Katonák kétkeréken i.m. II. rész.

¹⁴ SÖREGI Z.: Kerékpáros zászlóaljak i.m.

¹⁵ BIHARI ISTVÁN (2012). Emlékeim nyomában 1920–1989 között. Karcag, 38.

1930 márciusában az ezredek parancsba kapták, hogy válasszanak történelmi személyiséget névadónak. A szolnoki 10. honvéd gyalogezred Bethlen Gáborról nevezte el magát.¹⁶ A rejtés időszakában,¹⁷ 1938-ig a hadrend szerint összesen 14 gyalogezred volt a honvédségben, további hét pedig határőrezred névvel (1932. október 1-től), de a hadrend szerint ezek is a vegyesdandárok szerves részét alkották. 1938-tól a határőrezredek a 15., 16., 17., 18., 19., 20. és a 21. hadrendi számmal illeszkedtek a gyalogezredek sorába. A Felvidék visszacsatolása után felállították a komáromi 22., a losonci 23. és az ungvári 24. honvéd gyalogezredeket. Az 1940. szeptemberi erdélyi bevonulást követően pedig megalakítottak további három gyalogezredet. Az itt szolgáló határőrvadász zászlóaljakból létrejött a nagyváradi 25., a dési 26. és a marosvásárhelyi 27. gyalogezredet. Ezzel teljessé vált a gyalogezredek sora, hadrendi szám szerint 1-től 27-ig álltak föl. A később kialakított gyalogezredek már nem kaptak történelmi személy utáni elnevezést, így az csak az első tizennégynek volt a kiváltsága.¹⁸

Mozgósítás esetén lépett életbe az úgynevezett ikreződés. Ez azt jelentette, hogy az anyaezredből kivált a tényleges állomány egy része, és a tartalékosok behívásával mind az eredeti (anyaezred), mind az ikerezred létszámát feltöltötték. 1938-tól az ikerezred hadrendi számozása 30-cal nagyobb számot kapott.¹⁹ Így a 10. gyalogezred ikerezrede a 40. gyalogezred, vagy a 10/III. zászlóaljé az 40/III. zászlóaljé.²⁰

¹⁶ UDOVEZ GYÖRGY: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 25.)

¹⁷ Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés a magyar fegyveres erők állományát maximum 35 ezer főben állapította meg, eltörölve az általános hadkötelezettséget gyakorlatilag önkéntessé téve a magyar haderőt. A fegyverzetét számos előírással korszerűtlen és elégtelen szintre degradálta, különösen súlyos volt a helyzet a nehézfegyverzet terén, illetve a modern fegyvernemekre tiltása miatt. 1920-után az antant felügyelő bizottságok elől rejtve, különböző adminisztratív rendelkezések kijátszásával, illetve nem katonai szervezetek égisze alatt folyt a magyar fegyveres erők rejtett fejlesztése egészen 1938-ig.

¹⁸ A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

¹⁹ A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

²⁰ A hadművelési területre kivonuló teljesen feltöltött gyalogezred létszáma mintegy 4300 fő volt. Szervezetileg az ezredtörzsből, az ezredközvetlen alakulatokból és három zászlóaljból állt. Az ezred számozása arab, a zászlóaljaké pedig római számokkal történt. A jelölésben először az ezred száma volt kiírva, majd egy „per” (/) jel után a zászlóalj számozása következett, például a karcagiak esetében 10/III. zászlóalj. Ezredtörzs az ezredparancsnokból, az ezred 1. és 2. segédtsíkjából, a gazdasági hivatal főnökéből, a vonatparancsokból, az ezred vezető orvosából, az ezred állatorvosából, valamint a tábori lelkészekből álltak. A hadművelési területre vonulást megelőző kinevezésre került egy csapatcsendőr tiszt is.

Az ezredközvetlen alakulatok: árkász század, kocsizó géppuskás század, páncéltörő ágyús század, aknavető század, kísérő könnyű tábori ágyús üteg, huszár szakasz, kerékpáros szakasz, valamint egy távbeszélő szakasz. A zászlóaljak a zászlóaljtörzsből, három puskás és egy géppuskás századból (később nehézfegyver század a megnevezése) álltak. A zászlóaljtörzsbe a zászlóaljparancsnok mellett a zászlóalj segédtsíjt, a gazdasági hivatal főnöke, a vonatparancsnok, a zászlóalj orvosa és a távbeszélő szakasz parancsnoka tartozott. A századok számozása szintén arab számmal történt 1., 2., 3. század az I. zászlóaljból, 4., 5., 6. a II. zászlóaljból, 7., 8., 9. század pedig a III. zászlóaljból. Sok esetben csak az ezred és a század számát írták ki, mivel abból lehetett tudni a zászlóalj számát is, pl. a 10/7. a 10/8. vagy a 10/9. század a III. zászlóalj századai voltak. A századok négy szakaszra oszlottak, amelyek római számozást kaptak. A géppuskás századok egy géppuskás, egy páncéltörő ágyús és egy aknavető szakaszból álltak. Forrás: A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

1938. november 22-én a honvédség fegyverkezési egyenjogúságának elismerésével²¹ a Magyar Királyi Honvédség szervezetében megalakult hét hadtest.²² A VI. hadtest keretén belül került besorolásra a 10. honvéd gyalogezred. Az ezred I. zászlóalja az ezredtörzsszel továbbra is Szolnokon kapott elhelyezést (parancsnoka Kistokai Takács Tihamér alezredes lett). A II. zászlóalj (parancsnoka: Szerednyei István alezredes) Berettyóújfaluban, míg a III. zászlóalj (parancsnoka: vitéz Lovas Ferenc alezredes) Karcagon díszlokalát.²³

A karcagi katonák első mozgósítása

A 10. gyalogezred első mozgósítására 1940. július 1-jén került sor a romániai események következtében.²⁴ A kijelölt csapatok felvonulása a Tiszántúlra július 10-ig befejeződött, de a második bécsi döntés megoldotta a feszültséget, amely visszajutatta a Magyar Királyság számára Észak-Erdélyt, a Székelyföldet és a Partium Nagyváradtól északra eső részeit. Az ezred feladata a második bécsi döntést követően Észak-Erdély megszállása volt a VI. hadtest többi alakulatával együtt. A 10. gyalogezred alakulatai 1940. szeptember 5-én indultak meg. A feladatot a 10/II. és a 10/III. karcagi zászlóalj hajtotta végre. Harc nélkül vonultak napi 40–50 km-t menetelve a visszacsatolt terület megszállására Bánffyhyunyon át. Dés, Szamosújvár körzetét szeptember 8-án érték el, és ottmaradtak november 18-ig. Ezután gyalogmenetben Kolozsvár–Bánffyhyunyon útvonalon

²¹ Az ún. bledi egyezményben parafált megállapodás révén a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Cserébe Magyarország lemondott a trianoni békeszerződésben elveszített területek erőszakos visszafoglalásáról. Aláírására 1938. augusztus 29-én került sor. Magyarországnak az erőszakos revízióról való lemondásáért cserébe eltekintettek a trianoni békeszerződés katonai korlátainak betartásától; annál inkább tehették ezt, mert ekkor már hónapok óta gőzerővel folyt Magyarország újrafelfegyverzése, amelyet az 1938. március 5-én bejelentett győri program indított útjára. Forrás: Romsics I.: Magyarország története i.m. 245.

²² Az 1938. október 1-jén, a márciusban meghirdetett győri program keretén belül életbe lépett haderőfejlesztés során létrejött a Huba I. hadrend. A Huba I. hadrend mennyiségi (hét hadtest felállítás) és minőségi (páncélosok, tüzérség, légierő, gyorsadtest 2 lovas és két gépkocsizó dandárból) fejlesztésről gondoskodott. Az 1938. november 22-ével megszervezett hadtestek irányítására 1940. március 1-jén felállították a három hadsereg-parancsnokságot. Az 1. – szolnoki állomáshelyű – hadsereg kötelékébe az V., a VI., és a VIII. hadtest és a gyorsadtest került. A 2. – budapesti állomáshelyű – rendelkezésébe az I., a II. és a VII.; míg a 3. – pécsi állomáshelyű – fennhatóságába a III. és IV. hadtest tartozott. Forrás: Katona András: A magyar honvédség létrejötte. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata Információs és Módszertani Konferenciáján 2009. november 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata. A cikk eredeti megjelenési helye: Történelemtanítás, XLV. évfolyam, 2. szám, 2010 május.

²³ A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944.<http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

²⁴ Románia tartva egy Besszarábiát és Észak-Bukovinát érintő esetleges szovjet katonai akciótól, 1939 augusztusában mozgósította fegyveres erőit. Lezárta a szovjet határt, de ezzel párhuzamosan (tartva a magyar területi követelésektől) 250.000 főt vonultatott föl Erdélyben. 1940 májusában Románia hadilétszáma emelte az Erdélyben állomásozó csapatai létszámát. Természetesen a magyar kormány is elrendelte a mozgósítást. A magyar–román külkapcsolatok mélypontra jutottak, a budapesti német követ jelentése szerint: „...*ha szabad folyást engedünk a dolgoknak, a fegyverek itt maguktól is elsülnek Románia ellen.*” Forrás: ROMSICS I.: Magyarország története i.m. 247–248.

gyalog jöttek vissza Bánffyhunyadra, ahol bevagonírozott, majd vasúti szállítással visszatértek a béke helyőrségbe.²⁵ A mozgósítottakat leszerelték, és folytatódott a béke kiképzés.

Miután a szolnoki 10. Bethlen Gábor-gyalogezred Észak-Erdély visszatérte alkalmából a Királyhágónál elsőként lépte át a trianoni határt, ennek emlékére az ezred árkász százada a Királyhágó legmagasabb pontján egy 5 m magas emlékoszlopot állított a következő szöveggel:

„Itt haladt át 1940. szeptember 8-án Berettyóújfalutól Bánfihunyadig tartó dicsőséges útja során az új Magyar életet hozó honvédseregek élén a szolnoki magyar királyi Bethlen Gábor 10. honvédgyalogezred Szolnok-i, Karcag-i, és Berettyóújfalu-i alakulataival”²⁶

A 10/III. karcagi zászlóalj a háborúban

Az ezred második mozgósítására 1944. január 6-án került sor. Az állományt ismét hadilétszámba emelték és a Kárpátok védelmére rendelték. A kivonuló 1. hadseregben a 10. gyalogezred a VII. hadtestben, a 16. gyaloghadosztályban kapott helyet.²⁷ Az ezred mindhárom zászlóalja a frontra került. A 10/I. zászlóalj parancsnoka Draskóczy János őrnagy, a 10/II. zászlóalj parancsnoka Váry Ferenc alezredes, a 10/III. karcagi zászlóalj parancsnoka Semey József alezredes volt. 1944. március 6-án bevagonírozták a 16. gyaloghadosztály csapatait, és vasúti szállítással értek el a kárpátaljai Nagybecskő, illetve Kisbecskő körzetébe, ahol rövid hegyi kiképzésen estek át. A kiképzést követően a Tatárhágó védelmébe kerültek.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a német hadvezetőség elrendelte, hogy az egész mozgósítható magyar haderőt német irányítás alatt a keleti hadszíntéren haladéktalanul be kell vetni. Az egész 1. hadsereget Galíciába vezényelték, ahol március 28-án a német Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz alárendeltségébe lépett. Április 8-án Tiszaborkútnál az ezred ismét bevagonírozott, és vasúti szállítással Husztra érkezett. Innen gyalogmenetben érkeztek a Toronyai-hágón át Stanislauba, ahonnan támadást indítottak a Dnyeszter és a Pruth folyók között. Április 20-án német rohamlővegek támogatásával a hadosztály elfoglalta Ottyniát. A 10. gyalogezred III. zászlóaljának karcagi katonái szemből támadták a szovjet állásokat, míg az I. zászlóalj alakulatai északról vették be a községet.²⁸ Az előrejutás igen nehéz volt, hiszen szinte végig erdős

²⁵ Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945. Szerk.: CSIMA JÁNOS őrnagy, HM Központi Irattár, Budapest, 1961. 44.

²⁶ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

²⁷ Szabó József János (2015). Kárpáterődítés 1940–1944. Magyar katonai erődtések Kárpátalján és Székelyföldön. Budapest, 225.

²⁸ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

térségben harcoltak az ezred katonái. A támadás április 23-án elakadt. Májustól júniusig a védelmi állások kiépítésével foglalkoztak, viszont ebben az időszakban ezen a frontszakaszon komolyabb hadiesemények nem zajlottak. Július 20-ig az ezred arcvonalán viszonylagos nyugalom volt.²⁹

Az időszakról a Karcagi Református Gimnázium tanára, Futó István hadnagy (10/III. zászlóalj 9. század századparancsnoka) naplójában így ír:

„VII. 7. péntek – óriási sár, víz az árkokban. A bunker omlik, csepeg. Csupa föld, víz az ágyam. Első eset, hogy sárba – vízbe, vizes takaróval kellett aludnom.”³⁰ Ezt az időt az állások tökéletesítésére, bunkerépítésre használták.

A szemben álló magasegység, a szovjet 18. hadsereg több más szovjet alakulattal együtt július 12-én ment át támadásba, hogy szétverje az 1. magyar hadsereget és kedvező feltételeket teremtsen egy Munkács–Ungvár irányába történő hadművelethez.³¹ Csak a július 14. és 15. között vívott védelmi harcok során a karcagi zászlóalj 110 főt veszített, ebből 15 halott, 23 eltűnt, 72 sebesült.³²

A július 21-i erős tűzérési támogatással kísért orosz rohamokat még sikeresen háritották. Július 22-én reggeli 5 órától 18 óráig négy tömegtámadást háritottak el. Másnap, július 23-án 9 órától 11 óráig a szovjet tűzérés minden elképzelhető fegyverrel lőtte az ezred védőkörletét, majd megindult a támadás is. A III. zászlóalj parancsnoka, Semey alezredes ideigleg összeroppant, helyét ideiglenesen Koroknay hadnagy vette át. Ezután az egész ezred tartalékba került Krasilowka területén egy rozsföldön. A zászlóalj létszáma ekkor 240 fő volt, velük szemben elképesztő mennyiségű, két hadosztálynyi erő állt.³³

Július 24-én Ottynia elesett, és a védelem kezdett felmorzsolódni. Délutánra a szovjetek teret nyertek, és mintegy 8–10 km széles rést ütöttek a védelmen. Július 25-ére az 1. magyar hadsereg védelme kétfelé szakadt, estére az arcvonalat elhagyva özönlött vissza a 17., a 11. és a 19. gyalogezred, de a 10/I. és a 10/II. zászlóalj is elhagyta állásait. A hadszíntér magyar alakulatainak körében teljes pánik uralkodott. Július 26-án a gyalogezred erős utóvédharcot folytatott Bohorodczany térségében, és visszavonult a Bysztrica–Solotwinska patak mögé. A 10/III-as karcagiak Iwanikowkán voltak, csak itt csatlakozott hozzájuk az időközben rendbejött zászlóaljparancsnok és a kíséretében lévő néhány tiszt.³⁴ A 10. Bethlen Gábor-gyalogezredet is magába foglaló 16. hadosztály erőit a szovjet csapatok erős aknavető tüzellel, tűzérési tüzellel árasztották el. A 10. gyalogezred

²⁹ SZABÓ JÓZSEF JÁNOS (2001). A századparancsnok, Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 11.

³⁰ Kézírási bejegyzés Futó István hadinaplójában 1944. július 7. dátumnál.

³¹ SZABÓ J. J.: A századparancsnok i.m. 41.

³² UDOVECZ GY.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

³³ SZABÓ J. J.: A századparancsnok i.m. 43.

³⁴ UDOVECZ GY.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

karcagi zászlóalja a teljes 16. hadosztállyal együtt az 1. német páncélos-hadsereg alárendeltségébe került és megkezdte a tervszerű visszavonulást a Prut völgyébe, majd onnan a Kárpátok hágyóiba, az ún. Hunyadi-állásba.³⁵ A 10. gyalogezred Mikulicsyn térségébe kapott elhelyezést.

1944. augusztus 23-án Románia kilépése a tengelyhatalmak alkotta szövetségből, a Magyarországgal szemben proklamált augusztus 24-i hadüzene- te merőben új helyzetet teremtett a magyar hadvezetőség számára.³⁶ Ezután az egész 1. hadsereg arcvonala lényegesen csendesebb lett. A katonai vezetés látta, hogy a soron következő támadás az 1. hadsereg védőállásait elkerüli, ezért a seregtestek jelentős részét az arcvonalból kivonta, és Erdély védelmére rendelte. Szeptember 25-én az 1. hadsereg feladta a Hunyadi-állást és fokozatosan a Szent László-állásba, illetve az Árpád-vonalba vonult vissza. A magyar fél Moszkvában folyó fegyverszüneti tárgyalásainak kudarca után a 4. Ukrán Front névre hallgató szovjet hadseregcsoport felújította támadásait, és megindult az Árpád-vonal ellen. Szeptember 25.-éről 26.-ára virradó éjjel az 1. hadsereg parancsnoksága elrendelte az egész hadsereg számára az Árpád-vonalba történő hátrálást.³⁷

Október első felében a harcok súlypontja Erdélybe tevődött át. Nemsokára az 1. hadsereg hátában tomboltak a harcok, így vissza kellett vonulniuk a Tisza vonalára. A 16. hadosztály kilenc zászlóalja, köztük a karcagi legénységet magába foglaló 10/III. gyalogzászlóalj a Técső–Vencsellő közötti Tisza-vonalat zárta le. Október 15-én Horthy kormányzó rádióproklamációja után Miklós Béla vezérezredes mint az I. hadsereg parancsnoka az egész arcvonalon beszüntette a támadó jellegű harccselekményeket. A kiugrás azonban nem sikerült, ezért a letartóztatás elől a hadseregparancsnok csapatai nélkül átment a szovjetekhez.³⁸ A 10. gyalogezred alakulatai Csuszka községtől északra települtek.³⁹ 1944. október 17-től az 1. magyar hadsereg parancsnoka László Dezső vezérezredes lett. A 10. gyalogezred parancsnoka ekkor Lakatos Ferenc ezredes volt. Az arcvonal Uzsok magasságától Máramarosszigetig húzódott. Október 22–23-án hagyta el az ezred az Árpád vonalat, november 5-től a 16. hadosztály feladata a Cigánd–Csap vonal tartása volt. November 3. és 9. között a 10. ezred zászlóaljai Révleányvárott védekeztek. 1944. november 24-én a szovjet 40. hadsereg alakulatai a hadosztály állásait megkerülve elfoglalták Sátoraljaújhelyt. Futó István karcagi gimnáziumi tanár, honvédhadnagy is ekkor halt hősi halált.⁴⁰

³⁵ Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945. Szerk.: Csima J. őrnagy, HM Központi Irattár, Budapest, 1961. 44.

³⁶ Romsics I.: Magyarország története i.m. 265.

³⁷ Szabó J. J.: Kárpáterődítés i.m. 246–247.

³⁸ Romsics I.: Magyarország története i.m. 266.

³⁹ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁴⁰ UDOVECZ GY.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

A birtokomba jutott Futó-hagyaték⁴¹ anyagából kiderült, hogy mellkaslövés okozta szívelégtelenségben vesztette életét 1944. november 25-én.

A 10. gyalogezred még december 1-jén is Sátoraljaújhelytől délre utóvédként harcolt. December 3-tól 15-ig eredményesen védekeztek az őket támadó II. gárda ejtőernyős hadosztály megújuló támadásaival szemben. A harcok még 1944. december 30-án is itt folytak. 1945. január 18-án a német hadvezetőség hozzájárult az 1. magyar hadsereg teljes kivonásához a Cseh–Morva protektorátus területére, így a – még megmaradt – karcagi legénység is az országterületet elhagyva vált a német hatalmi érdekek eszközévé. 1945 márciusára a 10. Bethlen Gábor-gyalogezred teljes állománya a 8. német hadsereg és azon belül a 304. német hadosztály alárendeltségébe került a felvidéki Zsolnán. A hadrendet a bizalmatlanság jegyében úgy alakították ki, hogy a magyar ezred zászlóaljai közé német egységeket osztottak be. Április 20-án az ezredet lefegyverezték és kivonták a harcokból. 1945. május 4-én az egykori 16. magyar hadosztály törzskara a teplicei kastélyban kapitulált, az okmányt a hadosztály akkori parancsnoka, Karátszony László vezérőrnagy írta alá. A 10/III. karcagi gyalogzászlóalj katonái Zirovnál május 10-ig rendfenntartási céllal fegyverben maradtak. Az utolsó parancs, amely már ténylegesen a háború végét jelentette a karcagi katonák számára, 1945. május 11-én 20 órakor érkezett.⁴²

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szakirodalom

1. Bihari István (2012). *Emlékeim nyomában 1920–1989 között*. Karcag
2. Bokor József (2008). *A karcagi laktanya története*. Karcag, Karcagi Nagykun Bajtársi Egyesület
3. Herskó Mózes (2005). *A karcagi zsidók története*. Jeruzsálem, 1977. Második, bővített kiadás, Karcagi Nyomda, Karcag
4. Katona András *A magyar honvédség létrejötte*. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata Információs és Módszertani Konferenciáján 2009. november 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Történelemtanítás, XLV. évfolyam, 2. szám, 2010 május.
5. Pintér Zoltán Árpád (2015). *Kun emlékhelyek a Kárpát-medencében*. Kunszövetség, Karcag
6. Romsics Ignác (2010).: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest
7. Szabó József János (2001). *A századparancsnok, Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest

⁴¹ Futó tanár urat 1944. január 6-án mint a 10. Bethlen Gábor gyalogezred 10/III. karcagi gyalogzászlóalj 9. századának századparancsnokát (ismét, ekkor másodjára) mozgósították. A mozgósítás és frontharcok eseményeiről hősi halálának napjáig naplójegyzetet vezetett, melyet a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem ny. docense, dr. Szabó József János publikált. SZABÓ J. J.: *A századparancsnok, Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001. címen. Szabó József hadtörténész a tulajdonában lévő teljes Futó-hagyatékot (beleértve a naplót, katonakönyvet, a hősi halál körülményeiről szóló hivatalos jelentést, katonai természetű és személyes iratokat) átadta részemre.

⁴² *Udovecz Gy.*: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

8. Szabó József János (2015). *Kárpáterődítés 1940–1944. Magyar katonai erődítések Kárpátalján és Székelyföldön*. Budapest

Levéltári iratok és adatbázisok

1. A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD GYALOGEZREDEK ADATBÁZISA 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)
2. Csima János (szerk.) (1961). *Adalékok a Horthy–Hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945*. HM Központi Irattár, Budapest
3. Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből.
4. KERÉKPÁROS ALAKULATOK ADATBÁZISA 1921–1945 <http://www.hungarianarmedforces.com/kerekpar/index.html> (letöltve: 2015. augusztus 05.)
5. MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1936. október 1. csütörtök / 6.
6. NAGY-KUNSÁG (karcagi politikai hetilap), LX. évf., 41. szám, 1936. október 10. „A honvédelmi miniszter jelenlétében – ünnepélyes keretek közt vonult be a 6. kerékpáros zászlóalj Karcagra.”
7. Sőregi Zoltán: *Katonák kétkeréken*. II. <http://www.hidlap.hu/news/view/katonak-ketkereken-ii-resz> (letöltve: 2015. január 25.)
8. Sőregi Zoltán: *Kerékpáros zászlóaljak a Magyar Királyi Honvédségben*. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=22550> (letöltve: 2015. január 25.)
9. Udovecz György: *A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig*. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 25.)

Fakereszt a Gyl Bozsenin, Kaszómező felett – Domby Kálmán repülő főhadnagy tragédiája

Rezümé. Ez a tanulmány az Északkeleti-Kárpátok magashegységei által a magyar királyi honvéd légierők számára okozott nehézségeket mutatja be. Szó esik az 1941-ben itt bekövetkezett repülőkatasztrófákról, melyek során a magyar repülőkatonaik közül többen haltak meg itt, mint a hadművelleti területen közvetlenül ellenséges behatásra. Végezetül az 1941-ben lezuhant utolsó pilóta életútja is bemutatásra kerül a Kárpátalján neki, és társainak állított emlékhelyekkel együtt.

Kulcsszavak: magyar királyi honvéd légierők, repülőkatasztrófák, emlékhelyek, Domby Kálmán

Резюме. У публікації розкрито, з якими труднощами зіткнулися повітряні сили армії Угорського Королівства у високогір'ї Північно-східних Карпат. Зокрема, йдеться про бої та авіакатастрофи 1941 року, внаслідок яких загинуло багато угорських військових пілотів. Останнім із загиблих у 1941 році на Закарпатті був Калман Домбі, а в пам'ять про нього і його побратимів був встановлений меморіальний знак.

Ключові слова: повітряні сили армії Угорського Королівства, авіакатастрофи, меморіал, Калман Домбі.

Abstract. Abstract. This paper describes the difficulties created by the high mountains of Sub-Carpathia for the Royal Hungarian Air Force. It lists the aircraft accidents with fatalities from 1941, in which year more Hungarian aircrews perished in Sub-Carpathia by accidents than during the combat against the Soviet troops. Finally it contains the biography of the last crashed Hungarian pilot from 1941, and also the memorials erected to him and his fallen comrades in Sub-Carpathia.

Keywords: Royal Hungarian Air Force, aircraft accidents, memorials, Kálmán Domby

Bevezető

Kárpátalja 1939 márciusi visszacsatolása a honvédelmi szempontokat mérlegelve nemcsak katonapolitikai szempontból volt jelentős (itt elsősorban a végül az ismert okok – az 1939 szeptemberi német és szovjet támadás – miatt nem realizálódó magyar–lengyel nagyarányú hadiipari-katonai együttműködésre gondolok, mellyel kapcsolatban komoly várákozások és tervek voltak Magyarországon). Kárpátalja visszatérésével Magyarországnak ismét lettek magashegységei is, mely szituáció speciális képzettségű, és felszerelésű szárazföldi csapatok létrehozását is igényelte (hegyivadászok), illetve a repülőerőket is fokozott kihívások elé állította. A trianoni békeszerződés nemcsak teljesen megtiltotta a katonai repülést Magyarország számára, de a területében is rendkívül megcsonkított országban magashegységek sem maradtak, így az ezek feletti repüléssel járó speciális követelmények gyakorlása sem volt lehetséges Kárpátalja visszatéréséig, illetve az ezt követő időszakig (mivel határővezetről volt szó, a kárpátaljai magashegységek feletti repülés természetesen 1941 nyaráig limitált volt). A helyzet a Szovjetunió elleni háború kitörésével, és az ehhez történő magyar csatlakozással változott

* PhD; Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, igazgató. * Архів міста обласного значення Тотобаньо, директор. * Tatabánya City Archives, director. tmjvleveltar@upcmail.hu

meg, amikor az Északkeleti-Kárpátok és Keleti-Kárpátok vonulatainak keleti és nyugati irányú átrepülése gyakori feladattá vált a magyar katonai repülőgépek számára. Ez azonban nem számított veszélytelen feladatnak a második világháború idején. Az esetenként műszaki problémákkal terhelt típusok, a műszerrepülésre akkoriban csak részben alkalmas repülőgépek, a személyzetek műszerrepülési kiképzésének részbeni hiánya, a bonyolult időjárási körülmények – legfőképpen a jegesedés, de a masszív felhőzet, és a köd is – számos magyar repülőgép katasztrófáját okozták emiatt Kárpátalján ekkor, és az elkövetkező néhány évben, ezek közül a legtöbb repülőgép 1941-ben, a Szovjetunió elleni háború első évében zuhant le. Az arányok érzékeltetésére nem árt tudni, hogy ezekben a repülőkatasztrófákban 1941-ben sokkal több fő magyar repülő hajózószemélyzet halt meg, mint ahány magyar repülőkatona ugyanebben az időszakban a keleti hadszíntéren ellenséges behatásra életét veszítette.

Az 1941 nyári-őszi, a térségben bekövetkezett magyar repülőkatasztrófák a következők voltak (összességében ennél több katasztrófa volt, de most csak ezt a térséget vizsgáljuk):

1941. július 8-án a 2/4. vadászrepülő-század egy háromgépes Fiat CR.42 rajának mindhárom gépe lezuhant rossz időjárási körülmények között az Északkeleti Kárpátokban, egy pilóta meghalt (Nébli Antal szakaszvezető a V.253 jelű géppel – nála szerepel egyedül pontos helyszín, mely Dora községtől nyugatra-északnyugatra 10 km-re volt). Két társa, a rajparancsnok Irányi Pál hadnagy a V.254 jelű géppel, és Bajcsi Endre szakaszvezető a V.255 jelű géppel lezuhanva megsebesült.¹

Másnap, 1941. július 9-én Vári mellett lezuhant a 4/II. bombázórepülő-osztály I.168 jelű Bücker Bü 131-ese futárszolgálat közben, pilótahiba miatt. A gépet vezető Dobó Elek zászlós súlyosan megsebesült, utasa, Makos József zászlós életét veszítette.²

1941. augusztus 10-én Kolomeából hazafelé indult a B.515-ös jelzésű Caproni Ca.135-ös kétmotoros bombázó a 3/5. bombázórepülő-század egyik személyzetével, mely néhány nappal korábban vitte ki Tanos Béla vezérkari ezredest, a HM 3/c. osztályának vezetőjét a keleti hadszínterre: Tanos ezredes a magyar I. gyorshadtest gépkocsiellátásának miniszteri biztosaként ment ki a gépjárműszükségletek, illetve azok fedezési lehetőségeinek megállapítására. A Kárpátok feletti nagyon rossz idő – borús, alacsony felhőzet – miatt a gép tapasztalt vakrepülő pilótája, Telepy Károly hadnagy el akarta halasztani az indulást, de Tanos vezérkari ezredes saját felelősségére parancsot adott a startra. A nehezen emelkedő – talán motorhibával is küszködő – gép a Kárpátok átrepülése közben viharba került, és valószínűleg jegesedés következtében 12 óra körül hegynek ütközött, majd felrobbant (a veszteségi nyilvántartásokban helyszíneként Kőrösmezőtől keletre 15 km-re Aspinec is szerepel, és a Nagy-Pietrosz is). A lezuhant gépben életét

¹ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Vkf. 1941 1a. 5813/el., továbbá B. STENGE Csaba (2016). *Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierők ászai a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi. 226. p.

² HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Vkf. 1941 1a. 5813/el.

vesztette a gép teljes személyzete: Borsos Béla hadnagy, Telepy Károly hadnagy, Viszkei Ferenc szakaszvezető és Zeltner István szakaszvezető, továbbá a két utas: Tanos Béla vezérkari ezredes és Miklovicz Béla törzsőrmester. A gépen, Tanos ezredesnél volt augusztus ötödikéig bezárólag a gyorsadtest iratanyagának jelentős része: helyzettérképek, parancsok, jelentések, valamint rengeteg fotó. Ezek a pótolhatatlan anyagok a repülőgéppel együtt megsemmisültek.³

1941. szeptember 9-én a Budaörsről Kolomeába indult G.250 jelű kétmotoros Focke-Wulf Fw 58-as futárgép a Dobocanka csúcs alatt – a Tatár-hágótól keletre – hegynek repült. A gép fedélzetén tartózkodók közül mindenki: Baranyai Imre hadnagy, Schönpflug Richárd hadnagy, Pálkás Tivadar őrmester, Maródi András honvéd és Petrakovics István honvéd repülőhalált halt.⁴

Végül 1941. október 21-én a Felső-Tisza völgyében a Gyil Bozsénin, Kaszómező felett is lezuhant egy vadászipilóta, melynek pilótája életét vesztette. A lezuhant gépek közül a tanulmány ezzel a géppel: a V.441 jelű Reggiane Re.2000 „Héja” vadászipilótával, Domby Kálmán repülő főhadnaggal foglalkozik részletesebben, mely katasztrófa esetében a lezuhanás helyszínén maradandó emlékjel felállítására is sor került (bár ez sajnos nem volt hosszú életű).

Domby Kálmán életrajza, katonai pályafutása

Ifjabb ikafalvi Domby Kálmán 1909. december 14-én született a Krassó-Szörény megyei Boksánbányán (ma Bocșa, Románia), dr. Domby Kálmán törvényszéki bíró és Szegfű Marianna harmadik fiaként (később a felnőttkort is megérő László bátyja édesapjuk hivatását követve jogász lett). A család az első világháború idején költözött Boksánbányáról Budára.

Domby Kálmán lelkes cserkészként 1925-ben őrsvezetői vizsgát is tett, 1926 júliusában pedig részt vett a megyeri dombokon rendezett cserkész Nemzeti Nagytáboron.⁵

Miután reálgimnáziumi érettségit tett Budapesten 1928-ban, egyből felvételt nyert a budapesti m. kir. József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem soproni erdőmérnöki karára, ahol az 1928–29-es, majd az 1929–30-as tanévet töltötte.⁶

Domby Kálmán valószínűleg ekkorra már megfertőződött a repülés iránti rajongással (ennek indítókáról sajnos nem maradt fenn információ). Elsőfokú motoros repülőképzését az első számára adódó alkalommal, 1930 nyarán kapta, a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület által Érd mellett szervezett kéthónapos táborban. Ezt követően 1931-ben Szegeden, a titkos katonai repülés tagjaként folytatta

³ HL. Vkf. 1941. 1a. 5993/eln., 6039/eln., Nhj. 1941. aug. 14., illetve Telepy Miklósnak – Telepy Károly testvérének – szíves közlése a szerzőnek (2003. február 3.).

⁴ BECZE Csaba: Forráskritika – avagy a kutatás buktatói. *Magyar Szárnyak Évkönyv*, 2004. 183. p.

⁵ Ezeket Domby Kálmánnak az adott időszakból fennmaradt fényképei alapján lehet teljes biztonsággal állítani.

⁶ Soproni Egyetem Központi Levéltár 101.a.71. M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola – Főkönyv 1928–29, 80. p.

repülő kiképzését. (Az 1930-as és 1931-es érdi és szegedi kiképzésről egy vele együtt kiképzett növendék, Pirity Máttyás visszaemlékezésében maradtak fenn – az eseményeket a növendékek szemszögéből bemutató részletek –, aki Dombyval együtt szintén tartalékos repülő tiszttá lett.)⁷

Szegedi kiképzése miatt Domby egyetemi tanulmányait is halasztotta, legközelebb az 1932–33-as tanév két szemeszterét töltötte soproni tanulással, majd a repülés miatt ismét halasztva az 1936–37-es tanév két szemeszterét végezte el. Az említett négy tanév, összesen nyolc szemeszter elvégzését követően Dombynak két szigorlatot kellett volna letennie a végzéshez, ebből csak az első tette le 1938. június 28-án. Az utolsó, vele kapcsolatos vizsgabejegyzés 1939. február 3-án kelt: ez az utolsó dátum a tanulmányai kapcsán, melyeket végül nem fejezett be.⁸

Domby Kálmán gyakorlatilag azért nem fejezte be közvetlenül a végzés előtt az erdőmérnöki tanulmányait, mert a repülés iránti vonzalom elhatalmasodott rajta, és repülő kiképzését befejezve a magyar királyi honvéd légierők tartalékos tisztje, vadászpilótája lett. Tartalékos – akkori terminus szerint „emléklappal ellátott”⁹ – hadnagyi kinevezését 1938 nyarán kapta, és a Székesfehérváron állomásozó, Timár István százados vezette, Fiat CR.32 típusú, kétfedélű vadászrepülőgépekkel felszerelt 1/2. vadászrepülő-század állományába került.

Kárpátalja és Domby Kálmán sorsa először 1939 márciusában keresztezte egymást. A hónap közepén a Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatos hadműveletek támogatására az 1/I. vadászrepülő-osztály mindhárom százada áttelepült Északkelet-Magyarországra. Az 1/1. vadászrepülő-század Ungvárra, az 1/2. vadászrepülő-század Miskolcra, míg az 1/3. Csapra települt. Bár konkrétan Kárpátalja felett nem volt szükség a bevetésekre, a hadműveletek második fázisában, az Ung völgyétől nyugatra történő előrenyomulás, majd az önálló Szlovákia haderejével történő összecsapás során az 1/1. és az 1/2. vadászrepülő-század is bevetésre került (az 1/3. vadászrepülő-század gépei a csapi artéri területen fekvő tábori reptéren beragadtak a felázott talajú reptér sárába). 1939. március 24-én az 1/2. vadászrepülő-század kilenc CR.32-es vadászgépe oltalmazta a Debrecenből felszálló, Igló (Spišská Nová Ves) repülőterére csapást mérő magyar Junkers Ju 86-os bombázóköteléket (Iglón vonták össze a magyar csapatok ellen a Kárpátalja nyugati határai mentén bevetett szlovák repülőerőket).¹⁰ Domby Kálmán hadnagy a bevetésen ismeretlen okból nem vett részt (századának mind a kilenc, a bevetésen résztvevő pilótáját kitüntették, köztük volt a magyar királyi honvéd légierőknek a későbbiek folyamán

⁷ PIRITY Máttyás: *Máttyásföldtől Bankstownig*. Budapest, 1997, Magyar Repülő Szövetség. 15–30. pp.

⁸ Lásd 6. sz. jegyzet, valamint M. kir. József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Évkönyve 1936–37. 265. p.

⁹ A trianoni békeszerződés a tartalékos tisztek képzését is megtiltotta, ennek kijátszására használták a tartalékos tiszttá megnevezés helyett az „emléklappal ellátott” kifejezést a bledi egyezményt követő időszakig, mely a kisantant részéről már elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, így a honvédségben, és ezen belül a repülőerőknél a korábbi rejtett állapot, fedőnevek használata megszűnt.

¹⁰ Lásd erről bővebben B. STENGE, Csaba: *Baptism of Fire. The First Combat Experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939*. Solihull, 2013, Helion. 128 p.

a II. világháborúban légi harcban legeredményesebb vadászpilótája, Szentgyörgyi Dezső is).¹¹

Ugyanezen a napon, 1939. március 24-én az 1/1. vadászrepülő-század a szlovák repülőgépek elleni légi harcokban ért el komoly sikereket, kilenc légi győzelmet aratva (ebben a században szolgált és aratott ezen a napon maga is egy légi győzelmet a repülő kiképzését Dombyval együtt kezdő, már említett Pirity Mátyás hadnagy is).¹²

Domby hadnagy a magyar királyi honvéd légierők egyik átszervezését követően, 1939. szeptember 1-től századával Székesfehérvárról áttelepült Szolnokra. Domby Kálmán 1940. november 1-jén vették át a hivatásos tiszti állományba, egyúttal 1940. május 1-jei ranggal főhadnaggyá nevezték ki. Valamikor ekkortájt vehette át századának első tiszti beosztását is (gyakorlatilag századparancsnok-helyettes lett).

A Szovjetunió elleni háború kitörésekor, 1941. június 22-től augusztus 1-ig az 1/2. vadászrepülő-századot – a testvér 1/1. vadászrepülő-századdal együtt – kihelyezték Felsőábrányba (ma Bükkábrány része), a diósgyőri ipartelepek védelmére. Ekkor ez a két vadászrepülő-század még mindig az ekkorra már elavult Fiat CR.32-es vadászgépekkel volt felszerelve, de az új Reggiane Re.2000 típusra történő átfegyverzés hamarosan bekövetkezett.

Az új vadászrepülőgép-típus, a Re.2000 harci körülmények közötti kipróbálására összeállítottak egy hét gépes különítményt, mely 1941. augusztus 5-én indult ki a keleti hadszíntérre, az ott előrenyomuló magyar I. gyorshadtest támogatására. A hét gép egyikének pilótája Domby Kálmán főhadnagy volt.

Domby Kálmánnak az Ukrajna felett, augusztustól október elejéig végzett bevetéseiről fennmaradt egy kitüntetési felterjesztése. Ez alapján 1941. augusztus 6-ától október 7-éig Domby főhadnagy tizenkét harci bevetést repült a keleti hadszíntéren. Ezek közül különösen kiemelkedő volt a szeptember 15-én repült bevetése, mikor rajával együtt több mint egy órán át repült ellenséges légtérben. A mélyen az ellenséges vonalak mögött, alacsony magasságban végrehajtott fegyveres felderítés eredményeként igen értékes jelentést adott le az ellenséges oszlopok haladási irányairól. Erre a kitüntetési felterjesztésre kapta meg – annak átfutási ideje miatt már posztumusz – egyetlen hadikitüntetését, a Kormányzói dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronz Érdemérmét hadiszalagon a kardokkal (közkeletű néven bronz Signum laudis).¹³ Halálakor így csak a Felvidéki és az Erdélyi Emlékérme, valamint egy csapattiszti jelvénye volt (ez utóbbi viselése repülőknél egyébként szabálytalannak számított).

¹¹ Uo., valamint B. STENGE Csaba: *Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierők ászai a második világháborúban*. Budapest, 2016, Zrínyi. 64–85. pp.

¹² B. STENGE, Csaba: *Baptism of Fire. The First Combat Experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939*. Solihull, 2013, Helion. 42–43. pp.

¹³ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Kitüntetések különgyűjtemény, 3. doboz.

Az utolsó repülés

Az egyre romló idő, és így az egyre kevesebb repülési lehetőség miatt október elején döntés született a Re.2000 kötelék hazatéréséről. Két gép eddigre már megsemmisült, egy további pedig sérült volt, így 1941. október 21-én négy gép indult vissza a hadművelleti területéről, köztük a V.441 jelű Re.2000 Domby főhadnaggyal. A rossz idő miatt végül csak egy gép érte el Szolnokot, két gép más reptéren szállt le. A negyedik géppel Domby Kálmán főhadnagy azonban már sosem érkezett meg: 12.25-kor Kaszómezőtől északra 2 kilométerre (Máramarosszigettől mintegy 20 kilométerre északkeletre), a Gyl Bozséni (Isten segits) hegy csúcsa közelében lezuhant. A feltehetően mintegy 400 km/h sebességgel földnek ütköző repülőgépben a pilóta azonnal meghalt, a gép teljesen összetört, és a benne lévő üzemanyag lángra lobbanása miatt ki is égett.

A katasztrófa oka feltehetően az volt, hogy a rendkívül rossz, felhős időben a pilóta megpróbált leereszkedni, és vizuálisan tájékozódni, mert talán már azt hitte, hogy nyugatabbra van, az Alföld keleti pereme felett, így már biztonságosan ereszkedhet lefelé (a magyar pilóták ekkor részben még mindig nem szokták meg, hogy a térségbeli magashegységek miatt az 1000–1500 méteres magasságra történő leereszkedés is rendkívül veszélyes lehet).¹⁴ A gép a csúcs közelében ütközött a földbe, tehát nagyon kevésen múlt a katasztrófa, de természetesen a magasság érdemi korrigálására egy ilyen nagy sebességgel repülő gépben az utolsó pillanatban a pilótának már nem volt lehetősége.

Domby Kálmánt Budapesten, a Farkasréti temető 6/B. (6/16.) parcellájában nagy részvét mellett, katonai tiszteletadással helyezték végső nyugalomra, 1941. október 28-án.

Domby Kálmán sírja, a vele kapcsolatos emlékjelek

Domby Kálmánnak családja igazán művészi kivitelű síremléket állított a Farkasréti temetőben. A sírra kerülő díszítőelemeket, illetve azok kompozícióját: egy

¹⁴ Ma már talán sokak számára hihetetlenül hangzik, de a korabeli viszonyok között, GPS és egyéb helymeghatározó eszközök híján igen nehéz volt repülőgépből a pontos földrajzi pozíciót meghatározni, ezért erre mai szemmel nézve kissé bizarr, és megmosolyogtató technikákat alkalmaztak. Klasszikus gyakorlat volt a helymeghatározásra a talaj közelébe való leereszkedés, vasútvonal keresése, majd azon a legközelebbi vasútállomás táblájának leolvasása (mely mivel nagy betűkkel volt kiírva, a levegőből is leolvasható volt). Ezután a gép személyzete vagy a erendkezésre álló térképen kereste meg az adott, beazonosított települést, vagy pedig fejből emlékezve rá derült ki, hogy merre is jár a gép (a repülőakadémián tanították – és bemagoltatták – a vasútvonalakat, azokon az állomásokat, melynek később sokszor vették hasznát a pilóták). A korábbi időszakban a lassabb, merev futóműves gépekkel – de néha még a nagy sebességű, mélyfedelű, behúzható futóműves vadászokkal, mint a Re.2000 is – az is előfordult, hogy saját területen a pilóta, ha egy sík terepen lévő úton haladó járművet, vagy egy kis települést, tanyát vett észre, leszállt a közelében, és megkérdezte az elérhető személyektől, hogy hol van. Minden bizonnyal ezért ereszkedett le Domby Kálmán is: a hegyek felett, felhőben végzett folyamatos repülése után úgy becsülte, hogy a magashegységen már túl van, és megpróbált leereszkedni, hogy egy vasútvonalat találva pontosan meg tudja határozni a helyzetét.

elfektetett eredeti, acél légcavartollat, és egy álló sas kőből készült szoboralakját a kor egy nagynevű szobrászművésze, Telcs Ede készítette el.¹⁵

A síron lévő sas szobra sajnos nem sokáig létezett, mert a Farkasréti temetőben a főváros ostroma idején, 1945 januárjában és február elején vívott heves harcok során megsemmisült, így ma már csak a légcavartoll található meg a síron (háborús sérülések – aknavetőgránát szilánkok nyomai – ezen a légcavartollon is láthatóak mind a mai napig). Később Domby Kálmán szüleit is ide temették elhunyt fiuk mellé, így a sírfelirat is megváltozott: az eredeti „Ifj. Domby Kálmán m. kir. vadásziparló főhadnagy 1909–1941” helyett a „Domby család” felirat került a sírra.

Domby Kálmánnal kapcsolatos emlékjelek Kárpátalján is felállításra kerültek. Bajtársai egy nagyméretű fakeresztet állítottak a lezuhanás helyszínére a Gyil Bozsénin, melyre az alábbi feliratú fémtábla került: „1941. október 21-én e helyen halt repülő hősi halált ifjabb Domby Kálmán m. kir. vadásziparló főhadnagy. Áldás emlékére”. Ez a kereszt valószínűleg csak négy évig állt a Gyil Bozsénin, melynek eredeti pozíciója a helyszínen maradt apró fémtörmelék, és a becsapódási kráter megtalálásával akár ma is beazonosítható lenne.

Az Északkeleti-Kárpátokban Rahótól keletre, a Csornahora második legmagasabb csúcsa, a Kökörösúcs (Bebenészkul)-hegy oldalában egy állandó, nagyobb, kőből készült emlékmű felállítására is sor került 1942 folyamán a térségben lezuhant magyar repülő emlékére. Ez részben feltehetően még mindig a helyszínen van, azonban biztos sorsáról, jelenlegi állapotáról eddig nem sikerült érdemi információhoz jutnom. Mindenesetre ha ez az emlékjelel megvan még, feltétlenül megérdemli a felújítás, a további gondoskodást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

1. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Kitüntetések különgyűjtemény, 3. doboz.
2. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Vkf. 1941 1a.
3. Soproni Egyetem Központi Levéltár 101.a.71. M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola - Főkönyvek.

Szakirodalom

1. B. Stenge, Csaba: *Baptism of Fire. The First Combat Experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939*. Solihull, 2013, Helion
2. B. Stenge Csaba (2016). *Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierők ársai a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi.
3. Becze Csaba (2004). Forráskritika – avagy a kutatás buktatói. *Magyar Szárnyak Évkönyv*, 183. p.
4. M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Évkönyve 1936–37. 265. p.
5. Pirity Máttyás (1997). *Máttyásföldtől Bankstownig*. Budapest, Magyar Repülő Szövetség.
6. Sasvári Endre (2004). Légsavár egy síremléken. *Magyar Szárnyak Évkönyv*, 70–71. pp.

¹⁵ SASVÁRI Endre (2004). Légsavár egy síremléken. *Magyar Szárnyak Évkönyv*, 70–71. pp. Telcs Ede (1872–1948) maga is a Farkasréti temetőben nyugszik.

FÜGGELÉK:

1. kép. A Műgyetemi Sportrepülő Egyesület növendékei az érdei repülő kiképzés során, 1930 augusztusában. Jobb szélén Domby Kálmán, balról a harmadik Pirity Máttyás (1911–2003), aki később szintén vadászpilóta lett (a szerző gyűjteményéből).

2. kép. Domby Kálmán Szegeden a H-MUAJ (?) lajstromjelű Udet U 12b előtt 1931. szeptember 14-én (a szerző gyűjteményéből).

3. kép. Az 1/2. vadászpilóta-század pilótái közvetlenül Kárpátalja visszacsatolása után, 1939. április 5-én Székesfehérváron. Jobbról az első Domby Kálmán, második Pottyondy László (1915–1951), aki vadászpilóta századparancsnokként és ászként fejezte be a második világháborút. A század parancsnoka, Tímár István százados (1902–1944) jobbról az ötödik. Balról a harmadik Szentgyörgyi Dezső (1915–1971), a második világháború legeredményesebb magyar vadászpilóta ásza (a szerző gyűjteményéből).

4. kép. Domby az 1/2. vadászpilóta-század V.122 jelű gépe előtt Székesfehérváron, 1939-ben. A V.122 a híres sportrepülő és repülőgéptervező mérnök, Bánhidi Antal (1902–1994) gépe volt a századnál, aki szintén tartalékos vadászpilóta volt (a szerző gyűjteményéből).

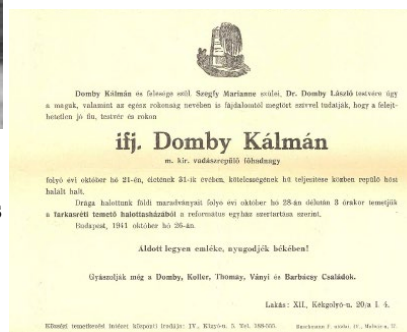
5. kép. Frissen érkezett Re.2000 Héják a szolnoki reptéren a hét gépes Re.2000 kötelék hadműveleti területre történő indulása előtt 1941 nyarán (a szerző gyűjteményéből).

6. kép. Domby Kálmán főhadnagy a 8 Órai Újság, egy korabeli napilap futárrepülőgép által hozott friss számát olvassa a keleti hadszíntéren 1941 szeptemberében (a szerző gyűjteményéből).

7. kép. Domby Kálmán lezuhanásának helyszíne, a becsapódás krátere a repülőgép roncsainak egy részével. A 14 hengeres, kétsoros csillagmotor és a légszár maradványai jól láthatóak (a szerző gyűjteményéből).

8. kép. Domby Kálmán gyászjelentése (a szerző gyűjteményéből).

9. kép. Domby Kálmán koporsója a ravatalon, 1941. október 28-án (a szerző gyűjteményéből).

10. kép. Domby Kálmán temetési menete (a szerző gyűjteményéből).

11. kép. Domby Kálmán eredeti sírja a Farkasréti temetőben (a szerző gyűjteményéből).

12. kép. A Gyl Bozsénin Domby Kálmán emlékére állított fakereszt. Előtte látható a becsapódás krátere, benne még apró fémtörmelékkel (a szerző gyűjteményéből).

13. kép. Az Északkeleti-Kárpátokban lezuhant magyar repülőkatona emlékműve a Kökörscsines (Brebenezskul)-hegyen néhány repülőkatonaival 1942. október 4-én (a szerző gyűjteményéből).

14. kép. A Domby család borostyánnal befutott sírja jelenlegi állapotában a Farkasréti temetőben (a szerző fotója, készült 2017. március 23-án).

„...közélről dörgött az ágyú...”

– dr. Bodor Imre tartalékos zászlós háborús naplója, 1944–1945

Резюме. Magyarország keleti határa 1939–1944 között ismét a Keleti-Kárpátokban húzódtott. A hegységen átvezető természetes átjárók lezárására hozta létre a hadvezetés az Árpád-vonalat, amely az országvédelem statikus erősítési rendszeréhez tartozott. Ennek rendkívül komoly anyagi ráfordítással megépített, részben a földfelszín alá épített elemei Kárpátalján is megtalálhatók voltak. Az erődörletek kiszolgálását a harcvezetési és gazdaság-kezelési szempontból egyaránt önálló tevékenységre képes, és a határőrség csapatok kötelekébe tartozó erődcsapadok végezték. Ezek egyikenél, a Vereckei-hágótól nyugatra fekvő, Felsőgereben helyőrségben található 25/2. erődcsapadnál szolgált 1944 tavaszától dr. Bodor Imre, a Magyar Királyi Honvédség tartalékos zászlós szakaszcsoportjának beosztásában. Százada 1944 októberétől került harcba az ország területére betörő szovjet Vörös Hadsereggel. Bodor zászlós a részéről 1945 januárjáig tartó küzdelmekről, amelynek során egyre fogyatkozó alakulatát többször is átszervezték, naplót készített. A rövid napló azért számít értékes forrásnak, mivel mind az erődcsapad, mind az előljáró 64. határőrség portyázó osztály és a 72. határőrségcsoport hivatalos iratanyaga teljes mértékben megsemmisült vagy elveszett.

Резюме. У 1939-1944 роках східні кордони Угорщини знову пролягли Східними Карпатами. Бажання військового керівництва перекрити «природні» проходи через гори власне й призвели до створення Лінії Арпада, яка належала до статичної системи оборонних укріплень країни. Елементи підземних бункерів, на будівництво яких пішло чимало коштів, можна знайти і на Закарпатті. За оборону секторів відповідали окремі підрозділи, які з військової та економічно-адміністративної точки зору були здатні діяти самостійно. З весни 1944 року в одному з таких оборонних вузлів – підрозділі 25/2, що розташовувався на захід від Vereckei перевалу, поблизу гарнізону Верхня Грабівниця, – служив прапорщик у запасі армії Угорського Королівства др. Імре Бодор, який обіймав посаду командира взводу. У жовтні 1944 року його підрозділ вступив у бій з частинами Червоної армії, яка наступала. І.Бодор вів щоденник про бої, внаслідок яких підрозділ кілька разів реорганізовувався через численні втрати. Цей невеликий за обсягом щоденник є цінним джерелом інформації, оскільки офіційні папери підрозділу, як і передового 64-го прикордонного дивізіону та 72-го прикордонного загону, були знищені чи втрачені.

Abstract. Between 1939 and 1944, the eastern border of Hungary was in the Eastern Carpathians again. For blocking the natural passes, the Hungarian Supreme Military Command established the “Árpád” Line, which was part of the reinforced static defence of the country. The “Árpád” Line, which partially was built underground, had high costs of construction and parts of it were located in the Region of Subcarpathia. The maintenance of the fortress districts was ensured by independent fortress companies – as part of the Border Rifles. Reserve Ensign Dr. Imre Bodor served as platoon commander of the 25/2 Fortress Company from the spring of 1944. His unit was garrisoned in Felsőgereben, west of the Verecke Pass. From 1944 October, the company was engaged in combat with the Red Army when the latter broke through to the territory of Hungary. Ensign Bodor kept a diary on the fights, which lasted until January 1945. During that period his unit suffered heavy losses and was repetitively reorganized. His diary is a very important source, as the official documents of the 25/2 Fortress Company and its superior commands, the 64th Border Raid Battalion and the 72nd Border Rifle Group were entirely lost or destroyed.

* Hadtörténeti Intézet és Múzeum, gyűjteményvezető főmuzeológus. * Інститут та музей воєнної історії, керівник колекції, головний музеолог. * Museum of Military History, chief curator for collections, head museologist.

Mindig kincset ér, ha egy jó napló kerül a hadtörténész kezébe a második világháború időszakából, hiszen a harcokra vonatkozó hivatalos iratanyagok legnagyobb része az enyészete lett, vagy a fegyverletétel előtt az alakulatok felsőbb parancsra maguk semmisítették meg azokat. Különösen igaz ez az 1944/45. évi magyarországi küzdelmekkel kapcsolatban, hiszen azokból a hónapokból valóban a legkevesebb eredeti dokumentumra számíthat a levéltárak mélyét kutató szakember.

Dr. Bodor Imre rövid, 1945 nyarán, felesége számára lejegyzett emlékei ugyan nem a klasszikus, napról napra vezetett napló kategóriájába tartoznak – erre a meglehetősen sűrű háborús események miatt lehetősége sem igen lett volna –, mégis komoly forrásértékkel bírnak egy olyan csapattestre vonatkozóan, amelyről tényleg csak töredékek lelhetők fel. Külön érdekesség, hogy egy kárpátaljai katonai szervezetről van szó, mégpedig egy olyanról, amelynek a határvédelem és a határőrizet egyaránt feladata volt. A szóban forgó m. kir. 64. határvadász portyázó osztály parancsnokság 1943. október 1-jén alakult meg, békehelyőrségéül Szolvát jelölték ki. Alárendeltségébe két, korábban már létező határvadász portyázószázad, a 10/2. és a 25. tartozott. Az előbbi parancsnoksága Ökörmezőn, az utóbbi Vezérszálláson volt elhelyezve. Az általuk irányított tíz határvadáször a Vereckei- és a Toronyai-hágók közötti határszakaszt őrizte. A hadrendi számok az 1943. szeptember 30-ig élő szervezetről árulkodtak: addig a napig a 10/2. portyázószázad az ökörmezői 10. határvadász-zászlóalj, a 25. pedig a vezérszállási 25. határvadász-zászlóalj alosztálya volt. Október 1-jétől azonban a két határvadász-zászlóaljból hegyivadász-zászlóaljak lettek, amelyek a 8. határvadászdandárból átszervezett m. kir. kárpátaljai 2. hegyidandár alárendeltségébe léptek, s így megszűntek határőrizeti feladatokat ellátni. A szolvai 64. határvadász portyázóosztály parancsnoksága azonban nemcsak az őrsöket magába foglaló két század előljáró parancsnoksága volt, hanem az Árpád-vonal ott lévő erődcsázaia is, úgymint az alsószineveri 10/2., a vízközi 10/3., a volóci 25/1. és a felsőgerebeni 25/2. erődcsázadoké. A hadrendi számok itt is arra utalnak, hogy korábban ezek is a két, már említett határvadász-zászlóalj részeként működtek. 1943. október 1-jétől a 64. határvadász portyázó osztály – a hasonló felépítésű és szerepű rahói 63. és nagybereznai 65. határvadász portyázó osztályokkal együtt – a területileg illetékes 2. hegyidandár hadrendjébe tartozott.¹ Amikor a 2. hegyidandárt 1944 kora tavaszán mozgósították és az március–április hónapban mind az öt hegyivadász-zászlóaljjal felvonult a történelmi határon túlra, akkor az „egyedül” maradt portyázó osztályok irányítására egy új, békeidőben nem létező törzset hoztak létre. Ez volt a 72. határvadászcsoporthatárparancsnokság, amelynek nevével ugyancsak találkozhatunk majd a szövegben.

Úgy illendő – ha már ilyen ritka érdekesség került elő, amely a több mint 70 esztendővel ezelőtti eseményeket taglalja –, hogy néhány mondatban bemutassuk

¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) HM 43.000/el. 1/a. – 1943. számú békehadrend 1. sz. melléklet.

azt a személyt is, aki megélt tapasztalatait, gondolatait papírra vetette azokból a sorsfordító időkben, mégpedig a háború befejeztét követően azonnal.

Bodor Imre 1917. február 9-én született a Kolozs vármegyei Magyaracskáson, ahol az állami elemi népiskolában édesapja igazgató-tanítóként működött. A román megszállás után a család elhagyta Erdélyt, így a felcseperedő gyermek alap- és középfokú tanulmányait már nem a szülőföldjén végezte. 1935-ben reálgimnáziumi érettségi vizsgát tett Pesterzsébeten, majd beiratkozott az egyetemre. Hazafias érzülete, a közért való tenni akarása már korán megmutatkozott: 1935–1939 között a Huba Bajtársi Egyesület tagja Csepelen, 1938 októberében pedig belépett a Légoltalmi Ligába. Felsőfokú képzéséhez a pénzt tisztviselői munkával kereste meg, majd 1939. október 5-én bevonult tényleges katonai szolgálatra a budapesti „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezredhez. Érettségi vizsgával rendelkezőként a honvédségnél megillette az ún. karpaszomány viselésének joga. Ennek megfelelően el is végezte a tartalékos tiszti iskola I. és II. évfolyamát Budapesten, továbbá gyalogsági nehézfegyver-tanfolyamot Várpalotán. 1939. december 19-én karpaszományos gyalogos címzetes őrzetővé, 1940 májusában címzetes tizedessé, ugyanazon év szeptember 20-án pedig címzetes hadapród őrmesteri rendfokozatba léptették elő. Még arra is volt lehetősége, hogy egyetemi vizsgáira készüljön, így 1941-ben jogtudományi doktorrá avatták. 1941. október 1-jén leszerelt, s ugyanazon nappal tartalékos zászlóssá nevezték ki a gyalogságnál.

A polgári életben a Fejér vármegyei törvényhatóságnál díjtalan, majd díjazott közigazgatási gyakornokként, azt követően vármegyei fogalmazóként működött 1946. augusztus 31-ig.

1943. július 1-jére ismét behívót kapott, és az aszódi 1/III. gyalogzászlóaljnál géppuskás szakaszparancsnoki beosztást látott el. A mozgósított zászlóaljat előbb a Pest megyei Szada község területére helyezték ki, majd Erdélybe, a szülőfalujától néhány kilométerre fekvő Kendilónára irányították. Onnan visszatérve szerelt le szeptember 30-án. Alig hét hónapot dolgozott munkahelyén, amikor újra mundért kellett öltenie: ezúttal 1944. április 21-én a 64. határvasdász portyázó osztály 25/2. erődcsapataánál jelentkezett a kárpátaljai Felsőgereben községben, ahol a század géppuskás szakaszának parancsnokságát bízták rá. Ezzel az alakulattal harcolta végig a háborút, és 1945. május 5-én esett amerikai hadifogságba a mai Felső-Ausztria területén. Augusztus 21-én átkerült az angol zónába, és az alsó-ausztriai Schörfling an der Drau, valamint Pfeffernitz táborában raboskodott. 1946. február 5-én megszökött, és tíz nappal később ért haza budapesti otthonába.

1946. szeptember 21-től a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek csőgyárában raktári segédmunkás, majd 1947 májusától a Nehézipari Központ, később Nikex Nehézipari Külkereskedelmi Vállalat exportcsoportjánál referensi minőségben dolgozott. 1951. augusztus 1-től az akkorra átkeresztelt Rákosi Mátyás Vas- és Acélöntödék anyag- és áruforgalmi osztályának előadója, később vezetője.

1953. október 31-től beruházási előadó az üzemfejlesztési és beruházási osztályon, azután üzemgazdász az üzemfenntartási osztályon. A visszaminősítés okai között szerepelhetett, hogy nem volt a Magyar Dolgozók Pártjának a tagja, s nyilván az is rosszul mutathatott a káderlapján, hogy sógorát, Kiss Géza csendőr főhadnagyot 1948-ban halálra ítélték és kivégezték.

1954-től gépészmérnök hallgató a Budapesti Műszaki Egyetemen, ahol a diplomát 1962-ben sikerült megszereznie. A forradalom idejére vonatkozóan feljegyezték róla, hogy az 1956. október végi napokban nemzetiszín kokárdával járt-kelt, illetve november 4. után gyászszalaggal, továbbá, hogy a vállalaton belül szoros kapcsolatot tartott fenn az „ellenforradalmi” személyekkel. Ennek ellenére az 1957/1958. évi felülvizsgálatok során meghagyták tartalékos tiszti rendfokozatát.

A honvédelemmel való kapcsolata egyébként sem szűnt meg a háborút követően: megalakulása után a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség helyi szervezetének titkára, 1949-től a csepeli Zalka Máté Lövészklub gazdasági vezetője volt, az 1960-as években pedig tevékenyen részt vett a Magyar Honvédelmi Szövetség életében.

1957. novembertől az V. Sz. Autójavító Vállalat jogügyi előadója, majd ugyanott technológus, 1961. május 2-ától pedig a Vegyiműveket Tervező Vállalat műszaki ügyintézője. 1963. január 1-től a Kőolaj- és Gázipari Tervező Vállalat kiemelt mérnöke, szakértője.² Onnan vonult nyugállományba, s 1986. június 27-én hunyt el Budapesten.³

A naplót egy már-már széteső vonalas füzet rejtí, amelyet a szerző fia, ifj. dr. Bodor Imre bocsátott rendelkezésre, s amely már meg is lelte – remélhetőleg – végső helyét a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban. Emellett rendelkezésre állt még a füzet tartalmának családtagok által számítógépre vitt változata, amely mindenképpen segítséget jelentett a szöveggondozás során. Ők ugyanis jobban ismerték a napló gazdájának írásképét, ugyanakkor viszont nehezen vagy egyáltalán nem igazodtak ki a korabeli katonai szakszavak rövidítéseinek útvesztőiben, továbbá bizonyos földrajzi nevek tekintetében is számos pontosítani, magyaráznivaló akadt. A szövegben csak a hiányzó írásjelek lettek pótolva, továbbá a helyesírási hibák, elírások javítva, az elmaradt szórészek pedig szögletes zárójelben pótolva. Ez utóbbiak közé tartoznak a katonai szakszavak rövidítései, amelyeket a napló írója nem használt következetesen, valamint a gyakorta ugyancsak rövidített településnevek kiegészítései. A fontosabb helyszínek, események, katonai szakszavak, haditechnikai eszközök, a különböző tárgykörben előfordult tévedések és a személynevek lábjegyzetet kaptak. Az utóbbiak esetében csak az első említés esetén hagytam meg az eredeti formát, nevezetesen, hogy a szerző a vezetéknév esetében következetesen csak annak első betűjét vetette papírra, s csak a keresztnévket írta ki teljes egészében. Ez bizonyára biztonsági óvintézkedés

² HL Központi Irattár, dr. Bodor Imre 17265 sz. tiszti személyügyi okmánygyűjtője.

³ Fia, ifj. dr. Bodor Imre közlése 2016. június 30-án.

lehetett a részéről, ha esetleg avatatlan kezekbe kerülne a füzet. A személyek egy részének kilétét azonban utólag meg lehetett állapítani, elsősorban akkor, ha tisztí rendfokozatúakról volt szó.

A lábjegyzeteket írta, sajtó alá rendezte:

Illésfalvi Péter

A napló

VII.31.⁴

„Viszontlátásra pár nap múlva, Szívem!” – mondtam ma egy éve Neked, Kicsi Asszonykám, s íme, azóta egy év telt el, s mi ma még egymás hollétéről sem tudunk. Mennyi minden történt ez alatt az egy év alatt, arról hosszú-hosszú téli estéken majd regélni fogok, ha lesz kinek, s ha lesz hol. Mese, mert valóságnak csúnya, vagy olykor talán túlságosan hihetetlen, így nem mondhatom azt, hogy elmondom, mi történt, csak azt, hogy mesélni fogok arról, amit átéltem.

Ma egy éve nem gondoltam volna, hogy a bejelentett várpalotai tanfolyam⁵, s azzal az én hazaruccanásom oly hamar kútba esik, s különösen nem gondoltam azt, hogy vele együtt oly hosszú időre füstbe megy a mi várva várt viszontlátásunk is. Pedig úgy vágyódtam kicsi fészkünk, s benne lakó kicsi Párom, kicsi Fiókám után! Hiába! Mintha azzal a pár búcsúszóval pontot tettünk volna egy szép történet végére, annyira hirtelen szakadt vége mindennek, s elutazásod után belekerültünk a háború kellős közepébe. Voltak ugyan még kedves, napsütéses szeptemberi napok, de [az] augusztus a Sipot-völgyi élelmisszerraktár a hegyek közül rendszeresen előbukkanó vámszedőinek kissé erélyes távortartásával telt el.⁶

Közben állandóan azon aggódtam, megkapod-e rendesen lapjaim, vagy azok valahol és valaki hanyagságából vagy nemtörődömségéből hevernek. Így aztán idegeim kezdtek éppen a legjobb úton lenni a kimerülés felé. Már csak az vigasztalt, hogy az október közepe, s vele a várva várt szabadság, a 14 NAP”, már nem volt olyan távol, s igyekeztem szépen gyűjtögetni mindent, amivel Titeket meglephetlek. Hogy a meglepetés nem olyan jól sikerült, amint én szerettem volna, az nem az én hibám. Ki tehetett arról, hogy szeptember közepén egyszerre csak az alig egy hónapja felvonult magyar csapatok töredékei kezdtek

⁴ Itt 1945. július 31-éről van szó, akkor kezdte meg a kis füzetben az 1944 nyara és 1945 januárja közötti történések összefoglalását.

⁵ Személyi anyagában nincsen nyoma az 1944. augusztusra tervezett (valószínűleg gyalogsági nehézfegyver) tanfolyamnak.

⁶ A Sipot-patak Kárpátalján, a Borzsa-havasban ered, és Fülöpfalva mellett torkollik a Fehérágba. A naplóíró feltehetően az ekkorra meglevenedő partizántámadásokra utal.

visszaszállingózni a völgyzárak környékére, sőt azon túl hátra!⁷ Életem első nagy megdöbbenése volt az, mikor a biztosnak hitt és nem is nagyon támadott skolei⁸ „Hunyadi” vonalból szeptember 23–24. körül jóformán lövés nélkül és az ellenség kényszerhatása nélkül visszavonult a védősereg.⁹ És ez nem volt elég, hanem már előre bejelentette a hírhözó és szemrevételező tiszt, hogy pár nap múlva az előttünk lévő „Szent László”-vonal¹⁰ is visszavonul, s akkor már csak a harmadik: a mi legendás hírűvé felmagasztosult és csak általunk ismert „Árpád-vonal”¹¹ védi Magyarország földjét. És éppen ott, ahol egykor őseink is a legkönnyebbnek találták az átjövetelt, pedig akkor még nem voltak kiépített utak! Igaz, hogy a völgyzár gyönyörű volt, de csak elképzelésnek. Mert ha a harcokci nem is megy át az erdős, meredek hegyeken, ha az utánpótlás ragaszkodik is az utakhoz, mégis kellett volna számolni azzal, hogy különösen nagy erővel és különleges harcmodorral állunk szemben, így nem érhetett volna meglepetés!¹² Nem okozott volna fejtörést annak megállapítása, melyik hegytetőről

⁷ A m. kir. 1. honvéd hadsereg csapattestei már 1944. március közepétől harcban álltak a Kárpátok előterében. Itt most a Kárpát-védelem megerősítésére 1944. augusztus hónapban felvonult csapatokról, konkrétan a III. hadtest 13. gyaloghadosztályáról van szó, amely súllyal a Vereckei-hágó térségében védett.

⁸ Skole galíciai kisváros a Vereckei-hágótól keletre, mintegy 35 km-re. Ma Ukrajnához tartozik (Сколе).

⁹ A Hunyadi-állás az Északkeleti-Kárpátok hágóit, és azok megközelítési útvonalait lezáró legkülső védelmi öv, amely Zabie és Turka között húzódott. Nem képezett összefüggő védelmi vonalat, hanem műszakilag megerősített támpontokból, völgyzárakból és műszaki zárakból, továbbá az ezeket fedező beton-, fa- és földerdők, valamint reteszállások rendszeréből állt. Teljes kiépítését nem sikerült befejezni, és az általános helyzet miatt 1944. augusztusban a magyar csapatok visszavonultak az Árpád-vonalba.

¹⁰ Helyesen Szent László-állás. Az Északkeleti-Kárpátok hágóit lezáró középső védelmi öv, amelynek ugyancsak nem összefüggő elemei a magyar határon fekvő természetes átjárók felé vezető útvonalakat lettek volna hivatva lezárni. Völgyzárak és reteszállásai megkönnyítették a magyar 1. hadsereg visszavonulását az Árpád-vonalba, de hosszabb ideig nem védték.

¹¹ Helyesen Árpád-vonal. A Keleti-Kárpátok hágóit lezáró védelmi öv, amely az Uzsoki-hágótól az Ojtozi-szorosig terjedt. Az Északkeleti-Kárpátokban a Hunyadi- és a Szent László-állások után a legbelső védelmi öv, amely az előbbi kettőtől eltérően Magyarország területén épült meg. Szintén nem jelentett összefüggő védelmi vonalat, hanem a folyóvölgyekben és a hágókon átvezető út- és vasútvonalakat zárta le, a harcászati szempontból legelőnyösebb helyszíneken. Kiépítését már 1939-ben, Kárpátalja visszacsatolását követően megkezdtek, de 1944 nyaráig sem sikerült befejezni. A Hunyadi- és a Szent László-állást valójában az országerődítés legfontosabb részeként kiépült Árpád-vonal biztosítási öveként tervezték.

¹² Az Árpád-vonal, mint az országvédelem statikus eleme, nem összefüggő támpontjaival, bunkereivel, műszaki záraival csak a gép- és harcjárművekkel jól járható természetes átjárók útvonalait szándékozott lezárni. Ugyanakkor a határ vonal hosszában a hegyek közti terep teljes, és mélységben megfelelően tagozott védelmére a m. kir. honvédségnek nem volt megfelelő számú katonája és fegyverzete. Ezt használták ki a szovjetek, akik Magyarországot elérve, a beszivárgás módszerét alkalmazva, önállóan működő, gyalogsági nehézfegyverekkel is alaposan megerősített, sok esetben lovasított, zászlóalj- vagy ezrederejű harccsoportokkal karolták át az erőd körletek „semmibe” nyúló szárnyait. A mögöttes területet elfoglaló, ugyanakkor többnyire arcból is támadó ellenség elől így aztán kénytelenek voltak visszavonulni az Árpád-vonal egyébként jól kiépített állásaiban védekező erőcsapatok is, ha el akarták kerülni a fogságot. Az Árpád-vonal elvi működéséről lásd bővebben Szabó József János: *Az Árpád-vonal* (Timp Kiadó, Budapest, 2002) c. művét.

lő az „Orgona”¹³, s vajon mit akar a vontató traktor éjjel, a dorongúton, fel a Kozák¹⁴ felé? Igen, ez történt később, s bár nem éreztem magamban jóstehetséget, mégis megdöbbsenem, Szívem, akkor, mikor alig pár hétre elutazástok után bekövetkezett az, amit én előttem mint sötét jövőt vázoltam. Védenünk kellett magunkat, mint az Alkazar¹⁵ védte egykor falait. Különbőség: ők látták a támadót, vagy legalább sejtették. Mi nem láttunk kb. egy hétig semmit, s csak mikor az aknamező felszedve, s a Kozák oldalából hátulról is szólt a géppisztoly, akkor került szemünk elé néha-néha egy harckocsi, vagy egy-egy erőszakos, felderítésre vállalkozó járó.

Elfelejtettem elmesélni, de nem is jó érzés még utólag sem visszagondolni a hirtelen felbuzduló nagy légi tevékenységre. Már augusztus első felében, alkonyat után mély robajjal húztak el a fejünk felett mindennap a bombázó gépek, s nappal megjelent, mint szorgalmas, iskolába járó gyerek, pár vadászgép is, „leellenőrizni” az országutakat. Mindennap félve hallgattam a híreket, s minden nap megkönnyebbülve – s szégyellem, de nem tudtam a többi városokon sajnálkozni – hallottam, hogy még mindig megúsztátok a légiriadókat.

19-e¹⁶ aztán, illetve utána a pár nap, míg beszámolóid meg nem érkezett, a pokol minden kínját hozta, s levezekeltem előre minden bűnömet. Hála Istennek nem történt semmi baj, s én a saját szorongatott helyzetünket csak játéknak vettem, hiszen annyira erősnek hittem, hittük magunkat, annyi magabizás volt minden emberben, hogy fennen hirdettük, bármi történjék is, mi itt be senkit nem eresztünk. És míg ott voltunk, nem is jött be senki szabadon. Csak fogolyként jött át pár ember, de különben csak a madár (no, az nem éppen, mert a színjáték zenéje túlságosan hangos volt).

¹³ A „Sztálin-orgona” a szovjet BM–13 típusú rakéta-sorozatvető tréfás elnevezése. Az 1941-ben rendszeresített reaktív tűzérési tűzeszköz egy tehergépkocsira telepített indítóállványból állt, amelyről a rakétákat vezetékes távvezérléssel lehetett indítani. A II. világháború idején nagyon sokféle változat készült belőle, a legnagyobb darabszámban az egyszerre 16 rakétát kilőni képes BM–13–16 altípust gyártották. Az indítósínról működtethető M–13 és M–20 típusú 132 mm-es űrméretű rakéták hatásos lőtávolsága 5000 és 11 000 m között mozgott. Egy sorozatvető üteg 7-10 másodperc alatt mintegy 4,5 t robbanóanyagot juttatott a célterületre. Mivel az indítás utáni pályamódosításra semmilyen lehetőség nem volt, célzott tüzet nem lehetett vele löni, viszont a kb. 2 km-es szórással becsapódó rakéták repeszekkel árasztották el a környéket, valamint morális hatásuk is igen nagy volt. Kevéssé valószínű, hogy a Kárpátok bármely hegycsúcsára a szovjetek rakéta-sorozatvetőt juttattak volna el. Inkább olyan magassági pontok közelében lévő helyszínekről lehetett szó, amit még gépkocsival el lehetett érni.

¹⁴ Forráshutától északnyugatra emelkedő, 900 m magas hegycsúcs a Róna-havasban.

¹⁵ Helyesen Alcázar, jelentése erődítmény. Córdobaiban, Sevilleiben, Toledóban és számos más spanyol vagy portugál városban építettek ilyet, hol a mórak, hol a keresztények. Ezek nyilvánvalóan számos ostromot megértek, és nem tudni, hogy a szerző melyikre gondolt.

¹⁶ 1944. szeptember 19. Feltehetően csak légítámadásról lehetett szó, mert a harcok Felsőgeregennél csak október 8-án kezdődtek.

Jött a harcos napok előszele, közelről dörgött az ágyú, s Uklináról¹⁷ szórták 21'-eseink az áldást valahova túl a határon.¹⁸ Közben általános szabadságtilalom, s mi keserű kacajjal vesszük tudomásul, hogy M.¹⁹ főhadnagy úr gyomorbaja anynyira sürgős kezelést kívánt, hogy többet vissza sem jött. Úgy látszik, érezte a bekövetkezendőket. Szegény D. Sanyi²⁰, aki a helyére jött, bezzeg annál többet érezte a saját bőrén, mit jelent az erődharc. Már a Szt. László-vonalban dúlnak a harcok, mikor október 8-ra az állások sürgős építgetése közben parancsnoki figyelmű tetején állva néztem a távolban fel-felbukkanó füstcsomókat, a Kicsérka²¹ és a Pikuj²² oldalán megújuló mozgásokat, egyszerre éles sivítással húz valami felénk a levegőben. A 13-as bunker kőművesmester rajparancsnokja gyalogbékához hasonlóan terül el a földön, s bár csak ösztönösen, de én is szempillantás alatt az árokban hasalok. Csattanás, majd hull ránk az apró göröngyeső és a fejünk felett lévő fáról lassan peregnek le a levelek. Egy tizenötös lövedék²³ keresztelőt tartott az erődvonalban és éppen engem szemelt ki keresztfiának! Jókívánságaimat még a helyszínen személyesen szóban átadtam. Nemkülönben örvezetőm, ki teljesen felvidámodva jelentette ki: „Ha ez a tüzéség, akkor nem is olyan nagy dolog a háború.” Később ugyan valamennyiünkkel együtt többet lapult a fedezékben,

¹⁷ Néhány házból álló település a Felsőgerebentől délre 6-7 km-re a Szolyva felé vezető úton. Magyar neve Aklos.

¹⁸ A margittai 103. gépvontatású nehéztüzér osztály 1., vagy 2. ütegének négy 39 M 21 cm-es nehéztarackjáról lehet szó. Mivel a lövegek maximális lőtávolsága mintegy 16 000 m volt, lövedékeik Aklosról éppen elérhették az országhatárt.

¹⁹ Mátéffy László (Felvinc, 1908. február 12. – Budapest, 1945. február 1.) tartalékos honvédtiszt. Személyéről igen kevés adat áll rendelkezésre. Unitárius vallású volt, polgári foglalkozása magántisztviselő. 1939-ben mint emléklapos (tartalékos) hadnagyot „a magyar Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos különleges helyzetben kifejtett, az átlagon felülemelkedő” teljesítményéért a Kormányzói Dicsérő Elismeréssel tüntették ki. 1941. január 1-jével tartalékos főhadnaggyá nevezték ki a gyalogságnál. 1944-ben biztosan a 25/2. erődcsőzárban szolgált. Budapest ostroma során esett el aknátalálata következtében, temetési helye ismeretlen.

²⁰ Duliskovich Sándor (Galambos, 1923. december 23. – Komárom, 1985. január 24.) hivatásos honvédtiszt. A gimnáziumi érettségét követően felvételt nyert a Ludovika Akadémiára, ahol általános katonai tanulmányai mellett hegyivadász kiképzést kapott, majd 1944. augusztus 20-án hadnaggyá avatták. Szeptember 15-én vonult be csapattestéhez, a 25/2. erődcsőzárhoz szakasparancsnoki (egyúttal századparancsnok-helyettesi) beosztásba. Részt vett a kárpátaljai harcokban, október 27-én helyi partizánok fogságába esett, akik el is engedték. Egy darabig szüleinél bújkált Munkácsen, majd Kenézpatakon kiegészítő tanító. 1945. július 21-én átszökött a határon. Az új honvédségben határőrszolgálati beosztásokban szolgált 1948-ig, amikor letartóztatott és szolgálati vétség miatt egyházi fogházra ítélték. Büntetése letöltése után nyugalmazták, majd segédmunkásként dolgozott. Az 1956-os forradalom idején a Komárom Városi Nemzeti Bizottság tagja, a nemzetőrség parancsnoka. 1957. március 1-jén internálták, majd augusztusban előzetes letartóztatásba helyezték. A „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban” való részvételéért 1958-ban három év kilenc hónap szabadságvesztésre ítélték. 1959-ben feltételeesen szabadlábra helyezték. Normás, árkalkulátor, a főiskolai diploma megszerzése után pedig árszakértőként tevékenykedett haláláig.

²¹ 939 m magas hegycsúcs a Beregi-Határkarpátokban Felsőhatárszegtől (Kisrosztoka) északra.

²² Magyar nevén Pokolbérc. Beregszklástól északkeletre található, 1408 méteres magasságával a Beregi-Határkarpátok legmagasabb csúcsa.

²³ Szovjet 152 mm-es űrméretű tarack lövedékéről lehet szó.

mint amennyit állva vagy menet közben töltött, de szerencsés tűzkereszttségünk megerősítette abban a hitében, hogy baja nem történhetik.

A faluból megindulnak hátrafelé a civilek. „Tisztikonyhánk” az erődítési barakkba költözik, s oda szaladgálunk le 3 négyzetméteres „lakásainkból” étkezni, mindaddig, míg egy szép napon a barakk-konyha környékét alaposan meg nem pakolja az ellenség nehéz aknákkal.²⁴ Ettől kezdve feloszlik²⁵ B. Laci²⁶ nagy öröme, hiszen ő mindig ellenzéki volt. Utolsónak J. Laci²⁷ százados úr nagy kocájának 12 kismalacát kisorsoljuk, s nagy malacpecsenyés, petrezselymes burgonyás dísz- és búcsúebédet rendezünk. Éppen jókor, mert másnap már enni sem lehet a nagy tűzben. Illetőleg enni lehetne, mert van mit, csak a kavernakonyhából²⁸ felhozni képtelenség, úgy hullik mindenütt az istenáldás. Egy kisebb tűzszünetben a kábeljavító járőr beugrik hozzám, s a parancsnok – a nevek talán egyszer eszembe jutnak, de most kihagy az eszem – említi, hogy utolsó boroshordóit, lévén ő az italmérő főmufti, másnap küldi el a vonaton, s ha akarom, katonaládámat is útnak ereszti. El is indult a láda október 13-án nélkülem szabadságra. Eredmény, hogy a benne lévő meglepetésnek szánt dolgok ijedtséget okoztak, mert közben ismét légítámadások voltak egész úton s a kísérő papír eltűnt.

Azt hiszem, bár ekkor már délről is szorongatott volt a helyzet, s Te, Szívem, elég tisztán ítélteél meg mindent, mégis egy picit reménykedtél, hogy októberben

²⁴ A szovjet 38 M 120 mm-es ezredaknavető gránátjairól van szó. A fegyver tömege 280 kg, az aknagránát csőtorkolati sebessége 272 m/s, hatásos lőtávolsága 6000 m volt. Az 1939-től gyártott eszközt igen nagy számban és rendkívül hatékonyan alkalmazták a Vörös Hadseregben a lövészcsoportok támogatására.

²⁵ Mármost a tiszti étkezde.

²⁶ Bagossy László (Csongrád, 1913. április 3. – ?) tartalékos honvédtiszt. Szülővárosában tett reál gimnáziumi érettségi vizsgát, tényleges katonai szolgálatát 1935/1936-ban teljesítette a szegedi 9. gyalogezrednél, ahol a tartalékos tiszti tanfolyam I. évfolyamát is elvégezte. A Ganznál napszámos, majd bérelszámoló, később a Standard Villamossági Rt.-nél könyvelő. Többször is teljesített fegyvergyakorlatot a budapesti 1. honvéd gyalogezrednél, ahol 1943 márciusában a tartalékos tiszti tanfolyam II. évfolyamának elvégzését követően hadapród őrmesterré léptették elő. 1943. augusztus 20-án tartalékos zászlóssá nevezték ki. 1944. március 16-ától ismét behívták, és beosztották a 25/2. erőd század aknavetőszakaszának parancsnokául. November 20-án Gálócánál szakaszával szovjet hadifogságba esett (átállt?), ahonnan 1948. június 28-án tért haza. Visszament régi munkahelyére, majd a Beloianisz Híradástechnikai Gyárban pénzügyi előadó. Az 1956-os forradalom idején szoros kapcsolatban állt a gyár munkástanácsának vezetőivel, ezért 1959-ben megfosztották rendfokozatától. 1990-ben még élt.

²⁷ Jámbor László (Gesztéréd, 1909. február 28. – ?) hivatásos honvédtiszt. Személyére vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésre. Római katolikus vallású volt, polgári foglalkozása gazdatiszt. Tényleges katonai szolgálata alkalmával 1931-ben tartalékos tiszti iskolát végzett. Az 1930-as évek végén továbbszolgálatot vállalt mint tartalékos hadnagy. A 25. határ vadász-zászlóaljnál sikeresen teljesítette próbaszolgálatát, majd 1941. november 1-jével felvették a hivatásos állományba, egyúttal – 1940. május 1-jei ranggal – főhadnaggyá nevezték ki. 1942. október 1-jén százados, 1944. március 1-től a 25/2. erőd század parancsnoka. Október végén Ungvár és Munkács között szovjet hadifogságba esett; egy bajtársa híradása szerint előbb Foksányba szállították, onnan a Krím-félszigetre került, Szeverasztropol mellé. 1948-ban jött róla életjel utoljára. 2006-ban 1949. január 15-i vélelmezett halálozási dátummal haltát nyilvánították.

²⁸ A hegy mélyében lévő, sziklába vájt konyha.

hazamegyek, vagy legalábbis novemberben. Legalábbis leveleid erre vallanak. Pedig akkor már csak azt szerettük volna, hogy tisztességgel halhassunk meg, olyan volt ott a helyzet. Képzeld el, hogy egy szép napsütéses októberi vasárnapon²⁹, reggel 8-tól este 5-ig 14 légitámadást kaptunk, s leszórtak vagy 2000 kisebb-nagyobb bombát. Istennek hála, s a jó óvóhelyeknek köszönhetjük, egy-két légnyomással megúsztuk az egész színjátékot. De elhiheted, hogy négyhetes szakállal és pár nap óta nem aludva már mennyi jókívánságot zúdítottunk minden támadó vadászbombázó felé. Meg is lett az eredménye. Pár [a] pilóta meg akarta köszönni, és gépével együtt lejött³⁰, hogy kedélyes eszmecsere folytassunk, különös tekintettel az egykor az őserdőben banánt evő őseré. M. Béla³¹ megsebesült. Közben már mindenki ideges, sőt goromba. J[ámbor] Laci pedig állandóan iszik és iszik, és szegény fiút is azzal vádolta meg, hogy akarattal égette össze magát. Persze Béla erre csacsi módon és önérzetében megbántva a segélyhelyen maradt, s nem ment kórházba. Különben nincsen sok sebesültünk, mert az október 8–23 közötti ostromidőben mindössze 21 könnyebb nagyobb sebesülés[ünk] és két halottunk volt.³² A jó fedezék mindent megér! Szegény Batári³³, aki éppen akkor lett rövid idő alatt tévedésből őrmester, nem is ellenséges golyótól esett el. Egyik emberünk lőtte le véletlenül. Két kis gyermeke maradt árván.

²⁹ A naplóban említett dátumok alapján, kizárásos alapon csak 1944. október 15-éről lehet szó.

³⁰ Magyarul lelőtték a gépét.

³¹ Magos Béla (Oros, 1922. június 15. – ?) tartalékos honvédtiszt. 1941-ben reál gimnáziumi érettségi vizsgát tett, majd október 13-án vonult be tényleges katonai szolgálatra a nyíregyházi 12/I. gyalogzászlóalj távbeszélő szakaszához. 1942-ben elvégezte a tartalékos tiszti iskola I. évfolyamát Ungváron, majd 1943. január 3-tól a II. évfolyamot (tartalékos távbeszélő tiszti iskola) Budapesten. Elvégzését követően, 1943. július 1-jével hadapród őrmester. Ugyanazon év október 1-jén tartalékos zászlóssá nevezték ki, december 1-jén áthelyezték a 25/2. erőd század állományába, szakaszparancsnoki beosztásba. 1943-ban felvételt nyert a debreceni Tisza István Tudományegyetemre mint joghallgató. Az 1944. őszi harcokban megsebesült, majd felépülése után az I. honvéd egyetemi rohamzászlóalj kötelékében vett részt a budapesti harcokban. 1945. január 13-án szovjet fogságba esett, de hamar elengedték. 1949-ig a rendőrségnél és az Államvédelmi Hatóságnál szolgált. 1948-ban jogi doktor, 1949-től vállalati jogtanácsos. Az 1956-os forradalom idején a Salgótarjáni Acélárugyár munkástanácsának elnöke. 1958-ban „ellenforradalmi” magatartása miatt megfosztották tartalékos tiszti rendfokozatától, s még ugyanabban az évben a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételért négy év börtönrre ítélték. A büntetésből közel két évet töltött le, majd kegyelemmel szabadon bocsátották. Az ítéletet a Nógrád Megyei Bíróság 1989-ben semmissé nyilvánította. 1990 után az 56-os Szövetség etikai bizottságának elnöke. 1991-ben tartalékos alhadnagyi rendfokozatát (a zászlósi ekkor már nem volt tiszti rendfokozat) visszakapta, 1993-ban főhadnaggyá léptették elő.

³² Batári Ferenc (lásd a 33. lábjegyzetet), valamint Kovács Ferenc (Tarpa, 1919. november 27. – Felsőgereben, 1944. október 15.) honvéd. Utóbbi haslövés következtében halt hősi halált, és a felsőgerebeni hősi temetőben helyezték örök nyugalomra. Református vallású volt, foglalkozása földműves. Legközelebbi hozzátartozóját, Elén Ferencet november 22-én értesítették a gyászhirről. Az említett sebesültekről nem maradt fent veszteségi adat.

³³ Batári Ferenc (Nyírbogdány, 1919. november 17. – Felsőgereben, 1944. október 11.) őrzetű, címzetes tizedes. Kartonja szerint haslövés következtében elvérzett. A település déli kijáratánál létesített hősi temetőben még aznap végső nyugalomra helyezték. A római katolikus vallású, kőműves foglalkozású katona feleségét október 31-én értesítették férje hősi haláláról.

Az oldalszárnyakon lévő alföldi csapatok mind nehezebben tartják magukat, előretolt állásunk és harcelőrsünk is a fővédőállásokba vonul vissza, s most már minden ember érzi a felelősség nagy súlyát, innen nincs tovább hátra! Legalábbis így éreztük és gondoltuk. Arról pedig, ami odakint, a nagyvilágban történt, semmit sem tudtunk.

Kb. 20-a táján egy erősítésül jött alföldi aknavető zászlós³⁴ jön azzal a hírrel, hogy a Kormányzó úr fegyverszünetet kért³⁵ stb. Minthogy mi az állítólagos fegyverszünet alatt is állandóan harcban állottunk, még talán kissé gorombán is torkoltuk le azzal, hogy ne mondjon valótlan. Másnap jött hivatalosan a hír, és az új kormányokról szóló találgatások közepette teljes bizonytalanságban és kétségek között gyötrődve vártuk, mit hoz a holnap.³⁶ Az újság- és rádióhírek egyszerre tömegesen futottak be, éppen elég jókor ahhoz, hogy ne lepjen meg bennünket annak az előkészületnek a híre, hogy az erődvonalat elhagyjuk.

21-én éjjel elvonultak derék villanyszakaszaink³⁷, a kis hadapród K. Feri³⁸ és Sz. Tóni³⁹, örökké nevető arcú öreg családapánk. Mi pedig, bevallom, eléggé begyulladva lestük, mi lesz. Észreveszi-e a másik, hogy a villanyakadály ártalmatlan drót csupán és ránk tör, ami egy iszonyú nagy öldöklésbe fulladó és nem kétes kimenetelű küzdelem lett volna, vagy pedig sikerül észrevétlenül kivárni a visszavonulási parancsot. 22-én este már mindenki tudta szerepét, s akkor kb. 6 óra tájt kaptam a kábelén érkezett parancsot: „Visszavonulás! Készülékkel lehetőleg lehozni, fegyvereket vállon, kaverna bejáratánál gyülekező, onnan tovább a Rozgyilon⁴⁰ át.” A telefon felmondja a szolgálatot, hírnökök küldök azoknak, kiket másképp értesíteni nem lehet. Szegény Fazekas⁴¹, úgy látszik, megsebesült,

³⁴ Személye nem ismert. A térségben a kecskeméti 13. gyaloghadosztály harcolt, a zászlós nagy valószínűséggel e seregtest valamely gyalogezredéhez tartozhatott.

³⁵ A közismert kormányzói proklamáció szövegében egészen pontosan az hangzott el, hogy Horthy fegyverszünetet kér, és nem az, hogy kért. A honvédségnek a kormányzó által kiadott hadparancsa pedig semmi konkrétumot nem határozott meg a katonák számára, csak annyit, hogy mindenki teljesítse kötelességét és hajtsa végre előljárója parancsait.

³⁶ A proklamáció, illetve azzal összefüggésben a sikertelen kiugrási kísérlet 1944. október 15-én zajlott le. Másnap Magyarország államfője, a németek által foglyul ejtett, és szintén a németek fogságában lévő Miklós fiával megzsarolt Horthy Miklós Szálasi Ferencet nevezte ki kormányfővé.

³⁷ Az erődszázadok hadrendjébe tartozott egy-két magasfeszültségű villamos akadályszakasz is. Az erődkörletekben a műszaki zárás egy formája volt, hogy a kijelölt terepszakaszokon fabakokra kifeszített acéldrótokba elektromos áramot vezettek. Amennyiben a rendszer működött, úgy a részben álcázott bakok dróttjaihoz hozzáérő ellenséges katona azonnal halálos áramütést szenvedett.

³⁸ Dr. Kontra Ferenc (Kiskunlacháza, 1918. – ?) tartalékos zászlós. Személyéről igen kevés adat áll rendelkezésre. 1944-ben hadapród őrmesteri rendfokozatban villamos akadályszakasz-parancsnok a 25/2. erődszázad kötelékében. 1944. október 1-jével tartalékos zászlóssá nevezték ki a gyalogságnál.

³⁹ Személyére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

⁴⁰ A Felsőgerebenről Polenán át Szolyvára vezető közút legmagasabb pontja az 562 m magas Rozgyil- vagy Rozgyila-tető. Felsőgerebentől eddig a pontig emelkedik a serpentinekkel is tarkított út, majd a hágótól délre már lejt.

⁴¹ Személyére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

vagy elesett, mert a hír három bunkerba nem ért el. B. Sanyi⁴², volt legényem is ott maradt rajával együtt. Az ő visszajövetelük külön kis hőstörténet.

Az ellenség, úgy látszik, valamit sejt, de talán éppen felvonulást vár, mert erősen aknázza a hátsó utakat. Soha nem fogom elfelejteni a sötétben víziószerűen feltűnő kormos házfalakat, az összevissza bombázott utat, a hősök temetőjét, ahol már akkor, az első vonalakból is visszahívottakkal együtt kb. 60 honvéd, tiszt és közlegény aludta örök álmát.⁴³ A barakkok még állottak, de már körülöttük csapkodtak a nehéz aknák. Végre, kb. 8-fél 9 körül felértünk a Rozgyil tetejére, és onnan összegyülekezve indulni akartunk tovább. Persze nagy ribillió. A gyalogezred parancsnoka⁴⁴ a véletlenül egyedül lévő és rangidős D[uliskovich] Sanyi h[a]d[na]gynak adja ki parancsát. Vissza! És csak 11 órakor lehet elindulni! Nem tudom és nem is akarom tudni, mi volt a végső cél, de annyi biztos, hogy háromnegyed 11-kor a Rozgyil-kanyarban lévő nagy viadukszerű kőhíd a levegőbe repült. Borzasztóan alá volt aknázza, a mieink kétszer is előkészítették, s ráadásul a német utászok is. Majd ötkezes köveket hajigált fel a vadászhoz a robbanás ereje. Szerencse, hogy mi az erdő védelme alatt voltunk, különben sebesültjeink lettek volna. Így is volt egy-két sérülés. Az ellenséges rádió propagandája egészen a robbanásig szünet nélkül szólott. Ebből következtettük, hogy a visszavonulásról semmit sem sejtett. Mindenesetre, ha mi 11-kor indulunk, ott rekedünk.

A menet idegölő hosszan, fárasztóan reggelre csak Galamboshoz ért el, s ott a hegyeken be kellett magunkat ásni. Délben, miközben már teljesen előkészültünk a támadás elhárítására, befutott két elmaradt rajom és ők mesélték el, mi történt az erdő otthagynak után. Közben már mi is kapjuk a parancsot, azonnal Szolyva felé és onnan tovább. Irány Munkács! Lábunkban 28 km [van] már és 18 nap nemalvás, mikor Szolyva alá érkeztünk. A laktanya alatt⁴⁵ gépkocsi vár és közlik a helyzetet. Nem valami rózsás. Hársfalva felől erősen szorítják vissza a mieinket, és már a község túlsó széléről, sőt a fatelepekről is utcai harcokat jeleznek. Két szakasz azonnal indul, míg D[uliskovich] Sanyi a saját embereivel biztosításképpen a laktanya fölötti hegyeket szállja meg. Ez a nap: október 23-a, azt hiszem, örökké emlékezetes marad sokunknak! K. Tamás(?)⁴⁶ alig negyedóra múlva már

⁴² Személyére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

⁴³ A ránk maradt korabeli veszteségi adatok szerint 1944. szeptember 9. és október 17. között 29 főt temettek el a felsőgerebeni hősi temetőben. További öt fő Felsőgerebenben elhalálozott honvédet Rozgyilán és Szolyván helyeztek végső nyugalomra. Három olyan személyről tudunk, aki Felsőgereben területén esett el, de eltemetésükről nem maradt fent hiteles forrás. Ugyancsak a község térségében tűnt el 1944. október 15-én 36 fő, akik két honvéd kivételével román munkaszolgálatosok voltak. Közöttük, és rajtuk kívül is lehetnek még olyanok, akik a harcok következtében veszítették életüket, és a hősi temetőben lettek elhantolva. A napló sajtó alá rendezője 2000-ben megtekintette az egykori hősi temető helyszínét. A még fellelhető sirhantok száma alapján reálisnak tűnhet a 60 vagy annál is több halott.

⁴⁴ A 13. gyaloghadosztály egyik gyalogezredének parancsnokáról van szó.

⁴⁵ A szolyvai laktanyát Kárpátalja visszacsatolása után építették a 2. hegyizászlóalj számára. 1943. október 1-jétől a 64. határvadász portyázó osztály parancsnoksága, a 3. hegyitüzér osztály parancsnoksága, a 6. hegyiüteg és a 2. hegyidandár légvédelmi gépágyús ütege volt ott elhelyezve.

⁴⁶ Személye nem azonosítható.

sebesülten úton van Munkácson át hátrafelé, az utána indult másik szakasz még jobban megtizedelődik, már az első percben F. Dezső⁴⁷ is súlyosan megsebesül, s emberei alig tudják hátramenteni. Délután 5 órakor a nagy híd tűzérési találatot kap, s a levegőbe repül. Kicsit korán. Különösen mikor Galambos felől a másik hídon már csak éppen egy-két kisebb csoport tud átmenni, s máris robbantani kell, mert nyakunkon az el[lensé]g.

J[ámbor] Laci egy oldalról támadó nagyobb civil ruhás csoport⁴⁸ ellen megy, s hátraüzen, hogy a századot vigyem utána. Mire azonban az embereket összeszedem, már alig vagyunk 60-70-en, ezek egy része is önálló akcióba kezd, majd D. Sándorhoz⁴⁹, a tart[alék] szakasz p[arancsno]kához csatlakozva J[ámbor] Lacit követi. Ma sem tudom, mi ütött Laciba, de az utolsó pillanatban engem nagyon kímélt. Bár így, akaratán kívül, nagyobb csapdába sodort a végén, mint gondolta. Mire észrevettem magam ugyanis, akkor látom, hogy a még mindig csak fél emberként bicegő M[agos] Bélán kívül talán 15-16 ember van körülöttem, s valahol előttem küzd egy huszárszázad⁵⁰, ahogy a közlés szól. A házak között maradni ilyen kevesen, különösen mert már erősen sötétedett, kész öngyilkosság lett volna, tehát a szolvyai régi és új hősök temetője⁵¹ mögött a gyorsan beálló esthomályban lehúzódtam a Latorca árterületére, egy töltés mögé. Ez volt a szerencsénk.

⁴⁷ Fortenbacher Dezső (Úrkút, 1918. – Szolva, 1944. október 23.) tartalékos zászlós. Személyéről igen kevés adat áll rendelkezésre. 1942. október 1-jével tartalékos zászlós a gyalogságnál. 1944-ben szakaszparancsnokként szolgált a felsőgerebeni 25/2. erődcsázadnál. Dr. Magos Béla tájékoztatása szerint a Szolva védelmében lefolyt heves harcokban súlyos gerinclövést kapott és hősi halált halt. Temetésére vonatkozó hiteles adattal nem rendelkezünk.

⁴⁸ A szovjet csapatok Magyarországra történt betörésével egy időben Kárpátalján jelentősen felélénkült a partizánmozgalom is. Nemcsak a határon túlról átdobott, központi irányítású csoportok tevékenykedtek, de számos helyi, akár csak néhány ruszin emberből álló formáció is létezett.

⁴⁹ Denke Sándor (Siklós, 1913. június 16. – ?) tartalékos honvédtiszt. 1931-ben a felső mezőgazdasági iskolát végezte, 1937–1941 között pedig a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem mezőgazdasági osztályán folytatta tanulmányait. A háború előtt sertéstörzskönyvezési felügyelő a Sertésenyésztők Országos Egyesületénél. Katonai szolgálatra első ízben 1932. október 1-jén vonult be a pécsi 8/III. gyalogzászlóaljhoz, ahol a tartalékos tiszti tanfolyamot is végezte. Pontosan egy évvel később szerelt le, de zászlóaljánál több alkalommal is teljesített fegyvergyakorlatot. 1938-ban emléklappal ellátott zászlóssá, 1939. július 1-jével pedig tartalékos hadnaggyá nevezték ki. 1940-ben és 1941-ben négy-négy hónapot szolgált tiszti őrsparancsnokként a nagybereznai 26. határvadász-zászlóaljnál. 1944. március 19-től a 64. határvadász portyázó osztály, július 10-től pedig a 25/2. erődcsázad tartalékszakaszának a parancsnoka. November 26-án Nagykapos térségében szovjet hadifogságba esett, mivel azonban jelentkezett az új honvédségbe, 1945. március 1-jén már ismét Magyarországon volt. Egy hónappal később a szovjetek oldalán szerveződő 18/II. gyalogzászlóalj vonatparancsnoka. Szeptemberi leszerelését követően a Földművelésügyi Minisztériumhoz került, ahonnan 1949-ben végkielégítéssel elbocsátották. Attól kezdve volt önálló gazda, megyei gyapottermelési felügyelő, agrónómus, előadó. További sorsa ismeretlen.

⁵⁰ A 13. felderítőosztály huszárszázadáról, vagy a szintén a térségben bevetett 1. hegyi huszárszázadról lehet szó.

⁵¹ A szolvyai hősi temetőt a főút mentén létesítették az I. világháború idején, s oda zömében – több százas nagyságrendben – az 1914/1915-ös kárpáti harcokban elesett katonákat temették, akik részint az Osztrák–Magyar Monarchia, részint a Német Birodalom haderejében szolgáltak. Az 1944. őszi kárpátaljai harcok során még további 59 honvédet és csendőrt hantoltak el a hősi temetőben.

Míg mentünk tüzelőllásba, a temető fölött, a galambosi út felől kb. 80–100 fős, jórészt civil ruhás és alaposan beszszelt csoport a világ összes nyelvén káromkodva rontott le a laktanya felé. Nekünk oldalukat mutatták. Egy idegenszavú őrzető (R.)⁵² akkor bizonyította be azt a mondásomat, amit sokszor emlegettem honvédeknek: Nem baj, ha több fegyverhez ért az ember, mert ha lehetőség van rá, annyi helyett szerepelhet, ahány fegyvert meg tud szólaltatni. Ez a fiatal fiú, látva, hogy mi Bélával már mást nem tudván tenni, ócska vicceket sütögetünk, de egyáltalán nem látszunk ijedni, először egymaga vett kezelésbe egy géppuskát⁵³, majd, mikor a kéznél lévő lőszer elfogyott, a kocsiról egy gránátvetőt⁵⁴ emelt le, azt is egymaga kezelve, az összes elölthalható lőszert ellötte, végül puskát ragadva csatlakozott hozzám. Jó érzés volt ilyen derék emberrel lenni együtt. Béla kiáltozására lettem figyelmes, ő pár emberrel balszárnyamat biztosította. Jobban fülelve hallom a fontos mondanivalót: Imre, benne vagyunk a latrinában! – Benne! – kiáltom vissza. – De idáig: s mutatja, hogy ágaskodva is a szája szélét éri. Az emberek is odanéznek, s mindenki felkacag. Felettünk a halál kaszája suhanva keresi a learatni szánt termést, s 16 ember összekacag egy tréfán, amit az akasztófahumor termelt ki.

Már a temető külső árkában robbannak a tapogatózó kézigránatok, mikor egyik emberemnek eszébe jut a páncélelhárításra a fegyveres, lőszeres kocsí mögé csatolt „Baba”.⁵⁵ „Csatold le!” – vezényli saját magának, majd int, s ketten veszszük kezelésbe a 4 embernek szánt apróságot. Ő tölt és célóz, én fogom, hogy a cső visszavágódása ne legyen nagy. Az első lövés túl hosszú. A második azonban egy csoportot telibe találhatott, mert vagy 15 nyelven⁵⁶ zendül fel a tüzes fröccs után mindenféle jókívánság közvetlen hozzátartozóinkkal vagy egyes háziállatainkkal kapcsolatba hozva bennünket. Gyorsan kilöjük az elöl található két láda lőszert, majd az okozott nagy kavarodást kihasználva, pár csatlakozó huszárral nekivágunk a Latorcának. A parton a nehéz lőszeres kocsí elakad. Sok tanácskozásra nem igen van idő, s így határozok. D[enke] Sándor nem meri vállalni a felelősséget, hát én rakom le a lőszert, hogy a súlyos sebesült K.⁵⁷ honvédet és

⁵² Személye nem azonosítható.

⁵³ Feltehetően a 7/31 M 8 mm-es Schwarzlose-géppuskáról van szó, amelyet – bár I. világháború előtti konstrukció volt – a m. kir. honvédség még 1944-ben is a legnagyobb számban használt, noha az erődszázadok kaptak géppuskákat és golyószórókat a volt csehszlovák és jugoszláv hadseregek arzenáljából, továbbá zsákmányolt szovjet fegyvereket is.

⁵⁴ Az 50 mm-es 39 M gránátvető terpesztett talpú, elöltöltő, simacsövű, alsó- és felső szögcsoporttal egyaránt tüzelni képes gyalogsági nehézfegyverként lett rendszeresítve. Tömege 20 kg, 39/40 M aknagránátjának hatásos lőtávolsága 855 m. Gyakorlati tűzgyorsasága percenként 20–22 lövés volt. A csapatoknál jól bevált eszköznek számított.

⁵⁵ „Püppchen” (magyarul játékbaba, kisbaba) becenévre hallgató, német 43 M 8,8 cm-es rakétavető. A könnyű lövegtalpra szerelt, két gumikerékkel ellátott, két fős kezelőlegénység által kiszolgált páncéltörő eszköz hatásos lőtávolsága mozgó célpontokra 230, álló célpontokra 500 m volt. A kilőtt rakétalövedék kezdősebessége 140 m/s.

⁵⁶ A szovjet Vörös Hadsereg az oroszok által leigázott népekből álló, soknemzetiségű haderő volt, amelynek tagjai gyakran alig beszélték az orosz nyelvet.

⁵⁷ Személye nem ismert.

a két könnyebb sebesültet, valamint a még mindig bekötött lábbal sántikáló Bélát felrakva, a kocsit derékig vízben, félig a vállainkon vive, a lovakat is úsztatva, átmenjünk a túlsó partra. Ott aztán ide-oda kószálva végre a műúton kötünk ki, s a holtfáradt lovak botorkálva mennek a kevés teherrel, míg mi, ugyanúgy fáradtan két oldalról fegyveresen biztosítjuk. A munkácsi úton, az első község előtt (neve már a homályé) valami sötétlik az úton. Kocsink lelassul, a fegyverek kattánva kerülnek készenlétbe, s az útról a gyepes padkára árnyékosabb sötétbe húzódnak, mikor felhangzik a halk, de erélyes kérdés. Állj! Ki vagy? – Hál’ Istennek saját vonalunk felderítő páncélgépkocsija⁵⁸ áll előttünk. – Mentek már erődsszázadbeliek? – Igen. – Sokan? – Kb. 90-en. J[ámbor] L. százados vezette őket. – Végre valami hír. Most gyorsan utánuk. Gyorsan, amennyire ezek után az ember képes.

De közben meséljem el B. Sándor és t[ár]sai hősi kitörését. Képzeld. Ezek nyugodtan ültek az állásokban, illetve a telefon mellett, s nem vették észre a nagy lövöldözésben, hogy az egyoldalúvá fajult. Mi már nem tüzeltünk. A hírvívő pedig, mint mondtam, valószínűleg elesett. Egyszerre valamelyiknek eszébe jutott, hogy át kellene nézni a szomszédos bunkerekbe, érdeklődni, mi lesz a menetellel. Egyikük át is megy, s meglepődve látja, hogy az állások üresek, a telefonkészülék hiányzik, a drótok leszakítva, s az emberek mindenestül eltűntek. Lélekszakadva rohan vissza, hogy a többieket értesítse, s közben több oldalról tüzet kap. (Ez már a nagy robbanás után volt.) A többiek, látva, hogy hírhozó társukra a mi állásainkból lőnek, elkezdenek ordítani: „Ne lőj, marha! Saját!” Nahát, csak éppen ez kellett. Záporszerűen hullott az áldás a kiáltozókra. És rohanva indult ellenük kb. 200 ember. A g[olyó]szórós raj lehúzódik a géppuskások mellé, egymásnak vett háttal, a lehető legsebesebben tüzelnek. 11 000 db lőszer percek alatt elfogy, kidobálnak vagy 200 kézigránátot, sőt két Faust⁵⁹ gránátjukat is kilövik, majd B. a géppuskát szétszedve, annak súlyos alkatrészeivel bombázza meg a felfelé kapaszkodó támadókat. Végül már komoly fegyver nem lévén, a jelzésre használt ködgyertyák és füstgránátok kerülnek sorra, s a 15 ember az árokban elhúzódva gyors ütemben vonul vissza. Közben egy géppisztolytöltény szilánkjá B. nyakából kicsippt egy darabot, ő maga köti be, még a megállásra sem szakítva időt. A Kavernánál tanakodni kezdenek, s miután a villanyvilágítás az előtérben működik még, be is mennek. Csak a folyosókról felhangzó idegen beszédre húzódik

⁵⁸ Feltehetően a 13. felderítőosztály páncélgépkocsi századának valamelyik 39M típusú „Csaba” páncélgépkocsijáról lehet szó.

⁵⁹ A Panzerfaust (páncélölő) a második világháború németek által 1942-től kifejlesztett, egyszer használatos, kézből indítható, a kumulatív hatás elvén működő páncélromboló eszköze volt, amelyet összesen hat változatban gyártottak. Nemcsak páncélozott haditechnikai eszközök, de géppuskafészek, kisebb erődök és élőerő ellen, valamint város harcban is használták. Az eszköz igen jól bevált, amely egyszerű kezelhetőségének, költséghatékonyságának és kielégítő teljesítményének volt betudható. A m. kir. honvédség 1944 tavaszán az akkor már kevésbé korszerű, 30 m-es hatótávolságú Panzerfaust 30 Klein (Faustpatrone 1) típusból kapott, amely „Kis páncélölő” néven lett rendszeresítve. Később az erősebb töltettel rendelkező Panzerfaust 30 (Faustpatrone 2) változat is rendszerbe lett állítva „Nagy páncélölő” néven. Ennek robbanótöltete nagyobb volt, mint elődjéé, lőtávolsága azonban nem.

ki szélesebben az egész csapat, s indul vissza a Rozgyil felé. Ekkor már tudják a visszavonulást odaát is, de közelebb sejtenek minket. Az utat pokolian aknázzák, s az ráadásul 50 méterenként fel is van súlyosan [?] robbantva. Így vonul vissza árkokon, robbantásokon át B. tiz[edes] 14 emberrel és jelenti másnap délben, hogy egy géppuska hiányával, de csak az ő könnyű sérüléseivel bevonult. J[ámbor] szds. egyszerűen nyugtázza az esetet. Ezután történtek a szolvai események.

A felderítő kocsit tudva hátunk megett most már biztosabban menetelünk Munkács felé, bár mindenkit letör az a tudat, hogy kb. 20 km-t kell menni. Útközben halljuk aztán meg, hogy Beregszentmiklóson éjszakázik a század és ott esetleg utolérhetjük. Hogy holtfáradt embereimnek mit kellett beszélnem, hogy az út szélén le ne üljenek, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy másnap reggel egyáltalán nem tudtam beszélni, annyira be voltam rekedve. Igaz, hogy a Latorca vizét sem melegítették fel előző éjjel, mikor fürdőt vettünk benne. Valami csodálatos isteni gondoskodás óvott minket ezen a visszavonuláson. Reggel alig pitymallott, kb. 90 emberrel nekilódultam Munkács felé, mert az egész osztály ott kellett gyülekezzék.⁶⁰ Már Munkácson pihentünk, mikor később befutott alakulatok mesélték, hogy Szentmiklóson kb. reggel 6 óra tájt 500-600 főnyi belopakodott csoport a mieinken rajtaütött, és kihasználta az alvó, ill. álmukból felriasztott emberek zavarát és nagy öldöklést rendezett. Csak nehezen sikerült őket visszaverni és a pihenő csapatokat kivinni a községből. A veszteség hihetetlen nagy volt mindkét oldalról. Ez pedig alig egy órával a mi elindulásunk után történt. Hogy mi lett volna, ha embereimet még ott és alva találja, arra még gondolni sem jó. Hiszen még így is szinte rugdosni kellett őket, hogy felébredjenek. Akkor morgolódtak kissé, bezzeg hálások voltak most. És ezt nyíltan meg is mondták nekem, úgyhogy szabadkoznom kellett, különösen rangidős bajtársaim miatt.

Délután 10 óra, október 24-e, mikor Munkácsra beérkezünk. Itt láttam – s nem szeretném többet látni – először, mit jelent a visszavonulás, és mit jelent, ha az úgynevezett csőcselék is szóhoz jut. A raktárakat feltörték. A karszalagos – másképpen nem nevezhetem – csirkefogók⁶¹, fegyveresen rabolták ki a pénztárakat. Az egyik helyen nagy mennyiségű [olvashatatlan szó] volt felhalmozva, pár embert a tolokodásban belöktek. Három bele is fulladt. Nagy nehezen beszállásolnak bennünket, s én aludni is megpróbálok, de nehezen megy. Házigazdám egy forró teával kínál, s a hirtelen kiömlött liternyi rumtól teás rumot iszom. Ez aztán elálmosít, s sikerül kb. 1 órát pihennem, míg újra nem hívatnak. Este 10 órakor riadó és 3 km-re visszamegyünk azért Podheringbe, hogy a sörgyárban rengeteg részeg katona között kb. egy órát várjunk, míg megkapjuk a parancsot: ismét vissza a kiindulási helyre, Klastromaljára. Ott védőállás és kitartani! A század mint utóvéd szerepel. Na, hát ezzel a gerebeni erődszázad története be is fejeződött. Csattanósan és tragikusan. Ezt nemcsak én, de valamennyien éreztük. Ekkor már

⁶⁰ Már mint a 64. határőrszázad portyázó osztálya, amelynek alárendeltségébe a 25/2. erődszázad is tartozott.

⁶¹ A napló szerzője a nyilas pártszolgálatosokra utal.

a 650 emberből csak 280-300 volt s azok is hullafáradtak és a lábuk, az siralmasan nézett ki. Elvonulás előtt ugyanis mindegyik lecserélte a régi kitaposott bakancsát, s vadonatúj sítakancsokban vonult a társaság visszafelé. És ha legalább a régit hozta volna, ó nem! Azt mindegyik eldobálta, ugyanúgy, mint Gy. Ferenc⁶² az én hírvivőm az én vadonatúj sítakancsaimat. Mert az nagyon nehéz volt neki. Én hoztam volna szívesen, és mennyire jó szolgálatot tett volna! Így a Latorca vizétől nedves csizmámat már harmadik napja nem merem levetni, mert különben nincs miben járnom. A kolostor egyedül ottmaradt öreg portása valami préházfélébe vezetett, s ott nézegetjük szomorú sorsunkat a térképen.

Sürgős indulás, hogy minél előbb elfoglaljuk helyünket a hegyoldalon. Mire a fáradt szakaszok felérkeznek és szétszóródnak a helyükre, már süt is a nap. És a távolból B[ereg]sz[en]tmiklós felől erős zúgással fut előre egy el[lensé]ges felderítő kocsí. A híd előtt repül levegőbe, de természetesen nem sokat számít. A Latorca vize itt olyan sekélyes, hogy semmi sem akadályozza az előnyomulást. Kb. 8 órakor pár száz méterrel lejjebb a parton 19 harckocsi⁶³ szépen átgázol, s mi lövéshez sem jutunk, mikor már vissza kell vonulni, ha nem akarjuk, hogy fogságba kerüljünk. Mire a hegyről az ungvári műúttal párhuzamosan lejutunk, s a szőlők között vonulunk hátrafelé, az addigra vonalunkba előretört harckocsik már tűz alatt tartanak bennünket. Nem kellemes érzés célpontnak lenni! Nagy nehezen utolérjük egyik kocsinkat s „Miskám”⁶⁴ feldobja rá hátizsákomat, hogy könnyebben mozogjunk. Ezzel el is búcsúzom minden holmimtól, esőköpenyem és pár zoknim, borotvakészletem és kisebb apróságok bizony, azóta is hiányoznak.

Az útra leérve szerencsésen lőtávolon kívül kerülünk, bár csak egy időre. Beregrákos előtt aranygalléros tiszt állít meg s D[uliskovich] Sanyi parancsnoksága alatt a már mindössze 100-150 főnyi pisztolyos puskás rész feladatává teszi Walla (?) ez[re]d[e]s⁶⁵, hogy „tartson ki és utóvédként vonuljon vissza!” Parancs: Parancs! Közben még egyszer viszontlátom J[ámbor] sz[áza]d[o]st is. Nála van a térképtáskájában a század félhavi zsoldja és élelmezési költsége kb. 30 000 pengő. Kérjük, ossza kisebb részekre, ha valaki elesik, vagy fogságba kerül, nem vész annyi vele. Hallani sem akar róla. Talán ha akkor a jövőbe látunk mégis, nem marad olyan makacs. Beásni sincs időnk magunkat, s látom, hogy idegen alakulatokkal összekeveredett embereinken is kitört a pánik. Különösen mikor az első harckocsit derék légvédelmistáink kilövik, s erre a kukoricásból 5-6 helyről

⁶² Személye nem ismert.

⁶³ Valószínűleg a 4. Ukrán Front tartalékából a szovjet 18. hadsereg megerősítésére átadott 5. gárda-harckocsidandár páncélosairól lehet szó.

⁶⁴ Dr. Bodor Imre tartalékos zászlós tisztí legénye. Személye nem ismert.

⁶⁵ A név mögött az eredeti kéziratban is kérdőjel található, az első kezdőbetű nehezen olvasható. A többi egyértelműen felismerhető betűből következtethetünk, hogy talán Walla István ezredesről lehetett szó. Mivel azonban katonai szolgálatára vonatkozó személyi okmányai nem maradtak fent az utókorra, ezért nem lehetett megállapítani, hogy 1944 októberében milyen beosztást töltött be, megfordulhatott-e a kérdéses napokban Beregszentmiklóson.

csattan fel a harckocsik lövegeinek döreje. Eredmény: három légvédelmi löveget robbantanunk kell, nehogy az ellenség kezére jusson, mert mi már nem tudjuk használni. Az egyedüli megmaradt löveget gyorsan felkapcsolják, s elhúzzatják. Magunkra maradunk, s hogy mennyire, azt csak most látom, mikor körülnézve csak J[ámbor] százados, D[uliskovich] Sanyi hdgy., T.⁶⁶ őrmester, „Miskám” és én vagyunk az egész védősereg. Fegyverünk pedig géppisztoly, egy puska és négy, ill. öt pisztoly. Édeskevés mert kb. 15 harckocsival állunk szemben. Mire a vi[ssza]von[ulási] p[aran]csot megkapjuk, már útban is vagyunk a falu másik felére, hogy ott kíséreljük meg a láthatóan lehetetlent. A harckocsik állandóan tűz alatt tartanak, s az az érzésem, hogy állandó jelzést is kapnak, merre haladunk. Mire a műútra kibukkanunk ismét, a távolban három harckocsi rohan felénk. „Rá se ránts!” kiáltja valaki. Az elsőn kék overallos vigyorgó fiatal kölyök, a második csukva, s mikor a harmadik elsuhan mellettem, veszem észre a toronyból kimagasló ellenséges katona fején a jellegzetes főveget. Ellenség! Kiáltom, mire visszanéz és int, hogy menjek hátra, elfogtak, majd – valószínűleg géppisztolyomat látva – hirtelen lebukik a kocsiba s életem legizgalmasabb játékaiknak egyike kezdődik. (Később ilyen játék többször előfordult.) Nyolcszor lőtt a harckocsi csekély személyemre, szerencsére valószínűleg legnagyobbreszt páncélgránátot, mert csak egy kukoricatorzsán felbukva, a térdem ficamítottam ki.⁶⁷ Akkor még nem is éreztem. Örültem, hogy a házak között lőtávolon kívül kerültem. Annyira ki voltam ugyan fáradva, hogy Miskának kijelentettem: Eredj! Próbálj meg hazajutni, s mondd meg otthon, mikor utoljára láttál, egészséges voltam, úgy kerültem fogságba. (Ugyanezt mondtam később annak a ruszinnak is, aki tejfellel és friss kenyérrel megvendégtelt s a beállott sötétben megmutatta aztán később az utat Ungvár felé.) Miska sírt, könnyögött, de egyelőre oly erőtlén voltam, s lábam is annyira fájt, hogy nem volt lelkierőm indulni. A pihenés, a felcsillanó szabadulási lehetőség aztán mégis indulásra ösztökélt, s így félig csúszva Miskával a sarkamban nekivágtam a gyűrűt alkotó harckocsik között toronyirányiránt a földeken keresztül Ungvár felé. Köpenyem elment a kocsival, az éjszaka hűvös volt, ki is voltam izzadva, így bizony az október 25–26-i éjszaka közel fagypontig lecsökkent hőmérséklete valószínűleg örökké érezteti majd hatását a reumás bal oldalamban, de a fájós térdemben is. Soha annyi csatornát, vizet, mocsarat nem láttam, mint akkor éjjel, s soha annyi hiábavaló utat nem tettem meg, mint akkor.

Egymás után kényszerültünk derékig érő vizeket átgázolni, s mikor már annyira fáztam, hogy nem volt erőm újabb gázoláshoz, hidakat kezdtünk keresgélni. A keresgélés azonban igen hosszú és időrabló volt, s így mikor kb. 4 órakor hajnalban

⁶⁶ Dr. Magos Béla tartalékos zászlós visszaemlékezése szerint volt a 25/2. erődcsáznánál egy Tarsoly vezetéknévű őrmester 1944-ben, elképzelhető, hogy róla van szó.

⁶⁷ Amennyiben repeszgránátot tüzelt volna, az, ha nem is találja el a személyt, de a közelben robbanva a repeszgáz hatókörzetében valószínűleg halálos kimenetelű sérülést okozott volna. A páncélgránát csak telitalálat esetén okozott halált, mivel nem élőerő elleni alkalmazásra fejlesztették ki.

házakra bukkantunk, elkeseredve vettem tudomásul, hogy csak Korláthelmecnél vagyunk, s Ungvár bizony még messze.

Lábam őrjítően fáj, nem bírtam tovább, pihennem kellett. Egy szárkupacban fészket csináltam magamnak és Miskának, oda behúzódva a szárral befedtük magunkat. Jó volt takarónak, de álcázásnak is. Alig egy órás pihenés után állandó erős motorzúgásra lettem figyelmes. Kimászva a kupacból láttam, hogy a száz-kétszáz méterre lévő országúton erős fényszórófényben haladnak a harckocsik Ungvár felé. Oda már nem nagyon mehetek! Legjobb lesz oldalt kerülnöm, s valahol másutt átjutni az Ung folyón. (J[ámbor] Laci, Sanyi B[ereg]rákosnál eltűntek.) Nekilódulunk Miskával, s a reggeli félhomályban beérünk K[orlát]helmec első házaikhoz. A kisvasút⁶⁸ töltésén mentünk, hogy valami vezetőnk legyen. Az első ház udvarán gyanús mozgolódást láttam. Mikor már csak 50-60 méterre lehettem, akkor ismertem fel az el[lensé]ges uniformist és a jellegzetes főveget. Visszafordulni nem lehetett, előre hát! Közben a hátam mögött is feltűnt egy járőr, nem is olyan messze. Csak most segíts, Istenem! Fohászkodok egy nagyot. Sikerült. Az udvaron lévő szakasznyi erő a járőrhöz tartozónak nézhetett és fordítva, mert nyugodtan elhaladtam, persze tisztes távolban, előttük, s csak mikor már messze jártunk, csendült fel a Stoi⁶⁹! Mire szégyen a futás, de üdvös és hasznos, bizony még futottunk is. Egy vizesárokban, térdig vízben rohantunk Miskával vagy 200 métert, majd egy oldalágon félig visszafelé vagy 50-60 métert, aztán ott feküdtem majd félóra hosszat, s mikor a kedélyek már lecsillapodtak, indultunk meg óvatosan hátrafelé. 10 óra lehetett, mikor egy faluba⁷⁰ értünk, ahol még semmit sem hallottak arról, hogy az el[lensé]g Ungvár felé tört előre. A ref[ormátus] pap hirtelen megreggeliztetett, de már arra nem volt hajlandó, hogy jó lovát kölcsönadja, amíg a pár kilométerre lévő magyar állásokig eljutok. Pedig lábamat már emelni is alig tudtam annyira meg volt a térdem dagadva. Végre mégis kaptunk egy kocsit az egyik uradalomtól s befutottunk Szürtére. Itt hallottam meg, hogy Ungvár már elesett,⁷¹ s a vonal nem messze felettünk húzódik. Legjobb lesz, ha Nagykapos felé megyek, ott talán viszontlátom alakulatomat – volt a tanács. Meg is fogadtam, s nekivágtam gyalog. Képzelted, Drágám, milyen gyors menet lehetett. Közben szerencsére utolértem a Nagykapos irányába visszahúzódó vonatokat. Kocsi kocsin hátán, lovak és emberek végsőkéig elcsigázva és minden öt perc menet után a nagy torlódás miatt félórás szünetek, különösen Nagykapostól nyugat felé. Amint ez később kitűnt, a kis híd miatt volt, ahol csak egyirányú forgalom volt és nem

⁶⁸ Az Ungvár–Radvanc–Antalóc közötti keskeny nyomtávú, gőzüzemű, közforgalomra is berendezett vasútról van szó. A MÁV 1944. évi hivatalos menetrendkönyvében a 122-es menetrendi mezőben volt feltüntetve. A 35 km-es vonalon napi három vegyesvonatpár közlekedett. Napjainkra megszüntették.

⁶⁹ Стої! = Állj!

⁷⁰ Császlócról vagy Rátról lehet szó.

⁷¹ Ungvárt 1944. október 27-én érték el Munkács birtokba vételét követően, onnan nyugati irányba fordultak szovjet 5. gárda-harckocsidandár alegységei, valamint a 18. gárda-lövészhadtest 151. lövészadosztályának alakulatai.

tudtak a kocsik, csak egyenként és igen nehezen elindulni. Így történt aztán az, hogy déltől estig csak 10-15 km utat tettem meg kocsin, s nem alva, zuhogó esőben töltöttem el az okt. 27–28-ra virradó éjszakát. Másnap nagyobb szerencsém volt, (bár relatív dolog ezt szerencsének nevezni!), mert még egy órás menet után felvett egy gépkocsi, s előreszaladtam vagy 10 km-re. Így találkoztam össze aztán B[agossy] Lacival és M[agos] Bélával, akik egy kocsi tetején ülve Sárospatak felé igyekeztek, mondván, hogy az egész h[atár]v[adász] csop[ort]⁷² ott kell gyülekezni. Csatlakoztam hozzájuk, s eközben szereztem meg azt a hátast, ami kb. 20 km-t vitt, majd minthogy ismét gépkocsira szálltunk, B. Sándor régi legényem gondjaira bízva csak később, kb. 4 hét múlva ért utol, akkor is nyugta alakjában. („A zászlós úrnak úgyszincs szüksége rá, s ha lesz, telefonáljon érte nekem!” Jó, mi?)

Sátoraljaújhelyen tett le a gépkocsi, s onnan a kis keskenyvágányú vasúton⁷³ utaztunk ki Patakra, ahol 28-án este végre megtaláltuk az egész h[atár]v[adász] csop[ort] (azelőtt kb. 20 000 ember, 1800 ló és rengeteg fegyver) töredékét egy tornateremben kényelmesen berendezkedve. Szerencsére aznap nyugodtan aludtam, így lábam annyira-amennyire javult. 29-én reggel jelentkeztünk a zászlóalj-parancsnokságon. Ekkor találkoztam össze a nyári nagy lövészverseny után H.⁷⁴ századossal, aki később a csoport⁷⁵, majd a belőle többször újjáalakított rohamzászlóalj parancsnoka lett. Nagy ováció és rögtöni beosztás, bár még azt sem tudtuk, embereinkből hányan vannak. De ez akkor nem is igen volt fontos. Rövid

⁷² A 72. határvadászcsoport.

⁷³ Az ún. Hegyközi Kisvasútról van szó, amelynek Sátoraljaújhely és Sárospatak közötti vonalszakasza nagyjából párhuzamosan futott a két várost összekötő normál nyomtávú vasútvonallal. Mára felszámolták.

⁷⁴ Hummer Ferenc (Érsekvadkert, 1908. április 22. – ?) hivatásos honvédtiszt. Az egri fiú felsőkereskedelmi iskolában tett érettségi vizsgát, majd Egerben községi közigazgatási tanfolyamot végzett. Előbb nógádi falvakban segédjegyző, majd a Felvidék visszacsatolása után Gyerken, később Paláston körjegyző. Tényleges katonai szolgálatát 1930-ban teljesítette, majd később többször vett részt fegyvergyakorlatokon. 1940. dec. 1-től pótkeretparancsnok a miskolci VII. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljnál, majd 1941. április 1-től a rétsági 11. kerékpáros zászlóaljhoz került. Ez hamarosan átalakult a 32. harckocsizászlóaljja és Nyírbátorba, majd onnan Kecskemétre települt át, és 1942. október 1-től mint 3/II. harckocsizászlóalj működött tovább. Itt mindvégig anyagi tiszt beosztást látott el, és közben továbbszolgálatot vállalt. A próbaszolgálat teljesítését követően 1941. november 1-jével páncélos főhadnagyként hivatásos állományba vették, 1942. március 31-től százados. 1944. január 1-jével áthelyezték a 2. hegyidandár parancsnokságára, egyidejűleg átkerült a gyalogsághoz. Március 20-tól a 72. határvadászcsoport parancsnokának segéd tisztje, november 12-től harcscsoportparancsnok (a napló szerzője rohamzászlóaljat is említ később, egy 1945. február 21-i kitüntetési felterjesztés pedig Hummert 72. határvadászcsoport „támadó csoport parancsnok”-ként jelölte). December 13-án a zászlóaljjal az 1. hegyidandár alárendeltségébe lépett. A dandár harckiképző iskolájával 1945. január közepén a morvaországi Kremsierbe irányították. Március 21-én visszaindult Magyarországra, 25-étől Csorna térségében lett bevetve zászlóaljjal, amellyel áállt a szovjetekhez. A fogságból június 21-én mint tifuszost engedték haza. A balassagyarmati 144. bevonulási központnál jelentkezett, augusztus végén a kecskeméti „Csaba királyfi zászlóalj” kötelékében szolgált. További sorsa ismeretlen.

⁷⁵ Itt nem a már említett 72. határvadászcsoportról, hanem egy harcscsoportról van szó, amely többnyire egy-egy adott harc feladat megoldására létrehozott, ebben az esetben maximum két-három (nem teljes harcértékkel bíró) század erejű, ideiglenes jellegű kötelék.

tájékoztató, majd a legénység összeállítása. Persze itt nagyszerűen érvényesült a „helyezkedés”. Ravasz róka tthts-ek egész sorozata egy nemlétező nagy alakulat „törzse”ként ismét hátramaradt, s mi az egész csoport legénységéből szűkösen összevágott kb. 200 főnyi „zászlóalj” beosztásban gépkocsin még aznap Nagykaposra mentünk sebes iramban vissza. Ott éjjeleztünk, s másnap irány nagy ívben Tegenye, ahol az első hegyi dandár⁷⁶ töredékeiből összeállított kb. 2 szakaszos zászlóaljjal Nagy Sándor⁷⁷ már napok óta tartja a vonalakat. Persze rangidős lévén a mi zászlóaljunk tisztjei felett, minthogy saját parancsnokságunk jobbnak látta Nagykaposon, később a 16 híd⁷⁸ mögött Vaján⁷⁹ helyezkedni, ill. fedezni, N[agy] S[ándor] átvette a zászlóalj parancsnokságát. Nagy népgyűlés keretében tájékoztató. Eredmény alig egy km-ről: Csinn-reccs.⁸⁰ Öt sebesült és a népgyűlés feloszlott! Jó hogy nem dobolták ki, hogy ott tart tájékoztatót.

Különben is a legnyíltabb terepen, fedezék nélkül történt.

Azonnal tüzelőállásba megyünk, majd kb. egy órás várakozás után tá[ma]d[ás]!

Alig érjük el azonban Tegenye főutcáját, oly heves Stalin-orgonaesőt kapunk, hogy szakaszomból csak 8-an maradunk épek. Szép fogadtatás, mondhatom! Vissza a falu szélére a házak közé! Egyszerre kb. 14 gép jelenik meg nagy zúgással a fejünk felett. Légiriadó! Állj! Tévedés! Saját? Stukák⁸¹ jöttek előkészíteni a terepet. Kisebb bombaeső Pálócra, majd mi nyugodtan beszállásolunk a faluban

⁷⁶ Helyesen 1. hegyidandár.

⁷⁷ Nagy Sándor X. (Hejőcsaba, 1911. február 15. – ?) hivatásos honvédtiszt. 1929-ben tett érettségi vizsgát egy felső mezőgazdasági iskolában, azt követően különböző gazdaságokban segédtszt. 1933-tól kezdve többször teljesített katonai szolgálatot, 1939-ben zászlósi rendfokozatban a kassai 21/II. gyalogzászlóaljnál géppuskás szakaszparancsnokként továbbszolgálatot vállalt, 1940. december 15-től aknavető szakaszparancsnok a 2. hegyizászlóaljnál Szolyván. Próbaszolgálatát követően ténylegesítették, és 1942. november 1-jével felvették a hivatásos állományba, egyúttal főhadnaggyá nevezték ki. 1944. áprilisban a 2. hegyivadász-zászlóaljjal került ki a harctérre századparancsnoki beosztásban. 1944. szeptember 17-én az 1. hegyidandár kiképzőzászlóaljának parancsnoka, 1945. január 1-től a 2. hegyivadász-zászlóalj parancsnoka. 1945. április 1-jén szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947-ben tért haza. Az új honvédségben néhány hónapot leszámítva nem szolgált, 1950/1951-ben börtönben volt. 1955-től az OTP-nél helyezkedett el, majd mint „horthysta” tisztet 1958-ban lefokozták. További sorsa ismeretlen.

⁷⁸ A szerző talán a Laborc árterében, illetve a környékbeli kisebb vizeken átvezető hidakra gondolt.

⁷⁹ Helyesen Vajánon. Vaján Nagykapostól nyugatra fekszik mintegy 6-7 km-re, Vajna község pedig onnan északkeletre kb. 25-30 km-re, Szobráncától keleti irányban.

⁸⁰ A szovjet ZiSz-3 típusú 76 mm-es löveg kilövési-beccsapódási zajáról van szó. A Vörös Hadseregben 42 M hadosztálygyű néven rendszeresített, gumikerekes, gépjárművel és fogatolva egyaránt továbbítható, terpesz lövegtalpas tüzérségi tüzerszköz lövedékének igen nagy, 680 m/s-os kezdősebessége miatt a tüzet megnyitó löveg beccsapódási és kilövési zaja közvetlenül követte egymást. Ez a hangeffektus indította arra a katonákat, hogy ezt a lövegtípust a honvédek „csinn-bumm”-nak, a németek „ratsch-bumm”-nak nevezték. A „csinn-reccs” mondhatni egyedi elnevezés.

⁸¹ A Sturzkampfflugzeug (magyarul zuhanóbombázó repülőgép) német szóból származó betűszó. Noha több ilyen rendeltetésű géptípussal rendelkezett a Luftwaffe, a Stuka szó a legtöbbször a Junkers Ju-87 jelű híres német zuhanóbombázóra vonatkozott. Ugyan az egymotoros, kétszemélyes, merev futóműves, több típusváltozatban épített harcászati rendeltetésű repülőgép már a Szovjetunió elleni támadáskor elavult volt, ennek ellenére erős vadászkísérettel a háború végéig alkalmazták. A félelmetes hírnévre szert tett típussal a németek pontos bombavetéssel 1945-ig több ezer harcjárművet semmisítettek meg és számos hadihajót süllyesztettek el.

és reggel megindul az előnyomulás Pálócon, az Ungon át Bező felé. Itt ismét ellenállásra bukkanunk. Az ungvári műút végét erősen védi az el[lensé]g. Befut egy német rohamcsoporthoz, és szárnyon támogatva azt okt. 30-án délután előretörünk Bező felé. Közben ránk esteledik. A sötétben bukdácsolva haladunk előre. Közben az el[lensé]g tapogatózva hol itt, hol ott szórja meg a terepet aknákkal. Jó érzés, csak az a megnyugtató, hogy a sötétben felvillózó fények elárulják, mikor lönek. Hajnalban (XI. 1.) hírvivő jön, s a már jól kiépített állásokból visszadirigál bennünket azzal, hogy Bező átmeneti sikerek után ismét az el[lensé]g kezére került, s így az hátunk megett van vagy 2 km-re. Jó lesz tehát visszahúzódnunk. Gyorsan igyekszünk kihasználni a hajnali félhomályt, [é]s sikerül is pár száz méterrel hátrább állásba menni. Itt aztán végképpen megrekedünk. Két nap múlva (XI. 3.) estefelé kapjuk az értesítést, hogy leváltásunk megtörténik az új folyamán, s pihenőbe mehetünk hátra 48 órára. Ez azonban – mint mindig – írott malaszt csupán. A leváltás megtörtént ugyan, ám már másnap – minthogy az eső megeredt, minket rendelnek ki az állásokba, s ígéretet kapunk, hogy másnap ismét leváltanak. Erre azonban csak három nap múlva, 8-án éjjel kerül, sor s akkorra az erősen megáradt Ungon már nem merik a tartalékként szereplő egységeket átvinni, így a parancsról nem tudva csak saját szakasszal húzódomok keresztül, míg a többiek a túlsó parton szállásolnak be. Erős nehézségek közepette, percnyi pihenő nélkül telik el a nap, s 10-én hajnalban – kapott parancsra – ismét átevíckélünk az Ungon azért, hogy alig pár perces pihenő és kb. 2 órás út után lejjebb Pálóc másik végénél ismét átkeljük, most már pontonokon, az előző rohamcsónakos átkeléssel szemben. Menet kb. 2 napon át s végre nov. 13-án hajnalban Garany előtt hóviharban szakmákkal szállásol be a z[ászló]l[ó] a nagy egyesülés öröme.

Ekkorra megérkezik ugyanis a másutt bevett Majdáni⁸² századparancsnok,⁸³ illetve M.⁸⁴ százados is kb. század erejű zászlóaljával. (Szintén vegyes felvágott összetételben.) Befutunk Garanyba s beszállásolnak bennünket

⁸² A település neve magyarul Majdánka.

⁸³ A 10/3. erőd század parancsnokának személye nem ismert. A század hivatalos hadrend szerinti békehelyőrsége a szomszédos Vízköz nevű falu.

⁸⁴ Mihályi Győző, nemes (Nyitra, 1913. október 30. – ?), hivatásos honvédtiszt. Honvéd reáliskolai érettségi vizsgát követően a Ludovika akadémián tanult, ahol 1936. augusztus 20-án avatták hadnaggyá, és az 5. határőrkerületi parancsnokhelyettes II. szárnyához került Gyulára. 1939-től századparancsnok a 2/III. gyalogzászlóaljnál, 1940. május 1-től főhadnagyi, 1942. április 1-től pedig századosi rendfokozatban. 1942 júliusában mint a 32/III. gyalogzászlóalj géppuskás századparancsnoka került ki szovjet hadművelési területre. Később ezen zászlóalj, majd a 21/III. gyalogzászlóalj parancsnoka. 1943. januári sebesülését követően a 32/I. zászlóalj parancsnoka, majd ugyanott a géppuskás század parancsnoka. 1943. május 1-jén visszatért a harcterről és a „Budapest” őrzőzászlóalj 2. századának parancsnoka. 1944. május 15-től a 25/20. erőd század parancsnoka Vezérszálláson. Október 12-én könnyebben megsebesült a Latorca-völgyi harcokban, majd november 6-tól a 72. határvéadász-zászlóalj parancsnoka. November 22-től a 66. határvéadász-zászlóalj századparancsnoka, december 23-tól ismét zászlóaljparancsnok a szolnoki 16. gyaloghadosztály kiképzőcsoportjánál. 1945. február 11-től a 10/I. nehézfegyverszázad parancsnoka. Május 9-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948-ban tért haza. Áruszállító és segédmunkás, aztán 1952-ben mint kitelepített, megfosztották rendfokozatától. További sorsa ismeretlen.

meglehetősen emberi környezetbe. D. Pista⁸⁵ a 20-as érodszázadtól⁸⁶, B[agossy] Laci és B. Sanyi a lakótársaim. A legények is ott lábatlankodnak, de különösen P. Elek⁸⁷ a G.⁸⁸ szds volt legénye, ki most Sanyit gyámolítja, igen ügyeskedik a tót menyecske körül, addig, míg a végén nemcsak őt, de mind a nyolcunkat állandóan traktálnak minden jóval. Nem is lenne panaszunk, ha nem így lennénk, s ha újból és fokozott mértékben ki nem újulna bélhurutom, ami a hét végére annyira legyengít, hogy a nagy átszervezés alatt álló zászlóaljtól⁸⁹ az orvos útnak indít Sátoraljaújhelyre a kórházba. Ott fel is vesznek, s a legjobb úton haladnak, hogy soha se tudjak, vagy legalábbis nehezen lábra állni. Csak az segít, hogy S[átoraljaúj]h[ely]ben mind erősebb nyugtalanság észlelhető, s a sebesülteket erős iramban szállítják hátra Kassára, onnan Miskolc(?) felé. Tájékozódni szeretnék, s ezért kimegyek a városba. Véletlenül összetalálkozom S. Lacival⁹⁰, aki mint z[ász]l[óal]j s[e]g[éd]t[iszt] működött. Tőle tudom meg, hogy a magas p[arancsnok]ság⁹¹ bent van a városban, míg a z[ász]l[óal]j régi szokás szerint bevetésre ment a Bodroghozbe. Szabadulni igyekszem a kórháztól, s ezért kérem mint gyógyult elbocsátásomat. 20-án reggel, ha lehet, még betegebben, mint ahogy felvettek, elenged a kórház, s én jelentkezem H[ummer] sz[áza]d[o]snál, aki akkor már a csoport p[arancsno]ka lett – bár csak törzse van. (Lényeg a beosztás. Ő p[arancsno]k, sőt magasabb v[ezér]k[ari]⁹², aki nem köteles az első vonalban lenni!) Így láttam én ezt akkor elkeseredésemben, s később győződtem csak meg róla, hogy milyen nagyon helytállt akkor is, mikor a géppisztoly volt egyedüli támaszunk, s az ellenség csak 50-60 lépésre volt tőlünk. Akkor terjesztettük fel tisztikeresztre is.⁹³

Kb. 23–24-én este lehetett, hogy hirtelen indulási parancsot kaptunk, s erre az egyik század beteg parancsnoka, egy f[ő]h[a]d[na]gy⁹⁴, hirtelen gyógykezelésre kényszerült visszamaradni. Helyette éppen kapóra jöttem frontszolgálatommal és 41-es rangommal⁹⁵ sz[áza]dp[arancsno]kul bár még mindig z[ász]l[ó]s vagyok. Egyedüli hasznom, hogy legyengült erővel gyalogolni nem lennék képes, még így, mint sz[áza]dp[arancsno]k lovam, sőt két lovam is lesz egyszerre. Irány Szomotor! Előző nap még sikerült nagy bevásárlást csapnom Sátoraljaújhelyen.

⁸⁵ Személye nem ismert.

⁸⁶ A mozgósításkor ikreződéssel felállított 25/20. érodszázadról van szó.

⁸⁷ Személye nem ismert.

⁸⁸ Személye nem ismert.

⁸⁹ Az átszervezés lényege az 1. és 2. hegyidandár, továbbá a volt 72. határvadászcsoport leharcolt maradványainak összevonásával volt összefüggésben.

⁹⁰ Személye nem ismert.

⁹¹ A szerző valószínűleg az 1. hegyidandár parancsnokságára utal.

⁹² Hummer Ferenc százados nem volt a vezérkari testület tagja.

⁹³ A kitüntetési beadvány szerkesztői valóban a Magyar Érdemrend tisztikeresztjére, hadidíszítménnyel tartották méltónak, azonban az előjáró seregtestparancsnokok (hadosztály- és hadseregparancsnok) az eggyel alacsonyabb fokozatot, a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét hadiszalagon, kardokkal javasolták.

⁹⁴ Személye nem ismert.

⁹⁵ Dr. Bodor Imrét 1941. október 1-jével, ugyanazon rangnappal nevezték ki tartalékos zászlósna.

Ekkor vettem Neked, Drágám a két kis ólomkristály vázát. Akkor még bolondul élt bennem a remény, hogy legkésőbb karácsonyra átadhatom.

Szomotor 1944. XI. 24–25–26. rémes két nap volt! Gyomrom annyira elővett, hogy alig volt jártányi erőm, s már vérhas tünetei kezdtek mutatkozni. Közben szépen láttuk visszavonulni mellettünk a bodrogi csata maradvány harcosait, s állandó páncéltörő készültségben voltunk. Itt ismerkedtem meg „Civis” hadnaggal⁹⁶ és „Swélo” főhadnaggal,⁹⁷ a két páncéltörő csoda-fiúval. Ezeknek és derék embereiknek volt köszönhető, hogy azok, akik ott voltak, de az egész hadsereg ki tudott, ill. részeivel kimenekült a gyűrűből. Ezek a fiúk valóban megérdemelték, amit viseltek: lovagkereszt, signumok, nagyezüst, kisezüst, bronz, mindegyiknek több is.⁹⁸ 26-án délelőtt kapom a parancsot a visszavonulásra. Utolsónak hagyjuk el a Bodrogköz, mellettünk elhúztak a F.⁹⁹ p[án]c[él]romboló osztag emberei gépkocsijaikon, s alig vagyunk a Bodrog hídjától pár száz méterre, erős dördüléssel repül levegőbe az egész, jelezve, hogy az el[lensé]g már valahol a közelben van, mégpedig nagy erővel! Különbözik nem kellene kitérnünk előle. Menet vissza Újhely, majd azon át Gönc felé.

Nov. 26-án megegyeszer ott ebédelünk Újhelyen, majd tovább vonul a rohamzászlóalj, most már hads. közvetlen biztosító alakulatnak.¹⁰⁰ Hosszú, fárasztó menet után érünk le Gönczruszkára, közben egy éjjelt a híres Radványi kastély¹⁰¹ közelében töltünk, s 28-án este letelepszünk úgy G[önc]ruszkán, mintha onnan már nem volna továbbmenet. Itt valóban meg is rekedünk, s már-már úgy látszik, nem is kerül további visszavonulásra sor. Naponta szinte békekiképzésszerű foglalkozás folyik. Sokan már kezdik is megenni a kevésbé zajos életet, s innen-onnan – bár a lakosság érthetetlenül fukar és nembánom-nemtörődöm természetű – kerül egy kis csirke, malac pecsenye is az asztalra. Innen küldöm az utolsó pénzküldeményt dec. 6. vagy 8-án haza: 800 P.-t abban a reményben, hogy megkapod, s jól fel tudod használni. (Azóta sajnos még a szelvényt is utánaküldöttem, s így az is elveszett.) 10-én a református pap¹⁰² úrvacsorát oszt s a rohamz[ász]l[óalj] lánglelkű Kapisztrán Jánosa,

⁹⁶ Feltehetően a debreceni születésű Pető Béla tartalékos hadnagyról van szó, aki ebben az időben a 65. hegyivadász-zászlóalj páncéltörőágyús szakaszparancsnoka volt.

⁹⁷ Személye nem ismert.

⁹⁸ A kitüntetések: Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon, kardokkal; Kormányzói Dicsérő Elismerés hadiszalagon, kardokkal (bronz signum); Újólajos Kormányzói Dicsérő Elismerés hadiszalagon, kardokkal (ezüst signum), Magyar Nagyezüst Vitézségi Érem, Magyar Ezüst Vitézségi Érem, Magyar Bronz Vitézségi Érem.

⁹⁹ Személye nem ismert.

¹⁰⁰ A zászlóalj a naplóíró szerint az 1. hadsereg-parancsnokság közvetlen alakulata lett.

¹⁰¹ A füzérradványi Károlyi-kastélyról lehet szó.

¹⁰² Személye nem ismert.

Dr. B. István¹⁰³ a katolikus legénységet áldoztatja meg, mintegy megérezve mind a ketten, hogy sokaknak ez az utolsó nagy lehetőségük Isten előtt tisztázni gyarló emberi cselekedeteiket, s megbánni mindent: tettet, gondolatot, érzést, ha nem tiszta indulat vezette. Valahogy mindannyian érezzük, hogy valaminek történni kell. Különösen erősen hatott rám az úrvacsoraosztás, s a másik sz[áza] dp[arancsno]k Fr. Béla¹⁰⁴ alig értette meg hirtelen elkomolyodásomat és szótlan-ságomat. Irtózatoss, nyomasztó érzés vett rajtam erőt, s ez nem csökkent akkor sem, mikor 18-án délután riadóztatták a z[ász]l[óal]jat és elindultunk parancs szerint az 1. h[e]gy[i] d[an]d[ár] megsegítésére, valójában a keserű és szomorú vég felé. Istennek hála a közbeeső idő jó volt arra, hogy az emberek összeszok-janak s így aztán azt mondhattam, olyan századom van, amelyikre támaszkod-hatom. Irány: Bakta! Jó lesz az utat rövidíteni, mert sürgős! Erre nekivágunk egy hirtelen kijavított, de csak még járhatatlanabbá tett úton, s eredmény, hogy csak egész éjszakai fárasztó menet után érünk célunkhoz. Ott azonban akkor már senki sincsen, akinél érkezésünket jelenteni lehetne. A falusiak szerint az egész d[an]d[ár]p[arancsnok]ság még előtte való éjjel elhuzatott hátrafelé. Mi majdnem párhuzamosan haladtunk az el[lensé]ggel. A falut, az érkezésünket környező dombokról figyelik és egyszerre kb. 10 főnyi csoport jön le az egyik magaslatról. 5 tiszt és a legényeik. Az egész d[an]d[ár] harcos rész. A pár német itt-ott megszállva tartja a magaslatokat, de 4-500 méter hézag is van köztük, így igazán jelképes csak a „vonal”. Sajátjaink erősítést kérnek, s egy szakasz erő-vel magam megyek fel a falu felett emelkedő dombra, hogy valamit csináljak. Itt aztán alaposan belekerülünk a slamasztikába. A távolból óriási felvonulás figyelhető meg, s távcsővemmel kb. 250-300 országos járművet¹⁰⁵ látok hosszú,

¹⁰³ Dr. Balogh István (Sárospatak, 1917. július 3. – Székesfehérvár, 2002. január 18.) tartalékos táborigazgató. Szülővárosában 1923-tól végezte az elemi iskolát, majd 1928-tól a református kollégiumban folytatta tanulmányait. 1931-ben átkerült a sátorlajújhelyi piarista gimnáziumba, ahol aktívan részt vett a helyi vízicsérekészcsapat életében, atletizált melynek eredményeként számos tornászajnokságot nyert. Az érettségi vizsga után, 1937-ben felvételt nyert a budapesti szemináriumban, 1941. november 1-jén pappá szentelték. 1941 nyarán tartalékos táborigazgatói lelkész tanfolyamot végzett. 1942-ben doktori címet szerzett, és Szerencsre került hittantanának. 1944. július 1-jével kinevezték tartalékos táborigazgató (főhadnagy) és beosztották a 11. helyőrségi kórház állományába. Ugyanezen hónaptól Sátorlajújhelyen hitoktató, majd október 16-án bevonult hadiszolgálatra a 72. határvaszecsoporthoz. A harctéren tanúsított magatartásáért megkapta a német II. és az I. osztályú Vaskeresztet is. 1944. december elejétől tájékoztató tiszt az V. hadtest parancsnokságán, 1945. január 1-től tífusszal került a 124. táborigazgató kórházba, Trencséntepléce. 1945. május 10-én esett szovjet fogságba, ahonnan számos lágert megjárva 1951. március 1-jén tért haza. Magyarországra érve az ÁVH azonnal letartóztatta és ítélet nélkül tartotta fogva Kecskeméten, Kazincbarcikán, valamint a gyűjtőfogházban és a Mosonyi utcai toloncházban. Onnan szabadult 1953. október 22-én. A táborban töltött idő okozta súlyos egészségügyi problémái miatt (kényszer) gyógykezelést kapott. 1955-től Hernádnémetiben káplán, majd Tarcalon, 1958-tól Szerencsen segédlelkész. 1963-tól Salgótarjánban szolgált, 1965-től Göncön plébános. 1988–1993 között kékedi plébános, majd nyugugalomba vonulása után a székesfehérvári papi otthon lakója. 1993-ban alezredessé léptették elő.

¹⁰⁴ Személye nem ismert.

¹⁰⁵ Országos jármű = lovasszekér.

kígyózó, de gyors mozgású sorban előre jönni. Egy kb. h[ad]o[sztály] erejű alakulat tör előre a keskeny völgyben, s az első követő részei már szórják is ránk a g[ép]pi[sztoly]tüzet. Nem nevezhető kellemesnek, ha az ember biztosan észreveszi, hogy céltáblának használják. Sisak nélküli csizmás alak, pláne tollas fővegben igen jól megfigyelhető célpont, s ezért kénytelen vagyok sisakot kölcsönkérni N.¹⁰⁶ honvédtől a később legendás hősiességű géppuskás irányzótól. Ő ideadja sisakját, s miközben felbízta, hogy igyekezzek hátra a parancsomra visszaszökellő első szakaszom után, ő még gyorsan rásóz vagy két sorozatot a szemtelenkedő géppisztolyosra. Sisakos alakom már úgy látszik, senkit sem érdekel, még N. az ő később már közismert és megszokott hidegvérével, egy-két jókívánságot elmondva még nyugodtan veszi vállára géppuskáját, és hátat fordítva szépen sétál visszafelé. A jó Isten csodás kegyelme, hogy abban az erős akna és géppisztolytűzben sebesülés nélkül visszakerül az egész első szakasz, s csak engem tartanak törzsemnél halottnak, úgy hogy mikor három faluval később egy ablakból meglát H[ummer] százados, nagy örömmel ráncigál be a házba, hogy „feltámadásomat” pár pohár konyakkal megünnepeljük. Ez meg is történik, de a beígért pihenő nem sokáig tart, s be kell magunkat ásnunk a falu északi oldalán egy 2. vonalat építendő ki.

Alig vagyunk azonban készen nagyszerűen kiépített állásunkkal, hátrább parancsol bennünket a d[an]d[ár], s századom három magaslatra szétszórva ismét erődít. Késő este lesz, mire elkészülünk. Közben már az erdőben hátunk mögül szól a géppisztoly, s a f[ehér]vári tüzerek¹⁰⁷ erős iramban lebontanak és hátra húzatnak. Tőlük tudom meg, hogy Feri valószínűleg Ungvárnál fogságba esett, s Fehérvár szorongatott helyzetéről is ők értesítenek. Általában érdekes volt megfigyelní, mennyire meggondolatlanul, sőt szinte kárörvendően mondogatták az emberek, ha hallották, hova való vagyok, hogy mit hallottak Fehérvárról. Annyira elkésértett ez, hogy már G[önc]ruszkán emiatt kértem magam más beosztásba, bár onnan nem engedtek el.

Következik a rohamz[ász]l[óal]j teljes pusztulása. Először alig tudom századomat visszavonni a már fehéren havas vidéken erdők között a következő faluig, ahol H. szds. fogad, s rögtön kijelöli a következő védőállást: Krasznokvajda D[él] a műúttól nyugatra, arccal D[él] felé. Tőlünk keletre balra a Cs. Géza¹⁰⁸ főhadnagy 2. sz[áza]da véd majd. Az éjszaka sötétjében erős tüzéségi tűz közepette érünk a faluba. Szétosztom az embereket, s azok aznap már negyedízben kezdik meg magukat beásni. A hideg elől behúzódom egy parasztházba. Amint az ajtó előtt leütöm csizmámról a havat, éppen jön kifelé egy 16 év körüli leány. Nagyot sikítva fut vissza, amint később kiderült, azért, mert oroszoknak nézett bennünket. Akkor már tudtuk, hogy az orosz milyen gyönyörűen viselkedett

¹⁰⁶ Személye nem ismert.

¹⁰⁷ Feltehetően a 4. tábori tüzérossztályról van szó.

¹⁰⁸ Személye nem ismert.

egyes helyeken a polgári lakossággal, ill. a nőkkel, s bár kénytelen voltam biztatni a még egész fiatal háziasszonyt és három 14 év feletti lányát, hogy nem történik semmi bajuk, bizony, nagyon sajnáltam őket, szegényeket. Glatz O. festményére¹⁰⁹ emlékeztető szép leányok voltak, s ha sikerült is vénasszonynak öltöztetve tévedésbe ejteni ideig-óráig a megszállókat, az igen kétes eredmény lehetett. Közben kivirradt, s mi még semmiféle támadást nem kaptunk. Közben az országúton nagy felvonulás volt észrevehető, lovak, kocsik, gépkocsik, s mi abban a biztos tudatban, hogy ott a Cs. század áll és azok nem lőnek, tehát nyilván nem lehet el[lensé]g, vártuk, mikor jön a támadás. Közben majdnem dél volt már, mikor (engem ismét erős bélhurut kínozott) géppisztolytűzet kaptunk egész közlőrl. Ez volt a figyelmeztető, hogy a felvonulás is el[lensé]g volt, és hogy mi a bekerítésünkre tett kísérletet néztük – mintegy páholyból – végig. Egy hírvivő hozza a parancsot, hogy észak felé kitörni. Éppen utolsó pillanatban kezdjük meg a visszavonulást, de már a harckocsikról megnyitják a tüzet, s páncéllövegek¹¹⁰ „tűztámogatása” közepette húzódom át a századdal egy enyhén lankás hófödte domboldalon. Már-már azt hittem, végképpen ott maradunk, mikor egy utolsó erőfeszítéssel sikerül a domb peremén átrohanni, s azután már csak a néha-néha robbanó srapnelek miatt fekszünk rövid ideig, míg a szomszéd falu határában ismét össze nem verődik 60 főre leapadt századom. Egy huszárszázad áll itt, de a közeledő harckocsikkal szemben tehetetlen, s így az erdő védelme alatt hátrahúzódom valamennyien Jánokra. Jánokon mint rangidős p[arancsno]k, J.¹¹¹ százados a 65. po[rtyázó] oszt[ály] töredékeinek parancsnoka veszi át a parancsnokságot s most már együtt húzódom hátrafelé, az úton Kassának, illetve mivel ott már levágták az utat, Rozsnyónak. Mire azonban a közbeeső kétszeri eredménytelen reteszelésből ismét az útra érünk, Tornaváralja és Torna az egyedül üres helységek, s csak Szádelő felé lehet még elhúzódni. Itt aztán ismét sikerül a „Kamerád” szíves jóindulatát kitapasztalni. „Herr Hauptmann Grieszler”¹¹², egy német egység parancsnoka egyszerűen átveszi a parancsnokságot a jóval idősebb J[uhász] százados felett, és felparancsol bennünket a hegyre az út két oldalán. Az ellenség azonban óvatos. Nem jön.

¹⁰⁹ Glatz Oszkár festőművész számos életképet festett, amelyen leányok láthatók. A szerző talán az 1941-ben készült *Nővérek* című képére gondolhatott.

¹¹⁰ Helyesen harckocsilövegek.

¹¹¹ Juhász Árpád (Kassa, 1909. január 22. – ?), hivatásos honvédtiszt. Személyéről kevés adattal rendelkezünk. 1932. augusztus 20-án avatták gyalogos hadnaggyá a Ludovikán, majd a komáromi 2. határőrkerület 5. szárnyához került első tiszti beosztásába, 1936. május 1-től főhadnagy. 1939. január 23-tól szintén Komáromban szolgált a 22. gyalogezerednél, 1941. május 1-jével századosá neveztek ki. Ugyanazon év augusztus 1-től áthelyezték a soproni „Rákóczi Ferenc” gyalogsági hadapródiskolába. Onnan 1943. október 1-jén került a 65. határvadász portyázóosztály kötelékébe, Nagybereznára. 1944 végén, a harctéren osztályparancsnok-helyettes. 1945. február 15-én a Szent László-hadosztályhoz vezényelték zászlóaljparancsnokul, majd február 23-án útba is indult Pápa helyőrségbe. További sorsa ismeretlen.

¹¹² Személye nem ismert.

Mint később kiderül: román csapatok állanak szemközt s érthetően félnek a legnagyobb részt hegyi alakulatoktól.¹¹³

Messziről halljuk Tornavára „hősi” lerohanását, ahol történetesen senki sem tartózkodott. Éjjel tizenegy óra felé szegény hírvivőnk immár harmadszor kapaszkodott fel a nyaktörő magaslatra, hogy a levonulási parancsot átadja. Természetesen nem a lejtős úton hátrafelé, hanem egyenesen az ellenség markába a meredek, zergéknek való úton le szolt a parancs. Jókívánságaink tömekelege Grieszler kapitánynak. Persze, mire leérünk, ő is már Barkán csücsül, ahova gépkocsija hamar hátravitte. Előttünk pedig, bár megspórolhattuk volna, kb. 15 km-es emelkedő és a hótól, fagytól síkos út. Lovaink nem bírják. Az emberek is alig.

Beszállásolás egy hideg, fűtetlen, sőt ablaktalan iskolaépületben s alvás hajnalig, majd ismét fel a hegyre, csak azzal a különbséggel, hogy a másik oldalról. Itt ülünk aztán kétnapos váltással egészen december 20-ig. A csend gyanús és vihart jelez. Szeretnénk is a „Koma” alárendeltségétől megszabadulni, s ezért a másik harcálláspont parancsnokával, valamint M. és T. zászlósokkal¹¹⁴ megbeszélem, hogy hátramegyek a z[ász]l[óal]j[parancsnok]ságot megkeresni, és valahogy leváltásunkat kierőszakolni. Keresésem Kiskovácsvágása, Lucska, Dernőn át Hárskutra, majd onnan Krasznahorka-váralján át Rozsnyóig halad. Telefonálok H.¹¹⁵ v[ezér]k[ari] ő[r]n[agynak], hogy tőle tájékozódjak. Így tudom meg, hogy a zászlóal[j]parancsnokság Hárskuton van. Aznap már nem mehetek vissza, így másnap bevásárolok a legénység részére karácsonyi ajándékot, s egy kocsira kapaszkodva megkísérlem, hogy Hárskutig visszamenjek. Ott nagy a felfordulás. Éppen szemközt jön H[ummer] százados a g[azdasági] h[ivatal]

¹¹³ A m. kir. honvédség hegyicsapatai elit alakulatoknak számítottak. Katonáik harcértékével és kiemelkedő harci szellemével az ellenség is tisztában volt.

¹¹⁴ Személyük nem ismert.

¹¹⁵ Hadváry Pál (Mezőlaborc, 1908. július 3. – Budapest, 1948. szeptember 7.), hivatásos honvédtiszt. 1932. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián, majd beosztották a 4. gyalogezredhez. 1935. november 1-től főhadnagy. Elvégezte a Hadiakadémiát, 1940-től az 5. gyalogdandár hadműveleti vezérkari tisztje, szeptember 1-jétől vezérkari beosztású századosként. 1941. április 4-én áthelyezték a vezérkari testülethez, októbertől az újonnan felállított, és megszálló seregtestként a Szovjetunióba került 105. gyalogdandár (1942. februártól könnyűhadosztály) vezérkari főnöke. Hazatérését követően a Ludovikán harcászatot és hadtörténelmet tanított 1943 végéig. 1944. január 1-től vezérkari őrnagy, és a hónap folyamán az 1. hadseregearcparancsnokság I. (hadműveleti) osztályára helyezték. 1944. június 1-től a 2. hegyidandár vezérkari főnöke, 1944. augusztus 6-án könnyebb aknaszilánk-sérülést szenvedett a bal combján. 1944 novemberében visszakerült az 1. hadseregearcparancsnokság hadműveleti osztályára, majd 1945. januártól a Honvédelmi Minisztérium törzsirodájához osztották be. 1945 májusában amerikai hadifogságba került. Hazatérését követően igazolták, majd 1946 őszétől a nevelőtisztai tanfolyam, valamint a hadbiztosi tanfolyam tanára. 1947. augusztustól a Kossuth-akadémia kiképzési és tanulmányi csoportvezetője. Az új honvédségben előbb alezredesi, majd ezredesi rendfokozatot ért el. 1948. augusztus 8-án hűtlenség vádjával letartóztatták, majd a Népbíróságok Országos Tanácsa halálra ítélte és kivégezték. Az ítéletet 1992-ben a fővárosi bíróság semmisnek nyilvánította. Még ugyanebben az esztendőben a honvédelmi miniszter helyreállította ezredesi rendfokozatát, a köztársasági elnök pedig előléptette posztumusz vezérőrnaggyá.

főnökének és [a] s[e]g[éd]ti[szt]¹¹⁶ kíséretében. D[enke?] hadnagy nagy örömmel üdvözlő, s közli, hogy alig jöttem ki a völgyből, mögöttem két z[ász]l[óal] j erejű román erő lerohanta Barkát. Az ottlevők sorsa bizonytalan, míg ők támadással számolnak. Előre megyünk Dernőig. Mieink már állásban vannak. P. János¹¹⁷ f[ő]h[a]d[na]gy az embereivel Zs.¹¹⁸ százados a h[arc]fegyelem-biztosító és t[ábori] r[endészeti] cs[end]ő[r]¹¹⁹ különítménnyel. Tájékozódás után gyors alvás, mert valami lóg a levegőben. 22-én késő délután csakugyan H[ummer] sz[áza]d[o]s p[aran]csot kap, hogy egy önkéntes és más előretolt alakulatokból álló kb. 120 fős csoporttal tisztítsa meg a völgyet. Azonnal kimegyünk Dernőre. A posta épületében H[advár]y v[ezér]k[ari] ő[r]n[a]gy jelenlétében egy megbeszélés. A biztosítást ellátó tüérek természetesen ágyban fekvé pihennek. Így történik meg az, hogy egy hirtelen tűzrajtaütés után 16 embert lefegyverezve elhurcolnak a románok, s a német csoport lemenekül a hegyről. Nagy és célnélküli tűzpárbaj kezdődik, s egész éjjel tart. Reggelre befutnak a rohamlővegek (két „Hetzer”¹²⁰) s a gépágyus tüérek¹²¹ is. Kb. 9 órakor indul a tá[ma]d[ás].

¹¹⁶ Személyük nem ismert.

¹¹⁷ Pöcze János (Liptószentmiklós, 1918. május 29. – ?) hivatásos honvédtiszt. Reál gimnáziumi érettségit követően sikeres felvételi vizgát tett a Ludovika Akadémiára, majd 1937. október 5-én megkezdte csapatszolgálatát a gyöngyösi 14./III. gyalogszázalójánál, mint akadémiakijelölt karpaszományos honvéd. Következő év októberétől a Ludovikán folytatta tanulmányait, ahol 1940. július 4-én avatták hadnaggyá a gyalogsághoz és beosztották a székesfehérvári 3. gyalogezred állományába. Szakasz- és századparancsnokként tevékenykedett, 1943. január 18-tól a megszálló 252. gyalogezred távbeszélő szakaszának parancsnoka. 1943. május 1-től főhadnagy, 1944. február 26-án visszatért a hadműveleti területre. 1944. május 3-tól nehézpáncéltörő-ágyús szakelőadó a 102. műszaki csoport állás-szemrevételező törzsében. 1944. október 24-től harccsoport-parancsnok a 2. hegyvidandárnál, november 20-tól pedig az 1. hegyvidandárnál látott el harccsoport-parancsnoki, segédtszti, összekötő tszti és forgalomszabályozó tszti beosztásokat. 1945. április 9-től hadikórházban, amellyel 1945. május 8-án amerikai hadifogságba esett. Hazatérése után a szolgálatból elbocsátották. Segédmunkás, tsztszviselő, majd gyártástervező. 1956 novemberében emigrált, ezért 1957-ben megfosztották rendfokozatától. Az USA területén, Pennsylvania államban telepedett le. 1992-ben visszakapta főhadnagyi rendfokozatát és egyben előléptették századosá.

¹¹⁸ Feltehetően dr. Zsembery Tibor hivatásos csendőr századosról van szó.

¹¹⁹ A seregtestek mindegyike rendelkezett egy-egy ilyen, a harcfelegyelmet biztosító alosztállyal. Parancsnokául elvileg hivatásos csendőr főtsztsz kellett beosztani, legénységének egy része korábbi tábori csendőrökből, valamint a harctéren magukat kitüntett, vitézül helytállt tszthelyettesekből, tsztesekből és honvédekből állt. Ez utóbbi tény miatt az egyébként sem nagy létszámú HTR-századokat már megszervezésüktől kezdve gyakran nem eredeti rendeltetésüknek megfelelően alkalmazták, hanem sokszor a „legforróbb” helyzetekben, gyalogságként vetették be.

¹²⁰ A német Jagdpanzer 38 (t) Hetzer könnyű vadászpáncélosról van szó. A módosított csehszlovák LT vz. 38 alvázára épített harcjármű fő fegyverzete egy 7,5 cm-es PaK 39 löveg volt, amelyet kiegészített egy 7,92 mm-es MG 34 géppuska. A közel 16 tonnás páncélos végsebessége úton meghaladta a 42 km/h-t, amelyet a 158 LE fajlagos teljesítményt leadó Praga EPA TZJ típusú 6 hengeres benzinmotor biztosított. Kezelőlegénysége 4 fő volt, maximális páncélvastagsága 60 mm. Előnye volt a rendkívül alacsony építési magasság és a mozgékonyág. A német haderőn kívül rendszeresítették többek közt a honvédségnél is: a 75 Hetzerrel néhány magyar rohamtüérsztsztyalt fegyvereztek fel.

¹²¹ Az 1. hegyvidandár légvédelmi gépágyús ütegéről van szó.

Először a román nehézg[ép]p[uska] tüzeben elakad, de gépágyuink és a két rohamlőveg hamar elintézi. Aztán alig tudjuk őket követni. Szinte futva haladunk előre, s miután Kiskovácsvágásánál a Hetzereket „hetzel”-ni kell, hogy tovább menjenek (végül egy német őrnagy segítségével ez is sikerül) egészen Lucskáig törünk 23-án estére előre. Itt kapom mint segédtsízt a megtisztelő parancsot, hogy az oldalt haladó P[őcze] f[ő]h[a]d[na]gy szakaszát vigyem a falutól É[szak]ra magammal, s a fehér rakéta jelre rohanjak le a falura. Közben a sz[a]k[asz] persze már messze jár. A román észre is vette, s erős tűz alatt tartotta. A parancsnokságot pedig nehéz aknáknak látogatják. Az éppen kiérkező H[adváry] v[ezer]k[ari] ő[r]n[agy] egy horhosba gurul az aknazáporban, de később ő az első s egész a falu bevételeig első vonalban halad. A P[őcze] szakaszt saját hegyi ütegünk a románok fehér sapkás foglyai miatt el[lensé]gnek nézi s kapnak (sőt már közeledvén hozzájuk én is érzem), kapunk úgy 40 db 10-es hegyitarack¹²² lövedéket a nyakunk közé. Szerencsére csak egy-két kisebb légnyomósos sebesülés történik, míg a tévedés kiderül. Végül elérjük a falut s a fehér rakéta kilövése, majd a F. sz[áza]d[o]s p[án]c[él] romb[oló] osztagából válogatott önkéntes szakasz rohama s a mi tűzrajtaütésünk eredménye: Aznap este Lucskán ágyban, kényelmesen és nagy boldogság közben alszom el. Nekünk is öröm látni, mily örömet okoztunk a visszaszerzett magyar karácsonnyal mieinknek. Másnap szinte jelképes a harc, mert mi előre megyünk s a román fut előlünk. Embereink igen elkeseredettek az ellenséggel szemben a Lucskán hallott kb. 5-6 erőszakoskodás miatt. Ezt úgy látszik, a román is tudja, mert erősen húzódik visszafelé. Délre már Barkán vagyunk, s bár a községet erős aknatűz alatt tartják a hegy túlsó oldaláról, mégis a karácsony estét fedél alatt és igen elszomorodó hangulatban részemről ülöm meg. Bánt a saját keserves sorsomon kívül embereim holléte is, mert semmit sem tudok róluk. Végül karácsony első napján d[él]u[tán] befut „Griesler Kapitány”. Első dolgom tájékozódni nála, amit a már túlzottan köztudomásúvá tett „több” nyelvtudásom alapján H[ummer] százados rám bíz. G[riesler] kijelenti, hogy az embereket lerohanták, bár ő menteni akarta őket, nem sikerült értesíteni, s egy részük kitörve J[uhász] százados parancsnoksága alatt Ájfalucska felé Igló irányában kitört. Mégis valami megnyugvás. De megvan a véleményem G[riesler]ről és általában a kamerádozról¹²³. Ezt csak megerősíti másnap este a H[ummer] sz[áza]d[o]s után tudakozódó és engem elveszettnek hívó M. z[ász]l[ós], első szakaszparancsnokom. Az ő elbeszéléséből kiderül, milyen utóvéd szerepet töltött be a század s mennyire isteni csoda, hogy a 16 ember is megmenekült. Szegény F. Béla sebesülten fogságba esett. Vajon mi történt vele?

A volt rohamzászlóalj összesen 20 emberét aztán végre Jánosházára parancsolja vissza a h[a]ds[ereg]-parancsnokság egy rendelkezése, s a d[an]d[ár]

¹²² A 40 M 10,5 cm-es német hegyitarackról van szó, amelyből 1944 augusztusában kapott néhány darabot a 3. és a 4. hegyitüzér-osztály egy-egy ütege.

¹²³ Kamerad = bajtárs

kénytelen-kelletlen eleget tesz. Itt pihenünk cirka két napig, miközben befutnak csellengő embereim, s századom 40 főre emelkedik. De közben 1945-re fordul a naptár s Rozsnyó és a Felvidék e kis csücske reménykedve várja a nagy ellentámadást. Minket az előző jelentkezés alapján új beosztásba rendelnek, s utánuk indítanak gyalog, hogy lehetőleg minél előbb odajussunk célunkhoz. Az Alacsonytátrát partizános vidéken, 20 fok körüli fagyban Dobsina s Poprád között két nap alatt 70 kilométert gyalogolva ismerjük meg. Itt szállunk fel a békés Szlovákiában a Keleti Expresszre¹²⁴, hogy fényűző kocsijaiban tört németiséggel veszekedve a vonatparancsnok német kapitánnyal elinduljunk új álláshelyünk felé. Hogy aztán ott mennyire csalódtam, az külön egy regény.

¹²⁴ „Keleti Expressz” nevű gyorsvonat 1945 januárjában nem közlekedett a szlovák vasúton. A német Birodalmi Vasúttársaság 1944. július 3-tól érvényes menetrendjében szerepel a szlovák vasút R3 számú, Eperjes–Pozsony között közlekedő gyorsvonata, amely étkezőkocsit, valamint több 1., 2. és 3. osztályú német közvetlen kocsit is továbbított, s amely utóbbiakat Pozsonytól a D196-os számú gyorsvonat juttatott el Wien-Ostbahnhof állomásra. Talán ezzel utazhatott a szerző, de ezt pontosan megállapítani már nem lehet. Mivel ebben az időszakban Szlovákia hadműveleti területnek számított, így az eredendően nem katonai szerelvény is kaphatott német szállítmányparancsnokot, és abba az eredeti kocsioszeállításán túl sorozhattak német katonákat szállító vagonokat is.

Ugocsa vármegye levéltárának történetéből

Rezümé. Annak ellenére, hogy Ugocsa Magyarország egyik legkisebb vármegyéje volt, levéltára mégis gazdag múltat mondhat magáénak. Az I. világháború végéig az évszázados iratörökség a többi szomszédos vármegye gyűjteményeihez hasonlóan azonos rendeletek és törvények alapján rendeződött. A megyei levéltárakban őrzött iratok sorsát, rendszerezésének módszereit, valamint a fizikai megőrzésének feltételeit jelentősen befolyásolták a XX. századi rendszerváltások. Igaz ugyan, hogy mindegyik államalakulat fontos kérdésnek deklarálta a „régirakatok” megőrzését az utókor számára, de az igényekhez képest keveset tett annak megvalósításáért. Szerencsére mindig akadtak önzetlen emberek, akik rendszerint csekély bérért vállalták az iratrendezés nehéz feladatát. Ezáltal az ugocsai levéltári helyzet alakulását tekinthetjük át.

Резюме. Попри те, що Угорчанський комітат був однією з найменших адміністративних одиниць на території історичної Угорщини, Угорчанська архівна колекція є однією з найбагатших. До кінця Першої світової війни багатолітні колекції документів систематизовувалися на основі єдиного законодавства та розпоряджень. На долю збережених в архівах документів сильно впливали часті державні зміни на території комітату. Кожне нове державне утворення наголошувало на важливості збереження «старовинних паперів», але дуже повільно втілювало рішення такого роду в життя. Переглядаючи оригінальні джерела, було приємно переконатися в тому, що завжди існували безкорисливі люди, які за мізерну зарплату поступово упорядковували архіви. На цей раз ми ознайомимо читачів зі станом архівної справи в Угорчанському комітаті.

Abstract. Despite the fact that Ugocsa was one of Hungary's smallest counties, its archive has a rich past. Till the end of World War I, the classification of the century-old document heritage was done on the basis of orders and laws similar to the collections of the neighbouring counties. The fate of the documents kept in county archives, the methods of their systematization, as well as the conditions of their physical maintenance were significantly influenced by changes of regimes of the 20th century. Although every regime declared the question of sustaining the 'old documents' for the posterity as important, they did little in comparison with the demands in order to realize this sustaining. Fortunately, there were always unselfish people who undertook the difficult task of document arrangement, usually for extremely low salary. The present article provides insights into the formation and development of the Archive of Ugocsa County.

Ugocsa vármegye levéltárának története számos sajátosságot mutat, ha összehasonlítjuk a szomszédos vármegyékkel. Az iratok rendezése és megőrzése alapvetően a vármegye közigazgatási történetével kapcsolódott egybe.

Történelmünk során Ugocsa többször a szomszédos vármegyék kötelékébe tartozott, bizonyára kis területe miatt. Ebből kifolyólag az Ugocsai levéltár helyzete hatványozottan kedvezőtlen volt, amire rányomta bélyegét a közigazgatási átszervezés, vagyis a szomszédos Bereggel való egyesítése. 1566, 1786–1790, valamint 1850–1860 között ezt a két vármegyét egyesítették, ami mindannyiszor

* PhD; a történettudományok kandidátusa; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, tanszékvezető * Др. філософії, к.і.н. Зав. кафедрою історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ. * PhD, Kandidat Nauk (Sciences), Head of Department of History, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

a dokumentumok Bereg megyébe való átszállítását jelentette, ahol rendszerint nem kerültek rendezés alá. Ugocsában a többi megyéhez hasonlóan a vármegyei közgyűlések színhelyein vagy a megyei jegyzőnél őrizték az iratokat.¹

A vármegyei közigazgatás és az igazságszolgáltatás működését is gátolta, hogy nem voltak állandó székhelyek, emiatt nem tudtak állandó helyet kijelölni az iratok, akták és jegyzőkönyvek elhelyezésére. Ezek a nehézségek, melyek az írásos hagyaték folyamatos gyarapodása révén léptek fel, általában az egész országban érezhetőek voltak. Így az 1733. évi országgyűlésen elrendelték a vármegyházak megépítését az LXIII. számú törvény alapján. Az említett törvény végül a vármegyei levéltárakról is gondoskodott.²

A Mária Terézia által 1752. április 28-án kibocsátott szolgálati utasítás 5. pontja rendelkezett a megyei levéltárak rendbetartásáról. Itt mutatkozik meg legelőször a hatóságok felügyelete a régi iratanyag felett. A királynő a rendelet kiadása után gondoskodott annak végrehajtásáról. A végrehajtás lassan haladt, az eredmények pedig még később következtek be. Ezen rendelet több terhet is helyezett a főispánok vállára, ami addig szokatlan volt. A vármegyei hivatalok nem rendelkeztek ehhez megfelelő képesítéssel, sokszor a szándék sem volt meg a végrehajtáshoz. A nem megfelelően díjazott hivatalnokok leginkább hátráltatták a munkát. Két évtizednek kellett eltelnie, míg a végrehajtást számon kérték. Az 1772. június 19-én kelt helytartótanácsi rendelet (4164 sz.) kéri végül számon az említett 5. pont végrehajtását, azaz helyzetjelentés elkészítésére utasít a megyei levéltárak állapotáról.³ A fent említett országos helytartótanácsi rendeletre Ugocsa vármegye 1774. október 15-én készítette el jelentését. Ezzel egyidejűleg intézkedett, hogy a levéltár „rendbe hozassék.” A megye felhatalmazást kért, hogy a munkával megbízott egyént a házi pénztárból fizethessék. A Helytartótanács válasza a többi megyéihez hasonló volt, nem engedélyezte a házi pénztárból való kifizetést, miközben aláhúzta, hogy a levéltár karba tartása a főjegyző hivatalos kötelessége.⁴ Ugocsában a levéltári helyiség terén változás csupán 1798-ban történt, amikor megépült az új megyeháza⁵ és az iratokat, illetve a jegyzőkönyveket összegyűjtötték. A vármegyházán kifejezetten erre a célra alakítottak ki termeket. Az iratokat a jegyző vagy az alispán őrizte, ameddig nem volt állandó helyük sok irat elkallódott. Számos vármegyei dokumentum azonban a Perényi család levéltárában megmaradt.⁶

¹ A levéltári anyagok áthelyezéseiről lásd: KÁL. F.298, op.1, od.zb.12, 1 lap. 1321–1323 között közös főispánjai voltak Bereg vármegyével, továbbá megjegyzendő, hogy 1347-ben, 1349-ben és 1393-ban közös vármegyei közgyűlés volt Szatmár vármegyével.

² Nikolaus Radványi, *Die Archive in der Podkarpatska Rus. Uzhorod*, 1922. 45 o. Amikor tehát a vármegye összegyűjtötte a XVIII. század elején az írásos maradványokat, hogy egy állandó levéltárat hozzanak létre, azok már akkor nagyon hiányosak voltak. Ebben az időben ezeket az iratokat 1780-ban Csepében, aztán 1785-ben Fancsikán őrizték.

³ Illéssy János, *A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben. Századok*, 1903. 731–732. o.

⁴ Illéssy János, *A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben. Századok*, 1903. 745 o.

⁵ 1798-ban megépítették az első vármegyházát, amelyet 1898-ban átépítettek. A jelenlegi épület keleti szárnyát foglalta el a régi épület.

⁶ A vármegyháza a gr. Teleki József koronaőr főispánsága alatt épült 1798-ban.

A levéltárat az 1848/49. évi szabadságharc után átszállították Bereg megyébe. Komáromy András szerint az iratokat minden gond és kímélet nélkül szekerekre rakták és Beregszászba szállították. Az átadáskor senki számba nem vette azokat, jegyzéket nem készített róla, könnyelműen bántak vele. A legrégebbi leveleket a megyeháza folyosóján rakták le, ahol éveken keresztül a penész és a nedvesség emésztette, de szemtanúk állítása szerint a kályhafűtésre kirendelt rabok télen tüzeltek is belőle.⁷ Ez magyarázatot ad a megyei iratok hiányára, valamint a megmaradtak használhatatlanságára, ugyanis a nedvesség miatt egyszerűen szétmállottak. Hasonló kár érte a Wesselényi-összeesküvés időszakának iratait. Továbbá a vármegyei gyűléseket különböző településeken tartották, leginkább Tekeházán és Tiszaújlakon.⁸ Ugocsa megye levéltárának legrégebbi irata egy királyi meghívó a pozsonyi országgyűlésre 1577-ből. A megye összefüggő iratai csak 1700-tól kezdődnek, a jegyzőkönyvek közt a legrégebbi 1670-ből való és folyamatosan meg voltak a Monarchia éveire vonatkozóan.⁹ A levéltár sorsát alaposan ismerő Szirmay Antal, aki 1805-ben megírta Ugocsa megye történetét, a megye levéltárát vándorlevéltárnak nevezte.¹⁰

Komáromy András,¹¹ a megye kutatója már 1893-ban megjegyezte, hogy Ugocsa levéltára meghálálja a kutató fáradozásait. Az akkori állapotokat a következőképpen írja le: „Az iratok két nagy közép nagyságú, elég világos és szellős szobában vannak elhelyezve, de a mohácsi vész előtti időkből nem maradt fenn semmi emlék.”¹² A XVI. századból és a következő század első feléből is mindössze csak két jelentéktelen oklevelet sikerült felfedeznie.¹³ Továbbá megjegyzi, hogy Bethlen Gábor és Rákóczi György korszakából kevés irat maradt. A megyei iratok mutató könyvei 1685-től kezdődnek, de használatuk nehézkes, mivel a levéltári anyag többszöri átszállítása során néhányszor felülírták.

Az említett szállítások idején jellemzően sok irat elkallódott. A helyi hivatalnokok joggal sérelmezték az el- és visszaszállítás módját és egyes iratok hiányát,

⁷ Nikolaus Radványi, *Die Archive...* 47. o.

⁸ A vármegyei közgyűlést 1350-ben Gelénesen, 1350-ben Ábrahámfalván, 1672-ben Tekeházán, a következő években 1790-ig Sásváron, majd 1819-ig Nagyszőlősen tartották. A politikai változások természetszerű következménye az volt, hogy az okiratok nagy része, melyek Bereg vármegyére vonatkoztak, vagy eltűntek, vagy pedig más levéltárakba kerültek. Emiatt a levéltár létrehozásakor már az első gyűjtemény sem volt egy teljes egész, de aztán további iratok veszték el.

⁹ Lásd: Pauler Gyula, *Adatok a megyei levéltárak ismeretéhez. Századok*, 1881. 409 o.

¹⁰ Szirmai Antal életét és tevékenységét lásd: Keresztény Balázs (2001). *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Bp.–Beregszász, 156. o. Legfontosabb vonatkozó műve a *Notitia politica, historica, topographica comitatus Ugochiensis*. Pest, 1805.

¹¹ Komáromy András életét és tevékenységét lásd: 1) Keresztény Balázs (2001). *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Bp.–Beregszász, 137. o. 2) Csátáry György–Komáromy András – az országos levéltárnok. Ungvár 2008. Az általa szerkesztett Ugocsa megye monográfiája torzóban maradt. 1896-ban jelent meg az Ugocsa vármegye keletkezése című műve.

¹² Az egyik Rudolf királynak Bécsben 1577. szeptember 2-án kelt meghívója a pozsonyi országgyűlésre, a második Perényi Ferenc Abaúj vármegyei örökös főispán és felső magyarországi főkapitánynak 1628. szeptember 18-án kelt levele lopott lovak ügyében.

¹³ Komáromy András (1893). *Ugocsa vármegye levéltárából*. Századok, 27. o.

mivel az egész iratanyagot újra rendezni voltak kénytelenek. „Szekérkasban hozták Beregszászból igen nagy hiánnyal és a meglevő iratok jórészét is elázva, csonkán. Ekkor ment tönkre az irattár jelentős része.”¹⁴ A könyvek megmaradtak, de az akták és a levelek jó része elkallódott. Jó hír volt azonban, hogy levéltárban kutatásokat végzők egybehangzóan jelentették ki, hogy a Rákóczi-szabadságharc 1703–1711-es iratai teljes mértékben megmaradtak.¹⁵

1863–1898 között két kijelölt teremben volt a levéltár, amikor az új megyeházához hozzáépítették a nyugati szárnyat, ahol három terem alakítottak ki a levéltár számára. Emiatt viszont újra kellett megszerezni az állományt. A munkálatokat sajnos nem fejezték be, mert az akták levéltári jelzetei alapján lehetetlen volt megtalálni a keresett iratokat. Ezért hozzáláttak rendet teremteni, ami sok fáradozás árán nagyvonalakban sikerült.¹⁶ A sokszor nehéz fizikai munka árán létrehozott iratrend nem mindig állt arányban a fizetéssel. A fő levéltáros és a levéltáros fizetését 1896-ban Ugocsa vármegyében emelni tervezték, így a fő levéltáros fizetése 750-ről 1200-ra, az irattárnokét pedig 660-ról tervezték feljebb emelni. A különböző támogatásokkal (pl. lakbér) 1450 és 850 forint fizetést kaptak.¹⁷

Az utolsó szakszerű jelentés a megyei levéltár állapotáról 1914. május 14-én készült. A vármegyei levéltári helyzet felmérésére az Országos Levéltár a már említett Komáromy Andrást bízta meg, aki maradéktalanul eleget is tett a feladatnak. Elmondása szerint Ugocsa vármegye levéltára két egymásba nyíló és egy külön álló földszinti szobában volt elhelyezve. Itt irattári anyagot és nagy halmaz újságot, mindenféle nyomtatványt és ócska papirost tároltak. A levéltárnok belülről fűthető vaskályhás dolgozószobáját, melyben a közigazgatásra nézve fontos iratok voltak – egyszerű fa ajtó választotta el a szomszéd helyiségtől. A másik teremben az 1670. évben kezdődő közgyűlési jegyzőkönyvek és mutatók, a német világból fennmaradt nyomtatott törvényeket és kormányrendeleteket tároltak. Egy nagyméretű üveges szekrényben a vértanú br. Perényi Zsigmond szobrára helyezett koszorúk feliratos szalagjait őrizték. A következő belső szobában borzalmas rendetlenség uralkodott. A korabeli állapotokra jellemző, hogy az iratmutatók középkori dokumentumokra is utalnak, bár Komáromy kijelenti, hogy a levéltárban a XVII. századnál régebbi iratok nincsenek. Külön kiemelte ő is a kuruc kori iratok gazdagságát, továbbá, hogy az iratok jobbára helytörténeti jelentőséggel bírnak. A jelentés aláhúzza, hogy számos művelődés- és gazdaságtörténeti adatra bukkanhat

¹⁴ Hogyan pusztult el az ugocsai híres levéltár? Kárpáti Híradó, 1943. május 4.

¹⁵ Ez teljesen megfelel a valóságnak, hisz a mai adataink szerint mintegy 400 db. irat található ebből a korszakból.

¹⁶ Nikolaus Radványi, *Die Archive ...* 47. o.

¹⁷ „Tisztviselő segéd kezelő és szolgaszemélyzet fizetés emelésre vonatkozó javaslat.” Ebben az iratban említődik az un. irattárnok fizetése is. A főlevéltárnok fizetési osztálya a IX. volt, míg az irattárnoké XI. Lakbértámogatás a főlevéltáros esetében 200 ft., az irattárnoknak pedig 100. F. 245, (Ugocsa vármegye alispánjának iratai) op. 1, od. zb. 729, lap 12–13.

itt a kutató.¹⁸ A továbbiakban Komáromy említi a vármegyei iratok átszállítását Beregszászba, majd a kiegyezés után annak visszaköltöztetését. A szemtanúk állítása szerint: „vasvillával hányták föl a szekerekre a sok haszontalan ringy rongy papirost”.¹⁹ A levéltár mostani helyére szintén szakszerűtlenül került. Az átrakodást illetéktelen emberek: rabok, napszámosok, hajdúk stb. végezték. A régi iratokhoz való hozzáállást jól mutatja, hogy 32 év leforgása alatt nyolc levéltárnoka volt a vármegyének.²⁰ Az anyakönyvi másodpéldányokat viszonylag rendben tartották. Komáromy meggyőződése szerint a vármegyei levéltárak rendetlenségének legfőbb oka a levéltárnok munka erejének más célra való fölhasználásában vagy a kötelező ellenőrzés elmulasztásában rejlik.²¹

Levéltári kiutazása alkalmával Komáromy nemcsak helyzetjelentést készített, hanem javaslatokat is tett az észlelt problémák megoldására. Szerinte: „a levéltár sem a tűztől, sem a betöréstől nincs kellően védve, az alispán²² felhívandó, hogy egy vasajtóról és az ablakokra szükséges vastáblákról gondoskodjék...”²³ Továbbá javasolja, hogy a levéltárnok dolgozószobájában lévő fontos iratokat egy vasajtóval zárt helyiségbe tegyék át. A selejtezést a törvényhatósági bizottsági közgyűlés határozata alapján a levéltárnoknak volt kötelessége elvégezni, természetesen külön díjazás mellett.²⁴ A vármegye főispánja²⁵ levéltárnok vejétől is elvárta a munkát. Így a levéltárnokot az iratok rendezésére utasították, és munkájának menetéről a felettes hatósághoz havonkénti jelentésre kötelezték.²⁶

Az említett költözködések után a következő csapást maga a trianoni békediktátum mérte a levéltárra. Az 1919. évi rövid ideig tartó román uralom alatt a katonák elégették és eldobálták Ugocsa történelmi múltját tartalmazó iratok

¹⁸ Tóth Róbert és Komáromy András feljegyzései a vármegyei levéltárak helyzetéről (1914–1916). *Levéltári Szemle* 1981. 1 sz. 142. o.

¹⁹ Ugyanott: 143. o.

²⁰ A közszolgálatban megöregedett emberek, akik között Komáromy megnevezte nagyapját is, akit 87 esztendősen, egyenesen a levéltárból vittek ki a temetőbe. A tudós érdeklődéssel meg nem áldott ifjakat helyezték a levéltárba, akik úgymondd „tisztességesebb állás”-ra vártak, egyszerűen szégyelltek is a sok porral, piszokkal járó foglalkozásukat. „Még annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy a kibontott iratsomókat a vármegye hajdújával össze kötöztessék és vissza helyezzék. Szerke széjjel heverték, porladoztak és penészedtek az iratok s ezt a rendszert – ha nem is éppen tiszteletre méltó, de határozottan kényelmes tradíció gyanánt – mind e mai napig kultiválják” – idézet a szóban forgó jelentésből.

²¹ Csátray György, Komáromy András ... 94. o.

²² Az alispán 1910–1918 között Szentpály Miklós volt, a levéltárnok pedig Tar Zoltán.

²³ Tóth Róbert–Komáromy András ... 143. o.

²⁴ Tar Zoltán levéltáros megfelelő képzettségű, jó munkabíró feladatokra alkalmas volt. Ideje is lett volna a feladatok elvégzésére, de Komáromy szerint az a baj, hogy köztudottan nem igen szeret dolgozni, és mint a főispán veje, bizonyos előjogokat biztosított magának.

²⁵ A főispán 1910–1917 között Becsky Emil volt. Az ugocsai közigazgatási vezetők jegyzékét és tevékenységét lásd: Cieger András, Ugocsa megye politikai vezető rétege a dualizmus korában. Bp.–Beregszász, 2000. 1–51 old.

²⁶ Tóth Róbert és Komáromy András feljegyzése az Ugocsa vármegyei levéltár vizsgálatának eredményeiről. 1914. május 14. Budapest MOL, Y-szekció 841/1931. sz. ügyirathoz csatolva. *Levéltári Szemle* 1981. 1 sz. 142. o.

jelentős részét. Ekkor tűnt el az ugocsai híres éremgyűjtemény és a Rákóczi idejéből maradt két főlkelő zászló.²⁷ A román bevonulás utáni helyzetről Radványi Miklós²⁸, az újonnan alakult Csehszlovák Köztársaság levéltári megbízottja készített jelentést, ahol említi, hogy kaotikus állapotok uralkodnak, képtelenség bármit is megtalálni. Megemlítendő, hogy a románok a monarchia széthullása után 1919-ben, április elején Nagyszőlőstre vonultak, és 1920. április végéig ott maradtak. A terület román megszállásakor, mely 13 hónapig tartott, 1919. április 24-én a katonaság behatolt a levéltárba és egy évig ott állomásozott. Az említett régi ereklyéken kívül megyei pecsétnyomókat tulajdonítottak el. Tar Zoltán levéltáros menekülése során véletlenül maga után hagyott egy ezüst cigarettatartót, és ebből a katonák arra következtettek, hogy az iratkötegek mögött értékes tárgyak vannak elrejtve. Ezért „átkutatták” a levéltárat, amely a katonák kapzsisága miatt egy feltűrt irathalmazzá vált.²⁹

A levéltári állomány leírása lehetetlennek bizonyult, mert a korábbi mutatók, átadási listák és az áttekinthetőséget elősegítő jegyzékek hiányoztak. A kusza viszonyokat az is fokozta, hogy az eddigi három termet foglaló levéltárat egy szobával szűkítették, vagyis az ott lévő iratokat a másik kettőbe hordták át. Ekkor a nagyobb teremben voltak az iratok 1680-tól 1914-ig, név szerint a vármegyei közigazgatás, a gyámhatóság, a vármegyei bíróság, a járási hatóságok, a vármegyei pénztár és könyvelés iratai. A kisebb teremben tárolták a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveit 1698–1917 közötti időből.³⁰ Radványi azt is értésünkre adja, hogy ezek az állapotok más megyékre is jellemzőek. Az egyes csoportok és gyűjtemények nagymértékű hiányai, veszteségei tekintetében megemlíti, hogy ezen állományok egy része Bereg vármegye levéltárában és a királyi törvényszék levéltárában található Beregszászban, sok okirat a legrégebbi gyűjteményekből viszont a Szirmay család levéltárában van Tiszaszirmán.³¹

Radványi Miklós levéltári felelős munkája a Csehszlovák Köztársaságban az iratszállításokra és átrendezésekre korlátozódott, ő szervezte a vármegyei iratok Ungvárra szállítását. Erőfeszítései ellenére a csehszlovák korszak idején érdemben a megyei levéltárak iratait képtelenség volt használni. Sajnos helyhiány miatt különböző ungvári hivatalokban heverték rendezetlenül. A csehszlovák állam a terület egész iratállományát központosította, aminek az oka egyértelműen az volt, hogy teljes mértékben egy tartományi levéltáros vezetővel ellenőrizték az irathasználatot.

²⁷ Lásd: Hogyan pusztult el az ugocsai híres levéltár? Kárpáti Híradó, 1943. május 4. A cikk szerint: „a csehek már praktikusabbak voltak, papírgyárakba küldték a levéltárak jórészét. Így tűntek el a népszerűírások, amelyek az ugocsai múlt néprajzi adatait tartalmazták.”

²⁸ Életét és tevékenységét lásd az I. függelékben.

²⁹ Lásd: Nikolaus Radványi, *Die Archive ...* 47–48. o.

³⁰ Az indexek, segédanyagok, a vizeket védő és a használati jogokról szóló törvénykönyv iratokkal, anyakönyvi kivonatokkal, törvénygyűjteményekkel és a könyvgyűjtemény megmaradt köteteivel őrizték.

³¹ Az áldatlan állapotok ellenére a megyei levéltárat kifosztották, amit 1922. február 25-én jelentettek a helytartónak, emiatt a magyar hatóság diplomáciai úton tárgyalást kezdeményezett a cseh állammal.

Az Ungváron koncentrált nagyszámú iratanyag elhelyezése céljából tervbe vették egy központi levéltár felépítését, ami nem valósult meg. A megyei, főképpen állami hivatalok levéltárainak Ungvárra szállítása csak 1928-ban fejeződött be. A rendezés terén részeredményeket értek el, amit Radványi egy német nyelvű kötetben³² jelentetett meg, ahol jellemezte a levéltár gyűjteményeit és jelezte a fennálló zavaros állapotokat. A közigazgatási reform (1928) befejeztével létrehozták Kárpátalja Tartományi Levéltárát, de a dokumentális örökség továbbra is megfelelő épület nélkül maradt.³³ Ilyen állapotban érte az ugocsai iratanyagot a második világháború. A csehszlovák hatóságok Ungvárról Husztra próbálták átszállítani a központosított levéltárat. A politikai-közigazgatási körülmények folytán foganatosított átszállítások teljesen összekuszálták még a Radványi által létrehozott iratrendet is. Megfelelő felügyelet nélkül több irat elkallódott vagy megsemmisült. 1939 után Kárpátalja visszatér a Magyar Királyság fennhatósága alá, ami azt jelentette, hogy az iratokat visszaszállították a megyei levéltárakba az eredeti rendnek megfelelően. A háborús körülmények ezt a munkát sem tették lehetővé teljes egészében elvégezni.

1942-ben a sokat szenvedett levéltár levéltárosául Bekény Istvánt³⁴ nevezték ki, de rövidesen frontszolgálatra osztották be, és csak hat hónapi szolgálat után térhetett haza. Így nem érhetett el számottevő eredményt az iratrendezésben, mivel a háborús körülmények ezt nem engedték meg. Ő tájékoztatta a közvéleményt a levéltári állapotokról, beszámolt arról, hogy a nagy veszteségek ellenére gyarapodott is a levéltár, ugyanis Hokky Károly³⁵ ugocsai képviselő a levéltárnak adományozta a cseh uralom alatt összegyűjtött valamennyi magyar nyelvű sajtótermékét, hogy a közel húsz év történéseit megőrizték az utódok számára.³⁶

A szovjet csapatok kárpátaljai bevonulása után a csehszlovák mintának megfelelően központosítják a Magyar Királyság területén addig őrzött levéltárakat. 1945-ben létrehozták a Kárpátaljai Állami Levéltárat, amely a mai napig magába foglalja többek között az Ugocsa vármegyei levéltárat is.

³² Az általunk is használt könyv címe: *Die Archive in der Podkarpatska Rus*. Ungvár, 1922.

³³ Lásd: Miszjuk Mihajlo–Kutassy Ilona (2014). *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918–1919-ig és 1938–1944/1945 között*. Bp. 10. o.

³⁴ Életrajzát lásd a Függelékben.

³⁵ Hokky Károly (1883–1971) Budapesten és Kolozsváron, bölcsészeti karon végett, majd tanári oklevelet szerzett. Tanári pályáját Budapesten kezdte, majd Kassára helyezték. Az első világháborúban megsebesült, majd szolgálaton kívüli viszonyba helyezték, és különböző megszállt területeken teljesített szolgálatot. A háború befejezte után visszatért Kassára, de miután a csehszlovák légio megszállta a várost, 1919-ben a többi magyar tanárral együtt elbocsátották munkahelyéről. 1921-ben Nagyszőlősen a Kárpátaljai Keresztényszocialista Pártnak lett főtitkára, majd 1928-ban megválasztották tartománygyűlési képviselőnek, egy év múlva pedig a prágai nemzetgyűlés képviselője lett. 1935 és 1939 között szenátor volt a csehszlovák parlamentben, de az első bécsi döntés után megfosztották mandátumától. Ekkor visszatért Kárpátaljára, majd miután a magyar hadsereg megszállta a területet, az újonnan létrehozott Magyar Nemzeti Tanács elnöke, valamint az Egyesült Magyar Párt színeiben meghívott képviselő lett a magyar országgyűlésen. 1944-ben a szovjet csapatok elől emigrált, az USA-ban telepedett le, ott is halt meg.

³⁶ Hogyan pusztult el az ugocsai híres levéltár? Kárpáti Híradó, 1943. május 4.

FÜGGELÉK I.**Ugocsa vármegye levéltárosai**

1834 ZOHON DÁNIEL levéltárnoksegéd. A megye engedélyével a levéltári iratok rendezésére egy segéd levéltárost alkalmaztak (szept. 19-től) Zohon Dániel személyében. Megjegyezték, hogy a választott apja is levéltáros volt. Munkáját nagy lelkesedéssel végezte.³⁷

1835 CSEPEY ZOLTÁN PÁL

1847 GULÁTSY SÁNDOR

1863 ERZSÉBETVÁROSI TÖRÖK IMRE

1863–1866 BÖRKEY IMRE

1873–1880 NOZÁK SÁNDOR

1884 FÜLÖP MÁRTON

1887–1891 SZIRMAI KALÓS PÁL (1826–1891). Született 1826. január 8-án Szirmában. Gimnáziumi tanulmányait Szatmáron és Sárospatakon, majd jogi végzettséget Máramaroszigeten szerzett. 1940-es évek országgyűlésein Ugocsa megyei követek mellett vett részt. Ügyvédi vizsgáját 1846-ban tette le. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharcban nemzetőrként vett részt. 1861–1887 között főszolgabírói állást töltött be. Ekkor br. Perényi Zsigmond főispán javaslatára levéltári tisztségbe helyezték. Itt nyugdíjas kora ellenére iratmentő tevékenységet végzett. Elhunyt 1891. szeptember 17-én.³⁸

1891–1901 BUTTYKAY SÁNDOR

1902 nincs levéltáros

1903–1909 DAPSAY ALADÁR

1909 nincs levéltáros

1911–1941 TAR ZOLTÁN (életévei 1877–1941)

Született Ugocsa megyében, Nagyszőlősen 1877. október 7-én. Református. A császári és királyi 32. vadászászlóaljnál Besztercebányán 1905. október 1-től 1906. október 31-ig szolgált mint önkéntes. A világháborúban 1914. augusztus 5-től 1917. június 30-ig mint népfelkelő hadnagy szolgált, a fronton megsebesült. A gimnáziumot 1895. június 28-án végezte el Debrecenben, ugyancsak itt tette le az államtudományi államvizsgát 1904. március 5-én. Levéltárnoki kezelői vizsgát Budapesten teszi le 1910-ben. 1909. november 23-án mint Ugocsa vármegye főlevéltárnoka teszi le hivatali esküjét. A vármegye levéltárosaként mind az oláh, mind a cseh megszállás alatt a hivatalában maradt, miközben folytatta a levéltár kezelését és őrzését. Trianon után hivatali munkába állították. 1921. október 14-én mint a főszolgabírói hivatal fogalmazóját a nagyszőlősi megyei hivatalhoz osztották be.

1933. április 1-ig teljesítette kötelességét Nagyszőlősen. 1933. április 1-től a cseh kormányzat Ungvárra helyeztette át, és mint tartományi levéltárnok Ung,

³⁷ F.674, (Ugocsa vármegye főispáni iratai) op.12, od.zb.520, lap 7.

³⁸ Szirmai Kallós Pál. Bereg, 1891. szeptember 27. 39. sz.

Bereg és Ugocsa vármegyék levéltárait kezelte. Ilyen minőségben teljesített szolgálatot az 1939. évi felszabadulás után is. Ekkor Ung megye főispánja Ung megye fő levéltárosává nevezte ki, a hivatali esküt 1939. április 27-én tette le. Magyarul, németül, oroszul, latinul és angolul tudott. Kiemelkedő szerepet játszott Tar Zoltán a vármegyei iratok visszarendezésében 1939–1941 között. Különböző magyar egyletek és körök örökös dísztagjukká vagy díszelnökké választották meg. 1941. január 11-én hunyt el Ungváron.³⁹ Az 1939. évi állapotok szerint már 29 évet töltött levéltárnoki-főlevéltárnoki állásban.⁴⁰ Barátja, dr. Szénássy Barna tanár szerint az életére kiállított jeles osztályzatban: „Benne egy derék magyar megalkuvást nem ismerő magyarsága, benne egy nagy tudású ember fáradhatatlan termékeny munkássága, benne egy vonzó személy kedves egyénisége, benne Ungvár társadalmának szeretete és benne a mi kisebb, meghittebb családunk, a Gyöngyösi Társaság tagjainak fájdalmas visszaemlékezése.”⁴¹ Munkái: Élete alkonyán Ungvár és Ung vármegye (Ungvár és Ung vármegye községei) szociográfiának a kiadásán dolgozott, amelyben főmunkatársként vett részt mint Ung vármegye főlevéltárnoka.⁴² Hosszú levéltári munkásságának méltó befejezéseként említhetjük a Gyöngyösi Irodalmi Társaságban kifejtett tevékenységét. Szépirodalommal is foglalkozott, novellákat írt.

1942–1944 BEKÉNY ISTVÁN (életévei: 1916–1997)

Született Szinyérváralján, tanulmányait francia–román szakon végezte Kolozsváron. Az 1940-es évek elején Nagyváradon tanított a Szent László Gimnáziumban. 1942-ben elnyerte Ugocsa vármegye főlevéltárosi állását. Később frontszolgálatra hívták be az orosz frontra. Hazatérése után a Belügyminisztériumban dolgozott. 1949-ben tért vissza a levéltárba, előbb a Pest Megyei Levéltárban, majd az Országos Levéltárban helyezkedett el. 1952–1953-ban a Fővárosi Levéltár helyettes vezetője volt. 1953-ban a Levéltárosok Országos Központjában a tudományos osztály vezetője. 1954-től visszatért az Országos Levéltárba, ahol nyugdíjba vonulásáig, 1980. december 31-ig volt osztályvezető. Munkássága során gazdag külföldi tapasztalatot szerzett, szervező levéltáros volt a levéltár polgári kori osztályán. Román nyelvű szépirodalmat fordított magyarra.⁴³

³⁹ 1939. május 1-től 336 pengő fizetést és felesége, született Becsky Klára után 12 pengő pótlékot kap, továbbá 782 pengő lakáspénzt folyósítottak számára. Felesége, szül. Becsky Klára Nagyszőlősen született 1878-ban, gyermekei Mária Magdolna, szül. 1904, Johanna Rozo, szül. 1910.

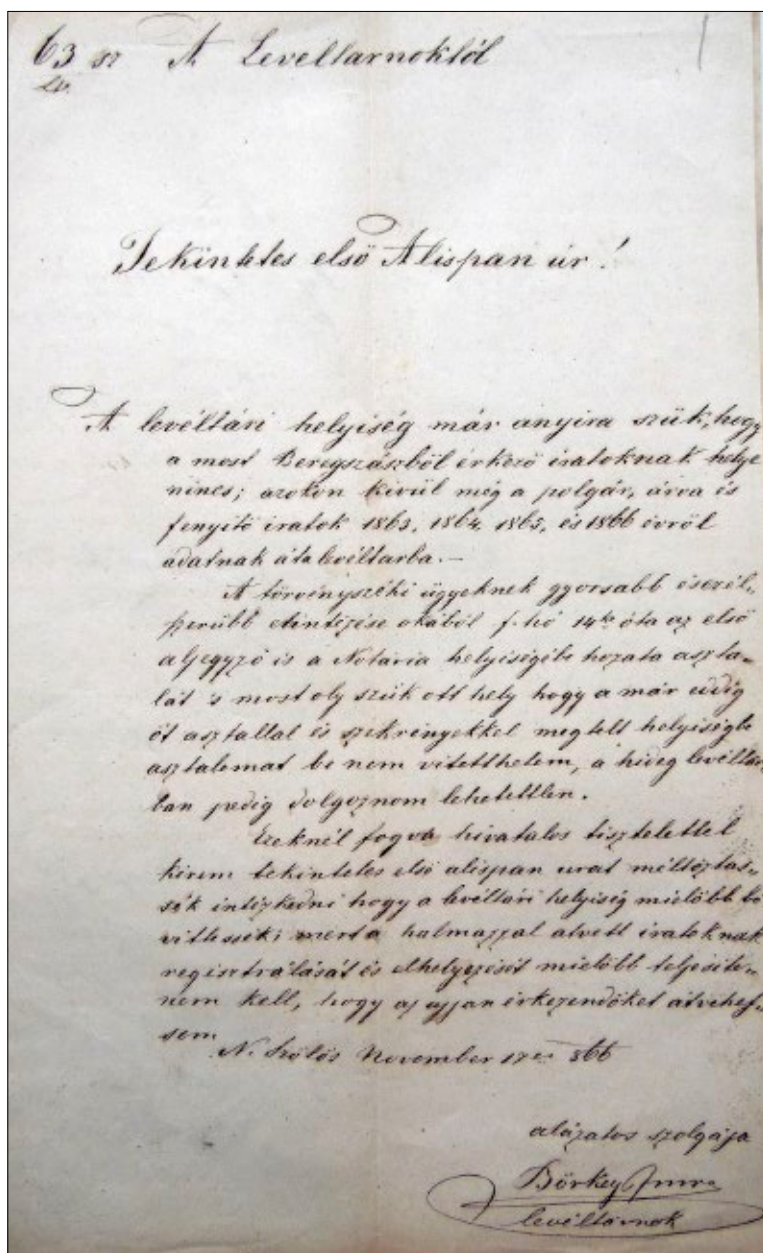
⁴⁰ KÁL, F.45, op.3, od.zb. 48, 1–49 lap.; F.45, op.5, od.zb.36, lap 1–36. (1939)

⁴¹ Gyászjelentés: Ung vármegye közönsége és tisztikara mélységes megdöbbenéssel tudatja, hogy a törvényhatóság legszertetreméltóbb tisztviselője, a vármegye pótolhatatlan ősi levéltárának az elnyomás éveiben hű megőrzője, a legjobb tisztviselőtárs, GÖDÉNYHÁZI TAR ZOLTÁN, UNG VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁROSA, TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS KISGYŰLÉSÉNEK TAGJA, TART. FŐHADNAGY STB életének 64. évében, 1941. évi január hó 11-én nemes magyar lelkét visszaadta teremtőjének. Temetése január 14-én, kedden d.u. 3 órakor lesz Ungváron, a kálvárián lévő temetőben a református egyház szertartása szerint. Igaz magyar volt, az ősi vármegyének hű rajongója, emléket örökre megőrizzük! Forrás: Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve V. kötet 1918–1942. 88–90. o.

⁴² A könyv Csikvári Antal szerkesztésében jelent meg 1940-ben Ungváron. 237. o.

⁴³ Szinai Miklós–Szűcs László: Bekény István (1916–1997) Nekrológ. Levéltári Szemle, 1997. 4. szám, 66–67. o.

FÜGGELÉK II.

1866. november 17. Nagyszőlős. Börkey Imre levéltárnok levele Ugocsa megye alispánjához a levéltár bővítéséről

Forrás: F.674, op.5, od.zb.569, lap 1.

Kreatív szerepértelmezés a pedagógusjelöltek metaforáiban

Rezümé. Tanulmányunk egy kvalitatív vizsgálat eredményeit mutatja be, melyben metaforavizsgálat segítségével feltárjuk tanító és óvodapedagógus hallgatók (n=50) nézeteit és attitűdjét a tanító, illetve óvodapedagógus szerepértelmezés kapcsán. Eredményeinkből kiderül, hogy a hagyományos pedagógusszerepek nem tűnnek el („kertész”, „fény”, „tyúkanyó”, „szivárvány”), de formálódnak, megújulnak a XXI. századi igényeknek megfelelően („google”, „Rubik-kocka”, „cukor”).

Резюме. У статті представлено результати одного квалітативного дослідження, в якому з допомогою аналізу метафори розкрито погляди і ставлення студентів спеціальностей «початкове навчання» та «дошкільна освіта» (50 респондентів) стосовно тлумачення ролі вчителя і вихователя в дошкільних навчальних закладах. Результати засвідчили, що традиційні тлумачення ролі педагогів не зникли («садівник», «світло», «квочка», «веселка»), але відповідно до реалій XXI століття сформувалися й нові («гугл», «кубик Рубіка», «цукор»).

Abstract. Our study presents the results of a qualitative study in which metaphorical investigation reveals the views and attitudes of teachers and nursery school teachers (n = 50) in relation to low primary school teacher's and nursery school teacher's role interpretations. Our results show that the traditional role of teachers does not disappear ("gardener", "light", "hen", "rainbow"), but they are shaped and renewed according to the needs of the 21st century ("google", "Rubik's cube", "sugar").

Bevezetés, problémafelvetés

A kor globalizációs kihívásai, a munkaerőpiac igényei, valamint az információáramlás egyre erősödő jelensége a tömegkommunikáció által a magyarországi köznevelési intézményeket is arra ösztönzi, hogy a felnővekvő generáció számára a lehető leghatékonyabb oktatást tudják nyújtani. Azonban a mennyiségi tudásra épülő hagyományos tömegoktatás és az új pedagógiai kultúra, az ún. személyre szabott oktatási rendszer különbsége még mindig észrevehető (Jakab 2007). A különböző nevelési szinterek alapvető kötelessége a felnővekvő generáció tudatos nevelése, mivel a társadalmi struktúra változása, a családtípusok variabilitása és a média szocializációs szerepének domináns jelensége jóval erőteljesebb, mint néhány évtizeddel ezelőtt. A magyarországi iskolarendszer próbál megfelelni

* PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Gyermeknevelési Tanszék. * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут виховання та культури, кафедра дитячого виховання. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Education and Cultural Sciences, Department of Child Education, Senior Lecturer, *bernhardt.renata@uni-eszterhazy.hu*

** PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Gyermeknevelési Tanszék. * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут виховання та культури, кафедра дитячого виховання. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Education and Cultural Sciences, Department of Child Education, teaching assistant, *kriegelzs@gmail.com*

a nemzetközi trendnek, s az Európai Unió által is elvárt alapkészségek, kompetenciák kulcsfontosságú területeire koncentrálni. Mindehhez olyan empátikus, nyitott, feltétel nélkül elfogadó pedagógusokra van szükség, akik képesek reálisan és adekvátan értékelni a tanulók javaslatait, s nem kívülről, hanem „belülről” látják a diákok igényeit, képességeit. Nahalka (2002) véleményével egyetértve kiemel-nénk, hogy hagyományostól eltérő pedagógusszerepeknek prioritást kell kapniuk, többek között azért is, mivel folyamatos újratervezésre készíti a pedagógust az a kontextus és szituáció, melyben a tanuló viselkedése, tudása, értékrendje és érzel-mi világa dominál a tanulási-tanítási folyamatban.

Hazánkban és külföldön is számos szempontból vizsgálják a pedagógus sze-repeit, a társadalomban elfoglalt helyét, presztízsét, de bőséges szakirodalom áll rendelkezésünkre a kompetenciákkal, a pedagógus lélektannal kapcsolatban is (bővebben Ungárné 1978). A pedagóguskutatással foglalkozó tudományterület önálló elnevezéssel is rendelkezik, a „pedeulológia” mára már altudományként is aposztrofálható.

A kompetenciafogalom jellemzően kiterjed a szakmai, személyes és szociális kompetenciákra, és az oktatásügyben is egyfajta kvalifikáció – kompetencia perspektívaváltás történt.

A kvalifikáció egy olyan – sok esetben a személytől függetlenül – meglé-vő tudás, amely az intézmények által mérhető és ellenőrizhető. A kompetencia köré sokkal szubjektívebb dolgok is csoportosulnak. Egyéni képességeket jelent, amely közösség által alakul és munkatapasztalat útján szerezhető meg. Ilyen az egyén gondolkodási, cselekvési és önszervező készsége.

„A kompetencia dinamikus jelenség: az oktatás, a képzés során megszerzett tudás, a szakmai és személyes tapasztalatok együttesét jelenti, ezáltal meghatáro-zott funkció teljesítésére való alkalmasságot értenek alatta” (Kraiciné 2006: 31.) Hétköznapi értelemben gyakorta jelent illetékességet, szakértelmet vagy felké-szültséget.

A pedagógus kulcsszereplő a pedagógiai folyamatban, ugyanakkor „a peda-gógussal szembeni elvárások a kor igényei szerint változnak.” (Fehér 2003: 39.). Nemzetközi felmérés során az általános jellemzők alapján a jó pedagógus meg-értő, együttműködő, demokratikus, kedves, jó, türelmes, igazságos, segítőkész és humorérzékkel rendelkező (Falus 2003). Hazánkban az alábbi tulajdonságok élveznek prioritást Falus (2003) szerint: szakmai és általános műveltség, gyer-mekszeretet, lelkiismeretesség, hivatástudat, igényesség, példamutató magatartás, pedagógiai érzék, derű és a szuggesztivitás.

A tanulmány szempontjából külön is kiemelendő a kompetens pedagógus pedagógiai tudása, mely az elméleti és gyakorlati tudásból, valamint a nézetek-ből tevődik össze. Az elméleti tudás magába foglalja a deklaratív és procedurális tudást. A deklaratív tudás a „valami”-nek a tudását jelenti, a procedurális pedig a „hogyan”-nak a tudását. Tehát ezen két tudás összekapcsolódása is nagyban hoz-zájárul a pedagógus hatékonyságához. A gyakorlati tudás kialakításában nagy sze-repe van a cselekvésnek és a tapasztalatoknak, ezért ez a szituációkban megjelenő

tudásra irányul (Falus 2003). A nézet a pedagógiai tudás harmadik összetevője: azon feltételezések, feltevések a világról, amelyeket mi magunk igaznak vélünk, amelyek befolyásolják ítéleteinket, döntéseinket és amelyeket felhasználunk mások megítélésükre is (Richardson 1997).

Szintén fontos megemlíteni pedagógus reflektivitása iránt felmerülő igényt. A tanári reflexió Schön 1983-as műve óta a pedagóguskutatások egyik fő irányává nőtte ki magát. Schön leginkább újat hozó gondolatát úgy foglalthatnánk össze – a pedagógia színterére lebontva –, hogy a pedagógusok nem pusztán a tudományos világban, képzésben megszerzett elméleti ismeretek alkalmazói, hanem tapasztalati és elméleti tudásukat összeadva értelmezik a felvetődő problémákat és ezek lehetséges megoldási módjait. A gyakorló szakember nem pusztán alkalmazza az elméleti tudást, hanem tapasztalatai által új megoldási módokat alkot, vagyis nemcsak elméleti, de tapasztalati tudása által reflektál a gyakorlati problémákra. Az önreflexió által az oktató-nevelő tevékenység folyamatos önellenőrzése és fejlesztése is biztosítottá válik, így a reflektív pedagógus minden ilyen módon megoldott problémával bővíti későbbi eszköztárát, gyarapítja saját megoldási módjait.

A pedagógusszerepek szükséges változásai nyomán akaratlanul is (szerep) konfliktusok születhetnek (Ferenczi 1998). A korábbi szerepekhez tartozó megoldási módok már igen sok esetben nem célravezetők, az állandóan változó elvárások belső feszültséget okozhatnak a pedagógusban, amely úgy oldható fel, ha a pedagógus képes kezelni az új szituációkat, ehhez pedig arra van szükség, hogy szembenézzen önmagával, saját potenciáljaival és ezekkel együtt korlátaival is.

Tehát alapvető cél a pedagógusképzésben a hallgatók önismeretének fejlesztése. Gombocz János szerint (2003) fontos, hogy a pedagógusjelöltek és a gyakorló pedagógusok vegyék észre, hogyan használhatják saját személyiségüket pedagógiai eszközként, valamint legyen céljuk saját pedagógusszemélyiségük, viselkedésük és tetteik tudatos alakítása (Tókos 2005).

A reflektív pedagógus eszközrendszerének fontos eleme a folyamatos önmonitorozás és önértékelés, a személyiségközpontú gondolkodás (amely kiterjed a tanulók személyiségére is), az önfejlesztési technikák készségszintű ismerete, valamint olyan módszeregyüttesek megléte, amelyek által a problémák hatékonyan felismerhetők, elemezhetők és megoldhatók.

Ezen elemek együttes megléte nemcsak a pedagógus hitelességéről ad számot, de a diákoknak is mintaként szolgál, megoldási lehetőségeket, modelleket nyújt (Poór 2003).

Metaforakutatások jelentősége

Az önreflektív gyakorlat során a pedagógusok a tapasztalatokat tudatosan analizálják. Egy szituáció megértéséhez gyakran olyan, már korábban meglévő sémákat alkalmaznak, amelyek az adott szituációra megfeleltethetők, alkalmazhatók. Ezeknek a sémáknak a megfogalmazása az esetek nagy részében egy metaforikus, „olyan, mint...” vagy „nem olyan, mint...” típusú folyamatban zajlik.

A metaforák által a pedagógus újraértelmezi meglévő tapasztalatait az adott szituáció lehető legjobb megoldásának érdekében (Szivák 2014). A metaforavizsgálat mint módszer alkalmazása így többszörösen indokolt jelen kutatásunkban, hiszen általa nemcsak elméletként jelenik meg a reflexió, hanem kipróbált reflektív gyakorlat formájában is.

A metaforavizsgálat a neveléstudomány egyre gyakrabban használt kvalitatív kutatási módszere, amely elsősorban a pedagógiai fogalmak és jelenségek feltárását szolgálhatja. Lakoff és Johnson (1980) szerint a gondolati struktúra megjelenítésére alkalmas a metafora, mint nyelvi jelenség. Egyéb források (Kövecses 1998; Feldman–Narayanan 2004) alapján körvonalazódik, hogy a metafora két eltérő fogalom közti hasonlóság feltárására képes, mely szükséges a világban való gondolkodásunk során. Kutatási módszerként egyedi a metaforavizsgálat abból a szempontból is, hogy „a metaforizálás a mély rétegekbe történő leszállást, majd az ott tapasztaltakkal a felső szintre való visszatérést jelenti” (Vámos: 2001:87).

A neveléstudományi kutatásokban elsősorban az iskola, a tanár, a tanuló, a tanulás és tanítás fogalmi koncepcióit tárják fel, annak érdekében, hogy a köznevelés szereplőinek attitűdjét és a tanulási folyamat iránti elköteleződést komplex formában értelmezhesék (Oxford et al 1980; Saban 2007; Vámos 2003).

Az általunk végzett metaforavizsgálat lehetővé teszi a hallgatók szubjektív élményeinek, elfedett attitűdjeinek mélyebb megismerését. A jelentésátvitel segítségével nemcsak a tanító és óvodapedagógus általános szerepéhez való viszonyulásuk válik feltárhatóvá, hanem az is, hogy ők milyen tanítói, óvodapedagógusi szerepben látják magukat a jövőben. Ezenkívül olyan interpretációkat is megismerhetünk, amelyek egyértelműen saját iskolai, óvodai élményeik leképeződései (Szivák 2002).

A hallgatók önmagukról, mint pedagógusról alkotott képe háromféleképpen értelmezhető. Először is van egy ideális, mintaszerű énképük, amely elérhetetlen. Másodszor egy aktuálisan fennálló állapot, amely a realitást jelenti; harmadszor pedig egy elvárt állapot, amelynek elérésére törekcszenek (Lauriala–Kukkonen 2005). A társadalmi elvárások, az általános vélekedés a tanító és óvodapedagógus szerepéről nagyban meghatározzák saját pedagógusi énképüket is. Ezen különböző énképek konfliktusba kerülhetnek egymással, hiszen saját elvárásaik nem feltétlenül egyeznek meg a társadalom által sugallt nézetekkel (Flores–Day 2006). Saját személyiségük értelmezése egybefonódik pedagógiai személyiségükkel, a különválasztás nem, vagy csak nagyon nehezen valósulhat meg, így mikor arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan látják a pedagógusjelöltek a tanítót, illetve az óvodapedagógust, arra is választ kapunk, hogyan látják önmagukat, mint tanítót és óvodapedagógust.

Empirikus kutatás célja

Vizsgálatunk komplexitásából adódóan célunk, hogy feltárjuk a hallgatók tanító, illetve óvodapedagógus szerepére vonatkozó nézeteit, melynek segítségével

betekintést nyerhetünk személyes értékorientációjukba, valamint megismerhetjük az önmagukról alkotott képüket, önreflexiójukat.

Kutatási hipotézisek

Feltételezésünk szerint (1) az óvodapedagógus és tanító szakos hallgatók koncepciói eltérést mutatnak a pedagógus tervező, szervező és irányító szerepe tekintetében.

Alhipotézis: a tudás- és ismeretközvetítés motívuma hangsúlyosabban jelenik meg a tanítói mintán, míg az óvodapedagógusok esetében a lélekvezető és értékközvetítő szerep dominál.

(2) Az óvodapedagógus szerepeire vonatkozó fogalmak és konceptuális tartományok szűkebbek, kevésbé heterogének a tanítói szerephez képest.

Kutatási minta és módszer

Kutatási alanyaink az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus tanító és óvodapedagógus szakos hallgatói (n=50), akiket szisztematikus mintavételi eljárás segítségével választottunk ki.

Kutatási módszerként kvalitatív módon, az irányított metaforavizsgálat segítségével végeztük az adatfelvételt („A tanító olyan, mint..., mert...”; „Az óvodapedagógus olyan, mint..., mert...”). A mondatkiegészítések papíralapon kerültek kidolgozásra, az adatokat a Microsoft Excel program segítségével összesítettük, analizáltuk.

Az adatfeldolgozás folyamata során a metaforák és magyarázataik alapján csoportosítottuk a fogalmakat, majd konceptuális tartományokat és altartományokat hoztunk létre.

Kutatási eredmények

Tanító

A tanítófogalom metaforáit 4 fő konceptuális tartományba rendeztük, amelyek a következők: I. Gondozó, nevelő védelmező (10) II. Vezető, irányító, felfedeztető (11) III. Fejlesztő, alakító, formáló (3) IV. Éltető elixír (1).

A *Gondozó, nevelő, védelmező* kategóriát további három konceptuális alkategóriára bontottuk. Az első a gondozó szerepben nyilvánul meg, amelynek jellemző hasonlatai a tyúkanyó, a szülő, illetve az anya forrásfogalmak. Ez az egyik legbővebb kategória, tehát a tanítójelöltek nagyobb számban tudtak ezzel a szereppel azonosulni (n=5). Megjelenik a szeretet, a védelmezés, a nevelés fogalma, de igen nagy szerepet kap az óvó-védő funkció is, leginkább a tyúkanyó, illetve madármetaforával összekapcsolódva. Többször említésre kerül a tanító példakép jellege, valamint vezetői szerepe, továbbá a gyerekekkel töltött idő és a velük kialakított jó kapcsolat is.

A második konceptuális alkategória a támasz nevet kapta (pl. korlát, hatalmas fa). Az ebbe a csoportba tartozó metaforák a tanító lelki támaszként való funkcionálását helyezik előtérbe, egy olyan biztos pontként írják le a pedagógust, akire a tanulók mindig számíthatnak. A harmadik alkategóriába (effektív nevelő) azok a fogalmak kerültek, amelyek a tanító nevelő, gondoskodó munkájának eredményére koncentrálnak. Ebben a kategóriában leginkább a kertész hasonlat jelent meg, amelynél az eredményt a szép, édes gyümölcsök szimbolizálják, de megjelenik az idő is mint fontos tényező, amely az érési folyamat támogatója. A kertészmetafora nemcsak a pedagógusszerepnél jellemző képalkotás, hiszen a „munka gyümölcse” kifejezés már a nyelvünkben rögzült metafora.

A második nagyobb és tágabb kategória metaforái a pedagógus *Vezető, irányító és felfedeztető* szerepeire helyezik a hangsúlyt. A csoporton belül az egyik legbővebb alkategóriát a fényforrás fogalma köré épülő hasonlatok alkotják (n=5), amelyek szerint a tanító „fényt gyűjt a sötétségben” és „megvilágosítja az elmét”. A fény tehát a tudás átadásának jelenségével azonosul, vagyis az értelem hasonlataként van jelen.

A tanító mint információforrás, sokrétű tudás birtokosa szintén nagyobb elemszámmal jelenik meg. Ezek szerint a tanító „mindig tudja a választ”, egyszerre több szerepben képes helytállni, úgy adja át az ismereteket, ahogyan arra a gyermekeknek szükségük van, és az átadott tudás által kitarul a tanulók előtt a világ. A polihisztor, lexikon metaforáját még nem váltja fel, de már kiegészíti a google-metafora. Az ilyen típusú tanító egy pillanat alatt minden kérdésünkre tudja a választ, vagy képes megtalálni azt, amely már egyértelműen a XXI. századi a tanítószerpet vetíti elő. A kategória legérdekesebb metaforája: „A tanító olyan, mint Hermione varázstáskája, mert feneketlen mély és mindenféle van benne, és mindig azt lehet belőle előszedni, amire éppen szükség van.” Ez a meglátás éppen a tanító módszertani sokszínűségére helyezi a hangsúlyt, valamint arra a tapasztalati tudásra, amely által valóban minden váratlan helyzetben képes megállni a helyét, és pedagógiai eszköztárából a helyes módszert kiválasztani.

A harmadik nagy konceptuális alkategória metaforái a pedagógus *Fejlesztő, alakító, formáló* erejére utalnak. A tanító célfogalom esetében a formáló, átváltoztató alkategória azért fontos, mert a metaforában megjelenik az a felfogás, hogy a tanítási folyamat során nemcsak a diák, hanem maga a tanító is formálódik, azaz a tanítás által bekövetkező változás egy kölcsönösen végbemenő, odavissza jelenség. Nagyon fontos, hogy az állandó megújulás fogalma is megjelenik az alkategóriában, amely elengedhetetlen feltétele az ideális tanítónak.

A varázserővel rendelkező lények megjelenése a kreativitás fontosságán kívül arra a plusz személyiségjegyre, a pedagógiai érzekre is utalhat, amely nélkül nem válhat senkiből igazán jó pedagógus. Ezenkívül a tanítónak olyan hatalma van a tanítványai felett, amivel irányítani képes őket, ebben az esetben ez a hatalom jelenhet meg varázserőként. Érdekesség, hogy a metaforák egyértelműen

tükrözik a Harry Potter-könyvek hatását, amely ennek a korosztálynak az egyik fő olvasmányélménye (varázsló, boszorkány, Hermione varázstáskája).

Az utolsó nagy konceptuális alkategória már kisebb fogalomkört foglal magába. A pedagógus *Éltető elixírként* való elképzelése csupán egy metaforát tartalmaz. A tanító létszükségletként való megjelenése egy igen pozitív pedagógus-szerep meglétét feltételezi: „A tanító olyan, mint a víz, mely nélkül az életünk megsemmisülne.”

Óvodapedagógus

Az óvodapedagógus célfogalom esetén szintén négy konceptuális kategóriát hoztunk létre: I. Anya, pótanya, tyúkanyó (n=7) II. Sokoldalú, vidám segítőtárs (n=10) III. Fejlesztő (6) IV. Biztos pont (2).

Az *Anya, pótanya, tyúkanyó* (n=7) fő kategória esetében szembevetendő, hogy csak a női szerepek jelennek meg. Az óvodapedagógus apával való azonosítása egy esetben sem fordult elő. Ez összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy a nők túlsúlyban vannak az óvodapedagógusi pályán, ezáltal a női minták élveznek prioritást a szakmában. Az I. fő tartományt további két konceptuális alkategóriára bontottuk: a gondoskodó-védelmező funkcióra utaló és a fejlesztésre fókuszáló metaforákra. A fejlesztés azonban sosem jelenik meg önmagában, hanem minden esetben az óvó-védő feladatokkal összefüggésben: „... *pótanya, mert sokoldalúan fejleszti és szereti a gyereket*”, „... *egy második édesanya, mert fejlesztő munkája mellett elvégzi az óvó-védő feladatokat is.*” Kiemelendő, hogy megjelenik az egyéni bánásmód fontossága a kategórián belül: „... *egy szerető anyuka, mert minden gyermekére kellő időt fordít, és egyéni bánásmódot biztosít amellet, hogy szereti őket.*”

A második fő konceptuális tartomány a *Sokoldalú, vidám segítőtárs* (n=10) nevet kapta, amelyhez három konceptuális alkategóriát rendeltünk. Ez a tartomány bizonyult a legdominánsabbnak a hallgatói metaforák kapcsán mind elemszámát, mind a metaforák képszerűségét tekintve. A varázserővel bíró segítőtárs (n=5) alkategóriába csak olyan metaforák kerültek, amelyek valamilyen varázslatos lényt idéznek fel (tündér, varázsló, szuperhős). A varázserővel rendelkező lények megjelenése nem meglepő, hiszen az óvoda fogalma összefonódik a mesével, a játékkal, ám a varázserőt értelmezhetjük a pedagógia érzék megféleltetéseként is („... *egy szuperhős, mert mégis ki tudna vigyázni 20-30 gyerekre úgy, hogy közben oktatja, neveli, gondozza őket?!*”). Az óvodapedagógus érzelmekre ható, szórakoztató funkciójára utaló metaforái (n=3) igen kreatívak és magas érzelmi töltést hordoznak: „... *cukor, mert megédesíti a gyermekek életét és szeretik őt*”, „... *egy jó bohóc, mert mindig vidám és szórakoztató.*” A tartomány harmadik konceptuális alkategóriája a pedagógus személyiségére koncentrál, az óvodapedagógust sokoldalú, vidám személyiségként írja le plasztikus képek segítségével: „... *szivárvány, mert színes, változatos, jókedvre derít*”, „... *Rubik-kocka, mert sokoldalú és színes egyéniség.*”

A harmadik fő konceptuális tartomány az óvodapedagógus *Fejlesztő* ($n=6$) funkciójára helyezi a hangsúlyt. Az általunk e kategóriába sorolt metaforák a pedagógus személyiségfejlesztő kompetenciáira („... *egy jól felkészült pszichológus, mert amellet, hogy ért a gyermekek nyelvén, a szülők egyéni problémájára is időt fordít*”), általános műveltségére és módszertani tudatosságára koncentrálnak. A hallgatók fejlesztéssel kapcsolatban felidézett fogalmaiban megjelentek a munkájuk eredményére, tehát az előzetes célmeghatározásra vonatkozó metaforák, amely egyrészt arra utal, hogy pedagógusjelöltként erőteljesen foglalkoztatja őket a fejlődés folyamata, amelyet előidéznek és végigkísérnek, másrészt a pedagógiai folyamat tervezése alapvető feladatuk, amely már gondolkodásmódjuk egyik sarkkövévé is válhatott a képzés során.

Az óvodapedagógus forrásfogalom esetén is létrehoztunk egy kis elemszámú konceptuális tartományt: *Biztos pont* ($n=2$). Az ebben a kategóriában megjelenő két metafora a pedagógust elsősorban a gyermekek érzelmi biztonságáért felelős személyként láttatják (föld, biztos menedék).

Tanító és óvodapedagógus metaforák összehasonlítása

Mind a tanító, mint az óvodapedagógus forrásfogalom esetében négy-négy fő konceptuális kategóriát hoztunk létre (1. ábra). A pedagógus gondozó-nevelő szerepe mindkét fogalom kapcsán megjelenik. A tanító forrásfogalomnál ebben a kategóriában a tyúkanyómetafora a legjellemzőbb, míg az óvodapedagógus forrásfogalom esetében az anya, a pótanya metaforája.

Az óvodapedagógus forrásfogalomnál az anya metaforája egybefonódik a gondoskodással, védelmezéssel, illetve a fejlesztő tevékenységgel, míg a tanító fogalom esetében a gondoskodáshoz többféle kép társul (biztonságot adó hatalmas fa, növényeit ápoló kertész), tehát az óvodapedagógust inkább azonosítják a hallgatók az anyafogalommal, míg a tanítók esetén a gondozó-nevelő munka többféle képen jelenik meg, és a munka eredménye nagyobb hangsúlyt kap.

Mindkét forrásfogalom kapcsán domináns a pedagógus fejlesztő tevékenysége. A tanító esetében a formáló, átváltoz(tat)ó kategória azért fontos, mert az itt szereplő metaforák nemcsak arra utalnak, hogy a tanító formálja a gyermeket, hanem arra is, hogy a tanítási folyamat során maga a tanító is formálódik, azaz a tanítás során létrejövő átváltozás egy kölcsönösen végbemenő, oda-vissza jelenség.

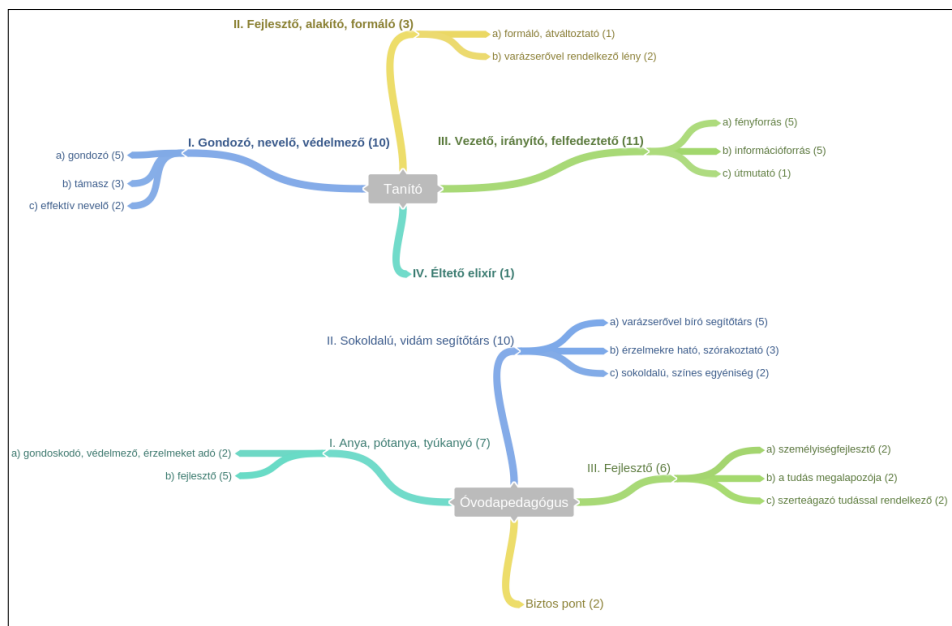
A varázserővel rendelkező lények megjelenése mindkét esetben általánosnak mondható, amely nem véletlen, hiszen az óvodás és kisiskolás korú gyermekek gondolkodásmódjában központi szerepet tölt be a mese, a mágikus gondolkodás, a varázslat.

Az óvodapedagógus forrásfogalom esetében a fejlesztéshez kapcsolódó metaforák szerteágazóbbak, sokrétűbbek, mint a tanítófogalomnál. Ezen metaforákban megjelenik a tudás megalapozásán kívül a gyerekek – sőt, a szülők – személyiségfejlesztése, illetve az önfejlesztés is (polihisztor).

A tanítófogalomnál a vezető, irányító szerep nagyobb jelentőséget kap, hiszen az óvodapedagógust a metaforák inkább egy sokoldalú, vidám segítőtársként írják le, mint vezetőként. A vezetőt azonban nem egyértelműen felsőbbrendűként értelmezik a hallgatók, inkább útmutató, felfedeztető szerepben van jelen a tanító az ő olvasatukban, akinek segítségével kinyílik a világ (fényforrás, térkép).

A pedagógus eszközjellegének többszöri megjelenése új szint hoz a pedagógusmetaforák rendszerébe. Ezekben a metaforákban a tanító és az óvodapedagógus a tudás, az ismeret közvetítője, amely eszköz formában jelenik meg: lexikon, google.

Mindkét esetben létrehoztunk egy-egy kisebb elemszámú alcsoportot. A tanítófogalom esetén ez az *Éltető elixír* (n=1), amely nélkül nem lehetséges a létezés (víz), míg az óvodapedagógus fogalom esetén a *Biztos pont* (n=2), amely szerint a pedagógus elsősorban a gyerekek érzelmi biztonságáért és fejlődésük elősegítéséért felelős.

1. ábra. A tanító és óvodapedagógus fogalmak konceptuális tartományai

Konklúzió

A tanítófogalom szerkezete

A tanítófogalom kapcsán egyértelműen kirajzolódnak a pedagógusszerepek. Ez esetben az irányító/tervező és a lélekvezető szerep dominál, de fellelhető az

értékközvetítő szerep is (megmutatja a helyes irányt), valamint a XXI. században igen fontos facilitátor szerep (támasz, gondozó, effektív nevelő).

A pedagóguskompetenciák (Kotschy 2011) közül kiemelkedő a tanuló személyiségfejlesztése, a pedagógiai folyamat tervezése. Az alapvető személyes kompetenciák a következők: empatikus, szeretetteljes, toleráns, bizalommal teli, nagytudású.

A nevelés-oktatás dominanciája szintén meghatározható. Legnagyobb arányban az oktatást középpontba helyező metaforák fordulnak elő (n=8), ezután következnek a főként nevelési feladatokat hangsúlyozó metaforák (n=5), de megjelenik a komplex szemlélet is (n=5).

A metaforák a nevelés-oktatás általános jellemzőit hordozzák. Megjelenik a nevelés-oktatás bipoláris jellege – formális konceptuális altartomány: célja/eredménye van („*látszik a munkája gyümölcse*”), egyénre szabott („*az ismereteket úgy adja át, ahogyan egy kisgyermeknek arra szüksége van*”), folyamatos („*védőszárnya alá vesz, a megfelelő időben pedig hagyja, hogy kirepüljenek a biztonságot adó fészekből*”).

Az óvodapedagógus-fogalom szerkezete

A pedagógusszerepek közül kiemelkedő jelentőséggel bír a lélekvezető szerep, de a fejlesztő szerep is dominánsan jelen van.

A pedagóguskompetenciák (Kotschy 2011) közül a tanuló személyiségfejlesztése dominál („*az első években az ő szárnyai alatt fejlődik a kisgyermek személyisége*”).

A pedagógiai folyamat tervezése szintén megjelenik. A metaforák gazdag személyes kompetenciára utalnak: a tanító empatikus, szeretetteljes, gondoskodó, védelmező, toleráns, bizalommal teli, megértő, problémamegoldó, szórakoztató, vidám, színes egyéniség, gyermekközpontú, tudása szerteágazó, sokoldalú.

A gondozás-fejlesztés dominanciája ez esetben is meghatározható. Legnagyobb arányban a komplex szemlélet (n=7) van jelen, a csak a gondozásra fókuszáló metaforák (n=6) nagyobb hangsúlyt kapnak csak a fejlesztésre fókuszálókhoz képest (n=1). A nevelés általános jellemzőit kevésbé hordozzák a metaforák, amely azonban mégis megjelenik, az nem más, mint az egyénre szabottság („*egyéni bánásmódot biztosít amellet, hogy szereti őket*”), és a nevelés folyamatos jellege.

Összességében kutatásunk bizonyítéku szolgál arra, hogy a pedagógusjelöltek számára a tanító és óvodapedagógus kulcsfogalom elő tudja hívni mindazon tudattalanban is rejlő nézeteket, attitűdöket, melyekkel saját hivatásukat szemlélik, s egyfajta önreflektív gondolkodásmódot közvetítenek. A pedagógus szerepe, kompetenciái releváns módon jelennek meg az irányított metaforák segítségével, s párhuzamba állíthatók a szakirodalom által megfogalmazott teoretikus háttér nyújtotta ismérvekkel is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Falus Iván (2003). *Didaktika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
2. Fehér Veronika (2003). *A pedagógus kíváncsi személyiségjegyei a 21. században*. In: Diskurzus. Tudomány és művészet. Szarvas. Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar, 3.
3. Feldman, J., Narayanan, S. (2004). Embodied meaning in a neural theory of language. *Brain and Language*, no. 89 (2), 385–392. p.
4. Ferenczi István (1998). A pedagógusszerep szükséges változatai. *Új Pedagógiai Szemle*, 3. sz. 9–16. p.
5. Flores, M. A.–Day, C. (2006). Contexts which shape and reshape new teachers' identities: a multi-perspective study. *Teaching and Teacher Education*, no. 22 (2): 219–232. p.
6. Gombocz János: *A pedagógus szerepe, az osztályfőnök személyisége*. 2003. XII. Óbudai Közoktatási Konferencia, Budapest
7. Jakab György (2007). Társadalmi kihívások és az iskola-rendszer. *Új Pedagógiai Szemle*, 3-4. sz. 59–71. p.
8. Kövecses Zoltán (1998). *Metafora a kognitív nyelvészetben*. In: Pléh Csaba és Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Budapest.
9. Kraiciné Szokoly Mária (2006). *Pedagógus – andragógus szerepek és kompetenciák az ezredfordulón*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó
10. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. Lawley, J. and Tompkins, P.: Learning metaphors. 2010. *Seal*, December <http://www.cleanlanguage.co.uk/LearningMetaphors.html>
11. Lauriala, A., Kukkonen, M. (2005). Teacher and student identities as situated cognitions. In Denicolo, Pam – Kompf, Michael (szerk.) . *Connecting policy and practice: Challenges for teaching and learning in schools and universities*. Routledge. Oxford. 199–208. P.
12. Nahalka István (2002). *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
13. Oxford, R. L., Tomlinson, S., Barcelos, A., Harrington, C., Lavine, R. Z., Saleh, A., et al. (1998). Clashing metaphors about classroom teachers: towards a systematic typology for the language teaching field. *System*, no. 26, 3–50. p.
14. Poór Zoltán (2003). Pedagógusképzés és -továbbképzés a változó pedagógusszerepek tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 5. sz. 50–55. p.
15. Richardson, V. (ed.): *Constructivist Teacher Education. Building new understanding*. 1997. London: Washington, D.C. : Falmer Press
16. Saban, A., Kocbeker, B. N. And Saban, A. (2007). Prospective teachers' conceptions of teaching and learning revealed through metaphor analysis. *Learning and Instruction*, no. 17, 123–139. p.
17. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Temple Smith. London.
18. Szivák Judit (2002). *A pedagógusok gondolkodásának kutatási módszerei*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
19. Szivák Judit (2014). *Reflektív elméletek, reflektív gyakorlatok*. Eötvös Kiadó. Budapest.
20. Tókos Katalin (2005). Az önismeret-jelenismeret tanítója, fejlesztője: az „új arcú”, reflektív pedagógus. *Új Pedagógiai Szemle* 55. évf., 12: 65–71. p.
21. Ungárné Komoly Judit (1978). *A tanító személyiségének Pedagógiai-pszichológiai vizsgálata*. Akadémia Kiadó. Budapest.
22. Vámos Ágnes (2001). A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. *Magyar Pedagógia*, 101/1. sz. 85–108. p.

*FURCSA LAURA**, *KISNÉ BERNHARDT RENÁTA***, *MAGYAR ÁGNES,****
*SINKA ANNAMÁRIA*****, *SZASZKÓ RITA******

Pedagógusok véleménye az online képzésről

Rezümé. Tanulmányunk egy online kérdőíves kutatás eredményeit összegzi, mely által arról kapunk képet, hogy a jászsági kistérség pedagógusai (N=70) milyen motivációkkal és attitűdökkel rendelkeznek egy virtuális szakmai közösségi fórum létrehozását illetően. Vizsgáltuk a pedagógusok egy esetlegesen a jövőben megvalósuló, felsőoktatásban szervezett online kurzusról alkotott véleményüket. Vizsgálatunk egyik szemérettűn tapasztalata, hogy a megkérdezettek a Jászság pedagógusait tömörítő fórumot mind on- mind offline formában üdvözölnék. Ez a megfogalmazódott igény összhangban van Ollé és Lévai (2014) megállapításaival is.

Резюме. У статті узагальнено результати он-лайн анкетного опитування, яке дало можливість з'ясувати, як педагоги (кількість респондентів = 70) Ясшагського району (Угорщина) ставляться до створення віртуального професійного форуму. Також було з'ясовано думку педагогів про можливо створені в майбутньому он-лайн курси на базі певного ВНЗ. Результати засвідчують, що респонденти вітають створення форуму, який об'єднає педагогів району, як в он-лайн, так і в оф-лайн формі. Така потреба співпадає і з баченням Олле і Левай (2014).

Abstract. This study reveals the findings of an online questionnaire survey, carried out in Jászság micro region in Hungary, to gain insights into the motivation patterns and attitudes of teachers of the region (N=70) with regard to the creation and development of a virtual professional social forum. We highlighted the participant teachers' beliefs and opinions on an online course to be developed within the framework of higher education. One of major results is that the respondents welcome a virtual forum for Jászság teachers both in online and offline format. This demand is in line with the findings of Ollé and Lévai (2014) as well.

* PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Társadalomelméleti Tanszék, főiskolai docens. * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут виховання та культури, кафедра соціальної теорії, доцент. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Education and Cultural Sciences, Department of Social Theory, College Associate Professor, furcsa.laura@uni-eszterhazy.hu

** PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Gyermeknevelési Tanszék, adjunktus * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут виховання та культури, кафедра дитячого виховання, ад'юнкт. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Education and Cultural Sciences, Department of Child Education, Senior Lecturer, bernhardt.renata@uni-eszterhazy.hu

*** PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Társadalomelméleti Tanszék, adjunktus. * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут виховання та культури, кафедра соціальної теорії, ад'юнкт. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Education and Cultural Sciences, Department of Social Theory, Senior Lecturer, magyar.agnes@uni-eszterhazy.hu

**** PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Tudástechnológiai Intézet, Anyanyelvi és Művészeti Nevelési Tanszék, adjunktus. * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут технологій знань, кафедра виховання рідною мовою та мистецького виховання, ад'юнкт. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Knowledge Technologies, Department on Native Language and Art Education, Senior Lecturer, sinka.annamaria@uni-eszterhazy.hu

***** PhD, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Pedagógiai Kar, Tudástechnológiai Intézet, Információs és Kommunikációs Tanszék, főiskolai docens. * Ясберенський кампус Університету ім. Кароя Естергазі, педагогічний факультет, Інститут технологій знань, кафедра інформації та комунікації, доцент. * Eszterházy Károly University Jászberény Campus, Faculty of Pedagogy, Institute of Knowledge Technologies, Department of Information and Communication, College Associate Professor, szaszko.rita@uni-eszterhazy.hu

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben az infokommunikációs technológia terjedéséről, társadalmi, gazdasági hatásáról a nemzetközi kutatásokkal párhuzamosan készültek hazai, országos és az egyes térségeket, például a Jászságot érintő elemzések is. Ezek a kutatások különböző tudományterületek és az infokommunikációs technológia kapcsolatára koncentráltak. Az egyes területek a saját vizsgálati módszereiket alkalmazva elemezték az újonnan létrejött kutatási területet. Kimondottan a Jászságra, mint kistérségre vonatkozó vizsgálatok között említhetjük például a digitális közösség, az információs társadalom földrajzi aspektusból történő áttekintését (Sinka 2011).

Tanulmányunkban¹ egy online kérdőíves kutatás eredményeit ismertetjük, melyet a Jászság pedagógusai körében végeztünk azzal a céllal, hogy adatokat gyűjtsünk a kistérség pedagógusainak Információs és Kommunikációs Technikák (IKT) eszközhasználatáról, online tevékenységeiről, illetve egy esetlegesen a jövőben megvalósuló, virtuális egyetemi kereteken belül zajló kurzus-sorozat iránti attitűdjeikről.

A kutatás körülményei, helyszíne

A kutatás tervezését, szervezését és lebonyolítását, valamint az adatok feldolgozását és kiértékelését az Eszterházy Károly Egyetem (a kutatás időpontjában Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar) öt oktató-kutatója végezte 2015 novemberében. A vizsgálat során alapvetően kvantitatív kutatási módszert alkalmaztunk: az írásbeli kikérdezés eszközével szólítottuk meg a vizsgálni kívánt populáció tagjait. A kérdőív zárt és nyílt végű kérdéseket egyaránt tartalmazott. Az online, Google+ Űrlapok² segítségével szerkesztett kérdőívet elektronikusan juttattuk el a Jászság intézményvezetőinek, valamint I. és II. évfolyamos közoktatási vezető és pedagógus szakvizsga szakirányú továbbképzési szakjára járó hallgatóknak, és összesen 70 értékelésre alkalmas online kitöltés történt.

A kutatás központi helyszíne, a Jászság Jász-Nagykun-Szolnok megye második legnépesebb kistérsége (népessége 2013. január 1-jén 84 088 fő³), melynek központja Jászberény. A Jászság nem egyszerűen egy tájegység, hanem önálló történelmi múlttal, sajátos kultúrával és hagyományokkal rendelkező emberek közössége. Az alábbi térképen (1. ábra) az adatgyűjtés területe látható.

¹ Szakértői tanulmány, TÁMOP-4.1.2.F-15/1-2015-0001 MeMOOC angol és magyar nyelvű on-line képzési központ létrehozása és üzemeltetése

² https://docs.google.com/forms/d/10W9x0Cq0rMWq7IX8z0oajMFRPP8_LdJJxtVyR3ph4E/viewform?ts=563c7c23&edit_requested=true

³ <http://www.ksh.hu/>

1. ábra. Kutatás területe

A válaszadók

A kérdőívet kitöltők között a nemek megoszlásának aránya 15% férfi, 85% nő. Bár nem reprezentatív kutatásról van szó, láthatóan a pedagóguspályán dolgozó pedagógusok nemek szerinti megoszlásától nem tér el nagyban. Ez a trend várhatóan a közeljövőben sem változik jelentősen, hiszen a 2014/15-ben tanárképzésre felvettek százalékos aránya is hasonlóan alakult. A KSH 2015-ös adatai szerint a jelentkezők között a nők aránya 79% volt.

A kérdőívet kitöltő pedagógusok életkorát tekintve megállapíthatjuk, hogy a válaszadók majdnem fele a 41–50 éves korosztályból került ki, közel 30%-a pedig 50 éves életkor felett van. Pályakezdeként (22–29 év közötti) csak 2 fő, 30–40 év között pedig 14 fő töltötte ki a kérdőívet. Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a Jászberényi járás pedagógusainak átlagéletkorával (22–29 év között 6%, 30–40 év között 14%, 41–50 év között 31%, 50 év fölött 49%, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Fejlesztési Terv 2013⁴), láthatjuk, hogy a vizsgálati mintában leginkább a fiatal pedagógusok alulreprezentáltak. Ez az arányeltolódás a mintavételből

⁴http://dload.oktatás.educatio.hu/megyei_fejlesztési_tervek/Jasz_Nagykun_Szolnok_Megyei_Fejlesztési_Terv_2013.pdf

adódik, hiszen többségében a közoktatás vezető képzésen résztvevő pedagógusok töltötték ki a kérdőívet. A válaszadók életkorával szoros összefüggést mutathat a digitális kompetencia alakulása is. Az idősebb pedagógusok a már sokat használt terminussal élve „digitális bevándorlóknak” (Prensky 2001) tekinthetők, s gyakran hiányos az ismeretük a „digitális bennszülöttek” kompetenciáiról, tanulási szokásairól. Kutatásunkban fontosnak tartottuk megkérdezni a válaszadókat, hogy hány éve dolgoznak pedagógusként, hiszen viszonyuk a digitális eszközökhöz, illetve azoknak a tanulásszervezésben való használatához eltérhet a pályakezdő tanárok digitális kompetenciáitól. Válaszadóink kétharmada a jelentős szakmai tapasztalattal rendelkező pedagógusok közül került ki, ugyanis ők már több mint húsz éve tanítanak. A megkérdezettek 20%-a 10 és 20 év közötti időtartamot töltött eddig a pályán, míg 14%-uk az utóbbi tíz évben kezdett tanítani.

A területi megoszlást figyelembe véve a beküldött válaszok közül a legtöbb válaszadó Szolnoki (n=27) és a Jászberényi (n=21) kistérségből töltötte ki a kérdőívet. Ezen felül a Nagykáta (n=8) és a Ceglédi (n=7) kistérségből érkező válaszok jelentősek. Bár a kérdőív elsősorban a Jászrági koncentrált, a kitöltők eloszlása a főiskola szűken vett beiskolázási és képzési terét rajzolja ki. Természetesen az intézmény teljes beiskolázási tere ennél jóval nagyobb, és hagyományosan kiterjed az észak-alföldi és az észak-magyarországi területekre is (Sinka 2006). A felmérés értékelése során ezért nem zártuk ki azokat a hallgatóinkat, akik aktív oktatóként más kistérségekben tanítanak. Ezeket a térségeket a közös képzési hely összeköti, amely egyben bármely jövőbeni képzési program biztos alapjául is szolgálhat.

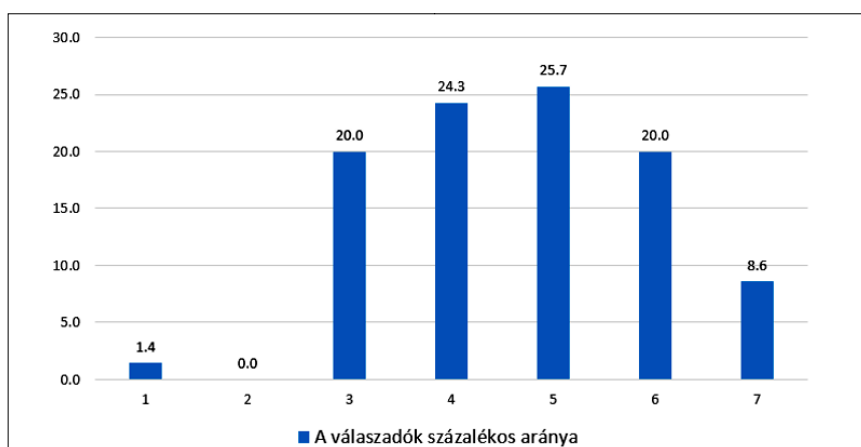
Kérdőívünket különböző típusú közoktatási intézményekben tanító pedagógusok töltötték ki. A 70 fő válaszadóból 81% általános iskolában, 23% gimnáziumban, 11% szakközépiskolában, míg 8% szakiskolában tevékenykedik. Húsz pedagógus nemcsak egy iskolatípusban tanít, hanem egyszerre kettőben a következők szerint: általános iskolában és alapfokú művészeti iskolában (n=2), általános iskolában és gimnáziumban (n=3), valamint általános iskolában és szakiskolában (n=1), gimnáziumban és magániskolában (n=1), gimnázium és szakképzésben (n=1), gimnázium és szakközépiskolában (n=1), valamint szakiskolában és szakközépiskolában (n=4). Tehát a mintában az általános iskolai pedagógusok szignifikánsan nagyobb mértékben prezentáltak a középiskolai közoktatásban dolgozó kollégáikhoz viszonyítva.

Az adatgyűjtés során a pedagógusok által tanított tantárgyak, műveltségterületek arányát is felmértük. A kutatás teljes mintája tekintetében a legalacsonyabb számban a napközi otthon, mozgókép, technológia/informatika, fejlesztő órák, illetve a gyakorlati és szakmai ismeretek területe képviselt. Kicsit kevesebb, mint 10% a testnevelés, valamely társadalomtudomány, a történelem, a hittan és az erkölcsan szakos pedagógus. Az idegen nyelv (13%), a matematika (23%) gyakoribb tantárgyként érvényesül, azonban legnagyobb számban a pedagógusok valamely művészet (29%), illetve az írás, olvasás, irodalom és a természettudomány (30–31%) tárgyait tanítják.

Az iskolatípus és a tantárgyi lefedettség mellett adekvátnak tartottuk megvizsgálni, hogy a pedagógusok mely évfolyamokon tanítanak. Korábban már jeleztük, hogy válaszadók közel fele tanít középfokú iskolákban. Közülük 42% négy különböző évfolyamon is tart órákat. A kutatási minta alig több mint negyede (28%) három évfolyam diákjait tanítja, s ritkábban fordul elő, hogy egy középiskolai tanár „csupán” három, illetve kettő évfolyamon kap órákat.

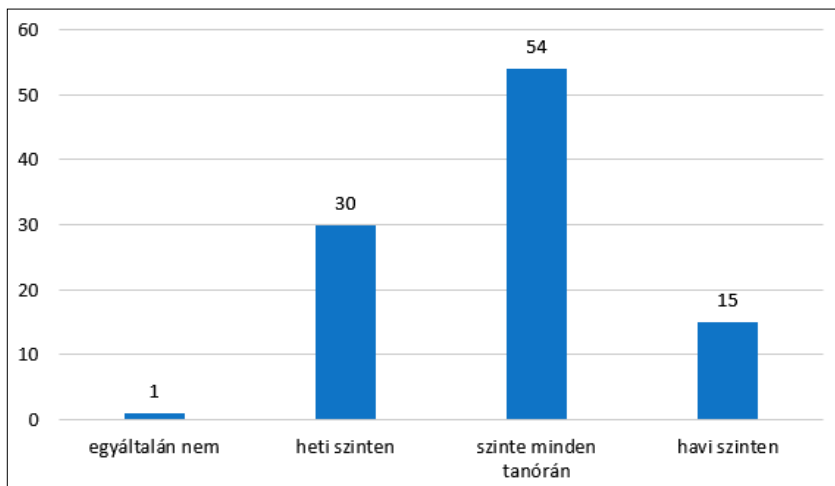
Az általános iskola felső tagozatán tanító tanárok százalékos aránya azt mutatja, hogy a középiskolás pedagógusokhoz képest 10%-kal több pedagógus tanít négy (26%), illetve öt évfolyamon (53%). Az általános iskola alsó tagozatán jellemzően négy, három és kettő évfolyam tanulóival foglalkoznak a vizsgálati személyek, s viszonylag arányos, kb. 33% valamennyi esetben a százalékos eloszlás. Összességében az adatok alapján megmutatkozik az az evidens különbség, mely szerint az egyes iskolafokok és a tantárgyi szakosodás befolyásoló tényezőként szerepel a tanított évfolyamok/osztályok mennyiségét tekintve.

A válaszadóknak a saját digitális kompetenciájukat kellett egy hétfokú skálán értékelni. A 2. ábrán jól látható, hogy a digitális kompetencia értékelésekor jellemzően a skála felső értékei közül választottak a kérdezett pedagógusok.

2. ábra. Pedagógusok digitális kompetenciájának önértékelése

A válaszadó pedagógusok közül csak 1 fő értékelte saját magát 1 ponttal, 2 pontot pedig senki sem adott magának, a legtöbben 5-re (az átlagtól magasabbra) értékelték saját kompetenciájukat. Hat válaszadó jelezte, hogy digitális tudása naprakész és magabiztos. Ennél a válasznál azonban figyelembe kell vennünk, hogy egyrészt önbevalláson alapul, és nem objektív feladateredményen. Másrészt azt a kutatás-módszertani tényezőt is szem előtt kell tartanunk, hogy a kérdőívet online kellett tölteni. Emiatt feltehetően valóban a magasabb digitális kompetenciájú pedagógusok válaszoltak, tehát a kitöltési forma már eleve szelektáló jelleggel bírt.

3. ábra. IKT-eszközök alkalmazása a tanórán

(Az adatok a válaszadók százalékában)

A 3. ábra a százalékos arányokat mutatja be, így jól szemlélteti a fentebb jelzett eltéréseket. Az előző kérdéshez kapcsolódó felvázolt adatok ellenére, a megkérdezett pedagógusok mindössze 54%-a alkalmazza minden órán az IKT eszközöket. Ez az eredmény közelít az egyik országos méréshez, melyben egy önbevalláson alapuló kutatás során 60% vallott ugyanígy (Hunya 2007). Szintén nem lebecsülendő az a 30% sem, akik heti szinten készülnek fel az IKT segítségével a tanítási óráikra, motiválják diákjaikat vagy gazdagítják módszertani kultúrájukat. A kutatás alanyainak 15%-a digitális kompetenciáit ugyan nem használja ki maximálisan, mégis fordít időt arra, hogy az információs-kommunikációs technológia eszközeit bevigye oktatási gyakorlatába.

Kutatás eredményeinek ismertetése

Kutatásunk sarkalatos pontja volt annak vizsgálata, hogy mennyire nyitottak a jázsági pedagógusok egy – a kistérségi igények felmérését követően – esetlegesen megvalósuló, virtuális egyetemi kereteken belül működő online kurzus (vagy kurzusok) elvégzésére. A válaszadók jókora többsége, 58 fő (83%) pozitívan fogadná a kezdeményezést, 12 fő (17%) pedig valamilyen okból nem szívesen vállalkozna az online képzés teljesítésére. Azokat, akik nyitottak az online tanulásra, leginkább a rugalmas időbeosztás motiválná erre, hiszen saját maguknak oszthatnák be, hogy mely napokon mennyi időt tudnak a képzéssel foglalkozni. Igazítani tudnák azt munkahelyi és családi elfoglaltságaikhoz, szabad idejükhöz, és mindemellett az utazással töltött idő és a vele járó költségek is megspórolhatóak lennének. Fontos motivációs tényező továbbá számukra, hogy egy-egy ilyen kurzus elvégzésével ismereteik naprakészek maradhatnának, valamint lépést tarthatnának

a kor technikai és szakmai fejlődésével is. Azok, akik már vettek részt online képzésben, korábbi pozitív tapasztalataikra hivatkoztak, de olyanok is akadtak, akik azért választanak, mert nem helyhez kötött, vagy egyszerűen érdeklődésből, kíváncsiságból vágnának bele az online tanulásba. Azok, akik nem szívesen vennének részt online képzésben, leggyakrabban időhiányra hivatkoztak.

Az online képzést elutasítók kevesebb, mint egyharmada azt vallja, hogy a képzés során a kontakt óra számára nélkülözhetetlen, a csoporthoz való tartozás motiváló hatását nem tudná helyettesíteni a virtuális környezet. Akadt olyan válaszadó, aki mások rossz tapasztalataira hivatkozott, volt olyan is, aki a kérdést nem tartotta adekvátnak, hiszen nyugdíj előtt áll, és olyan is, akit a számítógépen végzendő munka riaszt el a tanulás eme formájától. Hárman nem indokolták nemleges válaszukat.

A pedagógus online kurzusra vonatkozó kérdőív részeként megvizsgáltuk azt is nyitott kérdés formájában, hogy amennyiben részt vennének egy ilyen típusú képzésben, mely területek, témakörök kapcsán lennének érdekeltek. Az adatok feldolgozása egyértelműen sikeres és információértékű volt, annak ellenére, hogy a kitöltők közül 6 fő nem igényelné a kurzus lehetőséget. A témajavaslatok az alábbi csoportok szerint kerültek differenciálásra (4. ábra).

Pedagógia (n=64)	Digitális kompetencia (n=12)
• oktatási módszerek (n=28) • szakmódszertani (n=20) • fejlesztés (n=4) • tehetséggondozás (n=6) • taneszköz (n=3)	• Életpályamodell (n=9) • Pszichológia (n=7) • Vezetéstudomány (n=3) • Nyelvtanulás (n=1)

4. ábra. Témakör javaslatok

A pedagógia területéhez tartozó oktatási módszerek kategóriában (n=28) néhány területet tartottunk érdemesnek elkülöníteni, melyek az alábbiak: új módszerek (n=21), tanulásmódszertan (n=3), projekt módszer (n=1), gamifikáció (n=1), motiváció/érdeklődés felkeltése (n=1). Az említett fogalmak és a pedagógiai gyakorlat egyértelműen a didaktikai ismeretek iránti igényt jelzik. A szakmódszertani ismeretek (n=20) témája szintén felkelti a kutatási alanyok figyelmét, tekintve, hogy majdnem 30%-uk megjelölte ezt a szempontot. Több pedagógus megnevezte a saját tantárgyát is (történelem, magyar nyelv/alsó tagozat, természettudomány, művészet és ének-zene). A későbbi vizsgálatok során érdemesnek tartanánk kitérni arra is, hogy az egyes iskolafokok alapján milyen arányban fordulhat elő a szakmódszertani képzés kívánalma, hiszen ehhez mérten lehetne tervezni az online kurzusok tematikáját. Érdekes, hogy a mindennapi tanítás-tanulás során alapvető fejlesztés és tehetséggondozás iránti igény nem kiugró, valamint az is meglepő, hogy a beilleszkedési, tanulási, magatartászavar problémaköre (n=1) nem fordul elő nagyobb számban, tekintettel arra, hogy ma már a tanulók egyre magasabb százaléka (7%) sajátos nevelési igényű (KSH 2015b).

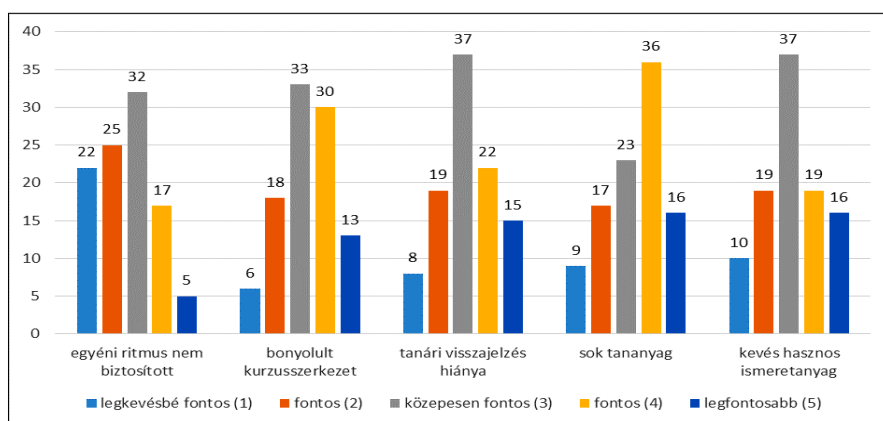
A második nagy besorolási kategóriát az információs-kommunikációs technika használatával kapcsolatos igények (n=12) képezték, s a témaválasztás viszonylag alacsonyabb száma összefügghet azzal, hogy az elmúlt években az iskolák 75%-ában tartottak helyi IKT vonatkozású képzéseket (KSH 2015b). Az IKT használat hiányosságait alanyaink közül hárman a következő területeken jelezték: tananyagfejlesztés (n=1), online tesztkészítés/számonkérés (n=1), interaktív tábla (n=1). A pedagógus életpályamodell (n=9) iránti érdeklődést a bevezetés óta eltelt viszonylag rövid idő, és az előmeneteli rendszerben alkalmazott szakmódszertani kritériumok indokolhatják. A különböző internetes fórumok, szakmai közösségek segítséget nyújtanak, de az igazán pontos informálásra kedvező lehetőséget jelenthet egy online kurzus is. A vezetés/iskolavezetés (n=3) és nyelvtanulás (n=1) témájú online képzéseket elenyésző számban, egy százalék alatt választanák a játszági pedagógusok. Ennek egyik oka lehet, hogy a térségben hasonló tematikájú továbbképzések évek óta sikeresen működnek, másrészt a mindennapi oktatás és nevelés során ezek az ismeretek kevésbé jelentősek a pedagógusok számára. Összességében kiemelnénk, hogy a játszági pedagógusok egy online képzés során elsősorban a tanítandó területükre vonatkozó módszertani és szakmódszertani ismereteket igényelnék, valamint általános pedagógiai és pszichológiai témákban várnának segítséget.

A következőkben zárt kérdés formájában felsorolt témakörök közül kellett kiválasztaniuk a kérdőív kitöltőinek, hogy mely témában vennének részt szívesen online kurzuson. Legtöbbször (a válaszadók közel 59%-a) szakmódszertani ismereteiket korszerűsíténi, illetve digitális kompetenciáikat fejleszteni (55,7%). A megkérdezettek fele venne részt olyan online kurzusokon, melyek elvégzésével megismernének új pedagógiai módszereket, illetve tanári eszköztárukat gyarapíthatnák. A pedagógusok legalább 40%-a szívesen tanulna a korszerű módszerekkel végezhető tehetséggondozásról, közösségfejlesztésről és az online tanítás módszertanáról. A válaszadók kb. egyharmadát érdekelné a pedagógus-diák kapcsolat, valamint a hátrányos helyzetű gyerekek tanulástámogatása kérdései, és 30% alatti az érdeklődés a további felsorolt témák (SNI-gyermekek tanulástámogatása, pályázati technikák, portfóliókészítés, tanári kommunikáció, mentorképzés, támogató tanári értékelés, pedagógus életpályamodell, gyakoronokok szakmai támogatása) iránt. Ezekből a válaszokból is kitűnik, hogy a pedagógusok számára elsősorban a módszertani, technikai megújulás, valamint a szakmai fejlődés lehetősége tenné vonzóvá az online kurzus elvégzését.

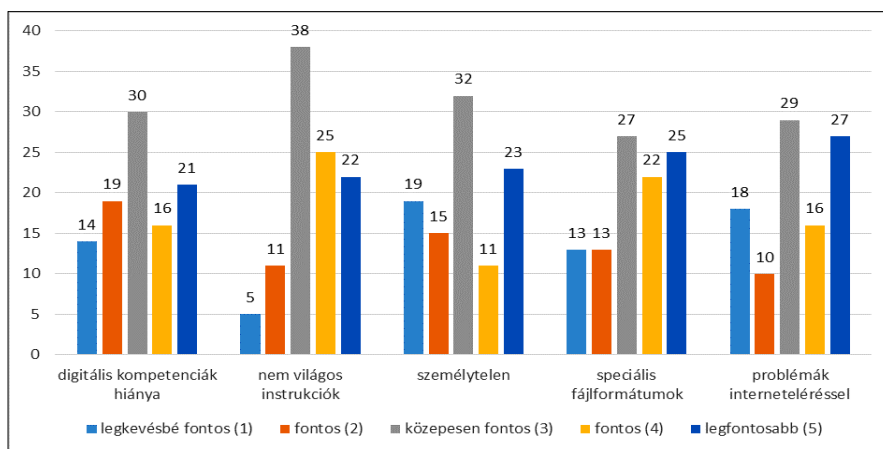
Arra vonatkozóan is tettünk fel kérdést, hogy mely előnyök motiválnák a pedagógusokat az online kurzus elvégzésében. A felsorolt lehetőségeket ötfokú skálán értékelték, ahol 1 a legkevésbé fontos előnynek, 5 a legfontosabb előnynek számított. Ahogyan már a korábbi kérdésekre kapott válaszok alapján is kitűnt, a kérdőív kitöltői az online kurzus legfontosabb előnyének a kötetlen időbeosztást tartják, de a válaszadók nagy többségénél az is a legnagyobb pozitívumok között

szerepelt, hogy nem jár utazási költséggel, a digitális kompetenciáik fejlődnek a kurzus során, valamint maguk alakíthatják ki egyéni tanulási útvonalaikat. Az összes többi felsorolt faktort (bárhon a világon elvégezhető, új szakmai kapcsolatok szerzése, speciális tudás megszerzése, világos kurzusstruktúra, önálló tanulás öröme) is inkább fontosnak ítélte a válaszadók többsége, mint nem, hozzávetőlegesen hasonlóan értékelve azokat.

Az előnyök mellett egy másik fontos szempont annak vizsgálata, hogy a megkérdezett pedagógusok egy online kurzus milyen hátrányaitól tartanak. Az értékelés ugyanúgy zajlott, mint az előnyöknél: 1 a legkevésbé fontos hátránynak, 5 a legfontosabb hátránynak minősült. Válaszaikat az 5. és 6. ábrákon jelenítettük meg.

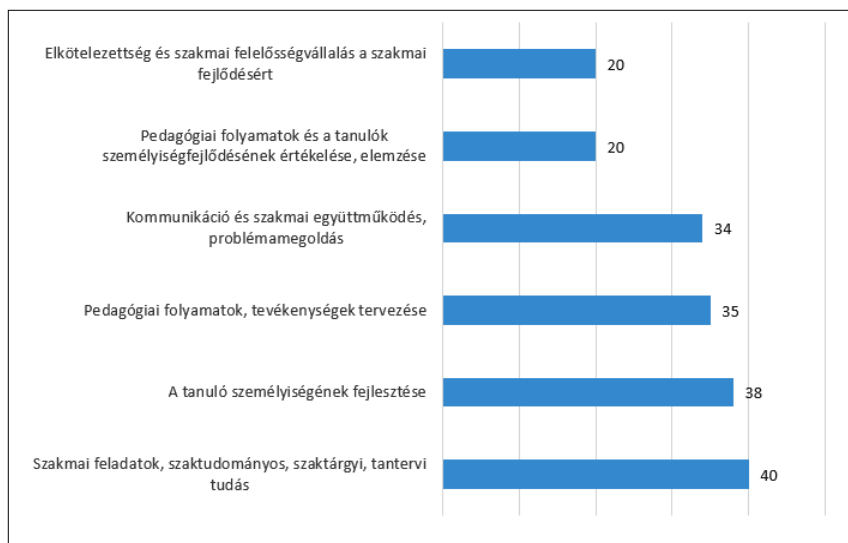
5. ábra. Online kurzus hátrányai (a)
(Az adatok a válaszadók százalékában)

6. ábra. Online kurzus hátrányai (b)
(Az adatok a válaszadók százalékában)

Következésképpen leginkább attól tartanak a kérdőív kitöltői egy online kurzus esetén, hogy túlságosan sok tananyagot kell feldolgozniuk, ami esetleg a szabad idő vagy a munka rovására megy. A fontosabb hátrányok között jelölte meg (4-es, 5-ös értéket adva) a válaszadók 40–50%-a, hogy a kurzus során olyan speciális fájlformátumok használatát várják el, amelyekkel nem boldogulnak, az elvégzendő feladatokhoz kapott instrukciók nem világosak számukra, valamint gondot okozhat az internethez való hozzáférés és a bonyolult kurzusszerkezet is. Amitől a legkevésbé tartanak a kutatási alanyok (47%-uk 1-es vagy 2-es értéket adott), hogy esetleg nem biztosított kellőképpen az egyéni tanulási ritmus lehetősége. A többi lehetséges hátrány (személyes digitális kompetenciák hiánya, személytelen oktatási forma, túl kevés használható ismeretanyag, nem pontos tanári visszajelzés) esetén megközelítőleg arányosan megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy a felsoroltakat fontos vagy nem fontos hátránnyként, illetve köztes kategóriaként ítélik meg a válaszadók.

A járszági pedagógusok részletesen kifejtették, hogy mely kompetenciaterület fejlesztése érdekében vennének részt egy online képzésen (7. ábra).

7. ábra. Fejlesztendő kompetenciaterületek
(Az adatok a válaszadók százalékában)

Döntő többségben (40%) prioritásként jelölik a szakmai feladatokat, a szaktudományos, szaktárgyi és tantervi tudást, mely a didaktikai, szakmódszertani megközelítés szerepére utalhat. Nem különbözik túlnyomóan a tanuló személyiségének fejlesztése, a pedagógiai folyamatok tervezése (35%), továbbá a kommunikációs és szakmai együttműködés (34%) kompetenciáinak aránya. Az említett területek fókuszában a tanuló áll, s ez feltétlenül pozitívnak tekintendő egy olyan folyamatban, melynek során az oktatás mellett a nevelés legalább olyan

hangsúlyos (ha nem hangsúlyosabb) feladat. Némileg meglepő, hogy a pedagógiai folyamatok és a tanulók személyiségfejlődésének értékelése, elemzése alacsony (20%-os) arányt mutat, s azonos a szakmai elkötelezettség és felelősségvállalás szempontjával. Véleményünk szerint a kompetens és kongruens pedagógus egyik kiemelt szerepe a fejlesztésre és értékelésre vonatkozik, s elvárható lenne a kompetenciaterület magasabb támogatottsága.

A vizsgálati alanyok arra is reflektáltak, hogy mennyi időt szánnának egy online kurzus elvégzésére. A résztvevők több mint fele (60%) heti 1-2 órát töltene online típusú szakmai tevékenységgel. Náluk motiváltabb 10%, akik heti három vagy annál több órát foglalkoznának az önfejlesztés ezen formájával. Érdeemes kiemelni, hogy a válaszadók 13%-a napi egy vagy annál több órát áldozna a felvetett képzésre. Számszerűsítve ez a pedagógusok heti kötött munkaidejének (32 óra) 16%-át jelenti. A kérdezettek 15%-a napi egy óránál kevesebbet töltene a kurzus feladataival. Úgy véljük, hogy kiemelendő az a tény, hogy 85% szánna időt az online tanulási formára. Az eredmény tehát egy online kurzus potenciális résztvevőit jelzi, s kellő motivációra alapozva egy színvonalas szakmai képzésbe bevonható lehet a jázsági tanárok/tanítók jelentős százaléka.

Egy lehetséges online kurzus esetében fontos kérdésként merül fel, hogy a résztvevők szükségesnek vélik-e a teljesítésről kapott hivatalos dokumentum megszerzését. Továbbá a résztvevők elengedhetetlennek tartják (84%), hogy a kurzus teljesítéséről hivatalos igazolást kapjanak.

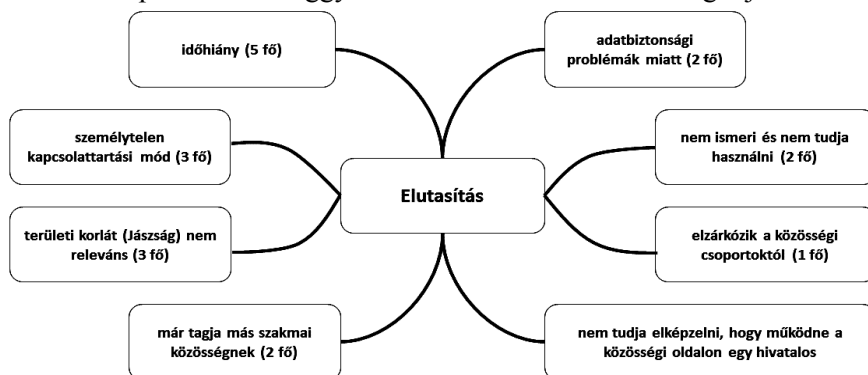
Az öncélú tanulást, az egyéni szakmai fejlődést is csak akkor részesítik előnyben a pedagógusok, ha arról szabályozott keretek között kapnak visszajelzést, illetve kézzel fogható módon azt be tudják mutatni. Meglátásunk szerint ezen még nem sokat változtat az Open Badges-ek forradalma sem (Papp 2015). Ezek ugyanis online elismerések, a közösségi média által támogatott, hordozható eszközök, amelyek elterjedése, használata tudatosabb felhasználókat feltételez, mint azt jelen felmérés során tapasztalhattuk.

Mivel az online elismerési forma iránti bizalmatlanság állhat a válaszok többségében, így leszögezhető, hogy bármely magyar kezdeményezés csak szigorú szakmai alapokon szerveződhet, illetve épülhet fel, és egyúttal rendelkeznie kell már az első lépések megtételekor hagyományos kimeneti formátumokkal (elismerő oklevél, diploma, hivatalos intézményi igazolás stb.,) a modern és korszerű változatok mellett. Ez a jelenség egyébként a nemzetközi MOOC-kurzusok esetében is igaz, ahol megfelelő szintű teljesítmény esetén a tanuló vásárolhat magának bizonyítványt vagy igazoló oklevelet, amelyet a kurzust hirdető, jellemzően neves felsőoktatási intézmény állít végül ki.

A pedagógusok véleménye az online közösségi csoportról

A szakmai együttműködés egyik formája lehetne egy zárt online közösségi csoport, mely a Jázsági pedagógusait tömöríti (pl. Facebook-csoport, Mahara-csoport).

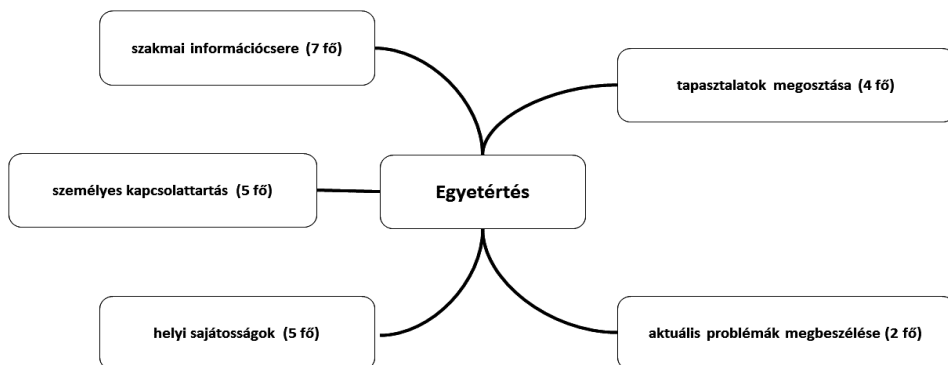
Megkérdeztük a válaszadókat, hogy szívesen tagjai lennének-e egy ilyen virtuális közösségnek. A válaszolók meglehetősen megosztottak voltak: a többség csatlakozna (58%), de sokan nem tartják ezt jó kezdeményezésnek és nem csatlakoznának (38%), a többiek pedig bizonytalanok és nem tudják (4%). A válaszadókat nyílt kérdés formájában arra kértük, hogy indokolják is meg döntésüket. A válaszokat csoportosítva a leggyakoribb indokokat a 8. ábra foglalja össze:

8. ábra. Online közösségi csoport elutasításának indokai

A zárt online közösségi csoport hátrányai között legtöbbször a megosztott tartalmakkal történő visszaéléstől félnek (53%), de közel ennyien tartanak az idővesztéstől, melyet egy ilyen csoport követése jelentene (51%). Az adatbiztonság a válaszadók 43%-a szerint problémás lehet. Mivel ez egy alapvetően szakmai csoport lenne, ezért sokan tartanak a túlzott személyes kitárulkozástól (29%), illetve a szakmai témák háttérbe szorulásától. Az elutasítás érdekes indokaként jelentkezik a közösségi média szoros kötődése a magánélethez: „Hogy lehetne egy hivatalos szerv egy magán közösségi oldalon? Ez olyan mintha a piacon tartanánk az értekezletet.”

Azok, akik jó kezdeményezésnek tartják a zárt online közösségi csoport létrehozását, a következő indokokat írták (9. ábra).

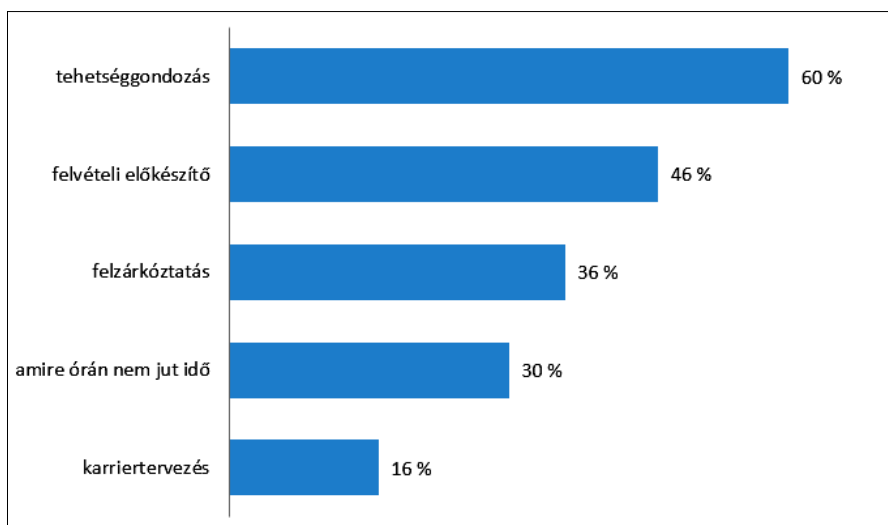
9. ábra. Online közösségi csoporthoz történő csatlakozás indokai

A 9. ábráról leolvasható, hogy a megkérdezett pedagógusok úgy vélik, hogy egy zárt online térségi pedagóguscsoport létrehozásának legnagyobb előnye mindenképp az információáramláshoz köthető, ahhoz, hogy bármikor naprakészek legyenek. Továbbá kiemelték a tapasztalatok, problémák cseréjét, azok megvitatását.

A következő nyílt végű kérdés arra keresett választ, hogy a Jászság pedagógusait tömörítő közösség számára milyen egyéb fórumokat tudnak elképzelni a megkérdezettek. Az adatok tartalomelemzése alapján a következő mintázatok bontakoztak ki. Megfelelő online fórum lehetne egy kötetlen időbeosztással látogatható, oktatási intézmény által fenntartott portál, Facebook/Google+ csoport vagy önálló weblap. Felmerültek különféle offline platformok is, például konferenciák, workshopok, szakmai megbeszélések, találkozók, bemutató óra majd azt követően szakmai diskurzus, kötetlen pedagógus klub, 120 órás továbbképzések, valamint játékos személyiségfejlesztő tréningek. Egy fő megjegyezte, hogy nem feltétlenül szükséges egy adott régió pedagógusait tömörítő formákban gondolkodni, országos fórumok is megfelelőek.

Pedagógusok elképzelései a diákok online bevonásáról

Kutatásunk során nem csak a pedagógusok online kurzusokhoz való viszonyát vizsgáltuk, hanem arról is kértük a véleményüket, hogy tanítványaik számára mely online kurzustémák lehetnének vonzóak. A pedagógusok által javasolt diákkurzusok témáit a 10. ábra összegzi.

10. ábra. Diákok számára tervezett online kurzus javasolt témakörei
(Az adatok a válaszadók százalékában)

A válaszadók többsége a tehetséggondozást tudná elképzelni leginkább online keretek között, de a felvételi előkészítőt is 46%-uk jelölte. Ezt követi a

felzárkóztatás témaköre, majd azok a témák, melyekre órán nem volt idő, a karriertervezést pedig a válaszadók 16%-a tudja elképzelni online kurzus formájában.

A nyílt végű kérdésre adott válaszaikban azt is kifejtették a pedagógusok, hogy diákjaik milyen, az iskolai tananyaghoz nem kötődő témában vennének részt szívesen online kurzus formájában. Tanítóik, tanáraik véleménye szerint a diákok szívesen csatlakoznának önismeret, személyiséget fejlesztő online kurzusokhoz. Ide a pedagógusok által felsorolt területek közül a problémamegoldás, konfliktuskezelés, kamaszkori problémák, családi élet, önismeret, személyiségfejlesztés témáit sorolhatjuk, melyekhez egy online kurzus keretében támpontokat kaphatnának a tanulók. Egy következő csoportba az életmódhoz kötődő témák kerültek. Ide például a szabadidő helyes és hasznos eltöltése, a sütés-főzés, egészségügyi problémák, terhesség, drog és könyvolvasási szokások ajánlott témái kapcsolódnak. A hétköznapi életben szükséges képességek kialakítását segítő kurzusok indítását is sokan preferálnák. Ide olyan témákat soroltunk, mint a pénzügyi, gazdasági ismeretek (adóbevallás, hitel, családi gazdálkodás), életvitel szervezés, tudatos vásárlás vagy közéleti események. Gyakran szerepelt a válaszok között olyan javaslat, mely a digitális kompetenciák fejlesztését helyezné előtérbe. Példaként a képszerkesztés, videószerkesztés, animációkészítő (pl., 3D-s), weblapszerkesztés, kérdőívszerkesztés, prezentációkészítés, számítógépes tervezés vagy internetes biztonság (online játékok, közösségi oldalak, veszélyek, IKT-eszközök használata a tanulás során) tematikájú kurzusokat említhetjük. A javaslatok egy része az órai tananyagot kiegészítő témákat emelne be az online kurzus kereteibe. Ide a szövegértési gyakorlatok, mesék, csillagászat, természettudományos kísérletek, tehetséggondozás, országismeret, idegen nyelv, olvasási verseny, tanulási technikák tartoznak. További javasolt kategóriák voltak még a multikulturalitás, a művészetek (filmvilág, modern zene, művészeti tevékenységek, pl. zene, tánc), a természet felfedezése, a kreatív technikák (kézművesség, dekorációk, kreatív ötletek), a környezettudatosság, a sport, a KRESZ, valamint a pályaeorientáció.

A kérdőív befejező kérdése arra ösztönözte a pedagógusokat, hogy a saját szakukhoz kapcsolódva gondolkodjanak el azon, vajon a diákjaikat támogatnák-e egy online versenyen. A válaszadók 70%-a egyértelműen támogatná a tanítványaikat, s számos indokot, előnyt fogalmaztak meg. A felvételt 18%-uk kategorikusan ellenzi, és véleményét 12%-uk pró-kontra érvekkel támasztja alá. A pozitív attitűdöt mutató pedagógusok az alábbi szempontokkal indokolják az online kurzus támogatását:

- a gyerekek jól ismerik a digitális világot, szívesen dolgoznak számítógéppel; az adott szakmai területen a digitális kompetenciákat, az ismeretek megszerzését nagyban elősegítené
- szélesítik látókörüket, tapasztalatszerzést jelent
- egy új lehetőség, leváltaná a régi levelező rendszerű versenyeket, vizualitásával, interaktivitásával jóval több diákot lehetne mozgósítani

- nem annyira frusztráló, nem kizárólag a nagyon jó képességűekre korlátozódik
- egyszerű

A bizonytalan álláspontot képviselők számos területen vetették fel aggályait egy online diákverseny javaslatára:

- az online felületek oktatási felhasználása „kétélű fegyver”
- van, ami korrekt tartalmilag, követhetőség tekintetében, s van, ami csak a pénzről szól
- előbb kell informatikát tanulniuk a gyerekeknek
- egyenlőtlen esélyek jellemzik
- kisiskolások csak tanítói segítséggel tudnának részt venni
- még nincs tapasztalata
- nem garantált a résztvevő személy hitelessége
- nem mindig van idő az utazásra, személyi feltétel a kíséretre
- a diákok felének nincs otthon számítógépe
- nevezési díjak

Az ellenzők tábora elsősorban a negatív tapasztalatokra hivatkozik. Többen kiemelik, hogy nem a gyermek önálló munkája, nem hiteles, s nincs megfelelő motiváció. Az időhiányt és a szóbeli kommunikáció háttérbe szorítását is felvette néhány válaszadó. Összességében elmondható, hogy domináns a támogatók kategóriája, de a kételkedő, ellenző pedagógusok szempontjai is láthatóan releváns tapasztaláson, véleményen alapulnak.

Következtetések és javaslatok

Kutatásunkban, amely a pedagógusok véleményét, motivációját és attitűdjeit vizsgálta az online képzéseket illetően, 70 főnyi mintától kaptunk vissza adatokat jázsági pedagógusoktól (főként Jászberény és Szolnok városában) 2015 novemberében. A vizsgálati mintában dominánsan tapasztalt pedagógusok jelentek meg (41–50 éves közel 50%, közel 65% több mint húsz éve tanít). A résztvevők 82%-a általános iskolai pedagógus. Szakmai orientációjukra változatos tantárgyi specializáció jellemző, melyben kiemelkednek a természettudományos, magyar nyelv-és irodalom, matematika tantárgyak, s átlagosan 4-5 évfolyam diákjaival találkoznak a tanítási óráikon.

Úgy véljük, hogy a pedagógusok nyitottak a kooperativitáson alapuló módszerek iránt, így például a kooperatív technikák (Kagan 2001), projektpedagógia, dráamódszer alapelveire épülő gyakorlatorientált képzések sikeresek lehetnének. Emellett érdeklődésre tarthat számot a Magyarországon is egyre elterjedtebb innovatív, akár hátránykompenzáló és/vagy tehetséggondozási célt szolgáló RWCT (Reading and Writing for the Critical Thinking, Steele 2001), vagy a Komplex Instrukciós Program (K. Nagy 2012). A gamifikáció ugyan nem aposztrofálható

a szakirodalomban oktatási módszerként, de határozottan hatékony új lehetősége a mindennapi pedagógiai munkának, s ezen belül az értékelés rendszerének, továbbá egyfajta motivációs lehetőség az iskolákban. Szintén adekvátnak vélünk egy online kurzust a fejlesztő/differenciáló pedagógia és az életpályamodell témájához kapcsolódva. A felmérés online kurzusokat már korábban teljesítő válaszadói leginkább a flexibilis időbeosztást és az autonóm tanulási lehetőségeket üdvözölték, amellyel párhuzamosan digitális kompetenciájuk is fejlődhet. A válaszadók több mint fele igen kevés időt, heti 1-2 órát töltene online kurzuson, mely időtartam rendkívül rövidnek tekinthető összehasonlítva a jól felépített nemzetközi programokkal (Coursera, FutureLearn), amelyek a hivatalos kurzusleírások és saját tapasztalataink szerint is heti 6-8 munkaórát igényelnek. Fontos motiváló erő a megkérdezett pedagógusok számára, hogy virtuális kurzusok segítségével bővíthetik és színesíthetik szakmai kapcsolataikat, valamint meghatványozódhat a szakmailag releváns információáramlás hatékonysága. Azonban a vizsgálat azt is kimutatta, hogy a tartalmi „túlkínálat”, illetve a személytelen közeg, az egyénre szabott „feedback” hiánya aggasztóan hat.

Mivel a felmért pedagógusok körében nem meglepő módon a legismertebb és legszélesebb körben használt online közösségi platform a Facebook és a Google+, egy zárt pedagóguscsoport kialakításakor megfontolandó ezeket a közösségi portálokat (is) bevonni. E virtuális platformok rendszere felhasználóbarát, a használatukban való jártasság megszerzése nem igényel haladó szintű digitális kompetenciát és készségeket.

Pedagógusaink virtuális fórumként leginkább egy szakmai szempontból megbízható háttérrel rendelkező oktatási intézmény által gondozott portálra, weblapra vagy Facebook esetleg Google+ csoportra gondolnak. Elképzeléseikből olyan online közösség képe bontakozik ki, ahol a szakmai tartalmakat biztonságosan lehet megosztani, kerülve a túlzott személyes kitérülést, különösen fókuszálva az aktuális és vitatémát jelentő szakterületekre.

Mindezen eredmények alapján a járszági kistérségi online pedagóguscsoport létrehozásakor a következő irányelvek fogalmazódnak meg: 1) biztonságos és felhasználóbarát zárt online csoport kialakítása, 2) megbízható, szakmai presztízzsel rendelkező üzemeltető, 3) mennyiségileg és minőségileg gondosan tervezett tartalom, 4) személyes, emberközeli tér kialakítása, 5) autonóm felhasználói ütem biztosítása, 6) személyre szabott visszacsatolás kialakítása.

Bár sok pedagógus jelenleg is a klasszikus megközelítéseket preferálja, az elemzésből kitűnik egy olyan módszertani megújításra való nyitottság, amely a modern IKT-eszközök oktatásba való bevonására szervesen épül. Az általunk vizsgált képzési formák sikerességének záloga az lehet, hogy a jelenlegi tanárképzésben résztvevő hallgatók és az aktív pedagógusok hasonló szemléletű kurzusokon vehessenek részt, s oktatásukban ez a szemlélet és hozzá kötődő tartalom ne elzártan, szigetszerűen jelenjen meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Hunya Márta (2007). Országos informatikai mérés – Az igazgatói kérdőívek elemzése. *Új Pedagógiai Szemle*, 57/5. sz. 18–30. p.
2. Kagan, Spencer (2001). *Kooperatív tanulás*. Budapest, Önkonet.
3. K.Nagy Emese (2001). *Több mint csoportmunka*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
4. KSH: *Infokommunikációs (IKT-) eszközök és használatuk a háztartásokban és a vállalkozásokban*. 2014.2015a.
5. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt14.pdf> (utolsó elérés: 2015. november 21.)
6. KSH: *Oktatási adatok 2014/2015*. 2015b.
7. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1415.pdf> (utolsó elérés: 2015. november 20.)
8. Ollé János és Lévai Dóra: *A XXI. század oktatástechnológiája I.* 2014.. Eger: Eszterházy Károly Főiskola
9. Papp Gyula (2015). Open Badges–Revolutions, MoodleMoot 2015 konferencia. <http://moodlemoot.hu/mod/data/view.php?id=58&rid=428> (utolsó elérés: 2015. november 2.)
10. Prensky, Marc (2001). *On the Horizon*. NCB University Press, Vol. 9 No. 5. 1–6. p.
11. Sinka Róbert (2006). *Primary School Teachers in the Information Society*. http://www.jucs.org/jucs_12_9/primary_school_teachers_in/jucs_12_09_1358_1372_sinka.html (utolsó elérés: 2015. november 21.)
12. Sinka Róbert (2011). Információs társadalom városi és vidéki terekben – A járszági kistérség lehetőségei. *Földrajzi Közlemények*, 135. 3. sz., 249–260. p.
13. Steele, J. L. (2001). The Reading and Writing for Critical Thinking Project: A Framework for School Change. In D. Klooster, J. Steele, & P. Bloem (Eds.), *Ideas without Boundaries: International Educational Reform through Reading, Writing and Critical Thinking*. Newark, DE: International Reading Association. 2–21. p.

Формування естетичної культури підростаючого покоління

Резюме. У статті розглядаються поняття «естетична культура», «художня культура» та «культура» які відображають ту конкретну сферу культури, яка кристалізується навколо мистецтва і включає в себе всі форми діяльності людей з виробництва і споживання художніх цінностей, по їх збереженню та розповсюдженню, на їх наукове вивчення, по художній освіті і вихованню. Тільки цілеспрямоване залучення учнів у різноманітну творчу художню діяльність здатне оптимально розвинути їх природні здібності, забезпечити глибоке розуміння естетичних явищ, підняти до розуміння справжнього мистецтва і краси дійсності. Загальний характер естетичної культури дає можливість виявити естетичні аспекти різних сторін життєдіяльності особистості.

Ключові слова: естетична культура, художня культура, культура, естетичне виховання, художньо-творча діяльність, позаурочна діяльність.

Rezümé. A cikkben a következő fogalmak tisztázására teszünk kísérletet: „esztétikai kultúra”, „művészi kultúra” és „kultúra”, melyek a kultúrának azt a konkrét szféráját tükrözik, mely a művészetben alapszik és magába foglal minden olyan termelési és fogyasztási tevékenységet, mely a művészi értékek megőrzésére és népszerűsítésére irányul, valamint magába foglalja művészeti értékek nevelői céllal történő felhasználását a művészet oktatásában. A diákok céltudatos bevonása a sokrétű művészi alkotó tevékenységekbe a leghatékonyabban fejleszti a saját ösztönös képességeiket, és biztosítani tudja az esztétikai jelenségek mély elsajátítását és megértését, hogy valóban megértsék és felismerjék a valódi művészetet és szépséget. Az esztétikai kultúra általános természetét lehetővé teszi az esztétikai aspektusok megjelenését a személy élettevékenységének különböző oldalain.

Kulcsszavak: esztétikai kultúra, művészi kultúra, kultúra, esztétikai nevelés, művészi-kreatív tevékenység, tanórán kívüli tevékenységek.

Abstract. In this article the following concepts have been taken into consideration: 'aesthetic culture', 'artistic culture' and 'culture'. These notions reflect that particular sphere of culture which is based on art and include all production and consumption activities which concentrate on the preservation and promotion of artistic values. Furthermore, in this given sphere of culture, the artistic values are used for pedagogical and scientific purposes in the education of art. Only the deliberate involvement of students in the diverse creative artistic activities can efficiently develop their instinctive skills and provide them with the understanding and acquirement of aesthetic phenomena. This is necessary to understand and recognize the beauty of real art. The general nature of aesthetic culture enables the appearance of aesthetic aspects in the different sides of livelihood of a person.

Keywords: aesthetic culture, artistic culture, culture, aesthetic education, creative artistic activity, extracurricular activities.

Постановка проблеми. Поняття «естетична культура» увійшло в науковий обіг порівняно недавно. Разом з тим в теорії естетичної культури є ще ряд неопрацьованих і дискусійних проблем, це пояснюється тим, що вона знаходиться на перетині двох наук - естетика і культурології і безпосередньо залежить як від існуючих уявлень про сутність естетичного ставлення людини

* Кандидат педагогічних наук, Закарпатська академія мистецтв, м. Ужгород. * A pedagógiai tudományok kandidátusa, Kárpátaljai Művészeti Akadémia. * Candidate of Pedagogical Studies, Transcarpathian Academy of Arts.

до дійсності, так і від розуміння сутності, структури, соціальних функцій культури.

Для теорії естетичної культури важливо чітке розходження змісту поняття «естетична культура» і «художня культура». Останнє означає ту конкретну сферу культури, яка кристалізується навколо мистецтва і включає в себе всі форми діяльності людей з виробництва і споживання художніх цінностей, по їх збереженню та розповсюдженню, на їх наукове вивчення, по художній освіті і вихованню [1].

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Велике значення у межах зазначеної теми мають праці Ю. Борєва, Є. Бондаревської, А. Бузова, А. Веремієва, М. Кагана, А. Павловського, Є. Торшилової, В. Шестакова, Є. Яковлева та інших, де розглядаються філософські аспекти формування особистості, теоретичні проблеми, які виступають в якості наукових підстав вивчення природи смаку, а також методологічні аспекти наукового аналізу естетичної свідомості та її складових. Проблемам естетичної свідомості та її розвитку в педагогічному аспекті присвячено наукові праці А. Бузова, М. Кагана, Н. Кіященко, Л. Когана, Н. Лейзерова, А. Молчанової та інших авторів. Психологічний аспект проблеми естетичного розвитку особистості у своїх дослідженнях розглядали такі психологи, як Л. Виготський, А. Ковальов, І. Кон, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, П. Якобсон. Проблеми естетичного ставлення підростаючого покоління до дійсності, мистецтва, внутрішнього світу особистості розкрито Б. Астаф'євим, А. Бакушинським, Д. Кабалевським, Є. Коротєєвою, А. Малоковим, Н. Фоміною та іншими. Сучасні проблеми в економічному, соціальному та духовному житті суспільства вносять свої корективи у педагогічні цілі, завдання та методи. На сьогодні існує обмежена кількість наукових педагогічних праць, які б висвітлювали сучасні проблеми художньо-естетичного виховання підростаючого покоління у світлі зазначених суспільних проблем.

Мета. Естетична культура - більш широке поняття, вона пронизує всі сфери, зони, ділянки культури, тому що естетична активність людини проявляється універсально, в усіх без винятку областях її діяльності - в праці, в науковому пізнанні, в спорті, в повсякденному спілкуванні людей і їх житті.

Виклад основного матеріалу. У філософії поняття «культура» потрібно для того, щоб визначити сукупний, різнобічний і, разом з тим, цілісний світ людської діяльності, який включає в себе над біологічні способи діяльності, що виробляються в ході її розвитку (форми опредметнення і розпредметнення), так і саму її предметну об'єктивацію (другу природу). Таким чином, культура стає механізмом соціального успадкування всього людського досвіду, що забезпечує спадкоємність історичного процесу і його безперервного оновлення.

Звідси виникають такі висновки:

1. У культурі слід розрізняти три відносно самостійні пласти - матеріальний, художній і духовний. Що стосується естетичної культури, то вона є аспектом і матеріальної, і духовної, і художньої культур, в кожній з них маючи відомі особливості.

2. Інший напрямок структурного членування культури дозволяє виділити, з одного боку, способи людської діяльності, що її складають, а з іншого - предмети, в яких діяльність об'єктивується. Виходячи з цього для розуміння естетичної культури в ній необхідно розрізняти, по-перше, естетичні якості самих процесів діяльності людей, і, по-друге, естетичні якості продуктів цієї діяльності. Разом з тим, оскільки культура охоплює і діяльність опредмечуючих і діяльність розпредмечуваних, оскільки естетична культура відповідні параметри тієї і іншої: в одному випадку мова йде про творення краси, витонченості, грації і т.д. (в дійсності і поведінці людей), в іншому - про процеси споживання і освоєння існуючої культури, опосередкованих естетичними потребами, смаками, поглядами.

3. Культура творить людьми, і вона ж творить людей. Тому продуктом культури є не тільки науковий трактат, знаряддя праці, твір мистецтва, а й сама людина, яка стає людиною в тій мірі, в якій вона опановує більшою чи меншою частиною культурної спадщини. Відповідно до цієї двоплановості культури естетична культура включає в себе і естетичні якості предметної діяльності людей, і діяльність по естетичному вихованню людини, формує її потреби і здатність підвищувати загальний естетичний потенціал культури.

4. Культура двостороння і в тому сенсі, що вона завжди містить в собі - в тій чи іншій конкретно-історичній пропорції: дві суперечливі тенденції до стереотипності діяльності і до подолання цієї стереотипності, тобто до творчості, до творення нового. Зрозуміло, що це відноситься в повній мірі і до естетичної культури, в якій взаємодіють збереження певних смаків, норм, ідеалів, що передаються самій традиції, виховання, мистецтва з покоління в покоління, і їх перетворення в процесі формування нових ідеалів, норм, смаків (характерніші приклади - зміна стилів в історії мистецтва, зміна форм етикету в історії спілкування людей, зміна мод в людському побуті).

5. Змінюється і масштаб естетичної культури. У найзагальнішому і широкому сенсі ми говоримо про естетичну культуру людства: зрозуміло, єдиної, цілісної, несуперечливої естетичної культури людства і в історії ще не було і не могло бути, оскільки культура завжди відображає стану, класову, етичну, національну різноманітність суспільства. У реальному своєму бутті естетична культура існує лише в контексті культури того чи іншого суспільства, тієї чи іншої нації. У цьому переконається кожна людина, яка потрапляє в іншу країну, що вивчає експозиції історичних, етнографічних, художніх музеїв. Разом з тим кожен знає з власного досвіду, що і невеликі

соціальні групи - сім'я, дружня компанія студентів, виробничий колектив цеху часто характеризуються своєрідною естетичною культурою, що відрізняє їх від інших однорідних груп [2].

Нарешті, найбільш «дрібний» її масштаб - естетична культура особистості, що характеризує і спосіб практичної діяльності даного індивідуума, і рівень його естетичної свідомості.

Естетичне виховання виявляється способом зв'язку естетичної культури суспільства, нації і естетичної культури особистості, способом перетворення першої в другу, а естетично орієнтована предметна діяльність конкретних людей є спосіб перетворення естетичної культури особистості в естетичну культуру суспільства [3].

Існує повір'я про те, що великий Данте був одним з перших, хто піднявся на гору для того, щоб просто помилуватися з неї красою навколишнього пейзажу. Якщо слідувати цій версії, то значить, зовсім недавно, всього якихось 600-700 років тому чуттєвий світ людини перебував під сильним впливом різного роду тенденцій.

Не станемо гадати, чи так було насправді, а лише нагадаємо про те, що органи чуття людини (зір, слух, і ін.) В процесі трудової діяльності пройшли тривалий шлях розвитку, і тільки в постійному контакті з естетично значущими явищами з'явилася можливість перетворення почуттів фізіологічних і почуття естетичні.

Лише завдяки праці, розвитку органів почуттів, завдяки успадкуванню досвіду минулих поколінь «... людська рука досягла того високого щабля досконалості, на якому вона змогла, ніби силою чарів, викликати до життя картини Рафаеля, статуї Торвальдсена, музу Паганіні.» тобто естетичне почуття – більш високий тип людського почуття. Саме розвинене естетичне почуття є передумовою для людських уявлень про світ як про доцільну досконалість [4].

Передісторія естетичного розвитку людини - це відображення складних матеріальних і духовних процесів всієї культури суспільства. Іншими словами, естетична культура є культура суспільства в цілому. У найзагальнішому вигляді матеріальна і духовна культура є «історичний продукт, результат діяльності цілого ряду поколінь, кожна з яких стояла на плечах попереднього, продовжувала розвивати його промисловість, його спосіб спілкування видозмінювало відповідно до змінених потреб його соціального ладу».

Тобто культура - це процес освоєння і перетворення сил природи, суспільних відносин і самої людини, який здійснюється в його інтересах і проявляється в творенні матеріальних і духовних цінностей.

Поняття культури включає в себе два аспекти, що відповідають двом органічно взаємопов'язаних сторонам трудової діяльності людини. Матеріальна культура охоплює всю сферу матеріальної діяльності людини і її

результати (знаряддя праці, процес праці, одяг, житло та ін.). Матеріальна і духовна культури пов'язані між собою.

Загальний характер естетичної культури дає можливість виявити естетичні аспекти різних сторін життєдіяльності особистості. Поряд з традиційними уявленнями про наявність естетичних аспектів в поведінці, бутті особистості, розгляді естетичних сторін знарядь праці і предметів побуту і т.д. вчені пропонують шлях по дослідженню естетичного змісту процесу праці, аналізують естетичні особливості спорту і т.д. Все це говорить про затвердження в естетичній науці розширеного погляду на естетичну культуру. Це, в свою чергу, ставить задачу більш глибокого розгляду тих процесів, які вже досліджуються, а також висуває на порядок денний дослідження тих сторін нашого життя, які ще залишаються поза полем зору фахівців.

Основи естетичного розвитку особистості закладаються з раннього віку, але провідна роль належить школі, коледжу, покликаної створити фундамент для подальшого вдосконалення цього процесу.

Естетичне виховання в школі, коледжі здійснюється перш за все в уроках в системі вивчення навчальних дисциплін. Кожен навчальний предмет в навчальному закладі має великі можливості для естетичного виховання підростаючого покоління. Ці можливості укладені в змісті навчального процесу, в його організації, діяльності учня і самого педагога.

Продовженням роботи по формуванню естетичної культури на уроках є творча художня діяльність учнів в процесі позаурочної діяльності. Естетичне виховання в школі, коледжі проводиться регулярно. Як говорилося раніше основи естетичного розвитку особистості закладається з раннього віку, але провідна роль для подальшого вдосконалення цього процесу належить періоду навчання в коледжі. Для цього класний керівник повинен вивчити особливості учнівської аудиторії та кожного учня, зокрема, його загальної культури, інтелекту, інтересів, їх конкретних проявів під впливом нового мікросередовища, звернути увагу на характер міжособистісних відносин.

Під керівництвом класного керівника в стінах будь-якого навчального закладу щотижня проводяться класні години, де учні повинні самостійно готуватися дорученою класною годиною. Велике значення для всебічного розвитку учнів має їх діяльне спілкування з прекрасним і в дійсності, і в мистецтві, і створення прекрасного в процесі творчої діяльності.

Художньо-творча діяльність особистості в різних сферах мистецтва залежить від специфіки вікового розвитку і в повній мірі визначається нею. Саме ця специфіка дозволяє вважати, що підлітковий вік - це період розкриття накопичених знань.

Успішному виконанню цієї важливої життєвої функції сприяють довірливе підпорядкування авторитету, підвищена сприйнятливість, вразливість, чутливо-образний характер мислення учня, нерозчленованість творчої

і співтворчої діяльності, ігрове ставлення до багато чого, з чим доводиться стикатися в оточуючій дійсності.

Більш того, в учня кожна з відмічених здібностей виступає, головним чином, своєю позитивною стороною. У цьому полягає неповторна своєрідність даного віку, що виражається в особливій схильності до творчості в усіх його проявах.

Ці особливості сприйняття і творчості учня характеризують розвиток особистості насамперед в області мистецтв, близьких до світу театру. Специфіка власне театральної творчості, яка передбачає аналіз діяльності учня в ролі актора - виконавця, актора-творця, ніколи не розглядалася. Проте цей аспект, на наш погляд, являє собою значний інтерес, тому що на сьогоднішній день ці особливості залишаються невиконаними.

З метою виявлення особливостей сприйняття театального мистецтва можна дати ряд завдань. В позаурочній діяльності з учнями можна використовувати тематичні ігрові програми, в основі яких лежать сценарії, що включають ігри, пісні, танці. Така добірка ігор, що переходить в театральну дію, здійснює на підлітків великий емоційний вплив.

Форми проведення ігрових програм можуть бути найрізноманітнішими: подорож, ігрові КВК, змагання команд, вікторини і т.д.

Не відвідуючи театри, музеї, мало читаючи, сучасне підростаюче покоління сотні годин витрачає на поглинання найрізноманітнішої екранної інформації. Змінити цю соціально-культурну ситуацію неможливо, тим більше що весь цивілізований світ сьогодні говорить, спілкується, працює і обмінюється інформацією на мові телебачення і комп'ютерів.

Єдиний вихід із цього становища - виховувати культурного глядача, який умів би самостійно вибирати потрібну йому екранну інформацію і користуватися нею розумно.

Не тільки захопити, викликати сильні емоції і дати нову цікаву інформацію здатний екран. В руках педагога він може стати засобом активного розвитку особистості, її творчих можливостей. Наприклад, такі телевізійні передачі, як «КВК ліга», «Вікторина», «Голос країни», «Україна має талант», «Х фактор» і т.д.

Як одна з широких сфер формування естетичних відносин, виховні години та розваги дозволяють на конкретній практичній основі з'єднати моральні і естетичні норми у вихованні учня. Учні добре можуть проявити себе на показових виховних годинах, бути ведучим, розкрити свої таланти, зіграти роль в інсценуваннях, заспівати, станцювати, прочитати вірші, зіграти на інструменті, намалювати картину і т.д. Далі в більш широкому масштабі, брати участь на конкурсах, що проводяться серед навчальних закладів, обласних, міських, республіканських, як «КВК», олімпіади, читання віршів і т.д. В результаті цього формується естетична культура підростаючого покоління, що

включає в себе виховання і розвиток естетичних потреб, інтересів, смаків, формування широкого естетичного кругозору і рис прекрасного в духовному і фізичному вигляді учнів, розвиток художньо-творчих здібностей, прагнення вносити красу в навколишнє життя, в навчання, працю, поведінку [5].

Висновки і перспективи. Тільки цілеспрямоване залучення учнів у різноманітну творчу художню діяльність здатне оптимально розвинути їх природні здібності, забезпечити глибоке розуміння естетичних явищ, підняти до розуміння справжнього мистецтва і краси дійсності. При проведенні самими учнями виховних годин, вони оформляють місця проведення заходів як прикраса кулями, випускають стінгазету, пишуть реферати, виставляють книги з даної тематики, готують буклети, запрошують гостей, готують костюми. Гуманна суть етики, як відомо, розкривається найбільше в красі людських вчинків, у розвитку творчих задатків особистості і в діяльності, спрямованій на досягнення суспільно значущих цілей. Класний керівник організовує зустрічі учнів з медичним персоналом, правоохоронними органами, акторами драматичного театру і кіно, художниками, учасниками ВВВ, письменниками. Загальність естетичного виховання і художньої освіти обумовлена тим, що учні взаємодіють з естетичними явищами в духовному житті, повсякденній праці, спілкуванні з мистецтвом і природою, в побуті і міжособистісному спілкуванні. Скрізь і завжди їх супроводжує краса і потворне, трагічне і комічне. З цього випливає, що не може бути всебічно, гармонійно розвиненої людини без естетичної грамоти, ідеалів, естетичного розвитку і художньої освіченості, без уміння в роботі доводити якість продукції до естетичної досконалості.

Для успішного здійснення естетичної підготовки учнів необхідні певні умови:

- система естетичного виховання, яка передбачає чітку постановку завдань естетичного виховання, як складової частини загальної мети навчально-виховного процесу;
- відбір інформації, необхідної для майбутньої успішної професійної, естетично значимої діяльності і переробка цієї інформації в систему навчальних предметів і позаурочних занять;
- вибір форм і методів навчання і виховання, спрямованих на вдосконалення естетичної свідомості та реальної педагогічної діяльності з естетичного виховання учнів;
- педагогічна практика, системна діагностика, контроль та облік, що дозволяє визначати рівні розвитку естетичної культури майбутнього фахівця.

Естетична культура, будучи частиною нашого життя, все настійніше входить в неї, а прилучення до неї, оволодіння нею надають позитивні впливи на життя особистості.

Для розвитку в учнів уміння естетично сприймати прекрасне в навколишньому середовищі, житті людей, бачити красу краю, пробуджувати емоційну чуйність, класний керівник організовує екскурсії по історичним та святим місцям. Культурно-побутові екскурсії в музеї, де підростаюче покоління знайомляться з історією, визначними пам'ятками міста, краю, відвідування учнями театру, кінотеатру, концертів, різних художніх виставок, бібліотек, в пам'ятні дні покладання вінків і т.д. Естетична культура допомагає людині не тільки жити краще, але і стати кращою, сприяє її різнобічному розвитку, збагачує його внутрішній світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернокозов А. И. История мировой культуры (Краткий курс). / Чернокозов А. И. - Ростов-на-Дону, «Феникс», 1997. - 472с.
2. Гуревич П. С. Культурология. Учебное пособие. / Гуревич П. С. - М., Знание, 1996. - 288с.
3. Белинский В.Г. Эстетика: Словарь под ред. Беляева А.А и др. / Белинский В.Г. - М.: 1989. - 447с.
4. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценность. / Чавчавадзе Н.З. - Тбилиси: 1984. - 171с.
5. Бокотей Л.Л. Психолого-педагогический потенциал этнокультуры как ресурс формирования духовно-нравственного воспитания подрастающих поколений / Бокотей Л.Л. // Психологическая наука и образование (электронный журнал). 2010. — № 3.

The role of teachers' language proficiency in teaching English in the Transcarpathian Hungarian schools in Ukraine

Abstract. The article examines the relationship between teachers' English language proficiency and their ability to teach English in the Transcarpathian Hungarian context. The results suggest that the higher the language proficiency level of the teacher, the more successful they can be in the teaching process. Further investigations are needed to identify the teachers' real level of English language proficiency. *Key words:* teachers' language proficiency, teaching English, native and non-native English speaking teachers, Transcarpathian Hungarian educational institutions

Резюме. У статті розглядається взаємозв'язок між рівнем володіння англійською мовою вчителями та їх вмінням викладати англійську мову в школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. Отримані результати свідчать про таке: чим вищий у вчителя рівень володіння мовою, тим успішнішим є навчання англійської мови в ході навчального процесу. Необхідні подальші дослідження з метою визначення фактичного рівня володіння вчителями англійською мовою.

Rezümé. A cikk megvizsgálja a tanárok angolnyelv-tudása és angol tanítási képességük közötti különbséget a kárpátaljai magyar kontextusban. Az eredmények azt sugallják, hogy minél magasabb a tanár nyelvtudásának szintje, annál sikeresebb lehet a tanítási folyamatban. További felmérésekre van szükség a tanárok valódi angolnyelv-tudásszintjének megismeréséhez. *Kulcsszavak:* tanárok nyelvtudása, angolnyelv-tanítás, anyanyelvi és nem angol anyanyelvű tanárok, kárpátaljai magyar oktatási intézmények

1. Introduction

It is needless to emphasize the importance of knowing a foreign language nowadays because there is hardly any person who would not agree with the statement that knowing one's first language in the 21st century multicultural Europe is in no way sufficient. Meeting the demand of the market and following the trends, more and more language schools are started and language courses launched where those willing to learn a foreign language can select from a wide range of languages the one that corresponds to their needs and interests most. In accordance with this world-wide tendency, it can also be observed how in our closer context (Transcarpathia) new language centres are opened for learners intending to learn a foreign language. Candidates can take internationally accredited language exams (e.g. Pearson's PTE, ECL, or Cambridge FCE) in Transcarpathia, all those who need to prove the level of their proficiency in a certain language with an official language examination certificate.

* PhD, Associate Professor Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute Department of Philology. * Д-р філософії, в. о. доцента, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, Кафедра філології. * Megbízott docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék. huszti@kmf.uz.ua

All the above possibilities are related to learners' language proficiency. The international academic literature on language pedagogy provides a significant number of research articles dealing with the language learners' language proficiency (cf. Çetinaşci and Yavuz, 2010). However, there are few studies available dealing with the language proficiency of English teachers (cf. Richards et al., 2013; Valmori, 2014). In Transcarpathia, this issue has not been investigated before; therefore, one of the main motivating reasons to carry out research in the area in question was to fill the gap with a survey on the English language teachers' language proficiency. The research questions included ones on the relationship between the teachers' English language proficiency and their ability to teach English as a foreign language, as well as the role of the teachers' language proficiency in the teaching process. The initial hypothesis was that the research respondents found relationships between language proficiency and the ability to teach English.

2. Background

Ukraine is a former Soviet republic that became independent after the collapse of the Soviet Union in 1991. Now it is a sovereign non-EU state in Eastern Europe with a population of 46000000 people. The country consists of 24 administrative regions (or oblasts) and the westernmost of these is Transcarpathia where the research detailed in this article was conducted. It is a multinational, multicultural and multilingual territory inhabited by 1200000 people, among whom there is a Hungarian minority with about 150000 people (Molnár and Molnár D., 2005). Most members of the Hungarian minority live along the Ukrainian-Hungarian border. This minority has its system of primary, secondary and tertiary education with 104 Hungarian schools and a higher educational establishment which form an integral part of the country's educational system. All of these schools teach at least three languages: Hungarian as the learners' mother tongue or first language (L1), Ukrainian as the official language of the country (L2 for the learners), and a foreign language (FL) (Huszti, 2009). This FL in most schools is English.

In Ukraine (Transcarpathia included), it is possible to teach a foreign language in secondary education with college or university qualifications. A person obtaining a humanities degree in English from a college should have a command of English at the B2+ level according to the system of levels defined in the Common European Framework (2001), while a person with a Master of Arts degree from a university should have English language proficiency at the C1 level. Currently, the teachers' foreign language proficiency is 'only proven' officially by their college or university degrees. However, very soon it can be expected that foreign language teachers working in primary and secondary education will have to take a language examination and a specialist examination as well to prove their language proficiency and professional knowledge. Moreover, recognizing the demand of teachers towards such courses, methodology training courses are offered

in Lviv (Lviv Region, Ukraine) for secondary school teachers that prepare them for the successful passing of the mentioned examinations (Maletych¹, 2016, personal communication).

The construct of language proficiency for the present research has been defined as the knowledge the English language teacher has about English and what he or she is able to do with the language. It is often measured on proficiency scales, e.g. on the scale of the Common European Framework (2001) from level A1 to level C2. It is the level of competence at which an individual is able to use the language for both basic communicative tasks and academic purposes (Huszt, 2014:65). Bachmann also defined the construct as 'knowledge competence or ability in the use of a language' (1990:16).

A study was conducted in Spain in 2003 with Catalan teachers of English (Llurda and Huguet, 2003). The results showed that there was a relationship between the non-native English speaking teachers' English language proficiency and their self-esteem, i.e. these teachers were less confident in teaching the English language when having problems because of their lower level of language proficiency.

Today the teachers working in Transcarpathian Hungarian schools are non-native English speaking teachers (their native language is either Hungarian, or Ukrainian, or Russian). The international academic literature calls these teachers non-native English speaking teachers or non-NESTs (*cf.* Medgyes, 1994; Illés and Csizér, 2015). For more than twenty years, it has been debated in professional circles whether native English speaking teachers (NESTs) or non-NESTs teach English better in a non-mother-tongue context. One of the most outstanding experts of this issue is professor Péter Medgyes, who, while acknowledging the credits and advantages of NESTs, he insists that non-NESTs can be more successful in teaching English than their native English speaking peers.

One of the biggest advantages of NESTs is evidently their language proficiency level, because it is almost impossible to achieve native competence for non-NESTs however much they want it. Nevertheless, to assist it, Medgyes (2014:183) proposes an action plan of twelve points, in the ninth point of which he defines his proposal as follows: 'Since language competence is a key requirement for effective teaching, language improvement courses should constitute a fundamental component of the training curricula for non-NESTs'.

3. The research

3.1 Participants

The research instrument (a questionnaire) was sent out to 55 English teachers working in Transcarpathian Hungarian schools. The return rate was 85%, so 47 filled in questionnaires provided data for the analysis. Table 1 summarizes the teachers' personal data (gender and age).

¹ Svitlana Maletych, regional director of Pearson Ukraine in Lviv Region

Table 1. Gender and age of the research participants

Age	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	Total
Gender							
Male			1	1			2
Female	3	15	16	7	2	2	45
Total	3	15	17	8	2	2	47

All the teachers had a college or a university degree with English language teacher qualifications. One of them even did a PhD doctoral course in language pedagogy and is currently working on her dissertation.

The teachers provided self-perceived data on their own language proficiency level according to the categorization of the Common European Framework of Reference (2001), so nine teachers have Level B2 English knowledge, 31 teachers have Level C1, and five teachers claimed to have Level C2. In two cases the data were missing.

Table 2 shows the types of the establishments where the teacher participants were working at the time of the survey. Thus, most teachers worked in secondary schools (20 – 42.55%) and primary schools (18 – 38.29%), four teachers were working in grammar schools (4 – 8.51%), three teachers in lyceums (3 – 6.38%), while an elementary school teacher (1 – 2.12%) and a kindergarten teacher (1 – 2.12%) also participated in the research.

Table 2. Type of educational establishments where the participants were working

Type of establishment	Number of teachers
Kindergarten	1
Elementary school	1
Primary school	18
Secondary school	20
Lyceum	3
Grammar school	4
Total	47

The language teaching experience of the participants ranged between 1-5 years to 26-30 years. The data obtained from the teachers are given in Table 3.

Table 3. Division of teachers according to the length of their language teaching experience (in years)

1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	Total
17	10	15	2	2	1	47

3.2 Research instrument

A questionnaire was designed to collect data from the research participants on the question in focus of the present investigation. It consisted of two parts: the first contained questions asking for the participants' personal data (age and

gender, length of teaching experience, type of school they worked at, and their perceived English language proficiency level. The second part contained four open-ended questions, one question asking for indicating the opinion on a Likert-type scale, and a closed-ended question. In this part of the questionnaire the participants were expected to share their views on such issues as the correlation between the teacher's English language proficiency and their ability to teach English; the importance for a language teacher to be fluent in English and have a high level of language proficiency in order to be effective in language teaching; the needed language proficiency level for teachers in various educational establishments from elementary to tertiary education; the question causing an eternal dilemma: whether native English speaking teachers (NESTs) or non-native English speaking teachers (NNESTs) are more effective in various educational contexts.

The questionnaire data were analysed qualitatively.

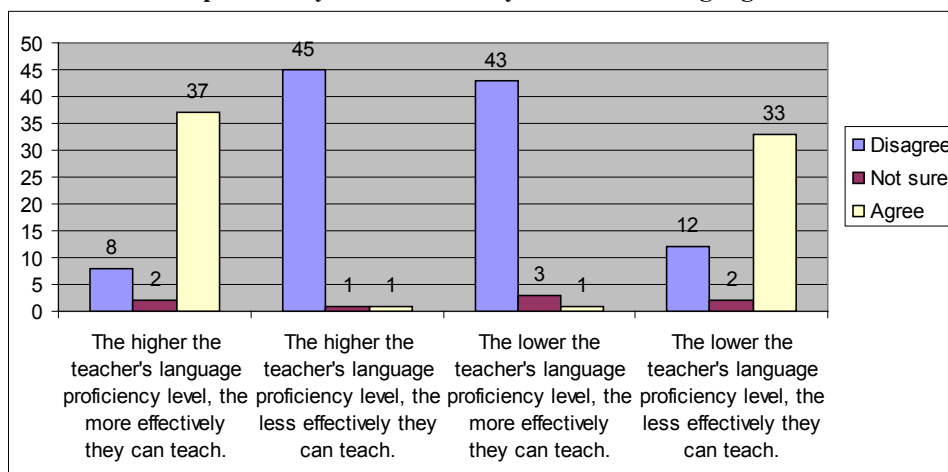
4. Findings and their interpretation

4.1 Connection between the English teachers' language proficiency and their ability to teach the language

Most of the research participants expressed their firm beliefs that there is a link between the teacher's language proficiency and their ability to teach that foreign language. 17 (36%) participants considered it the luckiest situation when a high level of language proficiency is combined with an excellent knowledge of English teaching methodology. This way the teacher can achieve real success in their job. 13 (28%) participants thought that having a high level of language proficiency is in vain if it is not paired with excellent methodological knowledge. On the contrary, 8 (17%) teachers assumed that the good language teaching ability is useless without proper knowledge of the language. 7 (15%) respondents felt there was a direct relationship between language proficiency and teaching ability, stating that the better the teachers' command of the language, the more effectively they are able to teach it.

Two (4%) teachers summarised the essence of the opinions in relation to the above question, claiming that the teacher can be successful in the English teaching process only in case they have the proper level of language proficiency.

The respondents were expected to indicate how much they agreed or disagreed with four statements concerning the connection between the teachers' English language proficiency and their teaching ability. Diagram 1 shows the results.

Diagram 1 Respondents' views on the relationship between the teachers' language proficiency and their ability to teach the language

It is immediately clear from the diagram that the number of hesitant teachers was insignificant; they either agreed or disagreed with the statements. These results support the findings obtained from the open-ended questions, namely that the higher the teacher's language proficiency level, the more effectively they can teach, and vice versa, the lower this level, the less effective this process is. However, it must also be noted that the ratios are surprising as only 79% of the participants agreed with the statement in the first case, and even less, only 70% of the respondents agreed with it in the second case.

4.2 The importance of fluent language knowledge for effective and successful language teaching

Most teachers (18 – 38%) had the view that without fluent language knowledge the teacher cannot teach effectively.

1) In my opinion, it is daring to stand in front of today's youth to teach them English without appropriate knowledge. There are a lot of children who acquire English through hard work from various sources (e.g. films, music, etc.). If the teacher is linguistically unprepared for such situations, they will have to face serious problems.^{2*}

Twelve (26%) participants claimed that teacher's fluent language knowledge and high level of language proficiency could serve as a motivating drive to encourage pupils to learn English more diligently. Five (11%) teachers presumed fluent language knowledge is essential for the teacher to be able to communicate with the pupils at an adequate level.

² Here and hence, the quotations from the questionnaires are presented in the author's translations.

2) It is important that the teacher be able to communicate at an appropriate level in the given language in order to show their self-confidence and competence to the pupils. In addition, if the teacher's language proficiency is appropriate, they can easily call the pupils' attention to themselves and can involve them in the learning process more effectively.

Two teachers (4%) believed that language teachers needed fluent knowledge of the target language they were teaching not only for the purpose of teaching as the educational process does not come to an end with giving lessons.

3) The teacher's work is not over after she finishes her lessons. She has to participate in various methodological forums, discussions, and professional meetings. It would be more than strange if the English teacher could not contribute in such situations because of poor command of the target language.

One respondent (2%) clearly stated that it is not fluent, but accurate target language knowledge what foreign language teachers need.

Nine respondents (19%) do not consider the teachers' fluency in English the most important indicator of effectiveness. They believe that it depends much on the teachers' teaching methods and techniques.

4) Of course it is not a 'problem' if the teacher is fluent at English, but I find it more important that the teacher is appropriately prepared for their lessons.

Unfortunately, no concrete requirement set by the Ministry of Education and Science of Ukraine towards the language proficiency of English teachers exists at present. Therefore, the participants of the research described in this paper were asked about their views concerning the English teachers' language proficiency working in various types of educational establishments. They were requested to indicate their answers according to the scale of levels depicted in the CEFR (Common European Framework of Reference, 2001). The results are summed up in Table 4.

Table 4. The necessary language proficiency level of English teachers as seen by the research respondents

	A2	B1	B2	C1	C2
Kindergarten	13	15	16	3	
Primary education		11	19	16	1
Secondary education			15	27	5
Tertiary education (English philology)				5	42
Tertiary education (non-English training)		1	8	28	10

Table 4 shows that the respondents' opinions vary in regard of the kindergarten teacher's necessary level of English proficiency. However, they are almost equally distributed: 13 (28%) teachers think level A2 is enough, 15 (32%) and 16 (34%) teachers, respectively, believe that levels B1 and B2 are necessary.

Only three participants (6%) are of the view that the kindergarten teacher should have a C1 level command of the English level.

The situation is different what concerns primary education. The majority of the respondents (19 – 40%) believed that the teachers should have at least level B2 proficiency. Concerning secondary educations, the respondents' views mostly coincided as 27 (57%) participants claimed that teachers should know the language at level C1.

A great majority of the research respondents (42 – 89%) agreed that the English teachers involved in English teacher training in tertiary education should have the highest level of English language proficiency, i.e. C2. the participants, opinions were not so unanimous when asked about the necessary proficiency level of teachers working in tertiary education and teaching at non-English training course. Mostly, level C1 was mentioned (28 – 60%). In addition, level C2 was indicated (10 – 21%). However, there were eight respondents (17%) who believed level B2 was enough for such teachers. Moreover, one respondent (2%) indicated level B1.

4.3 The role of the English teacher's language proficiency in the teaching process

The research data prove that all the participants believed the English teacher's language proficiency played a significant role in the teaching process, though five respondents (11%) did not provide detailed explanations.

Eleven (23%) respondents agreed that the better the teacher knows the target language, the more knowledge they are able to mediate to their students and of a higher standard their job will be. Another view can be connected here, namely that language proficiency plays a crucial role because if the teacher makes mistakes when speaking the target language, then they can't teach the language accurately without errors (eight respondents – 17%), or the inadequate language knowledge reduces the effectiveness of the teacher's work (4 – 9%).

In addition, eight participants (17%) added that the teachers' English language proficiency level is also essential because they are always an example, a kind of motivation for the learners.

5) Of course, the English teacher's language proficiency has an important role because they serve as a model for the learners. If the children see how enthusiastic the teacher is for English and of what high levels their knowledge is, the learners will consider English even more important and will learn it with more enthusiasm.

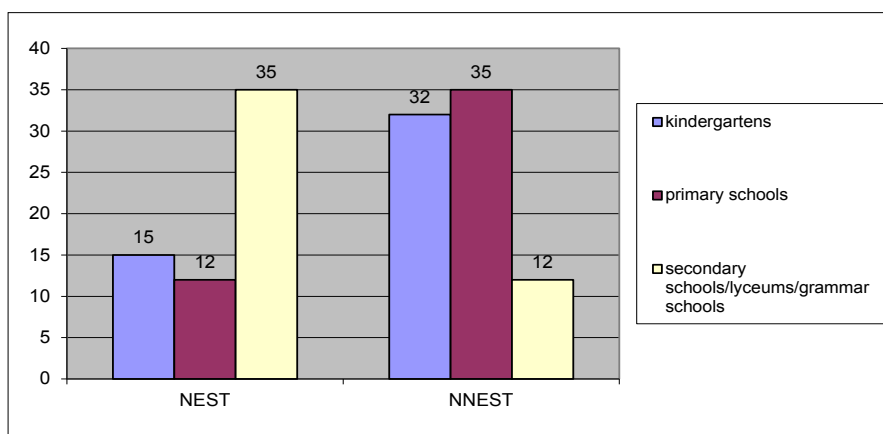
Table 5 provides further ideas about the English teacher's language proficiency. It also shows what percentage of teachers is of a certain view.

Table 5. Further opinions on the English teacher's language proficiency

Opinion	Participants (%)
The teacher's language proficiency is important, as well as their suitability for the teaching profession and their methodological knowledge.	11
It is important that the teachers have a language proficiency level that is appropriate for the learners.	4
It is important because everybody expects the teacher to have perfect language knowledge.	2
The teacher's language knowledge is important but the learner's willingness and diligence is even more crucial.	2
It is important, so that the teachers were able to use foreign extra teaching materials as well.	2
The language proficiency is important but it is not all as much can be achieved with appropriate diligence and motivation.	2

4.4 The eternal dilemma: native speaker (NEST) or non-native speaker (NNEST) teachers

The participants were requested to express their views on whether native-speaking or non-native speaking teachers should work in various educational establishments. Diagram 2 shows the results. The most frequent opinion was that children in the kindergartens and primary schools need the use of the mother tongue, therefore it is better if NNESTs teach in these establishments, while learners in secondary schools, lyceums and grammar schools have a certain language proficiency level with the help of which they can easily understand NESTs.

Diagram 2. Teachers in various educational establishments as viewed by the research respondents

There were two participants (4%) who defined the essential solution of the dilemma saying that it does not matter what the teacher's mother tongue is, the most crucial issue is that they be professionally well prepared and have thorough knowledge.

In my opinion, the first language of the teacher has absolutely no significance. If his knowledge and expertise is adequate, he can be efficient with every age group.

5 Conclusions and pedagogical implications

1) The English teacher's level of language knowledge plays an important role in the teaching process.

2) There is a relationship between the language proficiency of the English teacher and their ability to teach the target language. The better the teacher knows the English language, the more effectively they can teach it to their students and the more successful their job is. Consequently, if the teacher does not have a good command of English, they cannot achieve success in teaching.

3) The most successful is the teacher who has a high level of language proficiency paired with excellent methodological training.

4) The teacher's fluent language knowledge might be a good example for the pupils; it can be a motivating drive for them to study more diligently in order to achieve the set objectives. Therefore, the teacher has to do everything possible to show a good model for the pupils by constantly improving their language knowledge.

5) Based on the opinions of the research participants, NNESTs in the kindergarten should know English at Levels B1 or B2, in the primary school it should be Levels B2 or C1, while in the secondary school this should be Level C1, in English teacher training in tertiary education – Level C2, and finally the teacher working in tertiary education with non-English major students should know the target language at Level C1.

6) NNESTs might be successful in the kindergarten and the primary school, while NESTs could achieve more success in secondary education.

7) In the present study, the participant teachers' English language proficiency level was presented based on their self-perception. Further research is needed (e.g. in the form of a standardized proficiency test) to identify the teachers' real language proficiency in English.

8) Following Medgyes' (2014) proposal, it is advisable and worthwhile to include language development courses for teachers in their INSET courses besides professional training to further improve their language proficiency.

REFERENCES

1. BACHMAN LF (1990) *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.
2. ÇETİNAVCI UR AND YAVUZ A (2010) Language proficiency level of English language teacher trainees in Turkey. *The International Journal of Research in Teacher Education* 1: 26–54.

3. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment* (2001) Cambridge: Cambridge University Press.
4. HUSZTI I (2009) *The Use of Learner Reading Aloud in the English Lesson: A Look at the Micro and Macro Levels of Oral Reading*. Ungvár: PoliPrint.
5. HUSZTI I (2014) *A nyelvpedagógiai kutatás alapjai* [The basics of language pedagogy research]. Beregszász: GENIUS Jótékonyági Alapítvány. Available at: <http://www.genius-ja.uz.ua/sites/default/files/csatolmanyok/soos-kalman-osztondijprogram-jegyzettamogatasi-palyazat-nyertesei-546/atudomanyoskutatasalapjai.pdf> (accessed 5 August 2016).
6. ILLÉS É AND CSIZÉR K (2015) The disposition of Hungarian teachers of English towards the international use of the English language. In: Holló D and Károly K (eds) *Inspirations in Foreign Language Teaching: Studies in Language Pedagogy and Applied Linguistics in Honour of Péter Medgyes*. Harlow: Pearson, pp. 170–183.
7. LLURDA E AND HUGUET A (2003) Self-awareness in NNS EFL primary and secondary school teachers. *Language Awareness* 12(3-4): 220–233.
8. MEDGYES P (1994) *The Non-Native Teacher*. Houndsmills: Macmillan.
9. MEDGYES P (2014) The native/nonnative conundrum revisited. In: Horváth J and Medgyes P (eds) *Studies in Honour of Marianne Nikolov*. Pécs: Lingua Franca Csoport, pp. 176–185.
10. MOLNÁR J AND MOLNÁR DI (2005) *Kárpátalja Né pessége és Magyarsága a Népszámlálási és Népmozgalmi Adatok Tükrében* [The Population and the Hungarians of Transcarpathia in the Mirror of Census and Demographic Data]. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
11. RICHARDS H, CONWAY C et al. (2013) Foreign language teachers' language proficiency and their language teaching practice. *The Language Learning Journal* 41(2): 231–246.
12. VALMORI L (2014) How do foreign language teachers maintain their proficiency? A grounded theory approach. *MSU Working Papers in SLS* 5: 5–31.

English proficiency and language learning attitudes of Beregszász 6th graders: A case study

Rezümé. Jelen esettanulmányunk fő célja volt, hogy megtudjuk, milyen a hozzáállása a beregszászi magyar hatodikosoknak az angol és az ukrán nyelv tanulásához, illetve milyen nyelvi tudásszinttel rendelkeznek angolból. A kérdőívek döntő többségéből az derült ki, hogy a gyerekek a jövőjüket külföldön képzelik el, ahol viszont elengedhetetlen az angoltudás, így már most szorgalmasan tanulják a nyelvet. A nyelvtudásszintmérő teszt eredményei azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy mind a tanulóknak, mind a tanároknak sok még a teendőjük a pozitív, kielégítő eredményekhez vezető úton.

Kulcsszavak: angol nyelvtudás, nyelvtanulási attitűdök, beregszászi magyar hatodikosok.

Резюме. Основною метою цього дослідження було з'ясувати, як ставляться учні шостих класів шкіл м. Берегово з угорською мовою навчання до вивчення англійської та української мов, а також, на якому рівні володіють учні англійською мовою. Результати анкетного опитування показали, що своє майбутнє учні уявляють за кордоном, де знання англійської мови має важливе значення, тому тепер вони старанно вивчають мову. Проте результати тесту на знання мови засвідчують, що і учні, і викладачі повинні прикласти багато зусиль для того, щоб досягти позитивних результатів.

Ключові слова: англійська мова, ставлення до вивчення мови, учні шостих класів шкіл м. Берегово з угорською мовою навчання.

Abstract. The case study described in this article aimed at surveying the English and Ukrainian language learning attitudes of Beregszász sixth graders, as well as getting insights into their English language learning proficiency. Data from a decisive majority of questionnaires prove that the children imagine their future abroad where English language knowledge is essential, therefore they study English diligently. However, the findings of the proficiency test highlight the fact that both teachers and students need to do further hard work in order to achieve positive and successful results in language learning.

Keywords: English proficiency, language learning attitudes, Beregszász Hungarian sixth graders.

1. Introduction

Scholars have been studying the English language teaching in Hungarian schools in Transcarpathia ever since the education policy in Ukraine gave priority to this subject in schools. Not only has the education policy changed significantly but also the entire country. Ukrainian foreign policy's attention turned to Western Europe. This defines the role of the English language as well as the tuition of the language. Besides political factors, the economic state of the country may have a great impact on language teaching. Pupils are aware of the fact that knowing English is an indispensable term of having a well-paid job. Another motivation factor may be the employment in a foreign country.

* English major student, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute. * Angol szakos hallgató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. * Студентка англійської філології, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II. kacsuranni@gmail.com

Numerous studies were made in the past, basing on the opinion and experiences of the teachers. But who could tell the researcher more about the English teaching process than the pupils themselves. Thus one of the main buttresses during the creation of the present research was gathering information directly from the pupils.

In order to get the required information, a questionnaire and a test paper were used. To gain the data, research devices were the same as the ones used in a study in 2009 [1]. The test paper was designed to assess learners' levels of knowledge of English, i.e. their proficiency in English. The test contained three sections focusing on three knowledge fields which were chosen by the author of this paper: writing skills, grammar and vocabulary. This is in accordance with the requirements of the English Independent Testing in Ukraine.

The original hypothesis was that there has been a significant change between the results of the 2009 study [1] and the present study of 2017. Then children were more motivated to study Ukrainian so that they were able to pass the advanced level school-leaving examination in Ukrainian language and literature. It is hypothesized that by now this interest in learning the state language has faded. The reason for this might be the instable economic status of the country: most children imagine their future abroad and therefore they have a very firm goal, namely, to learn English as a lingua franca.

The practical importance of the research lies in that it provides valuable insights into Beregszász sixth graders' English language proficiency and their attitudes towards English as a foreign language and also Ukrainian as the state language. Based on the research findings, some pedagogical implications are presented worth considering for English and Ukrainian teachers.

2.1 A brief overview of English teaching in Transcarpathian Hungarian schools

Four foreign languages are taught in the Ukrainian schools: English, German, French and Spanish. Until the early 2000s, the compulsory foreign language instruction in the general schools began in the 4th / 5th grade. At present, after the reform of foreign language teaching in Ukraine, learning of the first compulsory foreign language begins in the 2nd grade. Exceptions are the schools specialising in foreign languages (specialized schools), where compulsory foreign language learning begins in the 1st grade and a second foreign language is introduced in the 5th grade. The most often taught foreign language is English. Currently, nearly 90 % of all school children study English followed by German, French and Spanish. [2]

Recently there has been an increase of interest in learning and teaching English language. A study written by István Csernicskó highlights the fact that pupils are interested in learning English because in many cases it is the only opportunity to escape from their environment and start a better life in Western Europe.

It can be also read in the study that pupils are motivated not because of the strained education policy of the government, but because they recognise the importance of this language. [3]

There were 104 Hungarian schools in 2005: 33 secondary, 48 primary, 13 elementary, 5 vocational, 4 lyceums and 1 8-year grammar school. In 67 of them English was taught as foreign language. Many of the English teachers who taught in these schools had to face several problems during their work:

1. Lack of audio materials.
2. The Plakhotnyk-books were not for Hungarian schools.
3. The 12-point scale of evaluating learner's knowledge.
4. Low number of lessons per week.
5. Heterogeneous classes with too many learners. [2]

At the same time teachers had solutions in their mind:

1. More lessons per week.
2. Appropriate textbook for Hungarian schoolchildren.
3. Creating specialized classrooms.
4. Dividing learners into groups at a lower class size. (According to the regulation in Ukraine, the class with less than 28 children can not be divided into groups.) [2]

The Transcarpathian Hungarian Pedagogical Association has a significant role in solving the teachers' problems. Several textbooks were published by them; for example, *English with you and me* [4]. The Association organizes English language competitions and camps annually. The Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute solved another question: the problem of the lack of English teachers. Since 2002 the institute has given dozens of English teachers to the Transcarpathian Hungarian schools.

As it was mentioned, one of the biggest problems in Hungarian schools was the lack of appropriate textbooks. The most widely used textbooks are the Karpiuk-books. [5; 6] They focus on the abilities and the interests of the learners. The sequence of skills development within one unit is the following: listening, speaking, reading, and writing. They have varied exercises: matching, gap-filling tasks, sentence construction, etc. The books contain tasks which expect learners to work in groups. Many texts and tasks can be found about the British culture. The drawback of the book is that it contains only English-Ukrainian vocabulary and the instructions are in Ukrainian too.

A reading task in English includes reading the text in chorus followed by individual reading and a simple reading comprehension task. Most teachers focus on sounds and phonetic transcription. According to their experiences, gifted learners acquire them with ease, while others need more practice; their general opinion is that learners at this age have no difficulty in learning the transcription signs and in pronouncing the sounds represented by them. Teachers consider reading aloud

essential at this age, and they seem to prefer the phonics approach to teaching reading.

Teachers gave an account of how they practice writing: copying crosswords and filling in missing letters into gapped words. In general, learners enjoy writing tasks, especially crosswords. Wordsearch was mentioned as the most popular type of crossword.

Another difficulty is the low amount of lessons per week. In 2011 the division of the English lessons was the following:

1. Form 2-4.: 2 lessons per week
2. Form 5-6.: 3 lessons per week
3. Form 7-11.: 2 lessons per week
4. Form 10-11 (with specialization): 3-6 lessons per week.

It is well-known that the teacher can teach relatively little for a pupil who is not motivated. The motivation may originate from parents, from desire of communicating with others and from having concrete goals. In this case concrete goals mean that the pupil is aware of what he wants to be. Typically pupils clarify their goals in the 10th or 11th form. Their goals give reasons why they should learn the English language. The reasons can be different:

1. English is the dominant business language and it has become almost a necessity for people to speak English if they are to enter a global workforce, research from all over the world shows that cross-border business communication is most often conducted in English.
2. English may not be the most spoken language in the world, but it is the official language in a large number of countries. It is estimated that the number of people in the world that use in English to communicate on a regular basis is 2 billion. that pupil, which imagines his future abroad, needs to be aware of the languages importance. [7]

According to Bárány, Huszti and Fábíán, the mostly used activities are [2]:

1. practising vocabulary and proper English pronunciation – for teachers it is more important how learners pronounce words than how well they understand and use them.
2. reading aloud in English from the textbook
3. translating from English into Hungarian

The least frequent activity types are:

1. silent reading – it can be evaluated as a mistake from teachers, because it is proven that it helps comprehension most.
2. skimming

The opinion of the pupils cannot be omitted:

1. popular activities: writing, listening and playing several skill-developer games
2. non-preferred occupations: learning rules or poems, using dictionaries, reciting.

2.2 Teaching the four language skills

There are four language skills: writing, speaking, listening and reading. They are all vital parts of the language as well as a research which deals with language-teaching issues.

The following research is inspired to measure the pupils' writing skills, their grammatical and vocabulary knowledge. Nevertheless, it is important to note the other three skills too, because they affect or they are affected by grammar and vocabulary.

Since the accent is on the writing skill, it is genial to start with this topic. The reasons for teaching writing to students of English as a foreign language include reinforcement, language development and learning style. Writing skill is a reinforcement device because most of the students benefit from seeing the language written down. The visual demonstration of language construction may help to understand how it all fits together as well as creating new sentences using the already acquired material. Writing is appropriate for slower learners. It is a quiet reflective activity instead of the rush of face-to-face communication. Still, the most important reason for teaching writing is that it is a basic language skill. However, the teacher needs to be careful during choosing the writing task. The type of writing the teacher gets students to do depends on their interests, age and level. The teacher needs to make sure that students have enough language to complete the task. It is important to get students writing in a number of common everyday styles: writing postcards letters of various kinds, narrative compositions, reports and newspaper articles. Pupils are also expected to write poems or dialogues. All these types of writing serve one aim – to activate the knowledge. [8]

Speaking is the other productive skill. It gives pupils a chance to rehearse having discussions outside the classroom. It can help the teacher in getting feedback. Using speaking tasks the teacher can see what language problems the class is having. Moreover, pupils can see what they need to improve. It is important for teachers to correct mistakes, but he needs to know when the right time for interrupting is. Constant interruption from the teacher may destroy the purpose of the speaking activity. Also, it is important not to single students out for particular criticism. Another main rule for teachers is not to get involved too much during a speaking activity. It is better to stand back and listen what is going on. [2]

Listening also has its own rules. Listening tasks expose students to different varieties of English. Besides completing the main aim teachers need to consider the levels, interests and needs of students. During listening task teacher may face technical problems. The teacher needs to find the right place for the tape recorder so it can be heard all around the classroom. Another feature is a tape counter that is easy to see. It is important to find the right place on the tape and to find the way back for playing the record for the second time – there are almost no occasions when the teacher will play a tape only once; students will want to hear it again to pick up the things they missed.. Using a better machine is also needs to be

considered. Teachers need to prepare for the listening task before the lesson. They need to listen to the tape before they take it into class. It helps them being prepared for any problems. A good teacher prepares extra questions to the listening task so he can measure what impression it made on the pupils. [8]

Getting pupils to read English texts is an important part of the teachers job. Reading is useful because some of the language sticks in the pupil's mind. Reading texts provide opportunities to study grammar, punctuation, vocabulary and the way to construct texts. For some pupils it also can be the resource of pleasure. The level of knowledge defines the level of the text. One of the teacher's main functions is to match the task to the topic. Imaginative and challenging tasks may make exciting even a boring topic. A good teacher integrates the reading text into class sequences, using the topic for discussion and further tasks. [8]

2.3 Teaching vocabulary and grammar

After mentioning the four skills, the grammar and vocabulary teaching have to take place. According to Michael Swan [9], these are the golden rules for successful grammar teaching:

1) Learning the theory depends on the pupils and on the teacher.

Theory part can be valuable, but there are pupils who are unable to take in. Learners also may vary in their response to grammar teaching. Learning contexts and purposes also vary greatly.

2) Explanation

'Explanations of how things work are often useful. They do need to be clear and simple, though: the whole truth can be counterproductive, in language as in life.... They should be in the mother tongue if possible.'

3) Examples

'Good realistic examples are vital, but they don't replace explanations..... Suitably chosen authentic material – advertisements, cartoons, songs, poems, etc – can make examples memorable and fix them in students' minds.'

4) Exercises

'Variety is really the key.....it's important to move on to activities where the structure is used in more interesting and realistic ways. I like structure-oriented problem-solving activities and quizzes, games, picture-based work, text-based work, role-play, exercises that get students using the structure to talk about themselves and their ideas, exercises that combine grammar practice with vocabulary learning, and internet-exploration activities'.

Concerning teaching vocabulary teachers may find new and old methods alike. Hereinafter, a representative of each group will be mentioned:

1) Keeping a lexical notebook

To record new language in a way that is memorable has great importance. Lexical notebook is an excellent way of recording new words. It helps pupils to organize new lexis in a way that would closely resemble the way it occurs in the

real language. Pupils are encouraged to record the full sentence. New words in a text are also written down together with their lexical partners and in grammatical patterns they occur in. These notebooks should be organised by topics. [10]

2) Learning vocabulary through reading

'The idea here is that learners are encouraged to read around the same topic for a while, thus increasing their chances of coming across the same, topic-related, lexical items again and again.' There are several rules concerning learning new vocabulary through reading [11]

1. First, teacher selects the new words into two groups: students are likely to want use, or whether it is enough for them to understand what it means. It can be useful letting students to make the selection themselves.
2. Students have to investigate the words using dictionaries or other devices.
3. Then they create different exercises with these words. Getting students to make up sentences is also a good idea.
4. Another text is given on the same topic. Students need to find any words and phrases in the text which they looked at in the previous text.
5. After reading several texts, the students should be ready to start writing more complex texts about the topic.

3 Methodology of research

3.1 Participants

Before writing the test paper pupils were asked to fill a questionnaire which concerned personal information. According to the questionnaire data, the number of male and female participants was equal: 13-13. By age the participants were different: fifteen of them were eleven years old, ten were twelve and one was thirteen years old. Most of them live in Beregszász, only eight pupils commute from the surrounding villages.

3.2 Research instruments

Before starting the research, the methods of the research had to be identified. Considering the aim of the study and the consumable potentials, the quantitative research method with elements of qualitative research methodology was chosen.

In the research detailed in this paper a questionnaire and an English proficiency test have been used:

1. The questionnaire contains open- and closed-ended questions, aiming to survey the general opinion about the English language and the rate of the participants' motivation, as well as their attitudes to English as a foreign language and Ukrainian as a state language. In addition, the learners were requested to provide information on their favourite school subjects and favourite activities in the language lessons.

2. The proficiency test contains tasks which measures the pupils' skills in writing and surveys their knowledge of grammar and vocabulary.

The test paper was designed to assess learners' levels of knowledge of English. The test contained three sections focusing on three knowledge fields which were chosen by the author of the research: writing, grammar and vocabulary. Every correct answer scored one point. The total sum was 45 points.

3.3 Results of the research

From the aspect of language learning, the status of the language 'in the pupil's heart' is non-negligible: is it beloved or unloved? Twenty-three (88%) pupils considered the English language as a fancied one, while two (8%) of them mentioned the Ukrainian language as a favourite one. Pupils were asked to write down their answers and the reason why they chose that language. The two types of justification were the following: the chosen language can be acquired more easily or because it can be more useful in their future. One pupil's mother tongue was Ukrainian, so he implicitly chose the Ukrainian language.

Another determining factor is how easily the target language can be acquired. Twenty pupils (77%) claimed that the learning of the English language was easy for them. Sixty percent of them stated that the reason of their answer was that English language showed more resemblance with the Hungarian language than the Ukrainian for instance. By resemblance they meant similarity in the alphabet. It can be claimed that the languages which use the Latin script can be used more easily by Hungarian learners than those which use the Cyrillic alphabet.

A further aim was to elicit what the main motivation factors are for a pupil who learns a foreign language. Another question was about who motivates them. Only three pupils stated that they were not motivated by others, and twenty-three pupils answered that they were motivated by their parents. Pupils added that besides their parents' motivation they have their own external motivation. They were aware of the fact that knowing English was an indispensable term of having a well-paid job.

Participants were asked to choose their three beloved and three unloved subjects. The goal was to measure the pupils' attitude to the English language as a subject. The language's place among the three subjects was also taken into account.

Table 1. Beloved subjects

	English language
1. place	2 (8%)
2. place	4 (15%)
3. place	3 (12%)

According to the results, only 35% of the pupils mentioned English as their favourite language. An interesting fact is that 50% of the children indicated Physical Training as their beloved subject.

Table 2 shows the place of the English language as an unloved subject among pupils.

Table 2. Unloved subjects

	English language
1 st place	-
2 nd place	3 (12%)

The comparison of the English language as a beloved (35%) and unloved (16%) subject shows that pupils cherish this language more than detest it. It is worthy of mention that 54% of the pupils marked Ukrainian language or literature as an unloved subject.

One of the hypotheses was that the ground of the high level of motivation in English learning can be related to the nature of the school lessons. In order to prove or reject this, pupils were requested to mention their beloved and unloved activities during the English lesson. Table 3 summarizes the activities which are liked by the pupils.

Table 3. Beloved activities

English language	Number of students
Reading	10
Writing	5
Speaking	4
Project work	4
Recitation	3

The data in Table 3 show that reading is the most beloved activity. Unfortunately, the participants did not name the cause of their choice. The two productive skills were also mentioned among the beloved activities. It can be interpreted as a result of the education policy in Ukraine which gives priority to the productive skills, primarily to the communicative skill. The following activity in Table 3 is likewise the outcome of the new education policy. Project work has become rife in the past few years. Pupils have a high regard for this kind of activity because it gives them freedom in learning about their favourite topic. It also gives them an opportunity to work with that amount of data which can be easily assimilated by them. Another preferred activity is the recitation. This may mean that the pupils are self-assured in using the English language.

The questionnaire contained a query which asked the pupils to specify their unloved activities, too.

Table 4. Unloved activities

Activity	Number of students
There is no such activity	14
Writing a test paper	5
Writing in general	3
Learning new words	3
No data	1

Comparing the data of Tables 3 and 4, it can be established that pupils had a positive attitude to the majority of the activities. 54% of the participants did not have problems with any of the aforesaid activities. Learning new words naturally can be difficult for the pupils who cannot be considered as excessive. Also, writing a test paper certainly cannot be considered as one of the pupils' beloved activities.

However, from the viewpoint of language learning, liking different kinds of activities is not enough. The pupils and their parents need to measure the activities' effectiveness. In case of a negative result, parents may take a tutorial into account. Table 5 summarizes the answers which were given to the question: 'Do you learn English in tutorial lessons?'.

Table 5. Learning out-of-school

Has tutorials	12 (46%)
Doesn't have tutorials	14 (54%)

The interpretation of these data can be the fact that pupils' main goal is to successfully pass their English language exam before their school leaving since an English language certificate is substantial for learning at a Hungarian university in case the children have the perspective of continuing their studies after leaving the secondary school in Hungary.

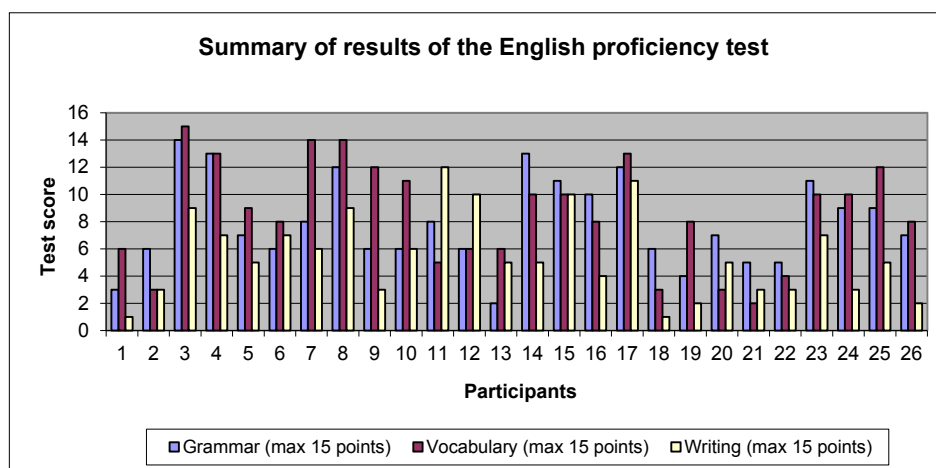
As reported previously, participants wrote a test paper. The analysis did not show any significant differences between vocabulary and grammar, but there was a great margin between these two aspects and the writing results. Tests revealed that while pupils were good at grammar and had a comparatively good knowledge of vocabulary, they were unable to use their knowledge in practice and make up sentences.

The most remarkable result to emerge from the data is that even the most successful pupil's (Participant No3) score showed notable deviation. That pupil was the only one who got maximum point for a task. Unfortunately, they could not manage to use the existing knowledge in the writing task and got six points less than the maximum.

Though pupils got all the support that was possible, it is plausible that a number of limitations might have influenced the results obtained. One of these limitations could be the cultural difference between pupils who were raised in Hungarian or Ukrainian environment. For example, the participant who came

from a Ukrainian family could not imagine who Süsü, the famous dragon, a Hungarian cartoon hero, was. Despite the fact that a picture of Süsü was used during the research, and a detailed explanation was given, there was a great information gap between participants from the two nationalities.

Diagram 1. Proficiency test results

From Diagram 1 we can note that only one participant achieved the maximum of 15 points, though only in one kind of task. Other eight pupils got points between twelve and fourteen for the vocabulary and grammar tasks. One child could achieve twelve points in the writing task. Six pupils got two or one point for their answer considering all types of tests. Table 6 presents the descriptive statistics for the proficiency test.

Table 6. Descriptive statistics

Grammar mean	7.9230769	SD	3.2486684
Vocabulary mean	8.5769231	SD	3.8384692
Writing mean	5.5384615	SD	3.1270532

The data prove that the task measuring the participants' vocabulary was the most successful and strongest aspect of the pupils' English language knowledge (mean = 8.5, SD = 3.8), while writing was the least successful or the weakest one with considerably lower points (mean = 5.5, SD = 3.1).

4 Conclusions

This paper has highlighted the importance of acquiring and practicing productive skills.

Although performance was not ideal, it is nevertheless believed that in this age problematic questions can be solved by correct teaching methods and with pupils' diligence.

Concerning the hypothesis that triggered the present study, it was totally proven. The research data clearly showed that the aims of children of the age group under analysis have changed in the past few years. The strong motivation for learning Ukrainian has almost disappeared, or it has been replaced by the strong motivation to learn English as a foreign language. Children at this young age already realize that there is more perspective in learning English than Ukrainian for their future existence.

The findings of the proficiency test point to some urgent pedagogical implications for the English teachers. The first one relates to the children's writing skills. This is an underdeveloped skill of the participants of the research; therefore, it is of utmost importance that this skill should be practiced all the time in the lessons. The second important implication is that the teachers should pay more attention to the favourite and least beloved activities in the English lessons, and try to apply the ones that the learners do with ease and also willingly. It is common knowledge that when children do something for their own sake, they can achieve far better results.

REFERENCES

1. HUSZTI I. (2009). Beregszászi Magyar tannyelvű iskolába járó ötödikesek identitástudata és a nyelvtanulás közötti összefüggések / Szerk. Z. Karmcsi, A. Márku, Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. — Ungvár: PoliPrint, — Pp. 54–63.
2. BÁRÁNY E., HUSZTI I., FÁBIÁN M. (2011). Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és a nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel / Szerk. K. Hires–László, Z. Karmacs, A. Márku, Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai. — Budapest – Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, — Pp. 145–154.
3. CSERNICKÓ, I. (2009). Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті // *Acta Beregsasiensis*. — No. 8 (2). — Pp. 97–106.
4. HIRES E., & FÁBIÁN M. (2004). English with you and me. — Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, — 125 pp.
5. Карпюк, О. Д. (Карп'юк, О. Д.) (2003). Англійська Мова: Підручник для 3 Класу Загальноосвітніх Навчальних Закладів. — Київ: Навчальна книга, — 200 pp.
6. КАРПЮК, О. Д. (Карп'юк, О. Д.) (2005.) Англійська Мова: Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — Київ: Навчальна книга, — 210 pp.
7. SZILÁGYI, L. (2008). Végzős diákok angol nyelvismeretét befolyásoló szociális háttér vizsgálata a Beregszász Magyar Gimnáziumban // *Acta Beregsasiensis*. — No. 7 (2). — Pp. 40–47.
8. HARMER, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. — London: Longman, — 320 pp.
9. How to teach grammar [online]. Available from: <https://www.teachingenglish.org.uk/blogs/michael-swain/how-teach-grammar> [Retrieved 2 October, 2016].
10. Lexical notebooks or vocabulary cards [online]. Available from: <https://www.teachingenglish.org.uk/article/lexical-notebooks-or-vocabulary-cards> [Retrieved 8 November, 2016].
11. Learning vocabulary through reading [online]. Available from: <https://www.teachingenglish.org.uk/blogs/rachael-roberts/rachael-roberts-learning-vocabulary-through-reading> [Retrieved 2 October, 2016].

A nagydobronyi nyelvjárásról

Rezümé: A tanulmány a kárpátaljai nyelvjárásziget-
tel, Nagydobronnyal foglal-
kozik. Településtörténeti,
nyelvtörténeti adatokra ala-
pozva állapítja meg, hogy a
település nyelvjárása a keleti
palóccal mutat szorosabb
kapcsolatot. A dolgozat
második része azokat a szo-
ciolingvisztikai kutatásokat
mutatja be, amelyek az el-
múlt időszakban a település
nyelvhasználatát érintették.

Резюме. У статті висвітлено осно-
вні особливості мовного ланд-
шафту Закарпаття, зокрема вели-
кодоброньського. Із залученням
мовно-історичних даних, а також
фактів з історії населеного пункту,
зроблено спробу довести гіпотезу
про те, що діалект Великої Добро-
ні має схожість зі східно-палоцьким
наріччям. У другій частині публіка-
ції представлені соціолінгвістичні
дослідження, які мали стосунок до
вживання мови у населеному пун-
кті протягом останнього часу.

Abstract. The subject of the
study is the Sub-Carpathian di-
alect enclave of Nagydobrony.
Based on the settlement's his-
tory and linguistic background
the study establishes that the
dialect of the settlement shows
a tight connection to the East-
ern Palóc dialect. The second
part of the study presents the
overview of social linguistic
research concerning the lan-
guage use of the settlement in
the past period.

1) Nagydobronyt a kutatók a nyelvjárászigetek között tartják számon (l. Horváth 1976: 54–55; Balogh 1991; Juhász 2001: 294). Környezetétől eltérő nyelvi sajátosságai nyilván már Herman Ottónak is feltűntek, amikor 1885–86 telén a népi halászat tanulmányozása céljából felkereste a helységet. Nem sokkal később Lehoczky Tivadar Nagydobronyt a palóc nyelvjárásokkal hozza kapcsolatba: „Nagy-Dobrony magyar község, termékeny lapályos határral. Lakosai, kik nagy részt reformátusok, úgy saját-szerű viseletükkel, mint palóczos nyelvjárásukkal egészen elütnek Beregmegye többi magyarságától” (1900/2014: 429). A település palócos sajátosságaira később Törös Béla (1910: 4), Horváth Katalin (1976: 55) és Balogh Lajos is felfigyel (1991). Balogh Palócok a Kárpátalján? c. tanulmányában megjegyzi, hogy „nagyon óvatos előrejel-zésként megkockáztathatjuk, hogy talán inkább a keleti, borsodi palóccal mutat szá-mottevőbb azonosságot Nagydobrony nyelvjárása” (1991: 66).

Móricz Kálmán *Nagydobrony* c. falumonográfiájában a helyi családnevek viz-sgálata alapján megállapítja, hogy az 1715. évi első országos összeírás nagydobronyi adatai között, valamint a falu 1775. évi urbáriumában többnyire ugyanazok a csa-ládnevek gyakoriak, mint napjainkban is. „1775 óta a névanyag nem változott lé-nyegesen, [...] sőt ez az állandóság kisebb fenntartásokkal egészen a XVII. század derekáig visszavezethető. Ily módon tehát kizárható egy XVII. vagy XVIII. század-beli lakosságcsere, mely a palócok megjelenését magyarázná. Ha pedig a népesség

* PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Cso-
port. * Кафедра філології, Наукова-методична комісія угорської філології Закарпатського
угорського інституту ім.Ф. Ракоці ІІ. * Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute.

** PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Savaria Egyetemi Központ. ** Науковий центр Саварія
Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша. ** Eötvös Loránd University, Savaria Campus.

összetételében három-négy évszázada nem következett be érdemi változás, ez azt jelenti, hogy az évezred első felére kell datálnunk a palóc népességből való kiválás időpontját” (2016: 298).

Móricz felveti, hogy a palóc származtatás mellett „számolni kell a másik, eddig figyelmen kívül hagyott lehetőséggel: hogy tudniillik a nagydobronyiaknak semmi közük a palócokhoz, hanem a hasonlóságra utaló jelek, amelyek a palóc rokonság gondolatát sugallták, valójában archaizmusok, a honfoglalás idejéből megőrzött s történetesen a palócoknál is fennmaradt, rájuk is jellemző sajátosságok” (i. h. 303).

Henkey Gyula antropológus 1993 őszén végzett vizsgálatot a településen, melynek során 117 őslakos és 9 bevándorolt adatait rögzítette. Eredményei azt mutatják, hogy bár „a nagydobronyi férfiak és nők egyaránt közel állnak a medvesaljai és Hanva környéki palócokhoz, de ez a közelség mindazon magyar népességekkel is kimutatható, melyek elkerülték az oszmán-török hódoltságot vagy az csak 20-30 évig tartott” (1994: 58).

A kérdéssel legutóbb e tanulmány egyik szerzője, Tóth Péter foglalkozott a szombathelyi VI. Dialektológiai Szimpozionon. Tóth Péter kutatásába Beregrákost és Kajdanót is bevonta, ahol szintén talált palócos tájnyelvi sajátosságokat. Balogh Lajoshoz hasonlóan Nagydobrony nyelvjárását a keleti palóccal hozza kapcsolatba. A palócos jelenségek mögött tehát ő is településtörténeti okokat valószínűsít.

2) A palóc nyelvjárások egyik legjellegzetesebb sajátága az illabiális *á*-zás. E jelenség megőrzött régisége a palóc nyelvjárásoknak, itt ugyanis a nyelvtörténet folyamán elmaradt az *á* > alabializálódás. Horger Antal A magyar nyelvjárások c. könyvében írja: „A palóc nyj.-oknak e sajátágát a laikusok rendesen »tótos«-nak tartják, vagyis tót hatásnak tulajdonítják, a bácsm.-i községeket pedig szerb hatásnak, de ez egészen téves felfogás, mert éppen ellenkezőleg: napjainkig megőrzött ősrégi magyar sajátág” (1934: 78).

Balogh Lajos e jelenség állapotáról Nagydobronyban a következőket jegyezte fel: „Azok körében, akik még beszélik az archaikus nyelvjárást, valóban eléggé általános az illabiális *á* használata. Ez hangszínében, realizációjában megegyezik a palóc ajakkerekítés nélküli *á*-val [...]. Előfordul természetesen labiálisabb ejtésmód is” (1991: 64). Az *á*-zás napjainkban is élő tájnyelvi jelenség a faluban: *áz, bágoj, hámár, hárang, házà, hintà, kàpu, màgà, màlom, nàgy, pàlácsintà, pàp, ràgàd, ugàt, vàkjuk* 'vakablak', *vàn, vástàg* stb.

A palóc nyelvjárás területén a köznyelvi *a* helyén az *l* kiesése vagy időtartamcsere folytán *ā* jelentkezik: *āsò, ārà* (MNyA. 700, 746). Balassa József 1891-ben kettőshangzós alakokat említ: *szóma, óma* stb. (1891: 82–84, 89). Nagydobronyban a hosszú labiális (esetleg kettőshangzós) változatok az *l, r, j* előtt is megfigyelhetők, itt ugyanis e mássalhangzók nyújtó hatása erős, ami valószínűleg a környező nyelvjárások hatásának tudható be. Példák: *ālmà, bārna, szālmà, szārka, vārjú* stb. (vö. Móricz 2016: 239).

A palóc nyelvjárások másik közismert tulajdonsága a köznyelvi *á* helyén ejtett labiális realizációk: *ā, ā, ā, ó, ó*. Keleti palóc településeken kettőshangzók is

megfigyelhetők (*áo*, *ā*^o stb.). Az *á* és az *ā* leginkább a palóc nyelvjárásterület szélein és a palóc szigetekeken jellemző.

A palóc nyelvjárásterületen az *ā* és az *ā* elterjedése nagyrészt fedi egymást. A két jelenség tehát függvénye egymásnak. Kivételt csupán a Hernád völgyének egy kis része (Encs, Hernádkércs) jelent, ahol nincs *ā* az *ā* mellett, itt azonban az *ā*-zás is ingadozó (Benkő 1956: 84).

Az *ā* realizációi között Nagydobronyban aránylag ritkábbak is fellelhetők: *kánáol*, *stáongli*, *száocsirá* 'hosszú nyelvű keretre erősített halfogó eszköz, szák', *hā^ont*, *himbā^oló^uznák*, *mā^omā^oma*', *Mārijá*, *māsik*, *szālítani*, *vāg*, *mājus*, *reformātus* stb. Az *ā* kettőshangzós realizációi a palóc nyelvjárásterületen belül csupán keleti palóc településekre jellemzőek, például Szuhogyra, Sajókazára, Trizsre és Torna-görgöre. A nagydobronyi nyelvjárás tehát e tekintetben a keleti palóccal mutat szorosabb kapcsolatot.

3) A '90-es évek második felében indultak meg azok a kutatások, amelyek már szociolingvisztikai megközelítésből, azaz a társadalmi szempontokat, körülményeket is figyelembe véve vizsgálták a nyelvhasználatot. A határok megnyitásával a nyelvészek figyelme is szélesebb körben irányulhatott a határon túli területek felé.

Az első ilyen átfogó felmérés eredményeként született meg 1998-ban Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* című műve, amiből képet kaphatunk a terület politikai, gazdasági, s ezzel összefüggésben nyelvi helyzetéről (1998).

2000-ben pedig Iskola 2000 néven 675 érettségi előtt álló tanuló nyelvhasználatát vizsgálták kérdőíves felmérés keretén belül (Beregszászi–Márku 2003: 179–2007). Ebben a vizsgálatban természetesen a nagydobronyi iskolások is (32 fő) részt vettek. Teljesítményüket a teljes mintához viszonyítva elemzi Csernicskó István *Válóban különleges-e a (fiatal) nagydobronyiak nyelvjárása?* című előadásában (2004: 126–129). Arra a következtetésre jutott, hogy bár nyelvhasználatuk jelentősen eltér a környező nyelvjárásoktól, írásban, iskolai felmérés során nem mutatkozik lényeges különbség más iskolák tanulóihoz viszonyítva.

A szociolingvisztika térhódításával más tudományágak módszerei is beszivárogtak, mintegy megtermékenyítették a nyelvtudományt, azon belül a dialektológiát is. Világossá vált, hogy a pszichológiából már jóval korábban megismert attitűdnek, viszonyulásnak jelentős szerepe van az egyén, s a közösség nyelvhasználatának alakulásában. Hiszen ami tetszik, pozitívan viszonyulunk hozzá, használjuk, ezáltal széles körű elismertség, presztízs kapcsolódik hozzá, amiről nincs jó véleményünk, kerüljük, stigmatizáljuk. S ez fordítva is érvényes. Amiről úgy gondoljuk, hogy a társadalomban elismert, ahhoz igyekszünk igazodni, aminek pedig negatív megítélését érezzük, igyekszünk kerülni. Számos felmérés bizonyította, s mi magunk is megfigyelhetjük, érezhetjük, hogy magyar nyelvterületen a nyelvjárások megítélése cseppet sem kedvező. Sok olyan tévhit, előítélet él, s terjed még ma is a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatban, aminek tudományos alapja egyáltalán nincs. Kárpátaljai embert arról kérdezve, mi a nyelvjárás, kik beszélnek tájszólassal, sokszor kapjuk

azt a választ, hogy tájszólás az, ahogy Dobronyban beszélnek, illetve a dobronyiak beszélnek tájszólással. Egy 2002-ben készült nyelvhasználatot is érintő interjú során azonban egy nagydobronyi hölgy a következőket mondta: „... *mondjuk Rákoson igen áá betűsen beszélnek. (...) Hát a dobronyiak, mit tudom én, mán nem tájszólással, hanem csak olyan egyszerűen. De azoknak van tájszólása.*” (Csernicskó–Márku 2007: 230).

Az ehhez hasonló megnyilvánulásokra már a hatvanas években is felfigyeltek a dialektológusok gyűjtéseik során: az emberek a saját környezetük beszédét helyesnek, irodalminak mondják, s a szemükben alacsonyabb presztízsű változatot másoknak tulajdonítják (Imre 1963: 279–283). Nagydobronyi fiatalok ezt meg is fogalmazták: „*ha elmegy valahova és a te településed nyelvét megszoktad, más nem. Ezt ők tájszólásnak nevezik*”, „(Nyelvjárásnak nevezzük) *Azt mikor nem úgy beszélnek, mint mi*”.

A Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület értékfeltáró gyűjtése során az adatközlőket saját lakóhelyük nyelvhasználati jellegzetességeiről is kérdezték. A legtöbb nagydobronyi válaszadó példákat hozott fel a helyi beszéd szemléltetésére: „*huzi, voni*” (ez az igei személyrag illeszkedésének hiánya), „*á betűsen beszélünk*”, „*ott la, itt la*”. Egy nyugdíjas nő a következőket mondta: „*hiába helyesen írunk, de ha egymás között parasztoson beszélünk... Hadd hallgassák!*”.

Disszertációmban kárpátaljai iskolások nyelvi tudatát vizsgáltam, különös tekintettel a nyelvjárás attitűdjükre. 2006 és 2008 között 1490 kilencedikes és érettségi előtt álló fiatal töltötte ki a témával kapcsolatos kérdőívet (Lakatos 2010). Az adatokból kiderül, hogy a vizsgált csoport körében nincs nagy elismertsége a nyelvjárásoknak, igyekeznek elhatárolódni a tanulók ettől a változattól. De érvényes-e ez a 93 nagydobronyi tanulóra is? A következőkben néhány kérdés eredményeiből szemezgetve azt kívánom szemléltetni, hogyan nyilatkoznak a nyelvjárásokról, környezetük, illetve saját nyelvhasználatukról egy nyelvjárássziget fiataljai.

68,8%-uk vallja azt, hogy érzékel különbséget saját lakóhelye és a szomszéd település beszéde között. A nem nagydobronyi tanulóknak 53,8%-a jelölte ezt a választ a kérdőíves felmérés során. Ez statisztikailag is lényeges különbség.

Amikor azt kérdeztem adatközlőimtől, hogy Saját településük magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké, mind a nagydobronyiak, mind a más településről származó fiatalok nagy arányban jelölték a semlegesebb, olyan, mint más magyarul beszélőké választ. (53,8%, 48,3%). De csupán 38,7%-uk bízik abban, hogy 30 év múlva is így fognak beszélni náluk. Ez az arány nem tér el a teljes mintától, azonban nem utalnak pozitív attitűdre sem.

Lényeges viszont a különbség a két csoport válaszainak alakulása között a Előfordult, hogy gúnyoltak beszéded miatt? kérdés kapcsán. Azt feltételezhetnénk, hogy az északkeleti nyelvjárás régióban kirívó jegyeket használó fiatalok többször kerülhettek kellemetlen helyzetbe beszédük miatt, de saját bevallásuk szerint ez nem így van. Míg a nem nagydobronyiaknak 24,1%-át gúnyolták már beszéde kapcsán,

a dobronyiaknak csupán 11,8%-a jelölte az igen választ. A következő eseteket írták le: „*Igen, mert azt mondták, hogy nem nyitom ki rendesen a szám, meg hogy tanuljak meg beszélni.*”, „*Hát, hogy paraszt falusi beszéddel beszélek.*”, „*Az úgy volt, hogy Magyarországon voltam és kigúnyoltak, mert dobronyiasan beszéltem.*”

Nagy részük (72%) azt mondja, hogy lakóhelyükön beszélnek nyelvjárásban (a nem nagydobronyiak közül az adatközlőknek csupán 52,8%-a nyilatkozott így), de csak 33,3%-uk vallja azt, hogy ő maga beszél nyelvjárásban. Ez jelentheti azt, hogy nem kívánnak azonosulni lakóhelyük nyelvhasználatával, elhatárolódnak tőle, de valószínűbb, hogy megpróbáltak megfelelni egy általuk feltételezett elvárásnak. Iskolában, egy tanórán kitöltött nyelvhasználati kérdőívben úgy érezhették, jobb, ha ők nem beszélnek nyelvjárásban. Hiszen ahogy megfogalmazták: „*Nyelvjárásnak nevezzük azt a beszédet, amelyet már eléggé régen nem használunk.*”, „*A tájszólás az amikor mások nem helyesen mondják a szavakat.*”, „*Szerintem azt mikor a helyes szót nem megfelelő hangsúllyal ejtik vagy betű hibával mondják.*”

Az alacsony társadalmi elismertség ellenére rejtett presztízse van a nyelvjárásoknak körükben, hiszen 51,6%-uk sajnálná, ha kivesznének ezek a változatok. A következőkkel indokolták véleményüket: „*Akkor semmi sem lenne jellegzetes.*”, „*Mi lenne velünk!*”

Azok indoklásaiból, akik a nemet jelölték ennél a kérdésnél, érződik valamilyen negatív élmény hatása: nem sajnálná, mert: „*Nem kedvelik nagyon azokat, akik úgy beszélnek*”, „*legalább mindenki szépen vagy csúnyán beszélne, nem volna mindkettőtől egyszerre*”, „*sokkal szebb a nyelv, ha tisztán és tájszólás nélkül beszélnek.*”

Az eredményeket látva megállapíthatjuk, hogy bár a nagydobronyi tanulók érzékelik, tudatában vannak annak, hogy lakóhelyük nyelvhasználata jelentősen eltér a környező településektől, társaikhoz hasonlóan vélekednek a nem köznyelvi változatokról: ők is igyekeznek elhatárolódní ettől. Nagy arányban vallják azt, hogy náluk beszélnek nyelvjárásban, viszont jóval kevesebben mondják, hogy ők is ismerik anyanyelvüknek ezt a változatát. Az ő válaszaikban is érződik azoknak az előítéleteknek a hatása, amelyek széleskörűen elterjedtek a magyar nyelvterületen a nem köznyelvi változatokkal szemben.

Pedig a különböző nyelvváltozatok, megmaradásában kiemelt fontosságú a pozitív, funkcióelkülönítő attitűd, tudatos nyelvhasználat. Azt a tényt kell széles körben terjesztenünk, hogy egy ember, egy közösség a gyakorlatban nem csak nyelvből, de nyelvváltozatból is birtokolhat, használhat egyszerre többet is. Hiszen amellet, ha valaki elsajátítja a magyar köznyelv normáit, nem kell elfelednie anyanyelvváltozatát sem. Mert bizonyos helyzetekben jóval kényelmesebb, sőt, eredményesebb azt használnunk. Első évfolyamos főiskolai hallgatókat kérdezve ugyanerről a témáról, egy nagydobronyi diáktól a következő választ kaptam: „*Nagydobronyban a palóc nyelvjárás jellemzői megfigyelhetők. Én is ismerem, és akarva akaratlanul is használok, de ezt nem is bánom. Többnyire otthon, de van úgy, hogy itt, Beregszászban is észrevehető.*” Ez a felismerés, elismerés, vállalás lehet az alapja a megfelelő szintű

kettősnyelvűség kialakításának. Hiszen a különböző nyelvváltozatokat, nyelvjárásokat azzal őrizhetjük meg, ha használjuk. S ahogy büszkék vagyunk dédszüleinktől örökölt értékes tárgyainkra, ugyanúgy büszkék lehetünk erre az értékre is. S lehet, hogy nem minden nagyszülő őrizte meg a régi szőtest, régi bútordarabot, de anyanyelvjárását igen. S ez nem szégyellnivaló.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Balassa József (1891). *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
2. Balogh Lajos (1991). Palócok a Kárpátalján? In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 63–66.
3. Balogh Lajos (2013). Emlékek, töredékek. *Magyar Nyelv* 109: 462–469.
4. Benkő Loránd (1956). Az *á>ā* „labializáció” eredete. In: Bárczi Géza–Benkő Loránd szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 81–89.
5. Beregszászi Anikó–Márku Anita (2003). A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint. 179–207.
6. Csernicskó István (1998). A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest: Osiris Kiadó.
7. Csernicskó István (2004). Valóban különleges-e a (fiatal) nagydobronyiak nyelvjárása? In: P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit szerk. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Kiadó. 126–129.
8. Csernicskó István és Márku Anita szerk. (2007). *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint.
9. Henkey Gyula (1994). Nagydobronyi magyar őslakosok etnikai embertani képe. *Magyarság és Európa* 1994/6: 46–62.
10. Horger Antal (1934). *A magyar nyelvjárások*. Kókai Lajos kiadása, Budapest.
11. Horváth K[Atalin]. I. 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Uzshorod.
12. Imre Samu (1963). Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
13. Juhász Dezső 2001. A nyelvjárási régiók. In: Kiss Jenő szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
14. Lakatos Katalin: *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Budapest, 2010, ELTE BTK, PhD-értekezés.
15. Lehoczky Tivadar 1900/2014. Beregmegye. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete. Felső-Magyarország (II. rész)*. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest. 417–434.
16. Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna (2009). *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
17. MNyA. = Deme László–Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
18. Móricz Kálmán (2016). *Nagydobrony*. Harmadik, bővített kiadás. HTSART, Budapest.
19. N. Fodor János (2011). A körögyi nyelvjárás nyelvföldrajzi tanulságai. In: Szoták Szilvia szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely – Alsóőr. 62–73.
20. Tóth Imre (1987). *Ipoly menti palóc tájszótár*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 176. Budapest.
21. Tóth Péter (2016). Aberegrákosi, nagydobronyi és kajdanói nyelvjárás gyökereiről. Megjelenőben a VI. Dialektológiai Szimpozion kötetében.
22. Törös Béla (1910). *A beregszászi nyelvjárás*. Athenaeum, Budapest.

Топонімія Українських Карпат як джерело дослідження процесів заселення

Резюме. Аналіз топонімії Українських (Східних) Карпат є одним з методів, який дає змогу виявити роль різноспрямованих колонізаційних рухів в освоєнні цього регіону. Розподіл топонімів за мовно-етимологічними особливостями свідчить про вирішальну роль етнічно-українського населення в заселенні цієї гірської місцевості впродовж XIII – XVII ст., але за наявності помітних іноетнічних впливів. Поширення в гірській місцевості ойконімів, які дублюють назви передкарпатських поселень, відображає основний напрям і механізм переселення, коли спочатку утворювались населені пункти в передгірській місцевості, а пізніше вихідці з цих поселень засновували вже нові населені пункти в горах з такою ж назвою. Наявність однойменних чи подібних назв поселень різних частин Українських Карпат виявляє повторні та транскарпатські переселення. Наведено приклади топонімів південнослов'янського, тюркського та романського походження, які засвідчують помітний вплив на процеси заселення гірської східно-карпатської місцевості різних міграцій пастушого та осілого населення з Північних Балкан, Трансильванії та Молдови.

Rezümé. Az Ukrán (Északkeleti)-Kárpátok helynévanyagának elemzése azon módszerek közé tartozik, amelyek lehetővé teszik a különböző irányú kolonizációs hullámok szerepének a feltárását a régió betelepülésében. A toponimiák nyelvi-etimológiai sajátosságok szerinti eloszlása az etnikailag ukrán népesség döntő szerepét támasztja alá a hegyvidék benépesítésében a XIII–XVII. századok folyamán, nem elhanyagolható más-nyelvi hatások mellett. Az olyan településnevek elterjedése a hegyvidéken, amelyek kárpátmelléki falvak neveit ismétlik, az áttelepülések fő irányait és mechanizmusát tükrözik, melynek során először az előhegyi térségben jöttek létre települések, majd ezek lakói alapítottak új falvakat a hegyek között hasonló névvel. Az azonos, vagy hasonló helységnevek előfordulásai az Ukrán-Kárpátok különböző részein többszörös, illetve transzkárpáti átköltözésekre utalnak. A felsorakoztatott délszláv, türk és román eredetű helységnevek példái alátámasztják az észak-balkáni, erdélyi és moldvai transzhumáló, illetve letelepült lakosság érzékelhető szerepét az Északkeleti Kárpátok benépesítésében.

Abstract. Analysis toponymy of Ukrainian (Eastern) Carpathians is one method that allows you to identify the role of countervailing colonization movements in the development of the region. Distribution of names for features of language and etymological shows the crucial role of ethnic Ukrainian population in the settlement of the mountainous terrain during XIII - XVII century, only if the presence of visible alien ethnic influences. Distribution in the mountains place names that duplicate names Carpathian settlements reflects the mainstream mechanism and resettlement when originally been arising settlements in the foothills area, and later immigrants from these settlements has founded new settlements in the mountains of the same name. The presence of the same name or similar names of settlements of various parts of the Ukrainian Carpathians detects repetitive and Trans-Carpathian relocation. Examples of place names South Slavic, Turkic and Romanesque origin certifying a significant impact on the process of settling the mountainous areas of Eastern Carpathian different migrations of shepherd and settled population of the Northern Balkans, Transylvania and Moldova.

* Доктор географічних наук, професор кафедри географії і туризму Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ. * A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének professzora, a földrajztudomány doktora. * Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Geography and Tourism Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

Утворення мережі населених пунктів Українських Карпат – результат довготривалих і складних процесів їхнього соціально-економічного освоєння. І хоча сліди людської присутності в гірській місцевості карпатського регіону сягають дуже давніх часів, формування постійних поселень найбільш інтенсивно відбувалися тут впродовж XIII – XVII ст. Саме в той період і склалася цілісна мережа розселення, основний каркас якої зберігся і до сьогодні.

Оскільки Карпати як гірська країна, з огляду на їхню протяжність й конфігурацію, завжди тією чи іншою мірою виконували роль природних бар'єрів, тому виділялися межовим суспільно-географічним положенням, а їхнє соціально-економічне освоєння впродовж багатьох століть не могло не відбуватися під впливом різних культурних світів і держав. Відповідно й процеси заселення – це наслідок різноспрямованих колонізаційних рухів. Значною мірою це стосується й Східних (Українських) Карпат, внутрішні хребти яких тривалий час були кордоном між Галицько-Волинською державою, пізніше Королівством Польським, та Угорським королівством. Водночас південна частина Українських Карпат з XIV ст. була під впливом Молдавського князівства. Очевидно, що визначальне значення в процесах заселення мали насамперед соціально-економічні й безпекові потреби населення передгірських територій, а тому основний міграційний рух прямував з рівнинних передгірських місцевостей по течії гірських рік, зокрема з території Прикарпаття і Підкарпаття, а також Волині і Поділля. Є підстави говорити і про наявність різної інтенсивності транскарпатських міграційних рухів: з Русі, пізніше Польщі і Речі Посполитої, в Угорське королівство і навпаки, які залишили свої сліди в гірській місцевості. Разом з тим різні історичні й етнографічні артефакти засвідчують роль південної колонізації в процесах заселення карпатської гірської місцевості, тобто переселення в цей регіон населення з території на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови впродовж XIII–XVI ст., яких у Речі Посполитій та в деяких інших державах політично ідентифікували як «волоські землі» (звідси і поширена назва південного колонізаційного руху – «волоська колонізація»).

Попри значну кількість публікацій, присвяченій проблемі заселення Східних (Українських) Карпат, роль кожного з колонізаційних рухів в освоєнні різних частин цього регіону, а також і час виникнення поселень залишаються відкритим питанням. Особливо дискусійним є етнокультурне походження поселенців. Оскільки історичних літературних джерел для відповіді на поставлені запитання є недостатньо, то, окрім аналізу архівних матеріалів, важливо залучити до вивчення цієї проблеми й інші методи, у тому числі й дослідження топонімії, яка також несе важливу історичну й соціально-культурну інформацію.

Характерні риси топонімії окремих частин Українських Карпат вже достатньо добре відображені в науковій літературі, зокрема, завдяки працям А. Байцара, Д. Бучка, М. Кордуби, Ю. Карпенка, Б. Ляшука, М. Онишкевича, Р. Козлової, С. Вербич, В. Німчука, Я. Рудницького та ін. В контексті етнічної історії Українських Карпат широке визнанням є топонімічні дослідження Ю. Карпенка, який пов'язав формування топонімії зі змінами археологічних культур на території Карпатського регіону загалом¹. Разом з тим в топонімічному аналізі залишається багато нез'ясованого і суперечливого. При цьому в публікаціях з історії формування карпатської топонімії, насамперед ойконімії, часто простежується екстраполяція ситуації з передгірської місцевості на гірські райони, а це не є методологічно коректним, оскільки заселення гірських районів, хоча і було тісно пов'язане з передгір'ям, все ж мало і суттєві відмінності.

Першим етапом топонімічного аналізу для пізнання різних аспектів заселення Українських Карпат є відбір топонімів, які тією чи іншою мірою пов'язані з цією проблемою. Це насамперед стосується ойконімів – назв поселень і прилеглих до них місцевостей (хоронімів), але також певною мірою й оронімів (назв гірських вершин і масивів) та гідронімів (назв водойм), враховуючи при цьому їхнє переважно давніше походження. В процесі топонімічного аналізу необхідно також порівняти топонімію гірської місцевості та прилеглих рівнинних територій, а також зіставити топонімію Українських Карпат та інших ймовірних регіонів виходу переселенців. З огляду на вплив історично-географічного чинника на процеси заселення, насамперед ролі різних державно-політичних режимів, деякі аспекти топонімічного аналізу карпатської гірської місцевості доцільно розглядати диференційовано за історично буковинською, галицькою та закарпатською частинами. Виділяючи типи топонімів, які можуть нести певну інформацію про процеси заселення, важливо окреслити в загальних рисах їхню частку в загальній кількості.

Отже, як засвідчує семантичний аналіз, в теперішній буковинській гірській місцевості Українських Карпат (гуцульські села сучасних Путильського, Вижницького й Сторожинецького районів) близько 85 % ойконімів є слов'янського (переважно українського) походження, часто з урахуванням особливостей гуцульського діалекту, решта – ймовірно тюркського та романського походження. Це, зокрема, такі ойконіми як *Аршиця*, *Банилів*, *Лекечі*, *Лустун*, *Майдан*, *Сарата*, *Череш* та деякі ін. Дещо зменшується частка ойконімів іншомовного походження у Верховинському районі галицької Гуцульщини. Це, зокрема (не вникаючи в деталі етимології), села *Дземброня*, *Хороцеве*, *Кохан*, ймовірно й деякі ін. Але вже в Косівському районі зосередження таких сіл є досить значним (*Акрешиори*, *Брустурів*, *Уторопи*, *Шешори* та ін.). Водночас в межах галицької Бойківщини частка ойконімів

¹ Карпенко Ю. Етнічна історія населення Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії // Студії з ономастики та етимології. К., 2005. – С. 63 – 79

неукраїнського походження помітно зменшується. Але і тут зустрічаються поодинокі подібні ойконіми (*Бряза, Хітар, ймовірно, Сигловате, Либохора, Тухля*). Є такі поодинокі назви і в мікротопонімії, зокрема, *заподрина, сигла, кичера*², але їх є обмаль (менше одного відсотка), до того ж і загалом є підстави трактувати ці назви як загальнокарпатську лексику.

В гірській місцевості Закарпатській області частка ойконімів іншомовного походження, які, як і в буковинській та галицькій частинах, часто адаптовані до українських назв, також загалом є не меншою десяти відсотків і доволі диференційованою за адміністративними районами. Зокрема, найбільше (до 20 %) таких назв поселень, насамперед тюркського і романського походження в Перечинському районі (*Лікіцари, Лумиори, Маюрки, Сімер, Сімерки*) та Міжгірському (*Ізки, Майдан, Мерешор, Тюшка*). Є такі села і в гірській місцевості інших районів Закарпатської області (*Абранка, Мирча, Стримба, Фонтиняси та деякі ін.*).

Географічно диференційованим (за місцем в рельєфі, віддаленістю від поселень, прикордонним чи сусідським положенням) є поширення україномовних та іншомовних оронімів, що також відображає деякі особливості заселення. При цьому треба брати до уваги, що деякі назви вершин і масивів не завжди називалися місцевим населенням, а тому могли бути і штучно привнесеними. Отже, якщо розглянути південну частину Українських Карпат, не вдаючись до вивчення етимології окремих назв, то можна зробити висновок, що в Покутсько-Буковинських Карпатах приблизно половина назв хребтів і вершин етимологічно-іншомовні (не враховуючи такого широко поширеного в Карпатах ороніма як *магура*, який має загальнокарпатський характер і щодо іншомовного походження якого є поважні сумніви). Ще більшою є частка іншомовних оронімів (насамперед романських і тюркських) у таких помітно віддалених від поселень масивах, як Чивчини (*Регеска, Копилаш, Ледескуль, Сулігуль, Лостун, Ротундуль, Коман* та, ймовірно, деякі ін.) і Рахівські гори (*Берлебашка, Бендяска, Петрос, Неніска*). Однак, вже в ближчих до української сільської місцевості масивах (Гринява, Путилли, Яровець) частка україномовних назв є переважаючою. Водночас у високогірних масивах Свидовець і Чорногора частка оронімів іншомовного походження становить більшість: у Свидовці це, зокрема, *Берляска, Догяска, Трояска, Унгаряска* та ін., в Чорногорі – *Бребенескул, Брескул, Гомул, Данцир, Менчул, Петрос, Туркул*. Деякі назви вершин іншомовного походження (різні варіанти вимови *г. Менчул, г. Петрос*) повторюються.

Щодо назв найбільших рік Українських Карпат (*Дністер, Латориця, Стрий, Прут, Тербля, Тиса, Уж, Черемош*), то вони мають переважно давнє індоевропейське (фракійське, іранське, праслов'янське) походження, утвердилися в рівнинній чи передгірській місцевостях і безпосередньо до періоду

² Зборовський П. Топоніміка Турківщини. Львів: Камула, 2004.

основного заселення гір не додають інформації. Більшість їхніх приток в гірській карпатській місцевості є однозначно українського походження, але також зустрічаються й поодинокі іншомовні назви, особливо у південній частині, часто співзвучні з назвами поселень (*Дземброня, Брустурка*) та вершин (*Бребенескул, Щаул*).

Отже, загальний розподіл топонімії, насамперед ойконімів, за мовно-етимологічними особливостями свідчить про вирішальну роль етнічно-українського населення в заселенні гірської місцевості Українських Карпат впродовж XIII – XVII ст., але за наявності помітних іноетнічних впливів, що є логічним, адже, з одного боку, на момент формування мережі постійних поселень саме етнічно українське (руське) населення становило більшість в передгірській (прикарпатській і підкарпатській) місцевості, а з іншого, – це був період активізації колонізаційних рухів й тіснішого міжетнічного взаємопроникнення в регіонах Південно-Східної і Центральної Європи, спричинений суттєвими територіально-політичними змінами, насамперед в Причорномор'ї та на Балканах. Разом з тим і наявність ойконімів іншомовного походження також ще однозначно не свідчить про те, що ці поселення формувалися без участі української людності, а лише виявляє різні етнокультурні впливи на процес заселення. Окремі ойконіми і безпосередньо вказують на те, що в заселенні Карпат могли брати участь й інші етнічні групи (*Татарів*).

Характерна особливість карпатської топонімії – поширення в гірській місцевості ойконімів, які дублюють назви передкарпатських і закарпатських поселень – розкриває основний напрям і механізм переселення, коли спочатку закладався населений пункт в передгірській місцевості (насамперед з огляду на потреби оборони, охорони шляхів сполучення та місць видобування солі, про що свідчить широке поширення ойконімів оборонного походження (*Бачина, Стрілки, Гвіздець, Завадівка, Стрільбичі, Ясениця-Замкова* та ін.³), а пізніше вихідці з цього поселення засновували вже нові населені пункти в горах з такою ж назвою. Такі розселенські тенденції можна простежити на прикладі однойменних поселень: *Грабовець* (з такою назвою є села в теперішньому Стрийському, Богородчанському і Сколівському районах), *Кропивник* (у Калуському, Долинському і Дрогобицькому районах), *Лімна* (тепер неіснуюче село в гміні Бірча Перемишльського повіту, Республіка Польща, і в Турківському районі), *Майдан* (у Тисменицькому, Міжгірському і Дрогобицькому районах), *Жукотин* (село Коломийського району і село Турківського району) та деякі ін. Б. Комарницький розкриває такий механізм заселення галицької частини Східних Карпат і на прикладах таких населених пунктів, як Турка, Беньова, Висоцьке, Дзвиняче, Завадівка, Комарники,

³ Ляшук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. – К.: ІСДО, 1993. – С. 25

Кривка, Спас, Турочки, Яблунька, Явора та ін.⁴ Разом з осадниками сіл і їхніми родичами в Карпати рухалось і деяка частина населення з Прикарпаття, Поділля та Волині, тобто українська людність різних регіонів. Деякі з таких переселень, з огляду на подібність ойконімів по обидві сторони Східних Карпат, наприклад *Гусний* теперішнього Великоберезнянського району Закарпатської області і *Гусне* Турківського району Львівської області, *Ільниця* Іршавського району Закарпатської області й *Ільник* Турківського району Львівської області, могли мати і транскарпатський характер.

Ще однією особливістю карпатської топонімії є поширення однойменних ойконімів в гірській місцевості, що свідчить про повторні переселення (наприклад, села *Либохора*, *Риків* є в Сколівському і Турківському районах, с. *Головецько* в Сколівському й Старосамбірському районах). Дуже часто такі повторні переселення (т. зв. «роїння» сіл) були зумовлені тогочасною практикою звільнення на певний час від податків селян, які закладали поселення. Іноді в таких випадках до старих назв додавали слова «воля», «слобода», про що свідчить поширення низки сіл з назвами *Воля*, *Слобода*, *Слобідка*.

Топонімічний аналіз дає змогу виявити і помітний вплив на процеси заселення гірської східно-карпатської місцевості різних міграцій з територій, розміщених на південь (Північні Балкани, Трансільванія, Молдова). Це стосується як пастушого, так і осілого населення. Основу напівкочового пастушого колонізаційного руху становило населення, яке в країнах Центральної Європи називали *волохами*. Уже в XII ст. волохи займали широку смугу території на середньому Дунаї і в Трансільванії. В науковій літературі немає одностайності як щодо походження цієї людності, так і щодо її етнокультурного обличчя. Оскільки волохи відзначалося низьким рівнем етнічної самосвідомості, будучи лише субстратом формування модерних етнічних спільнот, то і загалом про їхні окремі етнічні риси можна говорити лише за деякими мовними ознаками. М. Гримич, посилаючись на підходи низки європейських науковців, вважає, що ті «волохи», які прибули в Карпати, були «слов'янізованим романо-фракійським елементом»⁵. М. Тиводар наголошує на етнічній неоднорідності цієї людності: «Уже в Македонії «волохи» були етнічно змішаними, часто дво – тримовними»⁶. Як засвідчують імена переселенців у багатьох історичних документах, середовище пастухів–волохів дійсно включало різні компоненти (південно-слов'янські, протороманські, тюркські, руські (нащадки уличів, тиверців, т. зв. бродників, берладників), і відповідно вони були носіями різномовної лексики, що відбивалася в українських карпатських діалектах та в топонімії. Попри етнічну

⁴ Комарницький Б. То земляца рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: / <http://www.alebest.ru/>

⁵ Гримич М. Сучасний погляд на проблему волоського права // Етнічна історія народів Європи. К., 2001. С. 110 – 116.

⁶ Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52–124.

неоднорідність волоське населення було об'єднане в культурному аспекті церковно-слов'янським візантійським обрядом, а в економічному – перегінним скотарством (салашництвом), характерні риси якого також відобразилися в ойконімах та хоронімах. Система правовідносин волоського населення була під сильним впливом руського права, що пояснюється великим політичним і культурним впливом тогочасної Русі. Частка південно-слов'янського й руського компоненту в процесі просування пастушого населення на північ, у Східні Карпати, постійно збільшувалася, а десть на рівні мармароського передгір'я (у гірській місцевості – на північній межі масиву Свидівця), уже становила більшість, про що свідчить різке зменшення оронімів тюркського та романського походження. Отже, гірська топонімія підтверджує, що основу пастухів-волохів, які прийшли в Східні і Західні Карпати, склали тісно поєднані південнослов'янський та руський (давньоукраїнський) компоненти з незначними домішками романського та тюркського населення. В результаті взаємодії з іншими групами населення формувалася спільна карпатська господарська та побутова лексика, українські карпатські діалекти.

Про роль волоських переселенців в заселенні Східних Карпат свідчить як низка мовно-споріднених ойконімів (*Волосянка* (два поселення), *Велика Волосянка*, *Мала Волосянка*, *Волошиново*, *Болехів Волоський*, можливо *Волосів*), так і відображення в топонімії різних аспектів його господарювання (це, наприклад, хороніми *Підсалашики*, *Кошарки*, *Зимівки* та ін.⁷ Вплив адміністративно-територіальної організації, сформованої під впливом пастушої колонізації, проявився в ойконімах *Крайниково*, *Княгиня*, *Княжолука*, *Княждвір*.

Південна колонізація Східних Карпат, окрім пастуших міграцій, включала й переселення осілого населення, насамперед південно-слов'янського і руського (давньоукраїнського) походження з Трансільванії, Балкан і Молдови, що було зумовлено насамперед натиском Османської імперії. Чинниками міграцій могли бути і потреби Галицького князівства й Угорського королівства в організації оборони і охорони шляхів сполучення, а також в забезпеченні систематичного видобування солі, що якраз могло забезпечити населення названих південних країв. Особливо значним осередком міграцій була Трансільванія, яка з VIII до XII ст. була районом значного зосередження слов'янського населення, про що свідчить первинна слов'яномовна топонімія багатьох поселень Трансільванії⁸. М. Терлецький вказує на те, що і низка сучасних назв місцевостей Трансільванії (*Бозна*, *Драгна*, *Гладна*, *Колна*, *Лозна*, *Радна*, *Тарна*, *Златна*) відповідають слов'янській етимології і співзвучні з деякими українськими поселеннями⁹.

⁷ Зборовський П. *Топоніміка Турківщини*. Львів: Камула, 2004. – С. 24

⁸ Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Ужгород: Карпати, 1994. – С. 406.

⁹ Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. – С. 109

З XIII ст. через різні несприятливі політичні обставини значна частина слов'янського осілого населення Трансільванії, так само як і регіону Середнього Дунаю (а пізніше й з північної Молдови) почала мігрувати на північ. Про значущість таких міграцій в заселенні Українських (Східних) Карпат свідчить поширеність таких топонімів, як *Баня, Брежа, Драгово, Драгобрат, Осій*, ймовірно *Жупани, Косів* і навіть, можливо, *Дрогобич*. Основними ареалами розселення цього населення в Східних Карпатах стали місця видобування солі на межі гірської місцевості і Передкарпаття.

Насамкінець ще раз слід наголосити, що аналіз топонімії Українських (Східних) Карпат виявляє роль різноспрямованих колонізаційних рухів в їхньому заселенні. Але цей метод не може дати відповіді на усі питання, а повинен поєднуватись в використанні інших історично-етногеографічних підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гримич М. *Сучасний погляд на проблему волоського права* // Етнічна історія народів Європи. К., 2001. С. 110 – 116.
2. Зборовський П. *Топоніміка Турківщини*. Львів: Камула, 2004. – 258 с.
3. Карпенко Ю. *Етнічна історія населення Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії* // *Студії з ономастики та етимології*. К., 2005. – С. 63 – 79.
4. Комарницький Б. *То земля рідна* // Електронний ресурс. Режим доступу: / <http://www.alebest.ru>
6. Ляшук Б. Ф. *Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій*. – К.: ІСДО, 1993. – 204 с.
7. Терлецький М. *Часопростір роду Драго-Сасів*. Львів: Сполом, 2012. – 568 с.
8. Тиводар М. *Етнічні традиції у скотарстві* // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52–124.
9. Тиводар М. *Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.* Ужгород: Карпати, 1994. – 560 с.

Német jövevénytiszavak vizsgálata egy hiánypótló szótár tükrében

Rezümé. Minden nyelv – kisebb vagy nagyobb mértékben – vesz át más nyelvekből idegen szavakat. Az ukrán nyelv lexikai germanizmusainak meghonosodásában jelentős szerepet játszott a cseh és a lengyel nyelv közvetítő szerepe, ezáltal az ukránban a német nyelvi hatás főleg ezen szláv nyelvek közvetítésével, illetve a közvetlen német–ukrán kapcsolat útján érvényesült.

Többnyire ezek a lexikális kölcsönzések hang- és alakváltozásokkal is együtt járnak, melyeket gyakran a nyelvek közötti hangtani, illetve alaktani különbségek követelnek meg.

A német jövevénytiszavak – többnyire eredeti jelentésüket megőrizve – képző nélküli alakban, vagy pedig honosító képzővel fordulnak elő az ukránban, mely a ragozási paradigmába való beilleszkedésüket segíti elő. Jelen tanulmányomban Udvari István ukrán–magyar szótári adatbázisából közlök néhány példát az ukránban meghonosodott német jövevénytiszavak közül.

Резюме. Аналіз у поданій статті здійснюється на матеріалі словникової бази Іштвана Удварі. У дослідженні представлено приклади німецьких запозичень в українській мові. Значна частина германізмів потрапила в українську за посередництвом чеської та польської мов або через прямі германо-українські відносини.

Такі лексичні запозичення здебільшого змінювали звукову та морфологічну будову слова відповідно до фонологічних і морфологічних відмінностей між мовами.

Німецькі запозичення, які переважно зберігають своє первісне значення, зустрічаються в українській мові у безсуфіксальній або суфіксальній формі та адаптуються до відмінкової парадигми української мови.

Abstract. Every language – either to smaller or larger extent – borrows foreign words from other languages. In the adaptation of lexical Germanisms of the Ukrainian language, significant role was played by the Czech and Polish language as intermediary languages, due to which the influence of German in Ukrainian was mostly realized by mediation of these Slavonic languages, and directly by German-Ukrainian connection.

These lexical borrowings mostly also involve sound and form changes, which are often followed by different pronunciation and spelling.

German loanwords – mostly preserving their original meaning – occur in Ukrainian in forms with no inflectional and derivational affixes (prefixes and suffixes) or with adaptive affixes, which promotes their integration into inflectional paradigms. In this study, I give a few examples from István Udvari's dictionary of German loanwords adopted into Ukrainian.

A szókincs a nyelv legdinamikusabb változó része, tehát történetileg különböző rétegekből álló komplexum. Lexikális kölcsönzések minden nyelvre jellemzőek. Minden nyelv – kisebb vagy nagyobb mértékben – vesz át más nyelvekből idegen szavakat. Ez a népek történetének kezdete óta általános jelenség. Minden nyelvben az idegen hatásra megismert fogalom többnyire magával hozza idegen nevét, mely – amennyiben átveszi a befogadó nyelv bizonyos grammatikai sajátosságait – meghonosodik az átvevő nyelvben, mint jövevénytiszó. A jövevénytiszavak olyan idegen eredetű szavak, amelyek bizonyos fonetikai és morfológiai változásokon

* Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. * Ніредьгазький університет Інститут мовознавства та літературознавства. * University of Nyíregyháza Department of Language and Literature.

mennek keresztül, vagyis beilleszkednek az átvevő nyelv rendszerébe. Az átvétel erőssége, az átkerült szavak számaránya nagymértékben függ az idegen népekkel való érintkezés időtartamától, erősségi fokától, egyik népnek a másikra gyakorolt gazdasági és művelődési hatásának mértékétől.

A szláv irodalmi nyelvek bonyolult irányú és változó intenzitású egymásra hatásának kutatása, a szókölcsonzés, az átadás-átvétel vizsgálata egyik legizgalmasabb területe a szlavisztikának. A szláv nyelvekben megtalálható német jövevényszavak vagy közvetlenül a németből vagy más nyelvek közvetítésével kerültek be (magyar, latin, francia, olasz). Közös történelmükből kifolyólag a szláv nyelvterületek között nyelvi egymásra hatás áll fenn. A germánok kapcsolatba kerülve a szláv törzsekkel, már az összláv nyelv korában hatást gyakoroltak a szlávok nyelvére.

Az ukrán nyelv lexikai germanizmusainak meghonosodásában jelentős szerepet játszott a cseh és a lengyel nyelvek közvetítő szerepe. Az ukránban a német nyelvi hatás főleg ezen szláv nyelvek közvetítésével, illetve közvetlen német–ukrán kapcsolat útján érvényesült. Nyelvöldrajzi szempontokat tekintetbe véve ez érthető is, hiszen az ukránok, eltérően a lengyelektől közvetlenül nem érintkeztek a németekkel. A marginális ukrán–német nyelvi kapcsolatok alig-alig érvényesültek.

A nem szláv eredetű jövevényszavak az ukrán nyelvbe különböző történelmi korokban különböző módon kerültek be. A nyugat-ukrán területek elmaradott részei voltak az Osztrák–Magyar Monarchiának, így az iskola, a sajtó nyelve erős német, majd – a Monarchia szétbomlása után – lengyel befolyás alá került. A német lexikai elemek annyira szervesen épültek be az ukrán szókészletbe – mind hangtanilag, mind morfológiailag –, hogy sok esetben elveszett az idegen hatás. Ilyenek pl.: *будувати, гамувати, коштувати, мусити, мордувати, керувати, мурувати, вага, варта, груба, келих, комин, ганчірка, крам, шафа, смак, рятунок, рама, кімната, картопля, крейда, будинок*. A német eredetű szavak többek között az építészettel (*верстат, кельма, дамкрат, клейстер, клапан, крам, муфта, фуганок, шпунт, шланг, штукатур*), művészzel (*арфа, балетмейстер, камертон, капель-мейстер, лейтмотив, танець*), könyvnyomtatással (*абзац, форзац, шрифт*), kereskedelemmel (*бухгалтер, вексель, касир, маклер, штраф*), különböző használati tárgyakkal (*галстук, фартух, футляр, ширма*) kapcsolatosak, valamint jelentős számban vannak harcászati kifejezések is (*бруствер, гаубиця, гаунтвахта, єфрейтор, офіцер, солдат, фельдмаршал, фланг, штаб, штурм*).

A Nyíregyházi Egyetem jogelődjében, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékének, Udvari István professzor úr által koordinált lexikográfiai munkálataiba még főiskolai hallgatóként kapcsolódtam be. Aktív közreműködőként részese lehettem e kulcsfontosságú szótár megírásának a kezdeti fázisától egészen a megjelenéséig, melyet a magyar–ukrán szótár szerkesztése, illetve kiadása követett.

E hiánypótlóként számon tartott szótári adatbázisban is természetesen találunk számos német lexikai elemet, hiszen 92 000 szócikket ölel fel, ezáltal hűen tükrözi a történetileg kialakult ukrán szókészletet. Mint pl.: *абзац, агітувати, агувати, адреса, айсберг, архит, барва, бинт, бленкер, блік, брандмауер, брандмейстер, бухгалтер, вахта, варта, вартувати, твер, танок, тешевт, ґрунт, файний, фальш, фальшфейер, фара, фарба, фартух, фасувати, фах, фахверк* stb.

Szófaji megoszlásuk szerint a német eredetű átvételek jelentős hányada főnév, de honossá lettek más szófajok is; mint például az ige, melléknév, határozószó, módosítószó, indulatszó/vezényszó. A jövevényszavak között vannak olyanok, melyek jelentésük alapján több szófajba is besorolhatók.

Jelen tanulmányomban a leggyakrabban előforduló szófajok közül néhány főnevet és melléknevet mutatok be. Az összegyűjtött germanizmusokat ábécérendben szócikkekbe szedtem. A címszót a német nyelvi alak követi, ezt pedig a magyar jelentés. A szótári adatbázisban hozott példát én is feltüntettem. Ezután az adott kifejezés más szláv nyelvi alakjai következnek. A szócikkeket külföldi és hazai nyelvészeti munkákra való hivatkozások zárják. Kercsa Igor és Csopei László munkáira hivatkozva utalást teszek az ukrán mellett a ruszin nyelveket ért interkulturális, illetve nyelvi kölcsönhatásokra is. Végezetül kitérek a címszó magyar nyelvi alakjának etimológiai magyarázatára.

Lexikai germanizmusok az ukrán–magyar szótárban

варта < ófném. *warta*, kfném. *warte*, ném. *Warte* ‘(jár)őr, őrs, őrszem, őrjárat’: почесна *варта* ‘díszőrség’; бути в стояти на *варми* ‘őrszolgálatot teljesít’ (UMSZ 1: 156); – RMSZ *варта* ‘őrség’; származékok: *вартаиш* ‘őr; éjjeli őr kezében lévő nagy bot’ (Csopei 1883: 25); *вартовати* ‘örizni, felügyelni, felvigyázni’; *вартовник* ‘éjjeli őr’ (Csopei 1883: 26); РупрС *варта* (Керча 1: 111); az ukrán *варта* (XVI. sz.) valószínűleg lengyel közvetítésű német jövevényszó; vö. úfném. *Warte*, ófném. *warta* ‘leskelődés; őrhely’ (ECYM 1: 333); még ukr. *варта* (Грінченко 1: 127); szlk. *varta* (Newerkla 241); kelet-szlk. *varta* (Halaga 2: 1104); m. *várta* (XVI. sz.) az úfném. *warte* ‘ua’ átvétele (SzófSZ 333). A magyar *várta* jelentése: ‘őrhely’ (1533); ‘(véd)őrség’ (1574 k.). A TESZ alapján régi nyelvi német eredetű szó; vö. ófném. *warta* ‘kilátás; les, őrködés; kilátóhely’; kfném. *warte*, ir. ném. *Warte* ‘őrhely’. A magyar *várta* elsősorban katonai szóként honosodott meg. A végződésre l. *borosta*, *cérna*, *láda* (TESZ 3: 1095). Mollay szerint a *várta* (1533) korai újfelnémet kori középnémet szó; vö. korai úfném. *warte*; ófném. *warta*. A magyar szó első előfordulásainak helye és ideje (1533: Krakkó; 1574: Debrecen), valamint szókezdő labiodentális [v]-je alapján az átvétel csak a korai újfelnémet korban, a középnémetből történhetett. A bajor–oszt-rákban ugyanis a német szó *wart* alakú, ennek átvétele a magyarba **bárt* alakot eredményezett volna (vö. a nyugat-magyarországi ném. *Wart* ‘Őrség’, *Oberwart*

‘Felsőőr’, *Unterwart* ‘Alsóőr’ és *Rauchwart* ‘Rábort’ helyneveket) (Mollay 1982: 551); ÉKSZ 1469, Mollay 1989: 244, BBB 292, Bárczi 317, Gerstner 38; vö. Abonyi 2003: 18.

гешефт < ném. *Geschäft* ‘üzlet’ (UMSZ 1: 378); – PyPyC *гешефт* (Керча 1: 193), *шефт* (Керча 2: 584); ukr. *гешефт* (ЕЦУМ 1: 503); kárp. ukr. nyvj. *гешефт* (Гоца 60); szlk. *kšeft* (Newerkla 328); kelet-szlk. *kšeft* (Halaga 1: 371). A TESZ alapján a magyar *seft* német eredetű szócsalád tagja, jelentése: ‘üzlet’ (1832); vö. ném. *Geschäft* ‘tevékenykedés, foglalatosság, üzlet, üzleti tevékenység, kereskedés’; baj.–osztr. *geschäft, gscheft* ‘foglalatosság’; h. baj.–osztr. *kšeft* ‘tevékenység, üzlet’. A *seft*re vö. ném. *geschäften* ‘működik, tevékenykedik’, *gscheftn* ‘serénykedik’. Ezek a német *schaffen* ‘munkálkodik, szorgoskodik, tesz’ ige családjába tartoznak. A szerbben illetve horvátban megtalálható *kšeft* ‘üzletezés, üzérkedés’ szintén a németből való. A magyar szavak a németben mutatkozó szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával alakultak. A szóeleji *ks* ~ *gs* bajor–osztrák átvételre mutat. A *seft, seftel* ‘üzletel’ a bizalmas társalgási nyelv szavai. A *seftel* ‘működik’ elavult (TESZ 3: 507); m. nyvj.: *geseft, kseft* (ÚMTSZ 2: 638); m. *seft*: ‘(zugban lebonyolított, nem mindig tiszta) üzlet(kötés)’ (ÉKSZ 1198); Gerstner 32, ESZ 725; vö. Abonyi 2003: 19.

кельнер < ném. *Kellner* ‘pincér’ (UMSZ 2: 444); – PyPyC *келнер* (Керча 1: 407); az ukrán *кельнер* német jövevényszó; az alnémet *Kellner*, ófném. *kēlnari* a közép-latin *cellenārius* szóból ered, mely a latin *cellārium* ‘kamra, éléskamra, pince’) alakra megy vissza; ez pedig a *cella* ‘szobácska, kamrácska’) szóból származik; (ЕЦУМ 2: 422); szlk. *kelner* (Newerkla 59, 452; Majtán 2: 43); m. nyvj.: *kellner, kēller, kēllēr, kelner, kēlnēr, kēllnēr, kēlnyēr, kernyel* (ÚMTSZ 3: 180); vö. Abonyi 2003: 19.

лейбик < baj.–osztr. *leibel*, ném. *leibl, laibl, laibli* ‘lajbi, mellény’ (UMSZ 3: 20); – PyPyC *лайбик, лайбичка* (Керча 1: 464). Az ukrán *лейбик* lengyel (le. *lejbik*) közvetítésű német jövevényszó; az alnémet *Leibchen* ‘női ruha felső része; mellrész; női mellény’) a *Leib* ‘felsőtest; ruhaderék’) kicsinyítőképzős alakja, mely a középfelnémet *līp(b)* és az ófelnémet *līb* ‘élet; test, törzs’) szavakból eredeztethető (ЕЦУМ 3: 214); még ukr. *лейбик* (Грінченко 2: 353); szlk. *lajbl, lajblik, lajbēl* (Newerkla 409, Majtán 2: 188); kelet-szlk. *lajblik, lajbliček* (Halaga 1: 386). A magyar *lajbi* (1736) német eredetű szó, valószínűleg többszörös átvétellel; vö. baj.–osztr. *leibel*, ném. *leibl, laibl, laibli* ‘mellény; egyfajta női fűző; szász *laebl, laibēl* ‘mellény’. Ez a szó a német *Leib* ‘test, törzs’ származéka. A TESZ szerint az átadó nyelvjárás elsősorban a bajor–osztrák lehetett, de valamennyi hazai német nyelvjárás, továbbá a szepesi és az erdélyi szász is számításba jöhet. Nyelvjárási szó (TESZ 2: 707). Az ESZ szerint a *lajbi* (1736) bajor–osztrák

jövevényt. A legkorábbi változatai nyelvünkben a *lajbl* és a *lajbli*. A szóvégi *i* a mássalhangzótorlódás feloldásaként jött létre; vö. *cetli*. A nyelvjárások és a köznyelv határán álló szó (ESZ 470); m. nyvj.: *lábli*, *lábri*, *lâjbi*, *lâjbli* (ÚMTSZ 3: 703); m. *lajbi*: ‘fémgombos férfi-posztókabát, ill. felsőruhaként viselt mellény; női mellényke’ (ÉKSZ 813); kárp. m. nyvj. *lajbi* (Дерке 31); BBB 291, Horváth 123, Bárczi 317, Gerstner 23; vö. Abonyi 2001: 10; 2006: 420.

мельдувати < ném. *melden* ‘jelent, jelez, vkinek tudomására hoz’ (UMSZ 3: 74); – PyPyC *мелдовати* (Керча 1: 504); ukr. *мельдувати* (ЕСУМ 3: 434); kárp. ukr. nyvj. *замелд(у)овати(ся)* (Гвоздяк 238); szlk. *meldovat* (Newerkla 470); kelet-szlk. *meldovac* (Halaga 1: 419); vö. Abonyi 2003: 19; 2006: 421.

(по)штрафувати < ném. *strafen* ‘megbírságol; megbüntet’ (UMSZ 4: 332); – RMSz *оштрафовати* ‘megbírságot, megbüntetni’ (Csopai 1883: 245); PyPyC *штрафовати* (Керча 2: 596); szlk. *štráfati*, *štráfati* (Newerkla 231, Majtán 5: 674); kelet-szlk. *štrofac* (Halaga 2: 1024); m. nyvj. *srófol*, *srófol*, *zsrófol* (ÚMTSZ 4: 951); *štráfol*, *štráfful* (ÚMTSZ 4: 957); Bárczi 317; vö. Abonyi 2003: 20.

ранг < ném. *Rang* ‘rang, fokozat’: капітан першого рангу ‘sorhajókapitány’ (UMSZ 5: 15); – RMSz *рангъ* ‘rang’ (Csopai 1883: 339); PyPyC *ранг* (Керча 2: 255); ukr. *ранг* (Грінченко 4: 5); or. *ранг*, *ранк* (Фасмер 3: 442); szlk. *rang* (Newerkla 487, Majtán 5: 22); a magyar *rang* (1746) a német *rang* átvétele, mely a franciából, a francia viszont valamely germán nyelvből származik (SzófSZ 253). A magyar *rang* a TESZ szerint német eredetű szó; jelentése: ‘egy bizonyos rendben, rendszerben elfoglalt helyzet, fokozat, jelentőség’ (1725–64/1892); ‘katonai, hivatali fokozat’ (1746); vö. ném. *Rang* ‘helyzet, fokozat, jelentőség; katonai, hivatali fokozat’. Ez a francia *rang* ‘sor, rend, rangsor, katonai rendfokozat’ átvétele. Végző forrása az óalsófrank **hring* ‘kör’. Etimológiailag összefügg *ringli*, *ringlispil* szavunkkal is. Az eredetileg ‘konkrét hadsor’ jelentésű francia *rang* a harmincéves háborúban katonai kifejezésként terjedt el; vö. ang. *rank*, ol. *rango* ‘rang’ (TESZ 3: 344). Származéka a *rangos* (1790) (ESZ 681); m. *rang*: 1. a feudális és a polgári társadalom hierarchiájában: ‘a vkinek kijáró tiszteletet, címet meghatározó kiváltságos társadalmi helyzet, méltóság’; 2. ‘vkinek a munkakörét, hatáskörét meghatározó hivatali beosztása’; 3. katonaságnál: ‘rendfokozat’; 4. ‘vminek a társadalmi szerepéből eredő jelentősége, megbecsült volta’ (ÉKSZ 1145); Gerstner 31; vö. Abonyi 2003: 20.

фальц < ném. *Falz* ‘behajtás, horony, rovátka, falc’ (UMSZ 6: 19); – PyPyC *фалц* (Керча 2: 525); or. *фальц* (Фасмер 4: 184); szlk. *falc* (Newerkla 262, Majtán 1: 348); kelet-szlk. *falc* (Halaga 1: 246); a m. *falc* jelentése: [fánc] ‘horonyvágó

kalapács’ (1556); ‘rovátka, horony’ (1795); ‘a kasza nyakának erősítésére használatos vaskampó’ (1816); ‘hántolókés, kaparókés’ (1832). A TESZ alapján német eredetű szó; vö. ném. *Falz* ‘horony, rovátka, bemélyedés; <könyvkötészetben> gerincpárkány, behajtás’; szász *fölts* ‘horony; faragókés; horonyvéső, horonyvágó kalapács’; vö. még ném. *Falzshobel* ‘horonygyalu’, *Falzmeißel* ‘horonyvéső’, *Falzmesser* ‘faragókés’. A német *Falz* elvonással keletkezett a német *falzen* ‘horonyol, rovátkol, peremez; <bőrt> farag; <ívpapírt> hajtogat’ kfném. előzményéből. A cseh *falc*, szlovák *falc*, lengyel *falc*, orosz *фальц* ‘horony, rovátka; behajtás’ szintén a németből származik. A magyarba a hazai ném. nyelvjárásokból kerülhetett át. A *farc* és *fánc* alakváltozat a korábbi *falc*-ból jött létre. A szó 3. jelentése a magyarban fejlődhetett ki, de kialakulásának részletei nincsenek tisztázva. 2-4. jelentésében nyelvjárási és mesterségszó. A *falcol* származék, mely a német *falzen* átvételének is felfogható – némileg szélesebb körben is használatos (TESZ 1: 835). A Magyar Értelmező Kéziszótárban az alábbi jelentésekről olvashatunk: *falc* 1. ‘horony’; 2. könyvkötészetben: ‘különálló lapok beragasztásához használt papírszelet’; 3. ‘ívek összehajtogatása’ (ÉKSZ 354); Gerstner 14; vö. Abonyi 2006: 421; 2007: 189.

фальшфейер < ‘jelzőtűz’ a ném. *falsch* ‘hamis, rossz’ és a *Feuer* ‘tűz’ szavak összetétele (UMSZ 6: 19);

фарба < ném. *Farbe* ‘szín, festék’ (UMSZ 6: 21); – RMSZ *фарба* ‘festék, szín’; származékok: *фарбарь* ‘festő’, *фарбути* ‘festeni’ (Csopei 1883: 414); *РyРyC фарба* (Керча 2: 526); ukr. *фарба* (Грінченко 4: 375); kárp. ukr. *пyв. фарба* (Гоца 63, Гвоздяк 237); szlk. *farba* (Newerkla 156, Majtán 1: 350); kelet-szlk. *farba*, *farbëčka* (Halaga 1: 246); a m. *farba* jelentése: ‘festék’ (1516); ‘szín’ <kártyajátékban> (1877/1895). A TESZ szerint német eredetű szó; vö. ir. ném. *Farbe* ‘szín, festék’; baj.–osztr. *farb*, *farw*, *far*, ném. *färb*. Etimológiaiailag összefügg a m. *ferbli* ném. eredetijével. A román *fărbă* ‘festék’, szerb és horvát *fărba* ‘festék, szín’, szlovén *ba”rva*, cseh *barva*, szlovák *farba*, lengyel *barwa* ‘szín, farba, festék, máz’ közvetlenül vagy közvetve szintén az újfelnémet *farbe*-ből, illetve a középfelnémet *varwe*-ből származik. A magyarba többszörös átvétellel került át. A XIX. században részint a ném. katonai nyelv révén (a régi hadseregben a derékszíjat színezték, festették), részint a kártyások csoportnyelvén keresztül terjedt. A szóvégi ném. *a* (írva *e*) > m. *a* megfelelés hanghelyettesítéssel vagy latinositással magyarázható (TESZ 1: 843). Mollay szerint a magyar *farba* (1516) hazai korai újfelnémet eredetű; vö. korai úfném. (Bártfa, 1435) *farbe* ‘festék’; (Segesvár, 1569) *farben*; szász *farf*, *fuarf*, *foap* ‘ua’ (Mollay 1982: 256); m. *farba*: 1. ‘kártyajátékban: szín, különböző adu’; 2. ‘ferbli’ (ÉKSZ 357); Mollay 1989: 245, Gerstner 40; vö. Abonyi 2001: 8; 2006: 421.

фартух < ném. *Vortuch* ‘kötény’: шкіряний *фартух* ‘börkötény’ (UMSZ 6: 21); – RMSZ *фартукъ* (*фартухъ*) ‘kötő, kötény’ (Csopei 1883: 414–415), *фартушокъ* ‘kötényke’ (Csopei 1883: 415); РурС *фартух* (Керча 2: 527); ukr. *фартух* (Грінченко 4: 375); kárp. ukr. нувј. *фартух* (Гоца 60); or. *фартук*, *фартух* (Фасмер 4: 186); szlk. *fartuch* (Newerkla 369); kelet-szlk. *fartuch*, *fartušček*, *fartušek* (Halaga 1: 247); vö. Abonyi 2001: 8; 2006: 421; 2007: 189.

фахверк < ném. *Fachwerk* ‘vázas szerkezet’ (UMSZ 6: 22);

фіранка < ném. *Vorhang* ‘függöny’ (UMSZ 6: 29); – РурС *фіранка* (Керча 2: 532); ukr. *фіранка* (Грінченко 4: 377); kárp. ukr. нувј. *фіранги* (Гоца 60); szlk. *firhānek*, *firhang*, *firhank*, *firhanok*, *firhānok*, *firhong*, *firhung* (Newerkla 62, 265, Majtán 1: 358); kelet-szlk. *firhang* (Halaga 1: 249). Horváth Mária szerint a magyar *forhang*, *firhang*, *fürhang* a német *Vorhang* különböző alakváltozatainak (*Fürhang*, *Vorhang*) átvétele. A németben a *Für* ~ *vür* előtagú elem a korábbi, a sváb–bajor nyelvjárásokban őrződött meg, de az újabb időkben az irodalmi jellegű *Vorhang* itt is előtérbe került (Horváth 70). A TESZ szerint a magyar alak német eredetű nyelvjárási szó, jelentése: ‘(ablak)függöny’ (1645); vö. ir. ném. *Vorhang*, baj.–osztr. *fürhang*, *fürhangl*. A szerb és horvát *firōnga*, *firānga*, cseh *firhaněk*, *firhaňk*, *firhank*, szlovák *firhānok*, lengyel *firanka*, ukrán *фіранка* közvetlenül vagy közvetve szintén a németből származik. A magyarba többszörös átvétellel került át, főleg a hazai német városi polgárság nyelvéből és a nyelvjárásokból. A *firhang*, *firhangli*-féle alakváltozatok bajor–osztrák kiejtési sajátosságokat tükröznek (TESZ 1: 918). Az ESZ szerint a *firhang* (1645) bajor–osztrák jövevényszó; vö. h. úfném. *fuerhanck*, baj.–osztr. *firhoj*, *fürhang*, ném. *Vorhang* ‘függöny’. A bizalmas nyelvhasználat kiveszőben lévő szava (ESZ 216); ÉKSZ 412, Mollay 1989: 245, Gerstner 15; vö. Abonyi 2001: 8; 2007: 190.

фесрверк < ném. *Feuerwerk* ‘tűzijáték’ (UMSZ 6: 23); – РурС *файсервер(о)* κ (Керча 2: 524); szlk. *fojerverk* (Majtán 1: 362); or. *фейерверк* (Фасмер 4: 188); vö. Abonyi 2003: 20.

фортель ném. *Vorteil* ‘fogás, fortély, trükk’: викинути *фортель* ‘csínyt követ el’ (UMSZ 6: 34); – or. *фортель* (Фасмер 4: 204); szlk. *fortal*’, *fortel*’, *fortel*, *fortiel*, *fortiel*’, *fortil*, *fortl* (Newerkla 173, 242, Majtán 1: 365); kelet-szlk. *fortel*’ (Halaga 1: 250); m. *fortély* (XVI. sz.) az úfném. *vorteil*, *vortel* ‘fogás, előny, nyereség’ átvétele (SzófSZ 85). Mollay szerint a magyar *fortély* korai újfelnémet kori hazai középnémet eredetű szó; vö. korai úfném. (kném.) *vortel* ~ *fortel* ~ *furtel* ‘előre kiadott vagy kikapott rész; előny, előjog; előnyös helyzet, fölény; mesterfogás, csel, furfang’; vö. még száz *těl*, *foatl* (Mollay 1982: 278). A TESZ szerint is ném. eredetű szó. Jelentése: ‘csel, furfang’ (1552); ‘vminek ötletes szerkezete,

nyitja' (1772); 'csökönyösség' (1882); vö. ir. ném. *Vorteil* 'előny, haszon'. A szerb és horvát *fortelj* 'fortély', *fortil* 'előny, haszon', cseh *fortel* 'fortély, fogás', szlovák. *fortiel* 'ua', lengyel *fortel* 'ua', orosz *фортель* 'ua' közvetlenül vagy közvetve szintén a németből származik. Az átvétel feltehetőleg a szepesi szász nyelvjárásból történt; az *l > ly* változás a magyarban ment végbe. A szó 'csökönyösség' jelentése a 'csel, furfang' jelentésből fejlődött (TESZ 1: 958). A német *Vorteil* a *vor* prepozíció és a *Teil* 'rész, hányad' összetételből keletkezett (ESZ 226); m. *fortély*: 1. 'ravasz ötlet, furfang'; 2. 'vmi kezelésének v. megoldásának ötletes, különleges módja' (ÉKSZ 430); Mollay 1989: 245, Bárczi 270, BBB 535, Gerstner 16; m. *fortély* (1548) (ESZ 226); vö. Abonyi 2001: 8.

форшмак < ném. *Vor(ge)schmack* 'előíz, kóstoló' (UMSZ 6: 34); – or. *форшмак* (Фасмер 4: 204);

шарнір < ném. *Scharnier* 'csuklópánt, sarokvas, zsanír': на шарнірах 'zsanéros' (UMSZ 6: 120); – A m. szó jelentése 'csuklópánt'; vö. ném. *Scharnier* < fr. *charnière* < népi lat. *cardinaria* ('ua') < lat. *cardo*, *cardinis* 'ajtó sarokvasa' (Tótfalusi 965); *zsanér* 'csuklópánt, sarokvas' [ném. < fr.] (ÉKSZ 1539).

шатирувати < ném. *schattieren* 'vonalkázással árnyékol, satíroz' (UMSZ 6: 121); – PyPyC *шатирувати* (Керча 2: 581); szlk. *šatírovaný* (Majtán 5: 607). A magyar *satíroz* német eredetű szó; vö. ném. *schattieren* 'festményen, rajzon valamely részletet színezéssel, vonalazással árnyékol' (< ném. *Schatten* 'árnyék, sötét terület, sötétség, árnyékolás'). A magyarba festészeti szakszóként került, a szó vége a ném. *-ieren* képzős igéknek megfelelő *-íroz* képzővel alakult; vö. *szervíroz*. Az elavult *satíring* 'varrott minta' (1757) szavunk az ugyancsak a ném. *Schattierung* 'árnyékolás, árnyalat' átvétele. Főként szaknyelvi szó (TESZ 3: 500, ESZ 722); ÉKSZ 1196, Gerstner 32.

швагер < ném. *Schwager* 'sógor' (UMSZ 6: 123); – RMSZ *шовгоръ* 'sógor' (Csorpei 1883: 433); PyPyC *шовтор* (Керча 2: 591); ukr. *швагер/швагер* (Грінченко 4: 488); kárp. ukr. *шовтор* (Гоца 61); szlk. *švager*, *švagrik* (Majtán 5: 689); kelet-szlk. *švoger*, *švogerko* (Halaga 2: 1030); a magyar *sógor*, régi *svógor* (1450, XVI. sz.) a német *schwager* 'ua' átvétele (SzófSZ 272); a magyar szó jelentése: 'rokon, a házastárs rokona' (1450); '(az egyik házasság szempontjából) a másik házasság fivére, (a testvér szempontjából) a nővér férje' (1528); 'a másik házasság nővére vagy a fivér felesége'. Mollay Károly szerint hazai korai újfelnémet eredetű; vö. korai úfném. (Selmezbánya, 1365) *swager*; (1379) *swager*; (1521) *swoger*; (1418) *swoger*; (1529) *svoger* 'sógor' (Mollay 1982: 502). A TESZ alapján a szónak a következő jelentései vannak: 'rokon, <különösképpen> a házastárs rokona' (1450); '<az egyik házasság szempontjából> a

másik házastárs fivére, <a testvér szempontjából> a nővér férje’ (1528); <megszólításként> ‘barát, cimbora, pajtás’ (1662/1853); ‘német, ill. osztrák ember’ (1775); ‘nász’ <rokonságnévként> (1888); ‘a nagynéne férje’ (1892); ‘klasszikus szöveg fordítása mint iskolai puska’ (1898); vö. baj.–osztr. *schwanghə*, *swoger*, szlovákiai ném. *švōgr*, szász *schwōgar*, *šwogər*, bánsági ném. *švōr*, ir. ném. *Schwager* ‘a másik házastárs fivére, a nővér férje, após, vő; házasság révén szerzett rokon, barát, cimbora, pajtás <megszólításként: iparos legények egymás közt, diákok nem diákokkal szemben>’. A német szó átvétele még: szerb és horvát *švogor*, cseh *švagr*, szlovák *švager*, *švavor*, lengyel *szwagier* ‘sógor’. A magyarból valók a román *șogor*, s szerb és horvát *šogor*. A magyar *sógor*; *soger*; *swó* változatok különféle, főként hazai német nyelvjárásokból való külön átvételből származnak. (A szóeleji mássalhangzó-torlódás kiküszöbölésének erre a típusára vö. *cérna*, *kotta*.) Az 1–3. jelentés a németből való. A 4. jelentés a ‘rokon, atyafi’ jelentés alapján fejlődött, s az osztrákokkal való sok évszázados állami kapcsolatokra, a közös uralkodóháza utal. Az 5–6. jelentés az 1–2. jelentés nyelvjárási módosulata, illetve szűkítése. A 7. jelentés a régi diáknyelvben keletkezett, de szemléleti alapja nem világos. A *sógor* a *rér* és a *süv* főneveket, a *sógorasszony*, *sógorné*, *sógornő* pedig az *ángy*-ot kiszorították a használatból (TESZ 3: 567). Az ESZ szerint a *sógor*-nak megfelelő (1450) szó a németben ieu. eredetű; vö. óind *švāsurah* ‘az apóshoz tartozó’, lat. *socer* ‘após’. A *-ság* névszóképzős *sógorság* (1575) a *sógor* jelentéseihez hasonló módon jelöli a házastársak rokonai közötti közelebbi, ill. távolabbi rokonsági kapcsolatokat (ESZ 742); m. nyvj.: *suo*, *soger*, *sóger*, *sógrom* (ÚMTSZ 4: 922); ÉKSZ 1213, Mollay 1989: 245, Gerstner 34.

шифон, шифоньер < ném. *Chiffon*, *Chiffonière* ‘sifon; fehérneműs szekrény’ (UMSZ 6: 133); – *PyPyC шифон* (Керча 2: 587); kelet-szlk. *šifoner* (Halaga 2: 1011); a magyar *sifon* szó jelentése: ‘pamutszövet, pamutvászon’ (1867); ‘ruhás, fehérneműs szekrény’ (1871). A *sifonér* (1857) jelentése ‘fehérneműs szekrény’. A TESZ szerint mindkét szó német eredetű szócsaládba tartozik. A *sifon*-ra vö. ném., ausztr. ném. *Chiffon* ‘sűrű pamutvászon; vékony selyemszövet’. Ez a francia *chiffon* ‘ócska rongy; <gúnyos használatban> női ruhák, ruhadarabok’ (<: fr. *chiffe* ‘értéktelen szövet’) < arab *šiff* ‘könnyű, átlátszó szövet’ átvétele. A *sifonér*-ra vö. ném., ausztr. ném. *Chiffonière* ‘fiókos szekrény, komód’. A német szó a franciából való; vö. fr. *chiffonier* ‘rongyszedő; kis fiókos szekrény, sifonér’. Ez a francia *chiffon* származéka. Mindkét szó átkerült több más nyelvbe is; vö.: ang. *chiffon*, ol. *chiffon*, or. *шифон*, cseh *šifón*, le. *szyfon* ‘finom pamut- vagy selyemszövet, sifon’; vö. továbbá: ang. *chiffonier*, ol. *chiffonière*, or. *шифоньерка*, cseh *šifoner*, le. *szyfoniera*–*szyfonierka* ‘fiókos fehérneműszekrény’. A román *șifon* ‘ruhásszekrény’ a magyarból való. A magyar *sifon* alakváltozatai közül a *fisony* hangátvétellel keletkezett. A *sifon* ‘ruhás, fehérneműs szekrény’ jelentése az eredeti ‘pamutszövet, pamutvászon’ jelentésből érintkezési névátvitellel jött

létre, de a *sifonér* jelentése is hatással lehetett rá. A *sifon* 1. jelentésében szakszó, a 2.-ban nyelvjárási szó. A *sifonér* elavulóban lévő nyelvjárási szó (TESZ 3: 532); m. *sifon*: 1. '(ágyneműnek való) pamutvászon'; 2. 'sifonér' (ÉKSZ 1206); m. *sifonér*: 'fehérenműs v. ruhásszekrény' (ÉKSZ 1206); m. nyvj.: *sifon*, *siffon*, *sifony* (ÚMTSZ 4: 883), *sifonér*, *sifanér*, *sifoner* (ÚMTSZ 4: 884); Gerstner 33, ESz 731; vö. Abonyi 2003: 21.

шлагбаум < ném. *Schlagbaum* 'sorompó' (UMSZ 6: 138); – or. *шлагбаум*, népies *илахбан*, *иланбол* (Фасмер 4: 452);

шлафрок < ném. *Schlafrock* 'hálóköntös' (UMSZ 6: 138); – PyPyC *шлафрок* (Керча 2: 589); or. *шлафор/шлафрок/шляфрок*; a -я-s alak a lengyel *szlafrok* közvetítésével, az -a-s változat pedig közvetlenül a németből származik; az -ок kicsinyítő képzőnek hatott, ezért jött létre az újabb *шлафор* alak (Фасмер 4: 452); m. *slafrok*: 'pongyola, hosszú házikabát, köntös' (ÉKSZ 1212). A magyar *slafrok* (1700) ('hosszú házikabát; pongyola') német jövevényszó; vö. ausztr. ném. *Schlafrock* 'kényelmes, reggeli köntös'. Ez a német *Schlaf* 'alvás' és *Rock* 'kabát' szavak összetétele. A szó a magyarba a divat szavaival került át. Elavulóban van (ESZ 738). Az orosz *шлафрок*, cseh *šlafrok*, lengyel *szlafrok*, szerb és horvát *šlafrok* 'háziruha, pongyola' szintén a németből való. Az első szótagbeli o-t mutató alakok bajor–osztrák nyelvjárási ejtészváltozatnak felelnek meg. A bizalmas társalgási nyelv szava; helyenként nyelvjárási szóként is él (TESZ 3: 556); m. nyvj.: *fraslag*, *safrok*, *slafrog*, *slofrok*, *safrak* (ÚMTSZ 4: 914); Gerstner 33.

шлейф < ném. *Schleife* '(ruha)uszály' (UMSZ 6: 138); – or. *шлейф* (Фасмер 4: 452); szlk. *šlajf*, *šlajfa* (Newerkla 305, 496); magyar alakváltozatok: *sleff[el]*, *sliefe[l]*, *slep*, *slef*; jelentésük: 'csomó, hurok, keresztkötés'. Horváth Mária szerint ez a német *Schleife* (*Schlauff*, *Schlauf*) átvétele jelentésszűküléssel. A germán eredetű német szó családja és jelentésköre kiterjedtebb. A német megfelelőik közül – alak és jelentés szempontjából – a legközelebb állnak a sváb *Schleiff[e]l*, **Schleipfe*. (Horváth 198). Mollay véleménye szerint a szó korai újfelnémet kori bajor–osztrák és erdélyi szász eredetű; vö. korai úfném. *schläufe*, *schläufel*; szász *šlēf*, *šlēfal* (Mollay 1982: 500). A TESZ szerint a szónak a következő jelentései vannak: 'ruha uszálya' (1789); 'kiséret' (1835); 'uszályhajó' (1879); vö. ném. *Schlepp*, *Schleppe* 'ua'. Ez a holl. *slepp* 'ruhauszály' átvétele; alném. *slepe* 'ua'. A cseh *šlep*, lengyel *szlepa* 'ruhauszály', szerb és horvát *šlep* 'ruhauszály; vontatóhajó' szintén a németből való. A magyarba elsősorban divatszóként került. A *slepén* (1704) 'ruhauszály' külön átvétel lehet a többes számú ném. *Schleppen* alakból. A *slepper* 'vontatóhajó; hamiskártyás cinkosa' ugyanebbe a ném. szócsaládba tartozó *Schlepper* 'vontatóhajó; felhajtó, csalogató' átvétele (TESZ 3: 558). A *slepp* (1789) ma főképpen pejoratív jelentésárnyalattal használatos vki

kíséretének a megnevezésére (ESZ 739); m. *slepp*: 1. ‘uszály(hajó)’; 2. ‘ruha uszálya’; 3. ‘vkinek kísérete’ (ÉKSZ 1212); m. nyvj. *slepp*, *leff* (ÚMTSZ 4: 915); kárp. m. nyvj. *slepp* (Дерке 31, 33); Mollay 1989: 245; vö. Abonyi 2001: 11.

шпацирувати < ném. *spazieren* ‘sétál’ (UMSZ 6: 145); – PyPyC *шпацирувати* (Керча 2: 592); ukr. *шпаціювати* (Грінченко 4: 509); kárp. ukr. nyvj. *шпаціювати* (Гоца 63); szlk. *špacírovat*’ (Newerkla 64, 500, Majtán 5: 652); kelet-szlk. *špacírovac* (Halaga 2: 1019); m. nyvj. *spacirol*, *pacérol*; *spaciroz*, *pacéroz*, *pacíroz* (ÚMTSZ 4: 944); Gerstner 41.

шприц < ném. *Spritze* ‘fecskendő; injekció’: мастильний *шприц* ‘olajozó, zsírozó fecskendő’ (UMSZ 6: 147); – PyPyC *шприц*, *шприца* (Керча 2: 593); k-szlk. rusz. *шприц*; *шприцовый* (ПJI 342); szlk. *špricer* (Newerkla 81, 415); kelet-szlk. *šprica* (Halaga 2: 1022); or. *шприц* (Фасмер 4: 475); a m. *spriccer* ‘fröccs’ (ÉKSZ 1222). A szó jelentései: ‘fröccs’ (1879); ‘rövid zápor’ (1942). Bajor–osztrák eredetű szócsaládba tartozik. A magyar *spriccel* különböző változatai a szóeleji mássalhangzó-torlódás kiküszöbölésének különféle módjaival keletkeztek, a *spriccer* alak elavulóban van. A *spriccelre* vö. baj.–oszt. *spritzen*, h. baj.–oszt. *špritsn*, *špritsn* ‘permetez, fröcsköl’, vö. még ném. *spritzen* ‘folyadék cseppekben vagy sugárban ömlik, lövell; fröcsköl, folyadékot széthint, permetez’. A *spriccer*-re vö. baj.–oszt. *spritzer* ‘rövid zápor’, ném. *spriz*’r ‘fröccs; rövid ideig tartó zápor’; ez az előbbi ném. ige származéka. A szerb és horvát *špricati* ‘spriccel’, *špricer* ‘fröccs’ szintén a németből való. (TESZ 3: 593); m. nyvj.: *spricc*, *pricc* (ÚMTSZ 4: 950); Gerstner 34; vö. Abonyi 2006: 423; 2007: 191.

штанга < ném. *Stange* ‘(fém)rúd; súlyzó’: буро́ва *штанга* ‘fűrőrúd’; ривок *штанги* ‘súlyemelés, szakítás’ (UMSZ 6: 149); – PyPyC *штангя* (Керча 2: 594); or. *штанга* (Фасмер 4: 477); szlk. *štanga*, *št’anga*, *štangel*’, *štangl’a*, *štanka*, *štankl’a* (Newerkla 393, Majtán 5: 662); kelet-szlk. *štanga* (Halaga 2: 1022). A magyar *stangli* jelentése: ‘pózna, rúd’ (1887); ‘süteményfajta’ (1892). A TESZ szerint bajor–osztrák eredetű szó; vö. baj.–oszt. *stangl*, *stangəl*; ném. *stangl*; hazai baj.–oszt. **štaəgl*, *štāŋ^al* ‘rudacska, rúd’. Ez a német *Stange* ‘rúd, karó, pózna, rúd alakú csomagolás’ kicsinyítőképzős származéka. A magyar szó *li* végére vö. *kifli*, *nudli*. A ‘süteményfajta’ jelentés a bajor–osztrák *Salzstangel*nek megfelelő magyar ‘sós stangli’ (sós rudacska, tésztafajta) kapcsolat alapján magyarázható. A bizalmas nyelvhasználat szava (TESZ 3: 597); m. *stangli*: ‘rúd alakú (sós) sütemény’ (ÉKSZ 1223); m. nyvj.: *stangli*, *stāngli*, *tāngli* (ÚMTSZ 4: 953); Gerstner 41, ESZ 751; vö. Abonyi 2003: 22; 2006: 423; 2007: 191.

єреп < ném. *Jäger* ‘vadász; őr, gondozó’ (UMSZ 2: 117); – PyPyC *яреп* (Керча 2: 603); ukr. *єреп* < alném. *Jäger*, ófném. *jagōn* (ECYM 2: 178); szlk.

jäger (Newerkla 352, Majtán 1: 509); kelet-szlk. *jager* (Halaga 1: 311). A magyar *jäger* (1645) ‘egy fajta gyalogos katona; vadász’ bajor–osztrák jövevényszó; vö. baj.–osztr. *jága*, bécsi *jaga* ‘vadász’, ném. *Jäger* ‘ua’. Ezek a német *jagen* ‘űz, hajszol, vadászik’ ige származékai. Elavult szó (ESZ 350). Horváth Mária szócikkében található példák alapján a magyar *jäger* (1645) jelentése: ‘vadász; főúri birtokokon alkalmazott tisztviselő, erdész, a vadászatokon közreműködő (beosztott, ill. vezető)’ (Horváth 93); Mollay 1989: 244, Gerstner 19; vö. Abonyi 2003: 23.

Munkám végén megállapítható az a tény, hogy a magyar nyelv is számos német elemet közvetített a vele érintkező nyelveknek, ezáltal sok magyar jövevényszó található a szomszédos szláv nyelvekben is. Az ukránban fellelhető német lexikai elemek többnyire eredeti jelentésüket megőrizve – képző nélküli alakban, vagy pedig honosító képzővel ellátva – fordulnak elő, ezáltal beilleszkedve az ukrán nyelv ragozási paradigmájába. Az igék többnyire *-овати/-увати* adaptációs képzővel fordulnak elő (pl. *беиштеловати, билльовати/білльовати, поштрафувати, шатипувати*).

Minden nyelv szóképzésében meglehetősen nagy azoknak a jövevényszavaknak a száma, amelyeknél pontosan meg lehet állapítani, melyik nyelvből származnak, ám az etimológiai háttér és a szótörténet alaposabb tanulmányozása alapján mindenképpen számolni kell azzal, hogy az átadó és a befogadó nyelv között van, illetve lehetséges még egy nyelv, amely valamilyen formában – a hangalak vagy a jelentések módosításával – közvetítő szerepet játszik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Гвоздяк Ольга 2002. Морфологічна адаптація німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 5. (Матеріали Міжнародної наукової конференції „Українська література в загальноєвропейському контексті”. Ужгород, 16–17 жовтня 2001.). Ужгород, 236–239.
2. Гоца Еріка 2000. Особливості функціонування лексем німецького походження в українських говірках закарпаття. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Ужгород, 59–65.
3. Грінченко Борис (ред.) 1907–1909. *Словарь української мови I–IV*. Київ.
4. Дерке Магдалена 2004. Німецькі запозичення назв одягу в угорських говорах Закарпаття. In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 31–36.
5. РуРус 2007. Керча Игорь: *Русинско-руський словарь I–II*. // *Словник русинсько-руський I–II*. ПолиПринт, Ужгород, 2007.
6. ЕСУМ 1982–2003. Мельничук, О. С. (гол. ред.): *Етимологічний словник української мови I–IV*. Київ.
7. Фасмер Макс 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Прогресс, Москва.
8. Abonyi Andrea 2001. Немецкие языковые элементы в романе Василия Петрова «Русины». In: Zoltán A. (szerk.): *Studia Russica XIX*. Budapest: ELTE, 6–12.
9. Abonyi Andrea 2003. Лексические германизмы в карпаторусинском литературном языке (На основе произведений И. Петровicia и И. Керчи). In: Zoltán A.–Jászay L. (szerk.): *Studia Russica XX*. Budapest: ELTE, 17–23.
10. Abonyi Andrea 2006. Lexikai germanizmusok a máramarosi ruszin nyelvjárásokban. In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Sliz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest, 419–424.

11. Abonyi Andrea 2007. Лексичні германізми у марамороських русинських говорах (за діалектним словником Олекси Бевки). In: Michael Moser – András Zoltán (Hrsg.): *Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest*. Wien – Budapest, 185–193.
12. SzófSz 1941. Bárczi Géza: *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
13. Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest.
14. BBB 1967. Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Budapest.
15. Csopai László 1883. *Rutén-magyar szótár / Русько-мадярський словарь*. Budapest.
16. Gerstner Károly 1998. *A német vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban*. (Nyelvtudományi Értekezések 145.) Budapest.
17. Halaga O. R. (zred.) 2002. *Východoslovenský slovník I–II*. Košice – Prešov.
18. Horváth Mária 1978. *Német elemek a 17. század magyar nyelvében*. Budapest.
19. ÉKSZ 1978. Juhász József–Szöke István–O. Nagy Gábor: *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
20. Majtán M. (ved. red.) 1991–2000. *Historický slovník slovenského jazyka I–V*. Bratislava.
21. Mollay Károly 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a 16. század végéig*. Budapest.
22. Mollay Károly 1989. A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs J. (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest. 231–290.
23. Newerkla Stefan Michael 2004. *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main.
24. TESZ 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–3*. Budapest.
25. Tótfalusi István 2004. Második kiadás 2005. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
26. ÜMTSZ 1979–2002. *Új magyar tájszótár 1–4*. Budapest.
27. UMSZ 2000–2003. Udvari István (szerk.): *Ukrán-magyar szótári adatbázis. I–VI. Glossarium Ukrainicum*. Nyíregyháza.
28. Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Magyarországi diszkontok és hipermarketek összevont pénzügyi kimutatásainak vizsgálata és jövedelmezőségi elemzése**

Rezümé. A magyarországi élelmiszer-kiskereskedelem a rendszerváltást követően a kereskedelmi folyamatok modernizációjának köszönhetően gyökeres változásokon ment keresztül. Megjelentek a multinacionális kereskedelmi vállalatok hálózatai, és a szegmensen belül növekedett a koncentráció. A KSH (2016) adatai szerint a hazai kiskereskedelmi forgalmon belül a legnagyobb, 37%-os arányt az élelmiszer jellegű vegyes bolti kiskereskedelmi üzletek képviselték 2015-ben. Az ágazaton belül kiemelt szerepe van a diszkontoknak és a hipermarketeknek. A tanulmány összevontan vizsgálja az említett bolttípusok pénzügyi kimutatásainak jellemzőit és jövedelmezőségét, a számviteli beszámolókból nyerhető információkra támaszkodva feltárja az ok-okozati összefüggéseket a 2010–2015 közötti időszakban.

Abstract. In Hungary after the regime change because of modernization of the trade processes the Hungarian food retail has undergone radical changes. Networks of the multinational companies appeared and their concentration has increased in the segment. According to KSH (2016) data the biggest part in Hungarian retail (37%) constituted the segment of mixed food retailer companies in 2015. Discounts and hypermarkets play a prominent role within the sector. The study examines the specifications of consolidated financial statements and profitability of these companies and reveals the causal relationships in 2010-2015 interval.

Резюме. Завдяки осучасненню комерційних процесів угорська роздрібна торгівля харчовими продуктами після 1989 року зазнала докорінних змін. Розбудувалися цілі мережі мультинаціональних комерційних підприємств, а всередині сегменту зросла концентрація. За даними Державної служби статистики (2016), у 2015 році найбільшу частку (37%) у сегменті обороту вітчизняної роздрібної торгівлі зайняли крамниці роздрібно-ї торгівлі, які спеціалізуються на продажі харчових продуктів. У середині галузі значна роль відводиться дисконтним магазинам та гіпермаркетам. У статті проаналізовано характер фінансового обліку згаданих вище типів магазинів та їх рентабельність, а також, із залученням даних бухгалтерських звітів, розкрито характер причинно-наслідкових зв'язків у період з 2010 по 2015 рік.

1. Bevezetés

A nemzetközi élelmiszer-kereskedelem az elmúlt évtizedekben horizontálisan és vertikálisan is nagy változásokon ment keresztül. Az egész világon növekszik a koncentráció a hiper- és szupermarketek, a diszkontáruházak, valamint a nagykereskedők vonatkozásában (Fenyves et al. 2016).

Magyarországon a rendszerváltás után a piacgazdaságra való áttérés gyökeres változásokat hozott. Ez a változás magával hozta az kiskereskedelmi folyamatok, azon belül az élelmiszer kiskereskedelem átalakulását. Megjelentek

* PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet. * PhD student, University of Debrecen, Faculty of Economics, Institute of Accounting and Finance. * PhD aspirant, Університет Дебрецена, Економічний Факультет, Інститут Бухгалтерський Облік і Фінанс. suto.david@econ.unideb.hu

** A kutatás az Új Nemzeti Kiválóság Program ÚNKP-17-3 kódú Felsőoktatási Doktori Hallgatói pályázat keretein belül valósult meg.

a multinacionális nagyvállalatok, kialakultak modern értékesítési csatornák, amelyek háttérbe szorították a hagyományos értékesítési csatornákat. A kiskereskedelmi láncok meghatározó szerepét a hazai élelmiszer-forgalomban a nagytömegben történő eladás, valamint a hagyományos kisboltokhoz képest alacsonyabb fogyasztói árak indokolják (Popp–Juhász 2011). Ezt a folyamatot erősítette Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz, ezáltal az európai közös piachoz.

A tulajdonviszonyok változását a kereskedelemben is végigkísérte a külföldi tőke beáramlása. A hazánkban elsőként megjelenő multinacionális kiskereskedelmi vállalkozások saját országuk mintáit közvetítették, amelyek Magyarországon újszerűen hatottak, és a multinacionális cégek versenyelőnyét eredményezték (egységes arculat, folyamatos promóció, korszerű logisztikai rendszer stb.) (Pénzes 2005). Agárdi-Bauer (2000) szerint az élelmiszer kiskereskedelem fejlődése három folyamaton keresztül valósult meg: az állami tulajdon privatizációján, a kereskedelmi konszolidáción és a kereskedelmi koncentráción keresztül. A koncentráció hatására átalakul az élelmiszer-kiskereskedelem, és az ún. északi (Dánia, Norvégia, Németország) vagy déli modell (Portugália, Spanyolország, Olaszország) mentén mehetnek végbe a változások.

Magyarországra vonatkozóan nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy kizárólag az egyik modell mentén formálódott a szegmens, ugyanis a forgalom jelentős részét ma már hipermarketek, diszkontok és szupermarketek bonyolítják. A franchise alapon működő hazai tulajdonú hálózatok, kis élelmiszerboltok és termelői piacok megpróbálják felvenni a versenyt – a közös beszerzés és szövetkezés hiánya miatt – több-kevesebb sikerrel.

A fokozódó árverseny és a multinacionális vállalatok agresszív felvásárlásainak köszönhetően az utóbbi évek tendenciája alapján a külföldi vállalatok árbevétele folyamatosan növekedett, bár a 2008-as gazdasági válság hatása érzékelhető volt.

Tanulmányomban összevontan vizsgálom a diszkontok és hipermarketek mint bolttípusok pénzügyi kimutatásainak jellemzőit és jövedelmezőségét a számviteli beszámolókból nyerhető információkra támaszkodva, feltárva az ok-okozati összefüggéseket a 2010–2015 közötti időszakban.

2. Anyag és módszer

Az általam alkalmazott metodika főként pénzügyi, gazdaságossági elemzési módszerekre támaszkodik számviteli beszámolók adataira épülve. A pénzügyi szakmában használatos vertikális és horizontális mutatók segítségével megvizsgálom a diszkontok és hipermarketek összevont beszámolóit. Meghatározom az egyes bolttípusok nettó árbevételét, az egy főre jutó árbevételt, vizsgálom az eszköz és forrásállomány, költségek és eredmények alakulását, továbbá kiszámítom a működési, pénzügyi, kombinált tőkeáttételt, és elemzem a bolttípusok jövedelmezőségi helyzetét.

Az elemzés adatbázisa a www.e-beszamolo.im.gov.hu elektronikus beszámoló portálról származó adatokból került összeállításra. Az adatállományba a 2010–2015 közötti évekre vonatkozóan lezárt üzleti évvel, és beszámolóval rendelkező vállalkozások kerültek be, amelyek fő tevékenysége a 4711 TEÁOR-szám alá tartozó élelmiszer jellegű vegyes bolti kiskereskedelem. Hazai bolttípusonkénti elemzésnél nem valószínűsíthető meg tökéletes elkülönítés, mivel számos magyarországi kiskereskedelmi cég vegyes profilú (Jankuné 2012). Viszont az általam említett bolttípusoknál, a hipermarketeknél és a diszkontoknál megoldható a csoportosítás, továbbá a bolttípusonkénti vizsgálatot nemzetközi elemzések is alkalmazzák. A hipermarketek bolttípus csoportot az Auchan, a Spar és a Tesco alkotja, a diszkonthálózatok csoportba a Lidl, Aldi és a Penny sorolható egyértelműen.

A kutatási terv szerint az elemzés magába foglalta volna a 2016-os üzleti évet, de mivel több vállalat beszámolójának fordulónapja március 31-re, illetve április 31-re esett, így az adatbázis összeállítás és elemzés időszakában még nem voltak elérhetőek a pénzügyi kimutatások az elektronikus beszámoló portálon.

3. Eredmények

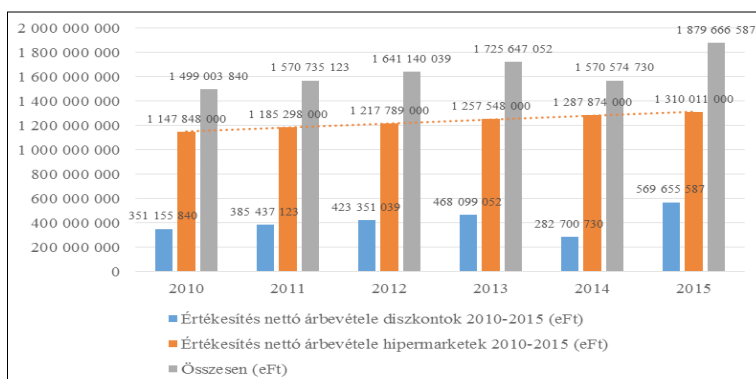
A pénzügyi kimutatásokból számítható ráták, mutatószámok segítségével feltárhatóak az összefüggések, kiemelhetőek a változások, felhívható a figyelem a hiányosságokra, problémákra, és észlelhetőek bizonyos tünetek a vállalati működést illetően. A kellő körültekintéssel, megfelelő szakértelemmel képzett mutatószámokkal azonban sikerülhet akár egy komplexebb, többdimenziós térképet is elkészíteni az adott vállalkozásról (Bács et. al. 2016).

Szem előtt kell tartanunk, hogy a pontos előrejelzés és elemzések elvégzéséhez elengedhetetlen több pénzügyi mutatószám vizsgálata, hogy komplex, modelyszerű képet kapjunk a vizsgált vállalkozásokról (Fenyves et. al. 2014).

3.1. A bolttípusok nettó árbevételének alakulása

A hipermarketek értékesítésből származó bevétele tekintetében lineáris növekedési trendet figyelhetünk meg a vizsgált időszakban. A növekedés üteme minden évben közel azonos, 1,7-3,3% között mozgott, 2015-ben elérte a 1 310 011 000 Ft-ot. A diszkontoknál is növekedés figyelhető meg, viszont a növekedés intenzitása többszöröse a hipermarketekének, kivéve a 2014-es évet. 2015-re a diszkontok árbevétele 569 655 587 Ft, ami 1,6 szorosa a 2010-es év árbevételének, a változás üteme az adott időintervallumon -39,6% és 101,5% között mozgott. A 2014-es évben a diszkontok árbevételének növekedési üteme -39,6% volt. Ez annak köszönhető, hogy a Lidl áruházlánc árbevétele -89,73%-kal visszaesett a 2013-as évhez képest (1. ábra). Ezt egyrészt a diszkonthálózat termékei iránti keresletcsökkenés okozhatja, másrészt tudatos is lehet működési feltételek romlása miatt.

Az alacsony szórású árbevétel-növekedési ütem kockázatkerülő magtartásra enged következtetni, a magasabb szórású változás a diszkontoknál kockázatkedvelő magtartásra. A működési és pénzügyi tőkeáttétel foka ad majd választ arra a kérdésre, hogy az árbevétel bizonyos mértékű változása milyen hatással van az üzleti eredményre, illetve a fizetendő kamatok és kamatjellegű ráfordítások hogyan befolyásolják az adózott eredményt.

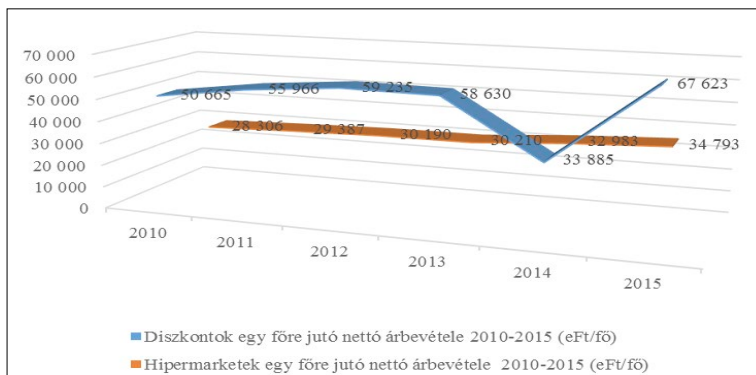

1. ábra. Értékesítés nettó árbevétele 2010–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

Összességében a két bolttípus átlagos növekedési üteme dinamikusnak tekinthető.

Mivel a hipermarketek magasabb eszközállománnyal rendelkeznek, így az árbevételük abszolút értékben nem hasonlítható össze a diszkontokéval. Az összehasonlíthatóság érdekében célszerű kiszámítani az egy főre jutó árbevételt minden évben az átlagos statisztikai létszámra vetítve. A diszkontok átlagos statisztikai létszáma a vizsgált időszakban 6887–8424 fő között mozgott 712,37 szórással, a hipermarketeké 37 652–41 627 fő között 1382,98 szórással.

2. ábra. Egy főre jutó árbevétel 2010–2015 között

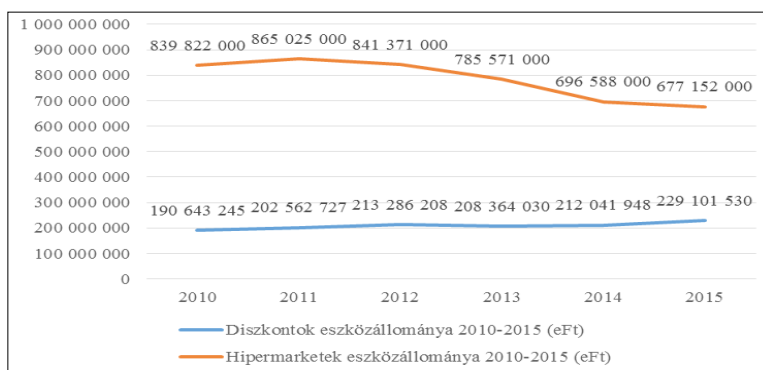
Forrás: Saját szerkesztés

A 2. ábra tartalmazza a diszkontok és a hipermarketek egy főre jutó árbevételét. A hipermarketek minden évben magasabb árbevételre érték el abszolút értékben, mint a diszkontok, viszont az egy főre vetített árbevétel tekintetében a diszkontok jobb teljesítményt nyújtanak minden évben. A maximális hatékonyságot mind a két bolttípus 2015-ben érte el, a diszkontok 67 623 Ft/fő a hipermarketek 34 793 Ft/fő eredménnyel. A diszkontoknál a 2014-es 33 885 Ft/fő értékű hatékonyságromlás annak köszönhető, hogy míg az Lidl-nél az árbevétel -89,73%-kal visszaesett, addig az alkalmazottak száma mindössze 4,9%-kal csökkent.

3.2. A bolttípusok eszközállományának vizsgálata

A bolttípusok eszközállományának változása változatos képet mutat. Míg a hipermarketeknél 2011-től kezdődően egy folyamatos és intenzív állománycsökkenési tendencia van jelen, addig a diszkontoknál stabil és mérsékelt állománynövekedés. 2010-ben a hipermarketek eszközállománya 4,40-szerese volt a diszkontokénak, addig 2015-ben 2,95-szerese (3. ábra).

Köztudott, hogy a kereskedelmi tevékenységet folytató vállalkozások alacsonyabb befektetett eszközállománnyal és magasabb forgóeszköz-állománnyal rendelkeznek, mint a termelő vállalatok. A befektetett eszközállomány növekedése a kereskedelmi láncok terjeszkedésére, a forgóeszköz-állományé a forgalom növekedésére utalhat. Ennek fényében érdemes megvizsgálni, hogyan alakult a diszkontok és hipermarketek összevont mérlegének eszközoldala, milyen forgóeszköz és befektetett eszköz-állománybeli változások következtek be az vizsgált időszakban, továbbá az árbevétel növekedés trendjéhez hogyan illeszkedik az eszközállomány változása.

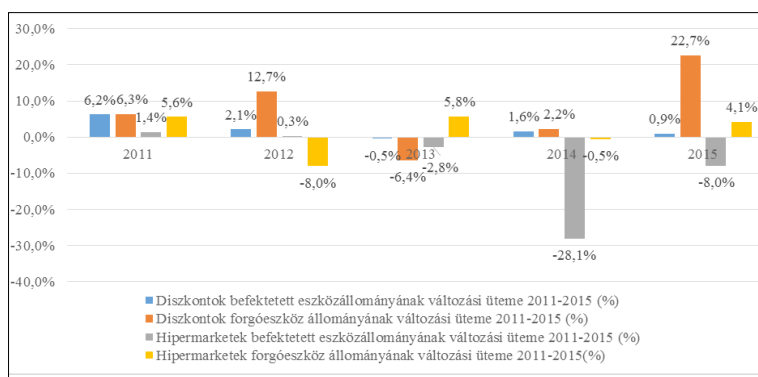
3. ábra. Egyes bolttípusok eszközállományának alakulása 2010–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

2011-ben a diszkontok befektetett eszközeinek változási üteme 6,2%, forgóeszközeinek 6,3%. Hasonlóképpen a hipermarketeknél is pozitív a változás mértéke, a befektetett eszközök tekintetében 1,4%, a forgóeszközöknél 5,6%. A 2012-es

évben a két kiugró értékre érdemes figyelmet fordítani, a diszkontok 12,7%-os és a hipermarketek -8,00%-os forgóeszköz-állomány változását. Annak ellenére, hogy a hipermarketek forgóeszköz-állománya csökkent, az árbevételüket tudták növelni 2012-ben. A 2013-as évben a diszkontok forgó- és befektetett eszközállományának együttes változása -6,9%, a hipermarketeké 3,0% (4. ábra).

A diszkontok közül a Lidlnél 2014-ben az árbevétel jelentős mértékben csökkent, ezzel párhuzamosan a forgóeszköz-állományban nem történt jelentősebb változás. Ez arra enged következtetni, hogy az értékesítés árbevételének csökkenése nem a kereslet változásának köszönhető, hanem a vállalat vezetőinek tudatos döntése.

4. ábra. Befektetett és forgóeszköz-állomány változása 2010–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

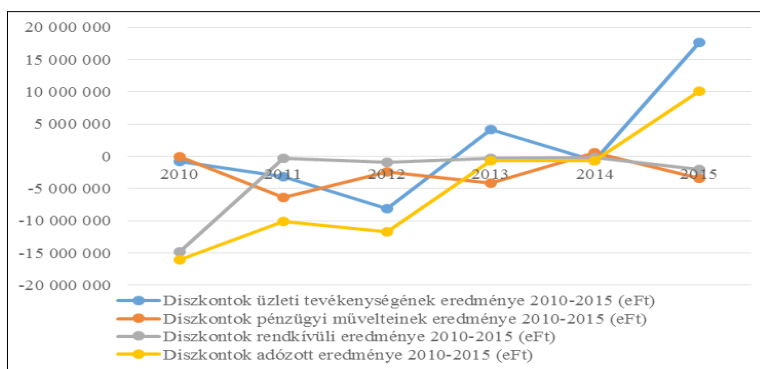
Kiugró értéknek minősíthető a hipermarketek befektetett eszközállományának -28,15%-os csökkenése, ami az ingatlanok és kapcsolódó vagyoni értékű jogok, illetve a műszaki berendezések, gépek, járművek állományváltozásának köszönhető a 2014-es évben, ami 2015-ben folytatódott. A pénzügyi kimutatásokat megvizsgálva ebben az évben a Tesco üzletlánc értékesítette ingatlanjainak és gépeinek egy részét. Ezek a változások főként a 2015-ben elfogadott kiskereskedelmi cégek működését befolyásoló törvények miatt meghozott döntéseknek köszönhetőek.

További kiugró értéknek számít 2015-ben a diszkontok forgóeszköz-állományának növekedése (22,7%), ami szükséges volt az 569 655 587 Ft árbevétel eléréséhez.

3.3. A bolttípusok eredményeinek alakulása

Megvizsgálva a diszkontok eredményeit 2010-ben az üzleti tevékenység (-759 326 Ft), a pénzügyi műveletek (-122 018 Ft), a rendkívüli eredmény (-14 857 282 Ft) és az adózott eredmény is negatív (-16 060 909 Ft). Hasonlóképpen alakult a 2011 és 2012 év is.

2011-ben az üzleti eredmény -3 184 548 Ft, az adózott eredmény -10 113 927 Ft a fizetendő kamatok, a kamatjellegű ráfordítások és az pénzügyi műveletek egyéb ráfordítása miatt. A 2012-es évben az üzleti eredmény -8 078 990 Ft, az adózott eredmény -11 789 355 Ft a fent már említett okok miatt (5. ábra). A vállalatok nem tudtak elegendő üzleti eredményt elérni, hogy finanszírozzák a hitelek törlesztő részleteit és kamatait. Hosszú távon ez felemésztene a vállalkozás saját tőkéjét, ugyanis átvézetve a mérlegbe, először negatív mérleg szerinti eredmény (2016-tól adózás utáni eredmény), ezt követően negatív eredménytartalék jönne létre.

5. ábra. Diszkontok eredményei 2010–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

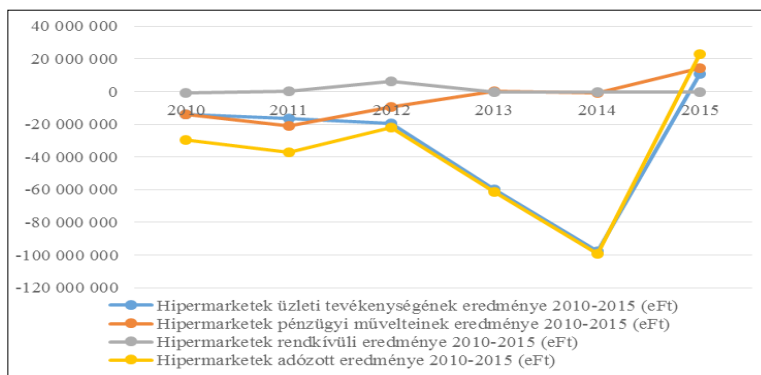
2013-ban változás következett be az üzleti eredmény tekintetében, ugyanis a diszkontok 4 095 903 ezer Ft üzleti eredményt tudtak realizálni, de ez még mindig nem volt elegendő a kamatfizetésre, az egyéb pénzügyi műveletek ráfordításainak és az adófizetési kötelezettség kifizetésére. A pénzügyi műveletek és a rendkívüli műveletek bevételei alacsony szintűek voltak, így a diszkontok -749 423 Ft adózott eredménnyel zárták az évet (5. ábra).

A 2014-es évben az üzleti eredmény (-711 902 Ft) és az adózott eredmény újra negatív (-666 531 Ft) a fent említett okok miatt. A 2015-ös év fordulatot hozott, ugyanis 17 710 882 Ft üzleti eredményt értek el összesítve a diszkontok, bár a pénzügyi és rendkívüli eredmények negatívak voltak, a vállalatok összesen 10 119 389 Ft adózott eredménnyel zárták a 2015-ös évet.

Megvizsgálva a hipermarketek eredményeit (6. ábra), az üzleti tevékenység eredménye folyamatosan negatív a 2010–2014 között terjedő időintervallumon. A legmagasabb üzleti eredményt 2010-ben érték el a vállalatok, -14 145 000 Ft-t, míg a legalacsonyabbat 2014-ben, -97 909 000 Ft-t.

Ezzel párhuzamosan a vállalatok adózott eredménye is folyamatosan negatív a fent említett intervallumon, a legmagasabb eredmény 2012-ben -22 015 000 Ft, a legalacsonyabb, -99 006 000 Ft 2014-ben. 2010-től 2012-ig a pénzügyi műveletek bevételei nem tudták fedezni a pénzügyi műveletek ráfordításait, így az egyes

években -13 845 000, -21 213 000 és -9 194 000 Ft volt a pénzügyi műveletek eredménye. Ezekben az években törlesztették a vállalkozások a beruházási, fejlesztési hitelek és az egyéb hosszú lejáratú kötelezettségeik nagy részét.

6. ábra. Hipermarketek eredményei 2010–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

A 2015-ös év változást hozott, ugyanis 10 990 000 Ft-os üzleti, továbbá 14 285 000 Ft-os pénzügyi műveletek eredményének köszönhetően a vállalatok adózott eredménye 22 688 000 Ft lett. A 6. ábrán jól látható, hogy 2012-től a hosszú lejáratú kötelezettségeik törlesztése után a hipermarketek üzleti és adózott eredménye közel azonos 2015-ig. Ez annak köszönhető, hogy a rendkívüli és a pénzügyi műveletek ráfordításai nem emésztették fel a vállalatok működési eredményét, sőt 2015-ben a pénzügyi műveletek eredménye 14 285 000 Ft volt.

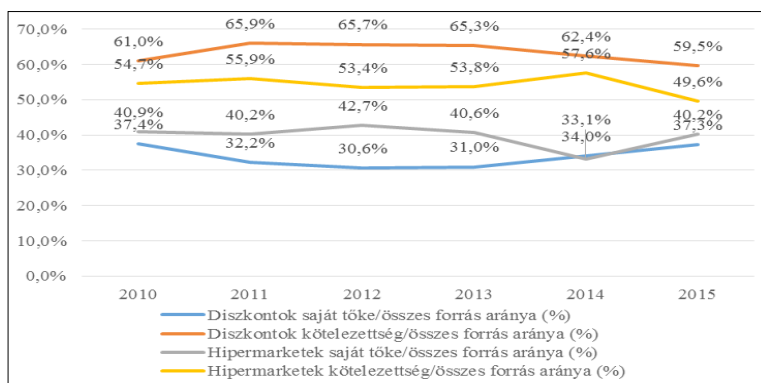
Ezen a ponton érdemes figyelembe venni az aktuális makrogazdasági változást, amelyet a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény módosítása idézett elő. A törvénymódosítás értelmében 2018-tól nem értékesíthet napi fogyasztási cikket az a vállalat, amelynek árbevétele meghaladja az 50 000 000 Ft-ot, és mérleg szerinti (2016-tól adózott eredménye) egymást követő két évben nulla vagy negatív. Bár a vállalatoknak 2018-ig kell teljesíteniük a feltételeket, ha a törvény 2016-ban lépett volna érvénybe, a diszkontok közül az Aldi, a hipermarketek közül az Auchan, a Spar és a Tesco sem értékesíthetett volna napi fogyasztási cikkeket.

A törvénymódosítás nem érinti a hazai szereplőket, mivel a CBA, a Reál és a Coop franchise rendszerben működnek, így az említett hálózatok egységei külön társaságként működnek, és nem készítenek konszolidált éves beszámolót.

3.4. A bolttípusok forrásösszetétele

A diszkontok és a hipermarketek forrásösszetételét megvizsgálva egyértelműen látszik, hogy 2010 és 2014 között a hipermarketek saját tőke/összes forrás aránya meghaladja a diszkontokét, és 2014-ig nem is csökken 40% alá, ellentétben a diszkontoké folyamatosan 30% körül mozog, 2014-ben szinte megegyezik, majd

a 2015-ös adózott eredmény átvezetése a mérlegbe mindkét esetben megnöveli a mutató értékét. Ezzel szemben a kötelezettség/összes forrás aránya a mutatónál pont az ellenkező helyzet áll fent, itt a diszkontoknál 59,5–65,9% közötti, a hipermarketeknél 49,6–57,6% közötti értéket vesznek fel a mutatók. A mutatók alakulásából arra lehet következtetni, hogy a vállalkozások eszközeik hány százalékát finanszírozzák idegen és saját tőkéből.

7. ábra. Az egyes bolttípusok forrásösszetétele 2010–2015 között

Forrás: Saját tőke

A szakirodalom optimálisnak a 30–40% intervallum közötti kötelezettség/összes forrás és 60–70% közötti saját tőke/összes forrás arányt tarja. Első ránézésre az a következtetést vonható le, hogy mind a diszkontoknál, mind pedig a hipermarketeknél túl magas az idegen tőke aránya a vállalatfinanszírozásban, de ezen a ponton érdemes megvizsgálni azt, hogy az idegen tőke mekkora mértékben terhelt kamattal, és milyen mértékű a kereskedelmi hitelezés a vállalatoknál.

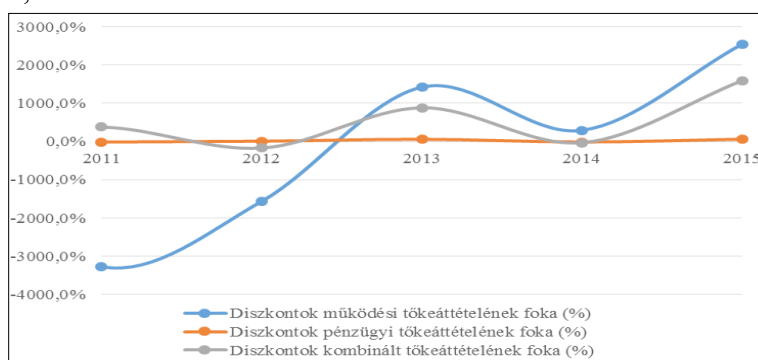
A szállítók összes forrásaránya azt mutatja meg, hogy a vállalkozás milyen alkuerővel rendelkezik a beszállítóival szemben. Minél tovább tudja kitolni a szállítóknak való fizetést, annál kisebb pénzeszközállomány szükséges a működés finanszírozásához. A diszkontoknál ez az arány 16–19%, a hipermarketeknél 11–18% közötti intervallumon mozog, így a diszkontok jobban kihasználják a kereskedelmi hitelezés adta lehetőségeket.

3.5. Bolttípusok működési, pénzügyi és kombinált tőkeáttételi foka

A tőkeáttételi mutatók számítása előtt szükséges kiszámítani az árbevétel, üzleti tevékenység és adózott eredmény változási ütemét láncviszonyszámok segítségével. Az eredménykategóriák változási üteme képezi a mutatószámok számlálóját a saját tőke, árbevétel és az összes eszköz nevezőjét. Kiszámítva a működési, pénzügyi- és a kombinált tőkeáttétel fokát egyértelművé válik, hogy az adott eredménykategória változása erőteljesebb-e, mint annak a jellemzőnek a változása, amelyből levezetésre került.

A 8. ábra a diszkontok tőkeáttételi mutatóit tartalmazza. Elsőként a működési tőkeáttétel került meghatározásra az üzleti eredmény és az árbevétel százalékos változásának hányadosaként. A 2011 és 2012-es években a működési tőkeáttétel foka -3271,6% és -1562,5%. Mivel ebben a két évben a diszkontok összes költsége magasabb volt, mint az értékesítés nettó árbevétele, így az árbevétel-növekedés az üzleti eredmény csökkenését vonja maga után az adott évi költség szerkezet mellett.

2013-ban a diszkontok összességében pozitív üzleti eredményt produkáltak, a működési tőkeáttétel foka ebben az évben 1425,7%. Ez azt jelenti, hogy 1%-os árbevétel-növekedés 1425,7%-os üzleti tevékenység eredmény-növekedést indukált volna, azt fontos kiemelni, hogy ellenkező irányú változás ugyanakkora eredménycsökkenéshez vezet. 2014-ben a diszkontok 296,4%-os, 2015-ben 2549,5%-os működési tőkeáttétellel rendelkeztek.

8. ábra. Diszkontok tőkeáttételi foka 2011–2015 között

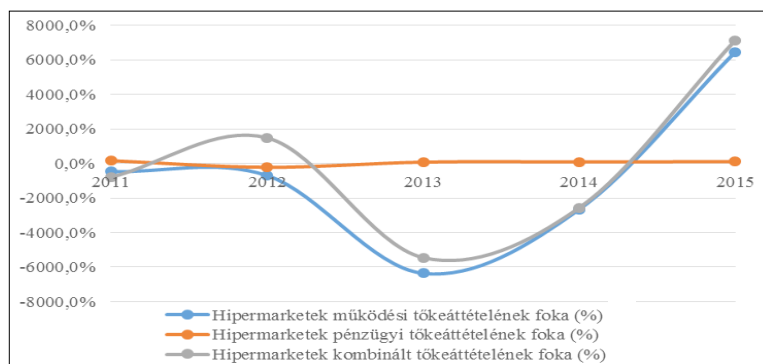
Forrás: Saját szerkesztés

Amíg a működési tőkeáttétel az eredmény kimutatás felső harmadával kapcsolatban szolgáltat döntési információt, addig a pénzügyi tőkeáttétel azt mutatja meg, hogy az adózott eredmény milyen mértékben változik az üzleti tevékenység eredményének változása függvényében. Másképpen fogalmazva 1%-os üzleti eredményváltozás mellett hány százalékkal változik az adózott eredmény. A diszkontoknál a pénzügyi tőkeáttétel foka jóval alacsonyabb intenzitású, mint a működési tőkeáttételé, időrendi sorrendben -11,6%, 10,8%, 62,1%, -9,4% és 62,5%. Ez azt jelenti, hogy a pénzügyi műveletek és rendkívüli eredmények, illetve az adó hatása nem befolyásolja olyan mértékben a vállalatok adózott eredményét, mint a költség szerkezet (8. ábra).

A kombinált tőkeáttétel a működés és a pénzügyi tőkeáttétel szorzata, vagy az adózott eredmény változásának és az árbevétel változásának hányadosa. A kombinált tőkeáttétel a fent említett hatásokat együttesen veszi figyelembe.

2011-ben a diszkontok kombinált tőkeáttétele 379,3%, 2012-ben -168,4%, 2013-ban 885,9%, 2014-ben -27,9, 2015-ben pedig 1594,2%. Ha az árbevétel 1%-kal változott volna az egyes években, akkor a fent felsorolt százalékos értékekkel reagált volna az vállalatok adózott eredménye az árbevétel változásra.

A hipermarketek működési tőkeáttételét a 9. ábra tartalmazza. Az ábrán látható, hogy 2011–2014 közötti intervallumon a hipermarketek tőkeáttétele folyamatosan negatív tartományban mozog, időrendi sorrendben -467,0%, -693,6%, -6331,9%, -2654,9 és 6470,8%-os értékekkel. Ezek az értékek azt mutatják, hogy a hipermarketek költségei az említett időszakban folyamatosan magasabb szinten voltak, mint az értékesítés nettó árbevétele, így a hipermarketek működése veszteséges volt.

9. ábra. Hipermarketek tőkeáttételi foka 2011–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

A hipermarketek pénzügyi tőkeáttételi foka 2011-ben 168,9%, 2012-ben -214,9, 2013-ban, 85,7%, 2014-ben 96,5%, 2015-ben 110,5% volt. A mutatók értéke magasabb szórású, mint a diszkontoknál. A pénzügyi tőkeáttétel tekintetében a 2012-es évet kivéve az üzleti eredmény növekedésével párhuzamosan az adózott eredmény is növekedett.

A kombinált tőkeáttétel 2011-ben -788,8%, 2012-ben 1490,2%, 2013-ban -5452,9%, 2014-ben -2560,8%, 2015-ben 7150,9%-os értéket vett fel. A számítások alapján összességében a hipermarketek teljesítménye is hullámzó, és a 2012-es és 2015-ös évben az árbevétel-növekedés adózott eredmény növekedést eredményezett, a többi évben viszont adózott eredmény csökkenést.

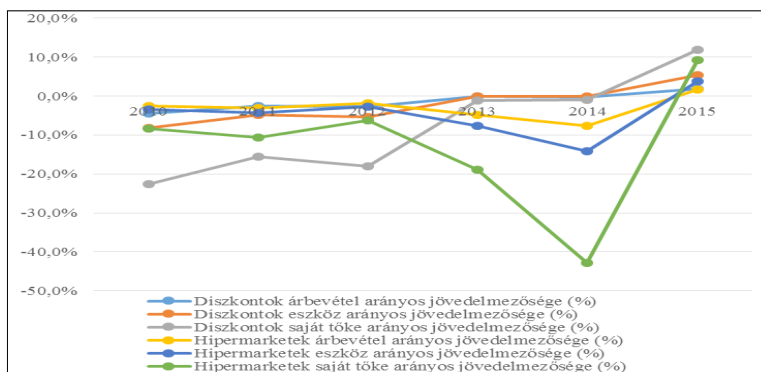
A tőkeáttételi mutatók alkalmasak lehetnek a működési és pénzügyi kockázat becslésére, bár fenntartásokkal érdemes kezelni őket. A döntések előkészítéséhez, és az alternatívák kidolgozásához, továbbá az értékelés szempontjából több mutatószám együttes rendszerszerű alkalmazása célszerű. A hipermarketek alacsony szórású árbevétel-növekedési üteme ellenére együttesen az Auchan, Spar és Tesco vállalt magasabb kockázatot a kombinált tőkeáttétel alapján.

3.6. Diszkontok és hipermarketek jövedelmezőségi elemzése

A diszkontok és a hipermarketek jövedelmezőségi vizsgálatánál az árbevételt, saját tőkét és az összes eszközt alkalmaztam vetítési alapként.

A diszkontok árbevétel-arányos jövedelmezőségét, az adózott eredményt osztottam az értékesítés nettó árbevételével. A mutató értéke 2010-től 2014-ig

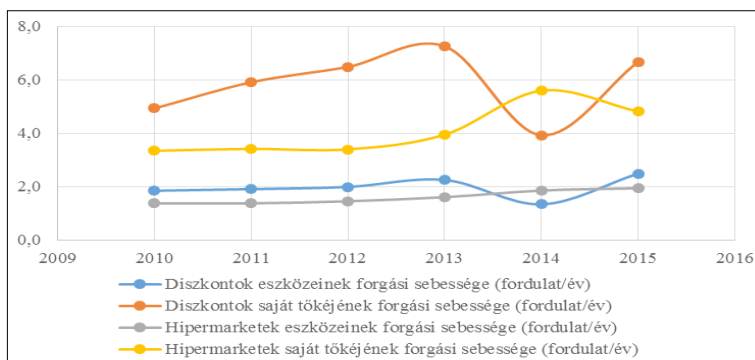
folyamatosan negatív tartományban mozgott -1,8% és -7,7% közötti értékkel. Nem történt ez másképpen a hipermarketeknél sem a fent említett időszakban, ugyanis a vállalatok árbevétel-arányos jövedelmezőségi mutatója -0,01% és -8,3% között mozgott. A 2015-ös évben sikerült változtatni az árbevétel-arányos jövedelmezőségen a diszkontoknak 1,8%-ra, a hipermarketeknek 1,7%-ra növelve azt.

10. ábra. Diszkontok és hipermarketek jövedelmezősége 2010–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

Az eszközarányos jövedelmezőség számításánál az adózás előtti eredmény képezte a pénzügyi mutatószám számlálóját, az összes eszköz pedig a nevezőjét. Ez a mutató az eszközök jövedelemtermelő képességéről ad információt. Jól látható, hogy sem a diszkontok, sem pedig a hipermarketek nem tudtak jövedelmet elérni az eszközeiken, kizárólag 2015-ben előbbieknél 5,3%, utóbbiaknál 3,7%-s eredményt. A diszkontok eszközarányos jövedelmezősége 2010 és 2014 között -0,1% és -8,3%, a hipermarketeké -2,7% és -14,2% közötti értékeket vett fel. Ezen a ponton érdemes figyelembe venni azt az összefüggést, hogy az eszközarányos jövedelmezőség az árbevételek arányos jövedelmezőség és az eszközök forgási sebességének szorzatával egyenlő.

11. ábra. Diszkontok és hipermarketek eszközeinek és saját tőkéjének forgási sebessége 201–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés

A diszkontok eszközeinek forgási sebessége 2010–2015 közötti években, időrendi sorrendben 1,8, 1,9, 2,0, 2,2, 1,3; és 2,5. A két tényező szorzataként a diszkontok eszközarányos jövedelmezősége az egyes években -8,3%, -4,9%, -5,4%, -0,2%, -0,1%, és 5,3%. Mivel az árbevételarányos jövedelmezőség a 2015-ös évet kivéve minden évben negatív, csak 2015-ben célszerű növelni az értékesítés volumenét az eszközök forgási sebességének növelésével, így multiplikálva a pozitív árbevételarányos jövedelmezőséget. Hasonló a helyzet a hipermarketeknél, ahol 2010-től 2015-ig az eszközök forgási sebessége 1,4, 1,4, 1,4, 1,6, 1,8, és 1,9. A hipermarketek eszközarányos jövedelmezősége az egyes forgási sebességek függvényében pedig -3,4%, -4,3%, -2,7%, -7,7%, -14,2%, és 3,7% (11–12. ábra).

A saját tőkearányos jövedelmezőség az adózott eredmény és a saját tőke hányadosa, továbbá hasonló logika alapján az árbevételarányos jövedelmezőség és a saját tőke forgási sebességének szorzataként fejezhető ki. Ez a mutató a részvényesek, tulajdonosok számára a legfontosabb, ugyanis arra a kérdésre ad választ, hogy a tulajdonosok által birtokolt tőke mekkora hozamot biztosít az egyéb gazdasági szereplők követeléseinek kielégítése után. A saját tőkearányos jövedelmezőség számításánál az adózott eredmény képezte a pénzügyi mutatószám számlálóját, a saját tőke pedig a nevezőjét. A saját tőke forgási sebessége a 2010–2015 közötti intervallumon a diszkontoknál 4,9, 5,9, 6,5, 7,3, 3,9 és 6,7, a hipermarketeknél 3,3, 3,4, 3,4, 3,9, 5,6 és 4,8. A saját tőkearányos jövedelmezőség a diszkontoknál 2010–2015 között időrendi sorrendben -22,5%, -15,5%, -18,1%, -1,2%, -0,9% és 11,9%, a hipermarketeknél -8,3%, -10,7%, -6,3%, -18,8%, -42,8% és 9,2% (11–12. ábra).

A szorzatok közötti apróbb eltérést az adófizetési kötelezettség mértéke okozhatja annak köszönhetően, hogy a számláló a mutatók logikai felépítése miatt egyszer az adózott, egyszer pedig az adózás előtti eredmény.

A vizsgálat során korábban említett okok és okozatok miatt mind a két bolt-típus veszteségesen működött 2014-ig, és csak 2015-ben tudtak jövedelmezően működni az összes jövedelmezőségi mutató eredménye szerint.

4. Összefoglalás, következtetések, javaslatok

A vizsgált időszakban mind a diszkontok mind a hipermarketek árbevétele folyamatosan növekedett, bár a diszkontoknál megtört a növekedési ütem 2014-ben. Ez annak volt köszönhető, hogy a Lidl áruházlánc árbevétele -89,73%-kal visszaesett a 2013-as évhez képest. A diszkontoknál a növekedés intenzitása többszöröse a hipermarketekének, a hipermarketeké viszont stabilabb volt a vizsgált időszakban. Az alacsony szórású árbevétel növekedési ütem a hipermarketeknél kockázatkörülő magatartásra enged következtetni, a magasabb szórású változás a diszkontoknál kockázatkedvelő magatartásra. A hipermarketek minden évben magasabb árbevételt értek el abszolút értékben, mint a diszkontok, viszont az egy főre vetített árbevétel tekintetében a diszkontok jobb teljesítményt nyújtanak minden évben.

A bolttípusok eszközállományának változása változatos képet mutat. Míg a hipermarketeknél 2011-től kezdődően egy folyamatos és intenzív állománycsökkenési tendencia van jelen, addig a diszkontoknál stabil és mérsékelt állomány-növekedés. Míg 2010-ben az hipermarketek eszközállománya 4,40 szerese volt a diszkontokénak, addig 2015-ben 2,95 szerese. Az intenzívebb árbevétel-növekedés mellé növekvő eszközállomány társult.

A diszkontok és a hipermarketek üzleti és adózott eredményét vizsgálva 2010-től 2014-ig mind a két bolttípus veszteséges volt. A 2013-ban a diszkontok elértek 4 095 903 Ft üzleti eredményt, de az adózott eredményük végül -749 423 Ft lett. Jövedelmező működésről kizárólag 2015-ben beszélhetünk mind a két bolttípus esetében adózott és üzleti eredmény tekintetében egyaránt.

Ezen a ponton érdemes figyelembe venni az aktuális makrogazdasági változást, amelyet a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény módosítása idézett elő. A törvenymódosítás értelmében 2018-tól nem értékesíthet napi fogyasztási cikket az a vállalat, amelynek árbevétele meghaladja az 50 000 000 Ft-ot és mérleg szerinti (2016-tól adózott eredménye) egymást követő két évben nulla vagy negatív. Bár a vállalatoknak 2018-ig kell teljesíteniük a feltételeket, ha a törvény 2016-ban lépett volna érvénybe, a diszkontok közül az Aldi, a hipermarketek közül az Auchan, a Spar és a Tesco sem értékesíthetett volna napi fogyasztási cikkeket.

A törvenymódosítás nem érinti a hazai szereplőket, mivel a CBA a Reál és a Coop franchise rendszerben működnek, így az említett hálózatok egységei külön társaságként működnek, és nem készítenek konszolidált éves beszámolót.

Első ránézésre az a következtetés vonható le, hogy mind a diszkontoknál, mind pedig a hipermarketeknél túl magas az idegen tőke aránya a vállalatfinanszírozásban, de ezen a ponton érdemes megvizsgálni a kereskedelmi hitelezést a vállalatoknál. A szállítók/összes forrás aránya azt mutatja meg, hogy a vállalkozás milyen alkuerővel rendelkezik a beszállítóival szemben. Minél tovább tudja kitolni a szállítóknak való fizetést, annál kisebb pénzeszközállomány szükséges a működés finanszírozásához. A diszkontoknál ez az arány 16–19%, a hipermarketeknél 11–18% közötti intervallumon mozog, így a diszkontok jobban kihasználják a kereskedelmi hitelezés adta lehetőségeket.

A tőkeáttételi mutatók alkalmasak lehetnek a működési és pénzügyi kockázat becslésére, bár fenntartásokkal érdemes kezelni őket. A döntések előkészítéséhez, és az alternatívák kidolgozásához, továbbá az értékelés szempontjából több mutatószám együttes rendszerszerű alkalmazása célszerű. A vizsgálat alapján azonban egyértelműen kijelenthető, hogy a diszkontoknál 2011–2012-ben, a hipermarketeknél 2011-től 2014-ig kockázatos működés valósult meg, és ahogyan növekedett az értékesítés árbevétele, úgy lett egyre nagyobb ütemben negatív az üzleti tevékenység eredménye. A diszkontoknál a 2012–2015 közötti intervallumon, a hipermarketeknél kizárólag 2015-ben eredményezett az árbevétel-növekedés üzleti

eredmény növekedést. A pénzügyi tőkeáttétel a vállalati működés szempontjából jelen esetben kisebb jelentőségű, kiugró értékek a hipermarketeknél a beruházási és fejlesztési hitelek törlesztésénél jelentkeztek. A kombinált tőkeáttétel alapján elmondható, hogy a hipermarketek és a diszkontok a működési folyamatokat és a pénzügyi folyamataikat együttesen tekintve kockázatos tevékenységet folytattak. A hipermarketek alacsony szórású árbevétel-növekedési üteme ellenére együttesen az Auchan, a Spar és a Tesco vállalt magasabb kockázatot a kombinált tőkeáttétel alapján.

A vizsgálat során korábban említett okok és okozatok miatt mind a két bolt-típus veszteségesen működött 2014-ig, és csak 2015-ben tudtak jövedelmezően működni az összes jövedelmezőségi mutató eredménye szerint.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. 2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről
2. Agárdi Irma–Bauer András (2000). Az élelmiszer-kiskereskedelem szerkezeti változásai és kialakult vállaltcsoportok Magyarországon Marketing & Menedzsment, XXXIV. évfolyam, 2000/3. sz., pp.8-14.
3. Bács Zoltán–Lukács János–Túróczy Imre–Zéman Zoltán (2016). A pénzügyi kimutatásokból számítható mutatószámok korlátai Controller Info IV. évf. 2016. 2. szám Budapest p. 97.
4. Fenyves Veronika–Tárnóczi Tibor –Vörös Péter (2014). Financial indicators in managerial decision-making Annals of The University of Oradea Economic Science 23:(1) Oradea p. 894.
5. Fenyves Veronika–Tárnóczi Tibor–Bács Zoltán (2016). Az Észak-alföldi régió élelmiszerjelle-gű vegyes bolti kiskereskedelmi tevékenységet végző vállalkozásainak elemzése Közép-Európai Közlemények IX. évfolyam 3. szám, 2016/3. No34 p. 167
6. Jankuné Kürthy Gy.–Stauder M.–Györe D. (2012). Az élelmiszer-kereskedelem termelékenység-e és jövedelmezősége Agrárgazdasági Kutatóintézet Budapest ISBN 978-963-491-582-9, pp. 44-45.
7. KSH (2016). A kiskereskedelem 2015. évi teljesítménye KSH, Budapest, 2016 november
8. Péntes Györgyné (2005). A hazai élelmiszer-kiskereskedelem struktúrája az ezredforduló után Gazdaság és Statisztika (GÉS) 17. évfolyam, 4. szám p. 7.
9. Popp József–Juhász Anikó (2011). Az élelmiszerlánc szereplői közötti kapcsolatok hazánkban. GAZDÁLKODÁS 55. évfolyam, 1. szám, 8-18. pp.

Cujus regio ejus religio? ** The case of freedom of religion in Turkey

Abstract. The issue of religious freedom is such an important criterion generating such an insolvable ontological situation between the EU and Turkey that it has become a fundamental obstacle in the accession process. According to the European Union in a constitutional democracy at the level of basic institutions and decision-making procedures there are different political, moral and religious views existing side by side. The concept of the “other” in the secular nation-state in Turkey has European roots and formulated by European model, the country’s official policy is secular, but was strongly influenced by the centuries-old Islamic tradition in the ‘80s and the human rights norms, including the issue of religious freedom was conceived within the framework of Islam. The Islam is thinking in community, EU and Christianity is thinking about individuals. In Turkey the widely interpreted secularism gives the political framework of freedom of thought, religion and conscience so this human right cannot be interpreted in this community without analysing the main turning points of the secularism and the legal logic of the Islam in this question which, interestingly, is opposite to the official policy and better harmonized with the EU criteria’s than the Turkish secularist policy.

Rezümé. A vallásszabadság biztosításának kérdése és a kritérium mindkét oldalról történő megítélése véleményem szerint egy olyan összeegyeztethetetlennek tűnő ontológiai helyzetre világít rá az EU és Törökország között, mely a csatlakozási folyamatok alapvető gátját képezi. A „másik” fogalmának koncepciója a szekuláris nemzetállam Törökország esetében európai gyökerekkel rendelkezik, európai mintára került megfogalmazásra, az ország hivatalos politikája szekuláris, melyre a több száz éves iszlám tradíció a ’80-as évektől erős befolyást gyakorolt és az emberi jogi normatívákat, így a vallásszabadság kérdését az iszlám keretein belül képzelték el. Az alapvetően keresztény gyökerekkel rendelkező Európai Unió szerint egy alkotmányos demokráciában az alapintézmények és döntéshozatali eljárások szintjén el kell fogadni azt, hogy egy társadalomban különböző politikai, erkölcsi és vallási nézetek egymás mellett léteznek. Az iszlám közösségben gondolkodik, a kereszténység egyénekben. Törökországban a széleskörűen értelmezhető szekularizmus adja meg a vallás és lelkiismereti szabadság politikai keretét, így ennek bemutatása nélkül ez az emberi jog ebben a közösségben nem értelmezhető. Jelen tanulmányban a hivatalos szekuláris politika főbb fordulópontjait elemzem. Figyelmet fordítok az iszlám jogi nyelvezet kérdésében kialakított álláspontjára, mely érdekes módon a hivatalos közpolitikával szemben helyezkedik el és jobban harmonizál az EU kritériumokkal, mint a török politika.

Резюме. Питання забезпечення свободи віросповідання і оцінка її критеріїв з обох сторін, на наш погляд, вказує на таку несумісну онтологічну ситуацію між ЄС та Туреччиною, яка створює головну перешкоду для процесу вступу. Концепція поняття «інший» у випадку секуляризованої національної держави Туреччина має європейське коріння, була сформована за європейським зразком. Офіційна державна політика має секулярний характер, на неї, починаючи з 80-х років, сильний вплив мала багатолітня ісламська традиція, тому загальнолюдські права, в тому числі питання релігійної свободи, мисляться в рамках ісламу. В уявленні Європейського Союзу, який має християнське коріння, конституційна демократія в діяльності своїх інституцій та процедурах ухвалення рішень повинна ґрунтуватися на тому, що в одному суспільстві поруч співіснують різні політичні, етичні та релігійні погляди. Іслам мислить колективно, а християнство індивідуально. У Туреччині секуляризм, який трактується широко, надає політичні рамки свободи віросповідання та совісті, тож без їх забезпечення про дотримання прав людини у цьому суспільстві йтися не може. У публікації проаналізовано головні поворотні моменти офіційної секулярної політики. Звернено увагу на точку зору, сформовану у питанні ісламської юридичної мови, яка цікавим способом відрізняється від офіційної політики держави і краще за неї гармонізує з критеріями ЄС.

* Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék, egyetemi docens.

* Дебреценський університет, факультет держави і права, кафедра міжнародного права, доцент. * University of Debrecen, Faculty of Law, Legal History Department, Associate Professor. siska.katalin@law.unideb.hu,

** The Peace of Augsburg, 1555.

1. Introduction

“The game came to an end. The process of Turkey’s EU membership stretches for 53 years¹, we expect an open dialogue” - said Recep Tayyip Erdoğan, Turkish President in Ankara in his speech at the beginning of the parliamentary session.² The Commissioner for Enlargement and European Neighbourhood Policy Štefan Füle noted about the new EU accession of Turkey: *“Whenever I am asked if I could imagine Turkey in the EU, my answer is yes, absolutely. But it will be a different Turkey and it will be a different European Union.”*³

Europe’s resistance in relation to the question of Turkish accession is analysed by some. Some put the emphasis on the requirements of the EU economic considerations, or on the Turkish domestic political situation in the EU and the non-fulfilment of the criteria’s. Analysing the parts of the problem is probably all of them are right.

In my opinion the issue of religious freedom on both sides highlights an important criteria and seemingly such an incompatible ontological situation between the EU and Turkey which is a fundamental obstacle in the accession process. The concept of the *“other”* in the secular nation-state in Turkey has European roots and formulated by European model, the country’s official policy is secular, that was strongly influenced by the centuries-old Islamic tradition in the ‘80s and human rights norms, including the issue of religious freedom that was conceived within the framework of Islam. According to the European Union in a constitutional democracy at the level of basic institutions and decision-making procedures there are different political, moral and religious views existing side by side. The Islam is thinking in community, Christianity is thinking about individuals.

In Turkey the widely interpreted secularism gives the political framework of freedom of thought, religion and conscience so this human right cannot be interpreted in this community without analysing the main turning points of the secularism.

The concept of the official secularism in Turkey is not equal with the pure concept of the constitutional principle of Mustafa Kemal Atatürk declared in 1937. The former has strong ottoman roots, formed under the Republic of

¹ In 1959 Turkey submitted its application to join the European Economic Community, on 12th September 1963 signed the Ankara Agreement, which made possible the economic cooperation (customs union). In November 1970 the agenda was completed between Turkey and the EEC about abolition of tariffs. On 14th April 1987 Turkey submitted its application to join the European Community in 1989, the European Commission has responded that the economic and political situation in Turkey, the Turkish-Greek relations and the Cyprus crisis is the main reasons why the date was not suitable to start negotiations about accession. In 1995, Turkey made a custom union with the EU. In December 1999 the EU formally recognized Turkey’s right to join. In 2002, the European Union stated it’s willingness to commence the negotiations with Turkey without delay, as soon as it fulfills the Copenhagen criteria.

² <http://www.hurriyetdailynews.com/erdogan-tells-eu-were-at-the-end-of-the-game-.aspx?pageID=238&nID=104495&NewsCatID=338>

³ <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=53742>, 18 November 2013. (2016.10.10.)

Turkey and in the '80s got a strong Islamist influence. Besides the current leaders of the modern Turkey apparently seek to achieve re-Islamist and modernization efforts: the Turkish prime minister personally is a devout Muslim who strictly abide by the rules of the religion, his wife wears a hijab, yet his political ambitions bearing in the name of European integration and can be connected to the community's legal alignment.

In this study the major turning points of the official secular Turkish policies are analysed. I also pay my attention to the legal logic of the Islam in this question which, interestingly, is opposite to the official policy and better harmonized with the EU criteria's than the Turkish policy. The question arises: does disputes on religious freedom reflect the true views of Muslims or only the ideological weapons of the Turkish political parties?⁴

2. The brief history of secularism in Turkey

2.1. The ottoman heritage

Although the Ottoman Empire was the chief representative and protector of Islam over the centuries, it was not a theocracy. The Ottoman state gained its political and moral legitimacy from its ability to grant the autonomy and diversity for each *millet*. The Sunni Islam was not a state religion, but functioned as a "dominate" religion among the religions and sects of the *millets*.⁵

In order to keep this religiously and ethnically diverse empire the Ottoman rulers was not derived the public law rules from Islamic law.⁶ The Ottoman public law was the law of the dynasty and the land of its inhabitants, the ottoman subjects. It consisted of the decrees of the rulers of the dynasty. Islamic law was applied primarily to the personal legal matters and transactions within the Muslim community.

The Ottoman government took the *ulema* under effective control with appointing its members to functionaries of his government.⁷ Those lawyers who

⁴There was a survey made at the Boğaziçi University in 2007 about the majority of society would support to ban the wearing of Muslim headscarf, but the last year's (2015) studies pointed out that the issue is not as real problem among people as it generates gunpowder atmosphere among political actors. The Turkish Businesswomen Association (TIKAD) called Strategic and Social Research Center for a public opinion poll in 2010 and 2015, which showed that the headscarf debate has purely political nature and has no real basis in society. The discourse is an ideological weapon or power among the Turkish political parties for confirming their political power - said Nilüfer Bulut, head of the TIKAD. More than three thousand women and their husbands were interviewed on the subject and 80 per cent of the respondents did not care about her hair is covered with her hijab publicly or not. When they asked whether the Turkish women should be under scarf to hide their hair outside their home, 77 percent replied: only and exclusively to those who voluntarily choose to wear hijab. Id. <http://www.tikad.org.tr/home.html>

⁵İlter Turan. (1991). Religion and Political Culture in Turkey In: Richard Tapper (ed.). (1991). Islam in Modern Turkey. Religion, Politics and Literature in a Secular State. IB Tauris. London. 33.

⁶İlter Turan. opt. cit. 41.

⁷Serif Mardin. (1973). Centre Periphery Relations: A Key to Turkish Politics. Daedalus, 102/1, Post-Traditional Societies. Winter. 169-190.

<https://www.scribd.com/document/127450245/Center-Periphery-Relations>

interpreted and codified Islamic law condensed in law schools that were not as hierarchical organizations such as law schools set up by the Catholic Church. The Ottoman bureaucrats who obtained their qualifications in the palace, not in religious schools had a fixed idea regarding the interaction of politics and religion: the state interest is an essential factor in preserving the religion. According to them, the state keeps alive the religion, and therefore has priority over the religion.⁸ The policy controls the religion providing the legitimacy of the religion.⁹ The Ottoman administrative practices was characterized by this dichotomy. The primacy of national interest was paramount, which also acted to protect holiness.¹⁰

2.2. Modernization, westernization and secularization

The secularization of the Ottoman Empire began in the 1800's and was linked to the ruling elite. The reforms affected especially the judiciary and education system.¹¹

The most important point of secularism was the foundation of the Turkish Republic. The creation of the new nation-state led by the old ruling class saw an immediate need for changing the old basis of legitimacy. The Kemalist politicians mainly focused on the establishment of a political system that was free of the legitimacy of religious and dynastic power so the modern secular republic based on nationalist grounds.¹² They wanted to abolish the institutional structure of the religion. In 1922 they abolished the Sultanate, in 1924 abolished the caliphate, the Islamic courts were banned, the tombs and temples were closed, the mystical orders were banned. The traditional religious education was also abolished, all educational institutions had been under the control of the Ministry of National Education. In 1928 the article 2 of the Constitution of 1924 which stated that "*The religion of the Turkish state is Islam.*" was eliminated. Nevertheless, Islam remains an important component of the Turkish national identity.¹³

With introduction of the European principle of the separation the religion and state the Islam completely relegated in the private life for a time. In the political life in the vacuum of the eliminated Islam a new state ideology of Kemalism was broken into. According to Niyazi Berkes historian¹⁴ the *sarîa*, the religious law

⁸ Serif Mardin. opt. cit. 139.

⁹ Niyazi Berkes. (1998). *The Development of Secularism in Turkey*. Hurst. London. 14.

¹⁰ Niyazi Berkes. opt. cit. 8.

¹¹ Serif Mardin. opt.cit.45.

¹² Çağlar Keyder. (1983). *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. Verso. London. 86.

¹³ Nearly 90 percent of the country, approximately 75 million people are Muslim, most of them are belong to Sunni branch. Turkey have a sizeable population of Shiite Muslims, Alevi and small of Greek Orthodox, Armenian Orthodox, Roman Catholic, Jewish and Protestant groups. Approximately 5-20 per cent of the estimated number are Alevi, and from other Sufi orders (for example mevlevi, naksbandi monks).

http://kitekinto.hu/eia/2011/01/20/torokorszag_es_a_vallas_a_kendzetlen_valosag

¹⁴ Niyazi Berkes. opt. cit. 467.

narrowed to family law. The secularization of Civil Code is officially reported the fall of the legal dimension of the religion. The previous traditions and permanent legal basis was ceased.

In 1926 new Civil Code was adopted from the Swiss Civil Code and promulgated by the National Assembly.¹⁵ The cultural transformation and modernization is implemented through a series of reforms. The Imams (*hocas*) and preachers can wear their religious uniforms only during their service and performance of their duty. In 1925, the Hat Law was enacted prohibiting the wearing of fez (the Ottoman characteristic red hat) the symbol of the Ottoman rule and urged the European costume, although still there was no restrictions in connection with the traditional Muslim head scarf of the Muslim women (hijab). In 1928, the use of the Latin inscriptions in official places was introduced and at the same time the Arab and Persian inscriptions were banned. Also in 1928, the Arab and Persian languages was taken out of the school schedule. From 1930 instruction on religion were dropped from the school curricula. A law passed in 1934 prohibited the use of religious titles, such *Haci*, *Hafiz*, *Mullah*.¹⁶ In 1928 Islam was disestablished as state religion and in 1937 the principle of laicism became an integral part of the Turkish Constitution.¹⁷

In the Republic of Turkey religion is not separated from the state. It followed the Ottoman model and the religious institutions were built into the administrative system. Two state institutions were created to control the religious domain: the Directorate of Religious Affairs (*Diyanet İşleri Başkanlığı*) and the *Evkaf*, the Directorate of Pious Foundations. The centralized Directorate of Religious Affairs was established to oversee all religious practices; the *Evkaf* administered religious endowments and maintenance of mosques. After 1931, it assumed the administration of cleric remuneration.¹⁸ The Head of the Directorate of Religious Affairs was appointed by the president on the recommendation of the prime minister.¹⁹

The laicism not only meant that the state dominates and controls on religious institutions, but the state regulates the use of pre-Islamic traditions and religious expressions. The Directorate entrusted the Hanafi Law School, the most liberal of the four law schools of Islam.

Despite the imposed restrictions, religion was never meant to be completely eliminated from the official discourse of national identity. The majority of the republican cadres viewed religion as something to be modernized and reformed not as a mere anachronism. With translating the Qur'an into Turkish language and

¹⁵ Niyazi Berkes opt. cit. 470.

¹⁶ Niyazi Berkes. opt. cit. 466-477.

¹⁷ English text of the Turkish Constitution of 1924 see <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf>, 89-100.

¹⁸ Andrew Davison. (1998). *Secularism and Revivalism in Turkey. A Hermeneutic Reconsideration*. Yale. 139.

¹⁹ Andrew Davison. opt. cit. 39.

changed the language of prayers from Arabic into Turkish they created a national religion, the basis of public morality.²⁰

These rigid and restrictive policies of the state encountered resistance among the population. The Sheikh Said revolt was motivated not only by the desire for an autonomous Kurdistan, but demanding the restoration of the holy law and the caliphate.²¹

The regime's repressive attitude toward religion during the 1930's was relaxed in the cultural policies as after the introduction of multiparty politics, both major parties started to court the Muslim voters. In 1947 religious education in schools (facultative courses) was established and introduced by the Faculty of Divinity, with allowing rituals and tombs and shrines in 1949. At the same time Article 163 was enacted in the Penal Code which strictly prohibited propaganda against the secular character of the state.²²

The Democrat Party (*Demokrat Parti*) which came to power in 1950 continued the policies of moderation. The prayer call in Arabic was made legal again, religious education was expanded, and the number of preacher schools was increased. There was a marked increase in the building of mosques and the sale of religious literature. The DP accepted the existence of autonomous religious organizations. Its policy was often criticized for using religion for the purposes of a political agenda. Though the party lost its importance by 1960, there was no return to the strict policies of the Young Turkish Republic.²³

The National Unity Committee (*Milli Birlik Komitesi*)²⁴ in 1984 declared that the national religion should be a tool of the state to protect the Islam from the influence of the conservative religious groups and political parties' influence. In its program the Committee patronized the modern rationalist Islam. For this new subjects were involved in the theological academic education: economics, sociology and law. The Qur'an was printed in Turkish and enlightened theology appeared amongst the scientific publications. Using religion for political purposes remained illegal, and the 1949 Criminal Code amendment that prohibited all propaganda against the nation state and the secularist notion of the state was included in the 1961 Constitution.²⁵

The Kemalist notion of secularism prevailed throughout 1960's and 70's. In 1970 Necmettin Erbakan formed the National Order Party (*Milli Nizam Partisi*) which had an Islamic orientation. In the elections of 1973, the MSP got 48 seats in the National Assembly. This was the first time in the history of the Republic that a pro-Islamic party, campaigning with pro-Islamic slogans came to occupy

²⁰ Serif Mardin. opt. cit. 123.

²¹ Eric Zürcher. (1993). *Turkey a Modern History*, IB Tauris. London. 178.

²² Eric Zürcher. opt. cit. 244.

²³ Mehmet Geyindagi. (1984). *Political Parties in Turkey. The Role of Islam*. Praeger. New York. 89.

²⁴ May 27, 1960, General Cemal Gürsel led the army and carried out a military coup, took the management over the country.

²⁵ Mehmet Geyindagi. opt.cit.89.

a relatively important position in the parliament. Nonetheless it was far from being perceived as an extremist party that can pose a threat to the secular foundations of the state. During the late 1970's the MSP also took part in two right-wing coalition governments; the first and second Nationalist Front in 1974 and in 1977.

The government allowed the graduates of the imam-hatip schools to pursue university education. At the same time the elective courses on religion, offered at academic schools, were allowed to be taught only by the graduates of the Higher Islamic Institutes.²⁶

2.3. *The 1980's*

Despite the restrictions in the Turkish political life there were religious (pro-Islamic) groups and parties. Islamist groups emerged as a major challenge to the state monopoly and the laic foundation of the state only after the 1980's. The military leaders commenced a policy of depolitization which relied on the supposedly stabilizing function of the religious culture.²⁷ The idea of the Islamic *ummah*, a community of believers who are united by the same faith, seems to have set the model for a new sense of community which can consolidate social unity and solidarity and can eliminate the conflicts of opposing ideologies. The state's investment in promoting and controlling religion increased substantially. The number of imam-hatip schools increased sharply from 258 to 350, the number of students attending to those schools rose dramatically to 270000. There was also an increase in the number of the lower grade Quranic schools from 2610 (1980) to 4715 (by after 1980).²⁸

In 1982, the military government introduced compulsory religious education in all primary and secondary schools with the exception of non-Muslim minorities in schools. This of course meant education of Sunni Islam. In this course, the military government was not intended by Islamisation of the political and legal institutions. The Turkish Constitution of 1982 reiterated the provisions on the protection of the secular nature of the state.²⁹

In addition, the protection was also extended to the eight Reform Law which were enacted under the leadership of Atatürk. This eight Principal Reform Laws - which is considered to be the eight pillars of the Turkish secularism - the secular education, the introduction of the civil institution of marriage, adoption of Turkish alphabet, the introduction of international digits, Hat Law, closing the dervish convents, abolishing religious titles, prohibiting the wearing of certain garments. Additionally, the constitutional provision banning the use of religion for political purposes was copied directly from the Constitution of 1961.

²⁶ Mehmet Geyindagi. opt. cit. 109.

²⁷ Ahmad Feroz. (1985). The Transition to Democracy in Turkey. Third World Quarterly 7/2. 219-227. https://www.jstor.org/stable/3991599?seq=1#page_scan_tab_contents

²⁸ Ahmad Feroz. opt. cit. 219-221.

²⁹ Ergun Özbudun. (1996). Constitutional Law. In: Tugrul Ansay-Don Wallace. (1996). Introduction to Turkish Law. Kluwer. Boston. 31.

The duality of the Turkish government's policy of '80s illustrated by the following regulations: in 1982 the Council of Higher Education prohibited students from wearing head covers while attending classes. The case caused widespread protest actions. The dual policy, on one side promoted teaching Islam, on the other side prohibited its manifestation illustrates the manipulation of the Turkish government with the religion. The main intention was to elicit the Islamic loyalties of the population for political stability under an authoritarian institutionalization. According to this religiously based moral authoritarianism the nation came to be understood as a homogenous unit based on a synthesis of the family, the mosque and the barracks.³⁰

According to Levent Koker³¹ Turkey's secular intellectuals developed a nation-building concept that emphasizes unity and solidarity based on a single moral tradition. The concept of national sovereignty of Kemalism therefore represents great feelings, but there is no tolerance in the direction of cultural, religious and linguistic plurality and divergence.³²

However, in the 1980s, the Islamic movements represent the deep and cherished values of the people, especially in rural areas where the Islamic tradition has never worn out. During the official wording of the national unity dual conflict arose between the Muslim community and the concept of the secular state. Nevertheless, I guess that this conflict is based on the core values of existing society, or a short-term political purposes.

3. *Religious liberty and its variations*

In 2002 the AKP³³ (Justice and Development Party in Turkish *Adalat ve Kalkınma Coast İsi*) at its election victory declared its political will to install constitutional and legal changes, which harmonize the Turkish legal system with the Copenhagen criteria, and build well established human rights system according to the European dimension. In order to this the language of individual freedoms of the European human rights in the political language was introduced. This trend were committed without exception by the various Islamic movements and organizations.

The freedom of religion or belief is regarded as a pillar of modern pluralism, protected as a fundamental principle by international human rights instruments.

³⁰ Birtek Faruk – Binnaz Toprak. (July 1993). The Conflictual Agendas of Neo-Liberal Reconstruction and the Rise of Islamic Politics in Turkey. *Praxis International*. 13/2. 192-210.

³¹ Özlem Denli. (2000). Islam and the Freedom of Religion or Belief: Perspectives from Contemporary Turkey. Norwegian Institute of Human Rights. Oslo. 102.

³² Heper Metin. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Eothen Press. Walkington. 50.

³³ Turkey's center-right-wing, moderate, conservative governing party engages and encourages Turkey's accession to the EU liberal market policies. The party got the 47% of the votes in the Turkish Parliament in the 2007 elections. Abdullah Gül was nominated to President of the Republic. The opposition party, the CHP founded by Atatürk, vetoed it, arguing that the head of the Atatürk state cannot be a politician whose wife wears the Muslim headscarf.

Article 18 of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) establishes the principle of the freedom of religion or belief. Article 18 reads: „*Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion, this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance.*”³⁴

The internationally negotiated and accepted norms are designated to accommodate diverse cultural and religious contexts. Thus the key human rights documents do not prescribe any particular juridical relationship between the state and religious institutions; they allow the state parties to implement the norms by using different institutional arrangements.

The non-discrimination principle requires sensitivity to the differences. The institutional setting should assure the equal enjoyment of the freedom of religion or belief, and no group of individuals who can be defined in terms of criteria salient to religion or belief should be put into a position of systematic disadvantage.³⁵

In modern societies the cultural diversity and the equal enjoyment of the freedom of religion or belief typically suppose and involve the separation of religion and state. Indeed, constitutional democracies are expected to refrain from establishing or promoting any particular religion, they expected to allow persons to be free in their private lives to espouse or reject religion. Referring to this democratic norm, Robert Audi proposes three guiding principles³⁶:

Libertarian principle saying that the state must permit the practice of any religion, though within certain limits.

According to the egalitarian principle states may not give preference to one religion over another. This principle not only rules out an established church – the existence of which might be arguably consistent with the libertarian principle – but also precludes such things as legally requiring a certain religious affiliation as a condition for public office.

Neutrality principle stating that the state should not favour or disfavour religion as such. That is, the state cannot give positive or negative preference to institutions or persons just because they are religious.

Freedom of religion in broad sense means that a person is entitled to reject a religious views as well. If the state prefers a religious institution or religion this can put pressure on people to pick up this religion. Or it could mean discrimination against other faiths as well. So if the government prefers one religion is synonymous with unequal treatment of religious and non-religious.

³⁴ <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/201> (2016. 11.03.)

³⁵ Arcot Krishnaswami. (1998). Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices. In: Tad Stahnke - Paul Martin (ed.) (1998.) Religion and Human Rights: Basic Documents. Columbia University Center for the Study of Human Rights. New York. 2-52.,17.

³⁶ Robert Audi – Nicholas Wolterstorff. (1997). Religion in the Public Square. The Place of Religious Convictions in Political Debate. Rowman and Littlefield. New York. 32.

In my opinion the neutral approach is too weak in a divided society which we want to live in, therefore I evaluate the Turkish policies in terms of the other two principles: the libertarian and the equalitarian.

According to the libertarian approach official policies on religion nominally permit the practice of any religion within the limits of protecting basic human rights. Yet, not just non-Muslim minorities and non-Sunni sects of Islam (churches to maintain, organize religious education, their religious literature) but Sunni creed as well suffer from limitations on the right to manifest one's religion or belief (e.g. Hat Law).

As for the equalitarian principle the Republic of Turkey followed the Ottoman tradition. It built the Islam religious institutions into the state, and organized the state control over the religious activities. Islam meant solely Sunni Islam.

The Treaty of Lausanne in 1923 guaranteed the freedom of religion and equal protection by law for the non-Muslim citizens of Turkey. Similarly Article 88 of the 1924 Constitution stipulated, "*The People of Turkey, regardless of religion and race are Turks in regards to citizenship.*" However, the legitimacy of the state recognized on the basis of Sunni Islam this did not mean the detriment of other religions or sects only delegitimization of the alternative interpretation of Sunni Islam by autonomous actors.

Thus far from honouring the egalitarian and libertarian principle, official secularist policies in Turkey are inherently biased, exclusionist, and discriminatory.

4. The EU membership process of Turkey

Turkey's candidacy for membership to the European Community was confirmed in the Helsinki Summit of 1999. In the Copenhagen Summit of 2002 Turkey was given date of December 2004. Since 1999 Turkey adopted constitutional reforms and altogether 8 comprehensive reform package instituting improvements regarding the protection of fundamental rights and liberties, primarily in the areas of freedom of religion and conscience, freedom of association. In the process more than one-third of the original text of the Constitution was amended.

In 1987 Turkey had already recognized the right to individual application to the European Commission of Human Rights and accepted the binding judicial competence of the European Court of Human Rights in 1989.³⁷

The first reform package passed in 2002 amended Article 312 of the Penal Code, declaring incitement to hatred on the basis of the differences of social class, race, religion, sect and region. With the amendment only the expressions that may create danger for public order would constitute a criminal offense.³⁸

No amendments were made to Article 24 governing the freedom of religion and conscience.

³⁷ Ergun Özbudun. opt.cit.25.

³⁸ Ergun Özbudun. opt.cit.19.

The third reform laws package, which went into force on 9 August 2002, recognized the right of community foundations (meaning non-Muslim foundations) to own immovable properties and to dispose of them freely. The sixth reform package, which went into force on 19th July 2003, recognized the right of non-Muslim communities to build places of worship subject to the approval of the competent administrative authorities.³⁹

On the other hand the European Commission's 2004⁴⁰ accession report on Turkey observes, as far as the situation of non-Sunni Muslim minorities is concerned, there has been no change in their status. The Alevi's are not officially recognized as a religious community.⁴¹ They were excluded from the institutional structure of the Directorate of Religious Affairs. According to the report the secular Turkey should treat all religions equally and should not directly support one particular religion, as it currently does through the *Diyanet*.⁴²

According to the European Commission's 2015⁴³ Report freedom of worship continued to be generally respected. Court judgements on Cem houses and on compulsory religious and

ethics classes contributed to creating the enabling environment for the respect of this freedom.

Particular attention should be given to the implementation of judgement on the exemption from compulsory religion and ethics classes, indication of religious affiliation on identity cards, legal personality of religious bodies and institutions,

³⁹ Ergun Özbudun. opt .cit. 9.

⁴⁰ http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf 44.

⁴¹ According to official statistics, about 89 percent of Turkey's population are Sunni Muslims, while the rest of the population is from Christian and Jewish communities. About 20 percent of the population belong to the Alevi religious direction. Most of them are Turks, about a quarter of them are of Kurdish origin. According to the official state position, the Turkish nation is made up solely from Sunni Turkish nationals. The Anatolian Alevi's are derived origins, which in the 14th century built a relationship with the Iranian Sufi order and separated themselves from the orthodox Muslim creed. Until 1922 the Ottoman Empire considered them heretics and accused them with immorality and even practicing incest. In the 90's modern Turkey the Alevi community was forced to conceal its identity aware. Their ceremonies were dedicated in the church houses (cemevi), not mosques. In their ceremony, the music and dance rituals both men and women took part. What's more consumption of alcohol was allowed for both sexes. Tolerance and equality is a very important principle of the religion: "There is no man without God, there is no God without man." In the new Turkish Republic the Alevi's religious identity faded. Their religious identity was rediscovered in the early '90s, when the Turkish political sphere made some opening towards liberalism. Currently, the Alevi religion is no longer a taboo in Turkey, even though the legal framework of minority rights is not provided. In Germany, about 40 percent of the first wave of immigrants were Alevi. They strongly distanced themselves from Sunnis, emphasizing cultural differences. After September 11, 2001 have applied for recognition that they are a separate religious community from the Muslim religion. The public recognition was received in less than two years, so today their children's religious education in schools is solved.

In: Markus Dressler. (2015). *Writing Religion, The Making of Turkish Alevi Islam* (AAR Reflection and Theory in the Study of Religion). Oxford University Press. 15-23.

⁴² http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf 45.

⁴³ http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf 44.

rules on participation in religious elections, places of worship and work and residence permits for foreign clergy. Pending issues concerning the Alevi community also need to be tackled, including the implementation of the recent Court of Cassation judgement on the recognition of Cem houses as places of worship and effective judicial follow-up of attacks against Alevi's. Turkey is the only member of the Council of Europe that does not recognise the right to conscientious objection for conscripts. The Ecumenical Patriarchate received no indication from the authorities that it may use the 'ecumenical' title freely. The relevant 2010 recommendations of the Council of Europe's Venice Commission on these issues are yet to be implemented. Restrictions on the training of

clergy continued. No steps have been taken to open the Halki (*Heybeliada*) Greek Orthodox Seminary, closed since 1971. The Armenian Patriarchate's proposal to open a university department for the Armenian language and Armenian clergy has been pending for several years. The Syrian Orthodox community was only able to provide informal training outside official schools. Hate speech and hate crimes against Christians and Jews continued to be reported. References to the possible transformation of Hagia Sophia in Istanbul into a mosque raised controversy.⁴⁴ The report said overall, though the reforms implemented are significant, but inadequate in the area of religious freedom.

5. *State, Society, and the Individual: Islam as a Religion of Community*

The Turkish state constructs and propagates an „official Islam” in line with its political imperatives and restructures Islam's internal premises to fit a secularist republican agenda.

The Hanafi law school's approach has helped to strengthen the internal and pluralistic notion of the Islam which was traditionally shared. It helped accept that Islam in its basic sources can be interpreted in different ways. The pluralistic vision is based on a gap posited between the divine will and the acquired knowledge of it. The argument is as follows: the divine will reveals itself in the world of phenomena in a plurality of ways and there is disparity between the divine essence of the revelation and the human acquisition of it. Therefore the essence behind complex appearance cannot be inferred from the knowledge of its worldly expressions, which is bound to be relative and partial. Consequently what is divine cannot be reduced to the products of human effort. The immediate conclusion drawn is that there cannot be a single methodology that would legitimately bring out a single interpretation. Human acquisitions of the divine will cannot be monopolized by elite or placed at the disposal of a political authority. The quest for a single „true” reading can easily be a hostage to the political authority that aims at promoting a particular Islamic interpretation for its own purposes.⁴⁵

⁴⁴ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_turkey.pdf

⁴⁵ Christie Warren. (2013). *The Hanafi School*. Oxford University Press. 23-29.

In this approach, Islam is treated as the religion of a community, not as the religion promoted and controlled by the state, since the divine will resides in the *ummah* and the political authority must be organized in a way that would avoid official orthodoxy but allow the plurality, which stems from the lived traditions of the community.⁴⁶ An important aspect of this pluralist vision is abandoning the political aim of forming an Islamic state and disengaging the individual salvation from the issue of statehood.

Islam (Hanafi) does not authorize the duty of establishing an Islamic state and the fundamental sources of Islam do not furnish political models that can be implemented universally. Political authority is not a sacred instance but a mode of organizing the coexistence of Muslims. In summary Islam provides no legal and institutional closure, and its basic tenets can be implemented in a variety of institutional settings.⁴⁷

The critical question here is the extent to which the modern principles of freedom and equality are accommodated in this pluralistic vision. The Islamists therefore prefer to define themselves as Muslim state of society rather Islamic State. The pluralists are working to establish a system that provides a dynamic and community-building religious life of every religion and faith.

As formulated in Article 1 of the Universal Declaration of Human Rights the idea of human rights is founded on the freedom and equal dignity of all human beings which is in turn translated into the idea of equal rights.⁴⁸

Some Islamist thinkers seem to be taking the idea of equal worth and moral capability of every human being for affirming or rejecting faith and related ways of life as the starting point for appreciating the moral significance of equality in a more general sense. This may prove to be a successful route toward accepting the individual as the primary rights holder, which in turn is essential for counteracting the communitarian tendencies (religious communities can be rather repressive entities) so widespread among Islamists. There is a growing tendency toward articulating liberal positions in Islam, which do not contradict fundamental modern values and can actually contribute to their endorsement.

I agree with Mayer⁴⁹ that the normative resources of Islam can have for accommodating religious pluralism and for deriving support for human rights. This position does not imply that the Muslim mind responds solely to Islamic stimuli.

⁴⁶ Fuat Keyman - Ahmet Icduygu. (2011). *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge. New York.34.

⁴⁷ Angel Rabasa-Stephen Larrabee. (2008). *The Rise of Political Islam in Turkey*. Rand. London. 56-58.

⁴⁸ All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.
<http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

⁴⁹ Ann Mayer. (1992). *A Critique of An-Na'Im's Assessment of Islamic Criminal Justice*. In: Tore Lindholm – Kari Voght (ed.). *Islamic Rights Reform and Human Rights*. Nordic Human Rights Publications. 133.

Instead it underscores the significance of transforming mentalities and enhancing the legitimacy of human rights in ways that are acceptable from Islamic point of view.

“We have secularism in our efforts for a new constitution. We haven’t discussed the removal of secularism from the constitution” - said Mustafa Şentop the head of the parliament’s constitution commission on preparing the new Turkish Basic Law in response to Ismail Kahraman chairman of the parliament’s statement who suggested that the principle of secularism *“must be removed”* from Turkey’s constitution.⁵⁰ Kahraman also added the state should stay in the service of the citizens, instead the opposite is happening in Turkey, the Basic Law protects the state and the citizens have to serve it. The largest opposition bloc, the Republican People’s Party (CHP) called the old politician for immediate resignation and drew the attention to minority rights and the development of democratic freedoms.⁵¹ Burhan Kuzu, senior advisor of Recep Tayyip Erdoğan on his Twitter account evaluated Kahraman statement as an example of freedom of expression. At the same time reaffirmed that the principle of secularism will clearly stay in the proposal. *Whose power, his religion?*

REFERENCES

1. Ahmad Feroz. (1985). The Transition to Democracy in Turkey. Third World Quarterly 7/2. https://www.jstor.org/stable/3991599?seq=1#page_scan_tab_contents
 2. Andrew Davison. (1998). Secularism and Revivalism in Turkey. A Hermeneutic Reconsideration. Yale. 1998.
 3. Angel Rabasa-Stephen Larrabee. (2008). The Rise of Political Islam in Turkey. Rand. London. 2008.
 4. Ann Mayer. (1992). A Critique of An-Na’im’s Assessment of Islamic Criminal Justice. In: Tore Lindholm – Kari Voght (ed.). Islamic Rights Reform and Human Rights. Nordic Human Rights Publications.
 5. Arcot Krishnaswami. (1998). Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices. In: Tad Stahnke - Paul Martin (ed.). Religion and Human Rights: Basic Documents. Columbia University Center for the Study of Human Rights. New York.
 6. Birtek Faruk – Binnaz Toprak. (July 1993). The Conflictual Agendas of Neo-Liberal Reconstruction and the Rise of Islamic Politics in Turkey. Praxis International 13/2.
 7. Çağlar Keyde. (1983). State and Class in Turkey. A Study in Capitalist Development. Verso. London.
 8. Christie Warren. (2013). The Hanafi School. Oxford University Press.
 9. Ergun Özbudun. (1996). Constitutional Law. In: Tugrul Ansay - Don Wallace. Introduction to Turkish Law. Kluwer. Boston.
 10. Eric Zürcher. (1993). Turkey a Modern History. IB Tauris. London.
 11. Heper Metin. (1985). The State Tradition in Turkey. Eothen Press. Walkington.
 12. İlter Turan. (1991). Religion and Political Culture in Turkey. In Richard Tapper (ed.) Islam in
- ⁵⁰ Nem lesz vallási alapú a török alkotmány <http://www.atv.hu/kulfold/20160426-felszamoltak-egy-fegyverkereskedo-halozatot-a-lett-hatosagokatv.hu/kulfold/20160426-nem-lesz-vallasi-alapu-a-leendo-torok-alkotmany>.
- ⁵¹ <http://www.atv.hu/kulfold/20160426-felszamoltak-egy-fegyverkereskedo-halozatot-a-lett-hatosagokatv.hu/kulfold/20160426-nem-lesz-vallasi-alapu-a-leendo-torok-alkotmany>.

- Modern Turkey. Religion, Politics and Literature in a Secular State. IB Tauris. London.
13. Markus Dressler. (2015). Writing Religion, The Making of Turkish Alevi Islam (AAR Reflection and Theory in the Study of Religion). Oxford University Press.
 14. Mehmet Geyindagi. (1984). Political Parties in Turkey. The Role of Islam. Praeger. New York.
 15. Niyazi Berkes. (1998). The Development of Secularism in Turkey. Hurst. London.
 16. Özlem Denli. (2000). Islam and the Freedom of Religion or Belief: Perspectives from Contemporary Turkey. Norwegian Institute of Human Rights. Oslo.
 17. Robert Audi – Nicholas Wolterstorff. (1997). Religion in the Public Square. The Place of Religious Convictions in Political Debate. Rowman and Littlefield. New York.
 18. Serif Mardin. (1973). Center Periphery Relations: A Key to Turkish Politics. Daedalus. 102/1. Post-Traditional Societies.
 19. <https://www.scribd.com/document/127450245/Center-Periphery-Relations>

Internet sites

1. The English text of the Turkish Constitutions of 1924. <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf>
2. Universal Declaration of Human Rights
3. <http://www.ajbh.hu/documents/10180/122652/Emberi+Jogok+Egyetemes+Nyilatkozata.pdf/fc99fb33-95a8-4195-8855-bf2fa6f550af;version=1.0>
4. Nem lesz vallási alapú a török alkotmány <http://www.atv.hu/kulfold/20160426-felszamoltak-egy-fegyverkereskodo-halozatot-a-lett-hatosagokatv.hu/kulfold/20160426-nem-lesz-vallasi-alapu-a-leendo-torok-alkotmany> 2016.04.26.
5. Reports of the European Commission (EU Enlargement Strategy)
6. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf
7. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_turkey.pdf

„...egyrészt vicc, másrészt teljesen komoly”
Roberto Bolaño: 2666**

Rezümé. Roberto Bolaño (1953–2003), a nagysikerű spanyol nyelvű, chilei regényíró 2666 című regénye 2004-ben jelent meg. Az öt könyvből álló mű minden része külön kaland, melyek egy meghatározott hely, a mexikói–amerikai határhoz közel fekvő, kitalált város, Santa Teresa felé vezetnek, ahol egy gyilkosságsorozat elkövetői után nyomoz a rendőrség. Ide tart négy rajongó irodalmár, hogy megtalálja Benno von Archimboldit, a fiktív német írószénit, miközben kusza szerelmi hálónak bonyolódnak.

Abstract. “2666” is the last novel of the highly acclaimed Chilean novelist Roberto Bolaño (1953–2003) in the Spanish-speaking literary firmament, which was published in 2004. Each of the five sections of the book presents a separate adventure that leads to a specific place, a fictional city of Santa Teresa close to the Mexican–American border, where the police are investigating the perpetrators of a series of murders. Four enthusiastic writers rush to the venue hoping to find Benno von Archimbold, the fictitious German writer, where they get tangled in the web of love affairs.

Резюме. 2666 - останній роман Роберто Боланьо. Він був випущений в 2004 році, через рік після смерті Боланьо. Його теми різноманітні і циркулюють навколо невловимого німецького автора та невіршених і невідкладних вбивств жінок у Санта-Тереза, насильницькому місті, натхненному Сьюдадом Хуаресом. 2666 досліджує виродження XX століття за допомогою широкого кола персонажів, місцеположень, періодів часу та історій в оповіданнях.

A 2666 regény, a legendás chilei szerző halála után, 2004-ben jelent meg, és az utóbbi évek jelentős irodalmi diadalmenetének számít. Az angol fordításra 2009-ig kellett várni, 2016 novemberétől magyarul is olvasható Kutasy Mercédesz fordításában.

A szerző jelentősége vitatott, a 2666 szószátyársága, szétesőnek ható szerkezete ellenére, azonban figyelemre méltó alkotás. Nem könnyű olvasmány, mivel Bolaño prózája nyers, eleven és csapongó, a mű cselekményvezetése töredékszerű, valamint – ironiája ellenére – egyfajta radikális pesszimizmus jellemzi a 2666-ot, ezért elsősorban főiskolai, egyetemi képzés keretében ajánlott oktatni.

A terjedelmes szépprózai mű címe metaforikus, arra utalhat, hogy a történetek a megírás jelenében játszódnak a 2666-os év, a kilátástalan jövő távlatából.

Bolaño, *Amuleto* című, magyarul egyelőre lefordítatlan regényében az alábbi kontextusban jelenik meg a 2666 dátum: „Az AvenidaGuerrero ezen az éjszakán sokkal inkább hatott sírkertnek, mint sugárútnak, de nem egy 1974-es vagy

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, docens. * Кафедра філології, Наукова-методична комісія угорської філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці, II, доцент. * Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute.

** Roberto Bolaño: 2666. Jelenkor, 2016.

1968-as temetőnek, hanem egy temetőnek 2666-ból, egy elfelejtett temetőnek egy hullá vagy egy meg nem született gyermek szemhéja alatt, úszva ama szem nedveiben, mely oly erősen akart egyetlen dolgot elfelejteni, hogy végül minden mást elfelejtett.” (v. ö.: Bán Zoltán András 2017). Értelmezhetjük tehát a könyvet metaforikusan egy halott, illetve egy meg nem született gyermek látomásaként. A 2666 dátum játékba hozza a bibliai próféciaát is, amely szerint a 666 az Antikrisztus száma, ami a pokol kezdete a *Bibliában*.

A 826 oldalas mamutszöveg öt különálló, sehová nem vezető elbeszélésfolyamból áll össze, amelyek olykor a regény műfaji sajátosságait mutatják, néhol meg egy különféle elemekből összerakott Arcimboldo-festményét. Bolaño, mint ahogy azt más könyveiben is tapasztalhatjuk, például a *Harmadik Birodalomban*, azzal hitegeti az olvasót, hogy lesz megoldása a regényben kibontakozó történetnek, akár a krimikben. Szövegei azonban egyfajta nyitottsággal, megfejtetlen, nyugtalanító titokzatossággal érnek véget, de az is előfordulhat, hogy a szerző nem sajátította el a regényírás dramaturgiáját.

Az öt, más stílusú, szerkezetű, hangnemű könyvet, amelyeket a fiktív mexikói városban, Santa Teresában történő nőgyilkosságok, és egy fiktív német író, Benno von Archimboldi fűz össze, Bolaño állítólag öt külön kötetben tervezte megjelentetni, mivel úgy sejtette, így komolyabb bevételhez juttathatja családját, halála után azonban a kiadó az egykötetes verzió mellett döntött.

A szövegfolyam megközelítőleg kilencven évet ölel fel Európa és Dél-Amerika történelméből a két kontinens brutális valóságát párhuzamba állítva: a II. világháborús mészárlás és a mexikói Santa Tereza-i felderítetlen sorozatgyilkosságát.

Az első könyv (*A kritikusok könyve*) négy különböző nemzetiségű irodalmár és egy titokzatos német regényíró különös kapcsolata. Afféle nemzetközi élvonalbeli irodalmár történet: három fiatal és egy idősebb irodalomtörténész (a francia Jean-Claude Pelletier, a spanyol Manuel Espinosa, az angol Liz Norton és a náluk nagyjából öt-tíz évvel idősebb, egy kerekesszékebe kényszerült, olasz Piero Morini) barátsága, amelyet Benno von Archimboldihoz, az 1920-ban született, nem túlzottan ismert német író iránti rajongás tart össze. A szerelmi háromszögbe bonyolódott, hipertoleráns értelmiségiek az ismeretlen német író nyomába szegődnek. Santa Terezába (a fiktív és voltaképpen a valóságos Ciudad Juárez városa helyett álló) utaznak, hogy megtalálják bálványukat, és pontot tegyenek évek óta húzódo szerelmi sokszögük végére. A történet nagyon hasonlít a *Vad nyomozók* Bolaño-regényhez, amelynek központi témája szintén egy csoport irodalmár rajongása egy ismeretlen, remeteként élő író iránt. A *Vad nyomozók* zsigeri realistái is elindulnak felkutatni költő-bálványukat, de mindkét könyvben kudarcba fullad a kissé groteszkre, parodisztikusra sikeredett érthetetlen érdeklődés, nyomozás az általuk zseniálisnak tartott írók iránt.

Az első része a 2666-nak nem hibátlan. Hiteltelen a regény egyik központi motívuma, Archimboldi állítólagos prózaművészete. Nehezen hihető, hogy a négy

irodalmár legfőbb életcélja Archimbaldi művészetének csodálata, továbbá hogy egy tekintélyes német kiadó az ismeretlen íróba fektette a pénzét, hogy emberek tucatjai, sőt olvasók milliói lettek rabjává egy írónak, akinek regényeiről semmit nem tudunk meg a Bolaño-könyvből.

A második részben (*Amalfitano könyve*) az előző részből megismert négy irodalmár Santa Teresába, egy képzelt mexikói városba érkezik, s itt ismerkednek meg a második könyv központi alakjával, a neurotikus Amalfitano professzorral, aki Chilében született, Barcelonában élt, Mexikóban telepedett le, Santa Terezában, a könyvből nem derült ki, hogy miért. Nehezen értelmezhető módon, ebben a démoni határvárosban próbál boldogulni tizenhat éves lányával, Rosával. A közegpusztító: a sivatag, a forróklíma, mintha a lelkeket is felemésztené. A professzor feladata lenne segíteni az Archimboldit kereső európaiakat, és megvédeni a lányát a gyilkosoktól. Rosa azonban elszakad apjától, akinek a házassága is felbomlik, és Amalfitano lassan a téboly szélére sodródik. Egy ruhaszártó kötéltre kiakasztott könyvet figyel egész nap, Marcel Duchamp után szabadon.

A harmadik regény (*Fate könyve*), Fate, vagyis „Sors” egy afroamerikai származású újságíró neve, az ő általa képviselt szál az anyja halálával indul. Fate Detroitba utazik, hogy interjút készítsen a Fekete Párducok egyik alapító tagjával, Barry Seamennel, akinek végighallgatja egy templomban tartott beszédét, mégpedig a Veszély, a Pénz, az Étel, a Csillagok és Hasznosság témakörében. Erről hosszasan ír Bolaño. Fate egy bokszmeccsről érkezik tudósítani Santa Teresába, itt felkelti az érdeklődését a felderítetlen sorozatgyilkosság, és eldönti, hogy riportot ír róla. Beleszeret Amalfitano professzor lányába, és megvédi őt a mexikói nehézfűktől. Rövid és teljesen érdektelen történet.

A negyedik, legnagyobb terjedelmű rész (*A gyilkosságok könyve*) tárgya egy megtörtént gyilkosságsorozat, amelyet 1993 és nagyjából 2005 között követtek el Ciudad Juárez (a regényben a fiktív Santa Teresa) városában különféle korú és társadalmi státuszú nők ellen, az áldozatok közt számos gyermek is volt. Az áldozatok többségét megerőszakolták és megcsónkították, majd a város környékén, a sivatagban vagy a szemételepeken dobták ki. Az áldozatok számát 500 körül becsülték. A tettesek, illetve tettes kézre kerítése mindmáig sikertelennek bizonyult. A regényben, amikor 1997-ben elhagyjuk Santa Teresát, a gyilkosságok még javában folynak tovább, mintegy 115 esetről ír Bolaño.

A negyedik könyv a sokkoló mexikói mélyszegénység, a kizsákmányolás, a kilátástalanság, a korrupció, a hatóságok tehetetlenségének és gyilkosságoknak a realitása.

Az amerikai határhoz közel eső Ciudad Juárez a világ egyik legveszélyesebb városa, mely a 90-es évekre az USA-val kötött vámegyezmények hatására rohamos ipari fejlődésen ment keresztül. A szörnyként működő mexikói város a regényben felemészti a kiszolgáltatott nőket. A narrátor szenvedélyesen hangnemben tudósít a gyilkosságsorozat részleteiről, a női áldozatokról, akiket megerőszakoltak,

megfojtottak, majd azonosítatlan hullájukat a hatóságok behajították egy tömegsírba. Bolaño a meggyilkolt nőkről részletező pontossággal ír, nemcsak bemutatja a gyilkosságokat, a hatóságok tehetetlenségét, és az egyre rezignáltabbá váló közhangulatot, de magát a mindenkori olvasót is ebbe az állapotba taszítja, akit a huszadik, ötvenedik brutális haláleset után egyszerűen már nem tudja meghatni a soron következő gyilkosság.

A nyelvi formálás és a szerkezet tekintetében negyedik rész különbözik a könyv többi részétől. Itt a szerző már nem kisformákból építkezik, hanem egymást követve zúdulnak az olvasóra a mondatok.

Az utolsó rész (*Archimboldi könyve*) már követi a hagyományosabb regény dramaturgiáját, utóbbi könyv ajánlható akár érettségiző diákoknak is. A Santa Terézában játszódó történet olyan, mint egy több kameraállásból vett film, amelyben minden egyes hely más és más nézőpontból mutatkozik. Témája, a fiktív német író, az irodalmi Nobel-díj várományosa Benno von Archimboldi, aki 1920-ban született Poroszországban egy félszemű anyja és egy fellábú, első világháborús katona gyermekeként. Amit a regény elején megismert kritikusok nem tudtak kinyomozni, arról tudomást szerez a mindenkori olvasó a regényfolyam legfontosabbnak tartott hősről az utolsó részben.

Alakjának megformálása azonban írói kudarc, képzelgés, mivel a regényben kontextus nélküli figura marad. Huszonegy regényének világaról, művészi értékéről nem lehet tudni semmit a címeiken kívül: *A bőrállarc*, *Európa folyói* stb. Nehéz így elfogadni azt a regény világában rögzített tényt, hogy Archimboldi írói munkássága Nobel-esélyes. Nehéz nem egyetérteni Bán Zoltán András véleményével, mely szerint a 2666 című regényben a fiktív világ lesz a sok apró realitás miatt valóságos, miközben a fikción belüli valóság (Archimboldi figurája) tökéletes koholmánynak tűnik.

A regény utolsó mondatában arról értesülünk, hogy a regényidő szerinti 2001-ben Archimboldi Hamburgba érkezett, és „másnap reggel már úton volt Mexikó felé”, azaz elindult Santa Terésába, hogy tegyen valamit a több nő meggyilkolásával megvádolt Klaus Reiter ügyében. Ami annyit tesz, hogy Bolaño végre beléptette a regény való életébe a fiktív író.

Nem tudhatjuk, hogy Bolaño még komolyan tervezett-e valamit a cselekménnyel, mert az író 2003-ban meghalt. A 2666 befejezett töredék maradt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bán Zoltán András: Nekrológ a jövőből. www.unikurnis.hu. 2017. 1. 29.

This image shows a full page of blank white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a template for writing or drawing. There are no margins, text, or other markings on the page.

This image shows a full page of blank white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a template for writing or drawing. There are no margins, text, or other markings on the page.

Наукове видання

ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Том XVI

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	<i>І.Орос</i>
ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	<i>С.Черничко, М.Сюсько</i>
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	<i>І.Пенцкофер</i>
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР	<i>І.Силадій</i>
КОРЕКТУРА	<i>І.Варцаба, О.Кордонець, М.Левринц</i>
ВЕРСТКА	<i>В.Товтін</i>

Видавництво ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 26. 09. 2017 р.
Формат 70х100/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 19,97. Наклад 300.

Віддруковано з оригіналів

Адреса редакції:
90202 Берегово, пл. Кошута, 6,
Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці ІІ
Тел.: (03141) 4-24-35
E-mail: kiado@kmf.uz.ua